

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՇԱ

ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ա. ՀԱՏՈՐ

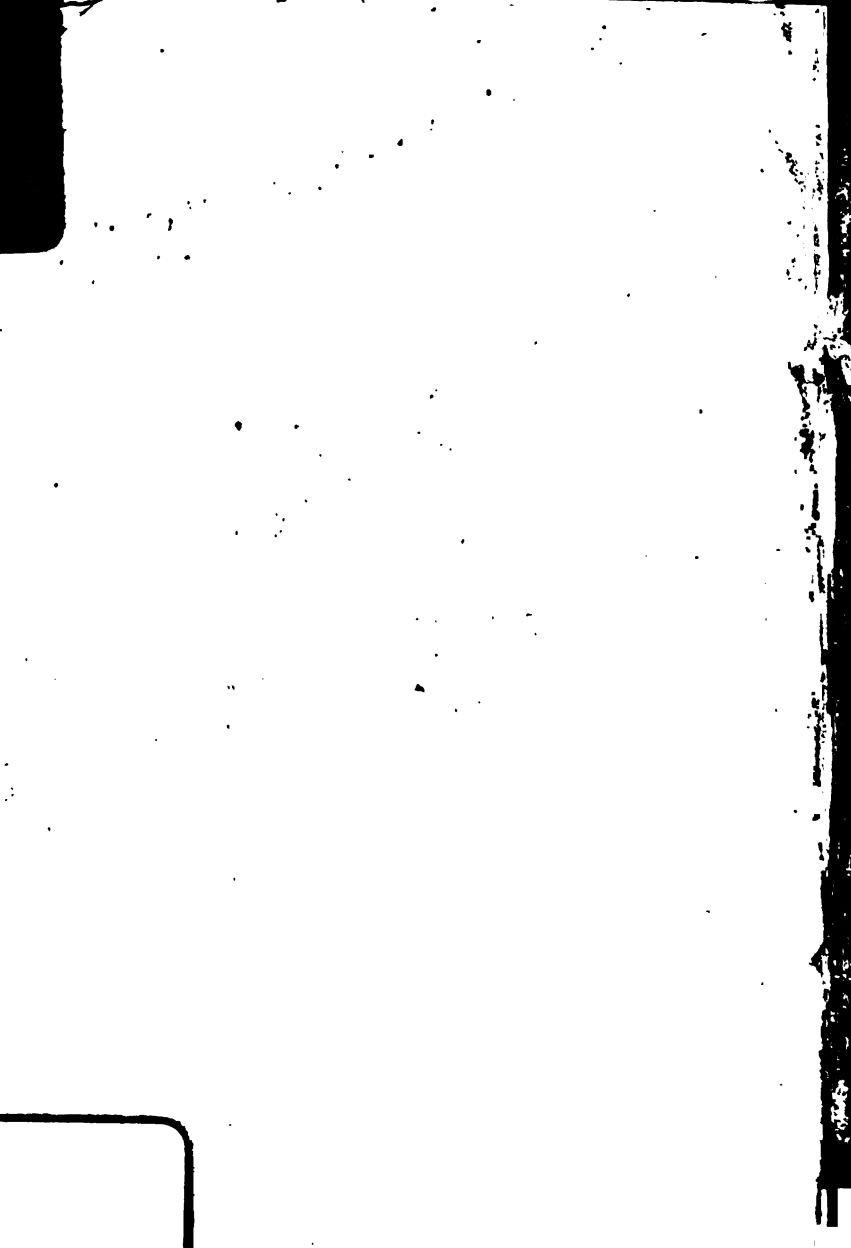

Ա. ՊՈՒԼԻՍ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ստամբուլի Հայկական Գրադարան, Թիֆլիս

1901

Աղբիւր Գրախանայի առջեւ

4874 ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՆՐԱՊԵՏ

ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ա. ԶԱՅՈՐ

معارف نظارت جلیله سنک فی ۱۰ شباط سنه ۱۳۱۹ تاریخاً ۲۷۵
نمره لی رخصتنامه سیله وصیاط داودیان معرفتیه طبع اولمشدر

Կ. ԳՈՂԻՍ

ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Կ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Սալթան Համամ փողոց, Թիւ 14

1904

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

RED

7. 11. 11

846

Kuini

N. 1

GRF
P.L.I.M
85499
01.10.1
V.

ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԵՐԻՆ ՇԱՄԱՐ

Հաւաքածուները , ծաղկաքաղները , հատընտիրները մեր մէջ ամէնէն առատ ու ճոխ հրատարակութեանց տեսակներէն մէկը կը կազմեն : Գրաբար՝ զրաբարի ուսուցման համար՝ եւ աշխարհաբար՝ աշխարհաբարի մշակման համար՝ դրական շատ մը հատորներու փութեւի հրատարակ նետուած են մինչեւ այսօր , զանազան աստիճաններու համար , զանազան հեղինակներու կողմէ : Բայց ամէն քննող այնք դիտած է անշուշտ որ , այդ հաւաքածոյներու առատութեան մէջ , մանաւանդ անոնք որոնք բարձրագոյնները ըլլալու յաւակնութիւնը ունին , միակողմանիութեան ու սահմանափակութեան տարօրինակ դրոշմ մը ունին իրենց վրայ , կարծես ճակատագրականօրէն : Մենք տարբեր բան մը կ'ենթադրենք մանաւանդ ուսումնասիրտներու կամ ուսումնասարտ ըլլալիքներու յատկացուած հաւաքածոյ մը : Անիկա պէտք է ընդգրկէ ամէն եւեթ , կարեւի իզոթին չափ յատակ կերպով մը , զրական ու գեղեցիկ արտայայտութիւններու ձեւին տակ տեսակ մը վերսքալը ըլլալու համար , իր մօթին մէջ , զանազան դասաւանդութեանց միջոցին խռնուած , դիզուած , ամբարտուած ծանօթութիւններուն : Այս ըմբռնումով է որ ներկայ հաւաքածոյին տուինք նոր թան մը , անանկ փութեւի մը շինեցինք զայն , որ ծաղիկներու ամէնէն ճանշեցուածները եւ ամէնէն հոտեղ ու հիւծեղները չէ որ միացուցինք միայն , այլ ամէն տեսակի ծաղիկներուն նմոյշները հաւասարապէս , ամէնուն ալ թարմերը ըլլալու պայմանաւ : Զատուած կտորներու ընտրութեան միջոցին չնայեցանք միայն անունին , չնայեցանք ստորագրութեան համբաւին քնչաւորօրէն ըլլալուն . երբ եւեթ նոր , զրուածքը գեղեցիկ ու զազափարը օգտակար եւ ուժեղ ըլլալու առաջին կենսական յատկութիւնները ունէին : Այսպէսով ունեցանք հատուածներ՝ որոնք հեղինակները մեզի իսկ անծանօթ են :

Յետոյ մեր ընտրութեան մէջ , ինչպէս պիտի տեսնեն անոնք որ ուշով քննեն զօրծա , լայն տեղ մը տալ ուղեցիկն ուղղակի հայերէն արտագրուած կտորներու , քան թարգմանութիւններու :

Այս հատորը եւ ասոր երկրորդը որ անմիջապէս պիտի յաջորդէ անոր , պարզ գաղափարներ ըլլալու կոչուած չեն . անոնք փոխանցութեան կամուրջներ պիտի ըլլան , զորագաման եւ ուսումի

ճամբուն մէջ , դպրոցականէն դէպ ի իրականը , տղայականէն դէպ ի կատարելալը , ամբողջական ու ամփոփ շտեմարաններ պիտի ըլլան անոնք , մանրանկար ամփոփոյրը՝ ամենէն կուռ ծանօթութիւններուն : Ու չվերաբերելով ոչ աշակերտ տղոց , ոչ դպրոցէն դուրս ապրող չափահասներու , երկուքն ալ կրնան կարգալ հստատարապէս . գրողն իսկ պիտի սիրէ զայն կարգալ :

Ընդհանուր նիւթերը , ինչպէս պիտի տեսնուի , բաժնած ենք զսնուցան դասակարգերու , եւ անիկա՝ առանց նախասահմանուած որոշ դրուժեան մը հետեւելու . եթէ դրուժենական մանրամասն ու կանոնաւոր դասաւորում մը ընել հարկ ըլլար , բաժանումները շատ կ'անցնէին անշուշտ տասներեքը , գործը խնդուն կ'ըլլար եւ հետեւաբար նաեւ՝ անյարմար :

Նկատագրութիւն , Ընկերային նիւթեր , Իմաստասիրութիւն , Բանաստեղծութիւն , Կենսագրութիւն , Կրօնական նիւթեր , Ազգագրութիւն , եւ այլն , եւ այլն :

Կը կարծենք թէ ասոնք՝ կարեւոր չիղերը կը կազմեն ընդհանուր զարգացումի մարմինին . անոնց նկատմամբ մաքուր գաղափարներ կ'ազդելով՝ բազմակողմանի հմտութեան հարցին մէջ քայլ մը առած կ'ըլլայ մարդ : Մանաւանդ այդ զանազան ճիւղերու մասին համառօտ ուսումնասիրութիւններ զրինք իւրաքանչիւր համախմբումի զլուխը , ու ատենցմով մտադրուեցանք ոչ միայն , զոր օրինակ , կարելի եղածին չափ որոշ գաղափար մը տալ իմաստասիրութեան ինչ ըլլալու մասին , աշխարհի մէջ անոր խաղացած դերին ու անոր տիեզերական հերոսներուն , անոր ստեղծիչներու մասին , այլ եւ ճանչցնել թէ ի՞նչ վիճակ ունեցած է եւ ունի այդ գիտութիւնը մեր մէջ : Օրինակներ տուինք . բայց չուզեցինք անուններու չափազանց երկար տողանցումով մը ծանրաբեռնել . ամէնէն զխաւորները յիշեցինք , ու այդքանն ալ՝ խնդրին զրական երեւոյթը չզլանալու համար :

Այս գործը իր վիճակին սէջ նոր է հետեւաբար՝ ամէն տեսակէտներով , ու մենք ատ կ'ուզենք միայն . նորը կը դաւանինք միշտ լաւագոյնը ամէն բանի մէջ , զրականութեան մէջ ալ հետեւաբար . նորը ու կեանքոտը ուզեցինք դնել այս գիրքին մէջ :

Որքան որ յաշդեցանք , ան է զոհացումը եւ փառքը ամէնէն առաջ հոս ստորագրութիւն ունեցող միտքերուն եւ յետոյ մեր :

Ազգագրութիւնը (éthnographie) ժողովուրդներու կեանքին բարոյական, հոգեկան եւ ֆիզիկական երեւոյթներուն գիտութիւնն է, որ շատ կարեւոր ու հետաքրքրական կողմեր ունի:

Ազգագիրը կը բննէ ժողովուրդին մարդաբանական հանգամանքը, մարմինին կազմութիւնը, շարժուածքը, անոր բնակարանը եւ պարագաները, զգեստը եւ զարդերը, կերակուրներն ու խմելիքները, կենցաղավարութիւնը եւ զբաղումները, ընտանեկան բարքն ու սովորութիւնները, հաւատալիքներն ու աւելապաշտութիւնները, լեզուն, գիրը, արուեստը, անգիր դպրութիւնը, *հեթաքներն* ու անեծքները, եւայլն: Այս ծրագիրով, լեզուաբանութիւն, տեղագրութիւն, ցեղագրութիւն, ռասակագիտութիւն, վարք ու բարքի՝ ապրելակերպի ուսումնասիրութիւն, տեղագրական նամբորդութիւններ՝ ամենքն ալ մաս կը կազմեն ընդհանուր ազգագրութեան:

Հաւաքուած մանրամասն տեղեկութիւններուն վրայ հիմնուելով՝ կը կառուցուի շէնքը ցեղի մը ամբողջ ազգագրութեան որ անոր կեանքին, մարդկային ընկերութեան մէջ անոր ունեցած դիրքին հագրիտ պատկերը կ'ըլլայ:

Ազգագրութիւնը ինքնին շատ հին գիտութիւն մը չըլլալով հանդերձ, բաւական կանոնաւոր վիճակի մը մէջ մտնել սկսած է՝ վերջին 19-րդ դարու երկրորդ կեսին մէջ:

ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

1. ԼԵԶՈՒԱԳՆՆԱԿԱՆ

Լեզուները ստեղծողը կամաւոր արուեստը չէ։ Երբ վժարելով յաջողի, առաջին բացառութիւնը պիտի կազմէ։

Լեզուները կ'սկսին հասարակ խօսակցութեամբ, եւ այդ վիճակին մէջ «աշխարհաբար» են, այսինքն է «խօսից բարբառ»։ մտադրութեամբ եւ մանաւանդ գրութեամբ կը մշակուին եւ կ'ըլլան «գրաբար» այսինքն է «գրոց բարբառ»։ Այդ եղելութեանց գործիչը քաղաքակրթութիւնն է։ Լեզուները երկու տարբեր ուղղութեանց հետեւելով կ'սկսին երկնդիլ։ Երբ մէկ կողմէն «խօսից բարբառ»ը կը փոփոխուի կենցաղական պատճառներով, զորօրինակ դրացութեամբ, դաղթականութեամբ, եւայլն, միւս կողմանէ «գրոց բարբառ»ն ալ կը փոփոխուի կամաւորական պատճառներով, զորօրինակ գիտութեամբ, գրականութեամբ, եւայլն։ Ո՛րչափ զօրաւոր են այդ առթական պատճառները, ա՛յնչափ լեզուի մը երկու ճիւղերը տարամէտ ուղղութեամբ կ'ընթանան, եւ «խօսից բարբառ»ը «գրոց բարբառ»էն կը տարբերի։

Նոր ժամանակներու սովորութիւն է «խօսից բարբառ»էն հատուածներ նոյնութեամբ գրի առ-

նելուլ պահել առանձին՝ իբր թանգարանական կամ հետաքրքրական նիւթեր։ Իսկ «գրոց բարբառ»-ները գրական կեանք ունենալնուն համար, նոյնութեամբ կ'ապրին դարէ դար, մինչդեռ «խօսից բարբառ»-ները շարունակ այլայլութեամբ անզգալաբար կը փոփոխուին։

Հիներուն յաջորդող նոր «խօսից բարբառ»-ները իբրեւ նոր լեզու եւ նոր գրականութիւն՝ կարեւորութիւն կ'ստանան, եւ այսպէս՝ անոնց համապատասխանող «գրոց բարբառ»-ներ կը կազմուին։

Աշխարհի գլխաւոր եւ ծաղկեալ լեզուները այդ ընթացքը ունեցան, հայերէնն ալ այդ ընթացքէն դուրս չի կրնար ըլլալ։

Գրաբար մը հասած է մեզի, որ ստոյգ տասնեւհինգ դարերու հնութիւն կը կրէ, աւելին ալ անհաւանական չէ։ Այդ գրաբարը կամաւորապէս ստեղծագործուած լեզու մը չէ։ Այլ նոյն ժամանակի «խօսից բարբառ»ին տարամէտ ճիւղն է։ Այսօր ալ հայերէնը «խօսից բարբառ»-ներ ունի մէկէ աւելի, որոնք ընդհանրապէս մեր աշխարհաբարը կը կազմեն, եւ միեւնոյն ատեն այդ աշխարհաբարին հետ տարամէտ ուղղութեամբ «գրոց բարբառ» մըն ալ կայ, զոր կը գործածենք գրոց մէջ, այլ ոչ ոք կը խօսի զայն, բայց եթէ երբեմն գրական անձ մը՝ ատենաբանութեան բեմին վրայ։

Որչափ էր «խօսից բարբառ»ին «գրոց բարբառ»էն տարամիտութիւնը հինգերորդ դարու սկիզբը, եւ ո՞րչափ է հիմա՝ քսաներորդ դարու սկիզբը։

Հիմակուանը փորձառութեամբ կրնանք չափել, իսկ հինգերորդ դարուն վերաբերեալ խնդրին լու-

ծուժը մակաբերական զննութեանց կը մնայ, քանի որ գիրի առնուած հաստատուն նմոյշ մը չունինք ձեռուընիս, եւ կարծիքները կրնան տարբերիլ:

Միայն թէ նկատի առնելու է որ հիմա ալ «զ» նախդիրը, նախադրութեանց առաջ դրուելը, «որ» յարաբերականը, հոլովմանց տարբերութիւնը եւայլն, որոնք հին գրաբարին յատկանիշները կը սեպուին, տակաւին կենդանի կը մնան «խօսից բարբառ»ներուն մէջ, մանաւանդ հայ լեզուին բնավայր եղող գաւառներու մէջ:

Իսկ թէ ո՞ր գաւառին «խօսից բարբառ»ը մեզ հասած «գրոց բարբառ»ին հիմ կազմեց, ճշգրիտ տեղեկութիւնները թերի են. միայն թէ կը դիտենք որ հին գրաբարի պետերուն մեծամասնութիւնը Տուրուքերանցի էր, թէ գործածութեան ասպարէզը Արարատցին տուաւ, եւ թէ երկու բարբառներու միջինն ու զօդիչն է Վասպուրականցին: Իրա՛ւ ալ այդ երեք նահանգներուն այժմեան «խօսից բարբառ»ներուն մէջ կը գտնուին հին գրաբարի յատկանիշները՝ երբեմն ամբողջութեամբ՝ երբեմն մերձաւորութեամբ:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

2. ԻԻԹԼԻՊԷՌԿ ԼԵՌԱՆ ՎՐԱՅ

Հռչակաւոր լեռ մը չէ, սակայն գեղեցիկ է .
ահեղ ահարկու բաներ չունի, բայց ինչ որ ունի
քաղցր է եւ սիրուն: Յիւրիխի մօտ է, Հիւսիսա-
յին-Արեւմտեան կողմը, կէս ժամ հեռաւորու-
թեամբ՝ երկաթուղիով,

Մօն Պլանի քով գաճաճ մըն է անշուշտ, բայց
իր համեմատութեանը մէջ՝ ատ ալ բան մը: Մօն
Պլան ալեհեր ծերունի մըն է՝ պռստուն, խրոխտ,
մեծաշուք ու քիչ մը դաժան: Իւթլիպէռկ՝ գրգա-
նոյշ մանկունի մըն է՝ ժպտուն, անմեղ, նազելի
ու միշտ ծիծաղկոտ:

Տակաւին կենդանի է մտքիս մէջ յիշատակը այն
ժամերուն զորս անցուցի Իւթլիպէռկի գագաթը
միս մինակ, հեշտօրօր երազներու եւ հոգեպարար
յոյզերու, յուշերու հետ առանձին:

Աշմուկէն կը դառնայի. ուսանողի յոգնաչար-
չար կեանքի մը բոլորումէն յետոյ՝ հանդարտու-
թիւն կը փնտռէի: Ետիս ձգած էի Բարիզի շփնդն
ու ժխորը, խճողեալ միջավայրի յարակից ամէն
տաղտուկ եւ իրարանցում, իւր Զուրիցերիոյ գեղա-
զուարճ դաշտին մէջ չրջան մը ընելով՝ Յիւրիխ ե-
կած էի, խաղաղ լճին վրայ կարճ հանգիստի մը
խաղաղ իրականութիւնը վայելելու:

Զկային հոն այլ եւս ո՛չ ժամերու բաժանում,
ո՛չ հասնելու անձկութիւն, ո՛չ հոգ ու պայքար:

քաղոր ժամերս իմս էին՝ բան մը չընելու միայն յատկացուած :

Իրիկունները, երբ նաւակին մէջ ընկողմանած՝ խոկերու, մտածումներու հեշտանքին անձնատուր՝ ջուրերու վրայ կը դեգերէի աննպատակ, կ'զգայի թէ կը հանգչէի, կ'զգայի թէ կեանքը կը վայելէի : Լռութիւն, ամայութիւն բաւական էին պարփակելու հոգիս բոլոր ըզմանքը . ջուր, երկինք, դաշտ ու ծառ՝ բաւական էին լեցնելու սիրտս :

Իւթլիպէռլի վերելքը չկար իմ ծրագրիս մէջ . իրիկուն մը պանդոկին մէջ, օրիորդ մը ներշնչեց ինձի այդ գաղափարը : Դէմքը դժգոյն էր ատ օրիորդին, աչքերը իրազուն, կապոյտ : Հիւանդ տառապող հոգի, մը կար իր տխուր նայուածքին մէջ՝ որ յարգանք կ'ազդէր, եւ խօսքերուն կ'ընծայէր լուրջ ու համոզիչ շեշտ մը :

Հետեւեալ առաւօտ կանուխ ճամբայ ելայ ուրիմն : Պիտի կարծէք թերեւս թէ խոշոր երկաթածայր քիրեր, լեռնային կազմածներ, եւայլն, պիտի գան ի հանդէս, վերելքի մը սովորական անխուսափելի առաջնորդով, կարաւանով, եւ որ ի կարգին, Չէ', չէ', ատանկ բաներ չկան :

Օթէլին դրան առջեւէն կառք մը կը նստիմ պարզապէս, քաղքենիի հագուստով . քառորդ ժամ վերջը կայարան էի . հոն պատրաստ է կառախուսքը՝ վակոններու քիչ մը տարօրինակ կազմութեամբ, եւ ետեւէն առջեւէն վայրաշարժ մեքենաներով : Տոմսակ մը կ'առնէք 4 1/2 ֆրանքի, կը տեղաւորուիք թիկնաթուին վրայ, ու վերելքը կ'սկսի :

Նախ ուղղաձիգ գնացք մը՝ անզգալաբար դառիվեր, յետոյ գարձդարձիկ խարխափումներ, ուղղութիւնը միշտ դէպի վեր. այնուհետեւ անտառին մէջն էք այլ եւս, լերան քղանցքէն բռնած:

Կոնաձեւ ա՛նագին զանգուած մըն է որ՝ գաղտնիքներով լեցուն՝ կը բարձրանայ ձեր գլխուն վրայ. երկաթուղին գրկած է այդ զանգուածը, եւ օձապտոյտ գալարումներով կը դառնայ, կը սողոսկի անոր շուրջը, կը մխրճի անոր մէջ: Իր գծած շրջանակները հետզհետէ կը նեղնան, խարխիւր հետզհետէ կը հեռանայ ու դուք կը բարձրանաք շարունակ:

Միշտ անտառին մէջ, միշտ ծառերու տակ կանաչ, հովանուտ եւ զով, կը դառնաք ու կը բարձրանաք, հինաւուրց մայրիները, եղեւնիները նախ իրենց բունը կը ցուցնեն ձեզի մութին մէջ, շուքին մէջ. յետոյ, քիչ յետոյ, իրենց հպարտ գլուխը կուգան խոնարհեցնել ձեր ոտքերուն տակ, պայծառ օդին մէջ, արեւուն հանդէպ:

Վակոնին բաց պատուհաններէն կը նշմարէք երբեմն միմիայն ոստեր ու տերեւներ որոնք ամէն բան կը գոցեն. երբեմն այդ ոստերուն եւ տերեւներուն մէջէն կապոյտի կտոր մը որ իր վաղվաղուկ հեշտանքը սարգեւելով կ'անցնի. շատ քիչ անգամ ալ լայն անջրպետ մը որ յանկարծ կը բացուի եւ ընդոստ զուարթութեամբ մը կ'ողողէ ձեր սիրտը, ի հանդէս բերելով անհունութիւնը ազատ ու անկաշկանդ, երկինքին անհունութիւնը, ջուրին ու գեղածիծաղ դաշտերուն անհունութիւնը: Կը տեսնէք հեռուէն մերթ քաղաքը

ամբողջ տարածուած քարտէսի մը պէս, մերթ լի-
ճը անհոգ ու միապաղաղ որուն մէջ ձեր նայ-
ուածքը կ'երթայ կը սուզի անձկանօք:

Կը սուզիք դուք ալ ձեր էութեամբը՝ երազ-
ներուն մէջ, հեշտանքի ծփանքներուն յանձնուած,
ու կը մոռնաք ինքզինքնիդ մինչեւ որ սուլիչին
սուր ճիւղ կուգայ սթափեցնել ձեզ: Հասած էք:

Բայց ո՛չ գագաթը, երկաթուղին կանգ կ'առ-
նէ, անկէ անդին պէտք է գրէթէ մագլցել մին-
չեւ իւրօրօյն, որ է լերան կատարը:

Հոն, այն հսկայ բարձրութեան վրայ, առան-
ձին կը կանգնի թեւատարած շէնք մը, որ հե-
ռուէն՝ աղօթքի կեցած ճգնաւորի մը տպաւորու-
թիւնը կ'ընէ ձեր վրայ: Գեղակերտ Վիլլա մըն է
այդ շէնքը, շահագէտ ձեռնարկուի մը կողմէ հաս-
տատուած իբր պանդոկ:

Պատշգամին վրայ սաղարթախիտ ծառերուն
տակ կը տեղաւորուիք, առջեւնիդ ունենալով բը-
նականաբար զովացուցիչ գաւաթ մը, ու անկէ
վերջը՝ ընելիքնիդ ուր չ բան չէ, բայց միայն դի-
տել, դիտել դէպ ի աջ, դիտել դէպ ի ձախ, դի-
տել դէպ ի առաջ, դիտել դէպ ի ետեւ, դիտել
ու սքանչանալ:

Երկիւղածութեան սուրբ զգայումով մը կը
համակուի մարդ այս տեսարանին առջեւ ու մտա-
ծելէ դադրած՝ «ա՛հ» մը կը թռի կուրծքէն, պաշ-
տումի այլայլութեանը մէջ, կը յափշտակուի, ու
կը վերանայ ու երանութիւնը կարծես կը շօշա-
փէ, կը գգուէ, կը շնչէ դայն անյագ. կ'ըմբռնէ
այդ երանութիւնը սիրատուոր ու կարօտակէզ:

Պաշտելու կարօսը բնութեան մէջ իր լիառատ
յագուրդը ստացած՝ կը մեկուսանայ, կ'ամփոփուի
սիրոյ այն սրբութեանը մէջ ուր չկան կեղծիք,
չկան նենգութիւն ու դառնութիւն, սիրելու պէտ-
քը կը յագենայ անվրդով, առանց պատրանքի,
առանց հիասթափութեան: Սիրտը գտած է իր
անունդը՝ բնութեան ծոցին մէջ. զուտ անապակ
բնութեան ս'ունդներու ամենէն անխարդախը,
ամենէն անպատիրը, մաքուր անարատ բնութիւնը:

Գոհ էք, երջանիկ էք:

Եւ այդ հեշտունակ բերկրութեան մէջ ոտքի
կ'ելլէք կայտառ ու կենսալից. պէտք ունիք
պտտցնելու ձեր երջանկութիւնը:

Անձուկ սարահարթ մըն է Իւթլիպէուկի գա-
գաթը. Իւթօգօլմ սարահարթին մէկ մասին վրայ
չինուած է պանդոկը. մնացեալը քիչ շատ պար-
տէզի մը ձեւով փոքրիկ ճեմելաւայր մըն է, ուր
տեղ տեղ, դալարադարդ տաղաւարներ կան ծա-
ռերով ծաղիկներով դոցուած, այնքան սիրուն եւ
հրապուրիչ, որ առջեւէն անցած ատեննիդ ն'ըս
կը քաշեն զձեզ:

Հոն, այն տաղաւարներէն մէկուն տակ թաւ
խոտին վրայ սեղան մը դնել կուտաք, ու կ'ու-
նենաք փառաւոր ճաշասրահ մը, որուն շքեղու-
թեանը բնաւ չի հաւաստիր ներսինը, պանդոկին
մէջինը, իր բոլոր ճոխութիւններովն ու զարդա-
րանքներովը:

Կերակուրները անստգիւտ են, քապլըsօթ՝ օթ՝ օ ֆր:
Չնայելով այն հեռաւորութեան եւ առանձնու-
թեան, ամէն քան թարմ ու մաքուր, զուտ ֆրան-

սական խոհանոցի արտադրութիւն . գինին պատուական, ախոժակը անշուշտ սրուած, առողջ մարդու ախորժակ . բան մը չի պակսիր՝ ընելու համար մէկը այն հաճելի ճաշերէն որոնց յիշատակը կը պահէ մարդ . մանաւանդ, աղանդերէն ետքը, սուրճի քանի մը ումպէն ալ վերջը՝ վառուած սիկառին հեշտութիւնը, հո՛ն այն դիրքին մէջ, հոգեկան այն արբշիռ տրամադրութեան մէջ, սովորական հոտաւէտ մուխերը որ կ'արձակուին, կը ներշնչուին ու կ'արտաշնչուին, տարբեր զգլխում մը կը պարգեւեն հոն . տարբեր վայելք մը, ծխելու այն հազուադիւտ վայելքներէն, որոնք ամենէն հաստատակամ ծխաթողներուն ալ կսկիծ ու փորձութիւն պիտի պատճառէին :

Կերակուրներէն յետոյ, եթէ սիկսքի սովորութիւն ունիք, քաղցր է տարածուիլ այն թաւ խոտերուն վրայ, ու ծառերուն մէջէն մաղուելով հասնող մեղմ հովին անուշ գգուանքներուն տակ մրափել : Անկէ վերջը, ժամանակ է գահավէժները տեսնելու եւ անոնց մէջ իջնելու :

Սարահարթին եզերքը կ'երթաք, անդունդը բացուած է ոտքերնուդ տակ, մութ՝ խաւարչտին անդունդ մը, որուն վրայ խիտ առ խիտ կը բարձրանան դարաւոր ծառեր, գոցելով, հովանաւորելով ամէն տեղ . հողէ սանդուխներ կան փորուած, որոնք կը տանին զձեզ մինչեւ յատակը, տեղ տեղ մէկ ծառի կոճղէն գէպի միւսը երկրնցուած առկախ կամուրջներ, որոնք կ'առաջնորդեն ձեզ ամէն ուղղութեան՝ գահավիժուելու վտանգին սարսուռը քալեցնելով ձեր ոսկորներուն

մէջէն: Երբ յատակը հասնի՞ք, պուրակներ կան հոն, անձաւներ, ժայռեր, մութ ու նեղ անցքեր, որոնցմէ անցած ատեննիդ շուրջներնիդ կը նայի՞ք սրտատրոփ, ու կը լարէ՞ք ականջիդ. ծառերու սովորական խժտուքը, հողի կտորի մը թաւալու-մը, որուն ուրկէ գալը չէ՞ք կրնար տեսնել, կամ միջատի մը պարզ ճուտուքը որուն ուր ըլլալը չէ՞ք կրնար նշմարել՝ սոսկումի պէս բան մը կը պատճառեն ձեզի այդ՝ ամէն կողմէ գոց ու մռայլ անդունդին մէջ, ուր մշնակ է՞ք: Կը շտապէ՞ք վեր ելլել սարահարթին վրայ ուր արեւ կայ, ուր հորիզոն կայ ազատ ու պայծառ:

Յորեկ մը անցընելու համար միայն գացեր էի Իւթլիպէռկ. գիշերն ալ հոն մնացի:

Պիտի չմոռնամ այն գիշերը, Օգոստոսի տաք գիշեր մը, խնկալից, բուրումնաւէտ, աստեղազարդ երկինքին տակ, առանց լուսնի, հեռուէն՝ պսպղուն, դողդոջուն ճրագներու ուրուագծած համայնապատկերին առջեւ՝ լուռ, անշուկ, գիշերային համայնապատկեր մը խորհրդաւոր ու մեծափառ...

Չէ', չէ', ատիկա չի նկարագրուիր, կ'զգացուի՝ միայն:

Հետեւեալ առաւօտ՝ գրէթէ չուզելով կը մեկնէի Իւթլիպէռկէն, կը վերադառնայի քաղաք, եւ կէս օրուան կառախումբով կ'ուղղուէի դէպ ի վիճինա:

3. ԱԼՊԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Ա.

Վայրկեաններ կան որ միշտ ներկայ կը մնան, որոնցմով մարդ կը սիրէ ապրիլ երկար ատեն: Տեսարաններ կան որ ժամանակ մը պարզուած կը մնան նախապէս անոնցմով հմայուած աչքերու առջեւ: Աւպեան շղթաներու մէջ ըրած ճամբորդութիւնս ու Մօն Պլանի այցս մատակարարեցին ինծի այդ հաճոյալի վայրկեանները եւ տեսարանները: Հիմա որ ինքզինքս քաղաքի մը ժխորին ու տափակութեանը մէջ կ'զգամ, թանձր ու ճնշող մթնոլորտի մը մէջ, երազէ արթնցողի մը պէս կը սիրեմ ապրիլ այդ երէկի քաղցր անցեալովս, որ ներկայի մը ուժգնութիւնը կուտայ զգացումներուս: Ամենայն սիրով պիտի կրկնէի ճամբորդութիւնս, եթէ սիրելի ընթերցողը հաճէր ընկերանալ ինծի, վայելելու համար ընութեան այդ սքանչելիքները: Իրաւ է որ մեր մէջ տակաւին լերան անդուսպ սէրը ծնած չէ, ու շատ աւագամ կը խընդանք, այդ զգացումն մղուած՝ իրենց կեանքը երբեմն վտանգի տակ դնողներուն վրայ: Ինչ փոյթ, բաւական է ունենալ քիչ մը բարի կամեցողութիւն ու լեռի, ձիւնի, սառոյյի սէրը անխուսափելի կերպով պիտի գրաւէ սիրտդ: Լեռնագնացութիւնը ունի իր անթիւ բարիքներն իր

Վտանգներուն հետ, ու բնութիւնը գիտէ իր գործը կատարել, դիւթել ու տիրապետել :

Պատրաստութիւններու մէջ, ամենէն կարեւորն է ունենալ սրածայր գամերով շինուած ամուր կօշիկներ, եւ հաստատու երկար գաւազան մը, սոր երկաթով վերջացած: Դիտե՛ս թէ ո՛րքան կեանքեր կը պարտին իրենց շարունակութիւնը այդ գամերուն ու ցուպին: Կը վստահացնեմ քեզ որ ընաւ վտանգը պիտի չփնտռենք ու համեմատաբար աւելի գիւրին լեռները պիտի ընտրենք, սակայն կանխազգուշութիւնը միշտ հարկաւոր է, այդ կրանիդէ ժայռերուն վրայ վտանգը փնտռելու պէտք չկայ:

Ճամբայ՝ ելլենք ուրեմն : Շոգենա՛ւը ընտրենք ,
եթէ կ'ուզեն : , որով արեւմտեան Մ. րոպայի ամէ-
նէն մեծ լիճը , դեղեցիկ ու կապոյտ Լեմանը , մօ-
տէն տեսած կ'ըլլաս : Շոգենաւը արգէն նազան-
քով կը հեռանայ Ժընէվի ճոխ քարափներէն . Լճին
ընդարձակութեանը վրայ ենք : Տեսարանը հիա-
նալի է , վերը՝ ամառուան բաց կապոյտով անամպ
երկինք մը , առաւօտեան խիստ թեթեւ ու բա-
րակ մշուշով մը սքողուած , վարը՝ սիրուն մութ
կապոյտ մը , անամպ աս ալ , որ միայն շոգենաւին
հետքի ծիր կաթինովը կը գծուի , ու եզերք՝ երուն
մօտ տառանող ճերմակ կարապներու թեւերուն ցոլ-
քերովը կը փայլի : Երկու գեղեցիկ երկինք , երկու
գեղեցիկ նկարներ , որոնք տարբեր չարքի վրայ
բարձրացած գեղածիծաղ լեռներու ու բլուրներու
կանաչազարդ քանդակովը կը չրջանակուին : Լճե-
զերքը , սարաւանդին վրայ , ամէն կողմ , բարե-

կեցիկ փոքրիկ քաղաքներ, ուժեղ բուսաբերութեամբ մը շրջապատուած։ Տեսարանը գրէթէ միշտ նոյն խոշոր գիծերը կը պահէ եւ սակայն ինչ զանազանութիւն, մանրամասնութիւններու մէջ։ Նաւին իւրաքանչիւր հեւքին՝ հորիզոնը կ'ընդլայնի, ու ափերը կը գրաւեն միշտ ուշադրութիւնդ։ Փոքր լիճն անցանք, մեծին վրայ ենք։ Ժովի մը անհունութիւնը կարելի չէ զգալ, հեռուն լեռները կ'ուրուագեն, սակայն շնորհալի եզերքներու վրայ մարող մահկաձեւ կապոյտ տարածութեան եւ ծիծաղկոտ վառ կանաչ սարաւանդներու տեսքը մասնաւոր անուշութիւն մը ունի, պարզապէս հմայիչ է եւ ուրախ։ Արդէն բաւական ամառանոցներ, գիւղեր անցանք, նպատակ չունիմ այդ ամէնը մանրամասնելու, պիտի բաւականանամ հանդիպիլ, մեր շոգենաւին հետ, քանի մը գլխաւոր նաւահանգիստները։ Զուիցերական եզերքին վրայ ահա կը տեսնենք Գօփէն, որուն դղեակը Նեքիրի, Մատամ տը Սդալի եւ ուրիշ նշանաւոր խորհողներու բնակութիւնը եղած է եւ հիմա ուխտատեղի մը։ Առաջին անգամ ըլլալով Նիսն կը հանդիպինք, նոյն եզերքին վրայ։ Սա ծառերով պարիակ բարձրաւանդակին վրայ Վոլթէռ, ամբողջ տարի մը, Լեմանի գեղեցկութեան վրայ զմայլած է։ Դէմը, ձախ եզերքին վրայ, մեծ մասամբ Ֆրանսական, կը հանդիպինք միայն Դօնօն եւ Էվիա, նշանաւոր իրենց հանքային ջերմուկներովը, ուր ընդհանրապէս Բարիզցիները առողջութիւն կը փնտռեն, երբեմն ալ կուգան լուալ իրենց յանցանքներն ու մեղքերը, Մէրսիէի պէս։

Յորանսական եղերքը շատ աւելի հուժկու բուսականութիւն մը ունի, ոչ մէկ տեղ ընկուզենին ու շագանակենին այնքան բարձր ու տերեւաշատ աճած են որքան հոս: Մինչդեռ Զուիցերիական եղերքներն աւելի շնորհագեղ, աւելի ծիծաղկոտ, աւելի նուրբ նկարագիր մ'ունին: Նաւը կրկին դէպ ի աջ կը զարնէ, այն կողմը մնալու համար մինչեւ խորը: Աւասիկ Ուշին, Լօզանի նաւահանգիստը, Վէվէն, իր գեղեցիկ քարափներովը, իր շոքոլայի գործարաններովը, Մոդուսն, Զուիցերիոյ այս Նիսը՝ իր մեղմ կլիմայովն ու լճին խորը ունեցած գեղեցիկ դիրքովը: Բարձրաբերձ լեռներու խոշոր ամփիթատրոն մը լճին այս մասը կը շրջափակէ: Թէրիթէէն երկաթուղի մը արագօրէն կը մագլցի լեռն ի վեր մինչեւ Ռօշէ տը Նէյ, ուրկէ հիանալի ու ընդարձակ տեսարան մը կը վայելէ մարդ Ալպերու եւ Ժիւռայի վրայ: Նոյն իսկ վարը, լճին վրայէն, տեսարանը գեղեցիկ է, ճիշտ դէմը կը գտնուի Ռօնի տղմուտ բերանը, որ լճին յատուկ ջուրերուն մէջ կը բացուի, հեռուն Տան տիւ Միտին, շողշողուն՝ արեւուն ճառագայթներուն տակ: Աւասիկ Շիյյօնի նշանաւոր դղեակը: Դղեակին դիրքը շատ ռիբուն է, անոր հնօրեայ վեհ պարիսպները կը հանգչին, կը ծածանին պիտի ըսէիր, վճիտ բիւրեղին վրայ: Քիչ մը անդին ահա Վալէի Ռօնը որ իր տղմուտ հոսանքը կը թափէ Լէմանի յստակութեան մէջ: Բարեբախտաբար, գոնէ հոս, տիղմին շրջանը սահմանափակ է ու յիսուն մէդր ընդարձակութեամբ, տղմուտ Ռօնը կը հալի, կը լուծուի կը մաքրուի, կը կապուտնայ,

վարը ժընէվի վճիտ Ռօնը կազմելու համար: Ու վերջապէս յետին նաւահանգիստը Պուվոէ ենք արդէն ու Վալէի մէջ: Լեռներու ու հովիտներու շարքը սկսած է, բայց չյապաղենք, շոգեկառք պէտք է նստիլ ու կէս ժամու չափ եւս՝ տափակութիւններէն պիտի ազատինք: Ռօնի հովիտը, որ Վալէի ամէնէն լայնն է, հազիւ տեղ տեղ քիւլոմէթրի մը կը հասնի, Ռօնէն երկու մասի բաժնուած: Շոգեկառքը կը սուրայ, կը հիանաս արդէն երկու եզերքին վրայ խրոխտօրէն բարձրացող ապառաժներուն վրայ, որոնք կարծես վրադ պիտի գլտորին: Տե՛ս սա սիրուն ջրվէժը, Փիսվալ, որ բարձրէն կը թափի ուղղաձիգ, բոլորովին փոշիացած՝ ճերմակ ու վերէն վար ծիածանի ժանեակներով փաթթուած:

Բ.

Ու վերջապէս Ֆէնհօ, հազար երկու հարիւր մէթր բարձրութեամբ փոքրիկ գիւղ մը՝ սարաւանդին վրայ բարձրացած: Տասնէ աւելի խոշոր պանդոկներ Ալպերու հիացողները կը հիւրընկալեն: Տեղը գեղեցիկ է, դէմդ, ետեւի շարքին վրայ, կը բարձրանայ Դոխանի ձիւնապատ լեռը, որուն կողերուն վրայ, եռանկիւնի սրածայր գլխով Դէդ Նուառը, Առքիլն ու ուրիշներ: Աջ կողմդ, հեռուն, կը բարձրանայ Էկիւիյլ Ռուժի հսկայ զանգուածը, բազմաթիւ ցցուածքներով, որ Մօն Պլանի զուգահեռական, կը կազմէ Շամօնիի հովիտը. լերկ ու կարմիր ժայռերէ ահագին խցան մըն է ան, որ

ձորն ու տնտեսարանը կը փակէ, երկուքի բաժնելով զանոնք: Քիչ ասդին, հսկայ ապառաժէ ուղտ մը երկու կուտկէնով, վտանգաւոր լեռներ երկուքն ալ. խոտը անգամ չէ համարձակած անոնց վրայ մինչեւ վեր բարձրանալ: Քիչեր միայն կըցած են. ելլել հոն: Պէլ Ուազօի սիրուն դուռը, որուն կողքին վրայ ենք, կը տիրէ մեր վրայ: Վարը միշտ միեւնոյն անտեսանելի հեղեղը կը փրփրայ: Գարնանային վառ կանաչ մը կը ծածկէ ամէն կողմ, անտառը մինչեւ 2000 ու աւելի մէթր կը բարձրանայ, կուենին, իր բարակ կոճղովը, եղեւինին կը յաջորդէ: Խնչ փոյթ թէ վարը, քաղաքներու մէջ, անտանելի տաք մը կը տիրէ, թէ շատեր կը հիւանդանան. հոս օդը զով է մսելու չափ, սառնարանը, ամէն կողմէ անթիւ ջրվէժներով գահավիժող սառ ջրով փրփրոտ առուակները կը զովացնեն օդը: Երկու քայլիդ կը հանդիպիս առուակներուն, — ճերմակ ժապաւէններ կանանչին վրայ: Գոհ ես տեսարանէն ու արդէն իսկ յոգնութիւնդ մոռցած:

Գիւղացին, հանդարտ ու պարկեշտ, խաշնարածութեամբ կ'զբաղի, խեղճը հարթ տեղի գաղտփար չունի, ու խոտի ահագին խուրճեր, գլխուն վրայ առած, տուն կը բերէ, վերը կամ վարը գտնուած պատառ մը տափարակին կամ զառիվայրին վրայէն քաղած: Բնակելի տեղերուն անձկութեանը պատճառաւ, ժողովուրդը ցրուած կ'ապրի շատ փոքր խումբերով, երբեմն հինգ տասը տունէ բաղկացած: Զուիցերիոյ ամէնէն աղքատ նահանգն է Վալէն. կառավարական հոգա-

ծուծենէ հեռու: Ի՞նչպէս ընել նահանգի մը հետ՝ որ ամբողջ լեռէ, անդունդէ, ձիւնէ, սառէ կաղմուած է: Վարը, հովիտներուն մէջ, կան բազմամարդ ու համեմատաբար ծաղկած գիւղեր, մանաւանդ Ռօնի հովտին մէջ, երկաթուղիին եզերքը: Հինգ վեց տարիէն, Սէմբլօնի փապուղիին բացումը մեծապէս պիտի նպաստէ հովտին բարգաւաճման, դնելով զայն Արեւմտեան Եւրոպայի եւ Խալիոյ ամենակարճ ճամբուն վրայ: Իսկ լեռներու վրայ ապրողներն սկսած են օգտուիլ օտարականներէն, որոնց թիւը տարուէ տարի կը շատնայ: Օր մը շոգեկառքը հոռ ալ պիտի մագլցի հեւալով ու յոգնած, Ռօնի հովիտէն Մօն Պլան երթալու համար. ծրագիրը պատշաճ տ է արդէն: Իրաւ է որ երկիրը մեծ մասամբ իր գեղեցկութիւնը պիտի կորսնցնէ, սակայն բարեբաղդաբար ամէն տեղ ելլելու բնաւ տրամադրութիւն ու կարողութիւն չունի ան, եւ մէկէ աւելի տեղեր ամայի ու կոյս պիտի կրնան մնալ:

Աս տեղացիք իրենց մէջ Ֆրանսերէնէ, իտալերէնէ ու գերմաներէնէ խառն անհասկնալի լեզու մը կը խօսին, բայց ամէնէն փոքրն ալ քիչ շատ կոկիկ Ֆրանսերէն կը խօսի օտարին հետ: Կաթոլիկ են ունին սիրուն զանգակատունով եկեղեցի մը, որուն երէցը ամէն ինչ է գիւղացիին համար: Ունին նաեւ փոքրիկ դպրոց մը, 10—15 տղոց համար: Ստարներու համար անգլիական եկեղեցի մը ու աւետարանական բողոքական պաշտօն կայ: Յուդիչ է մանաւանդ տեսնել այդ բարձրութեան մէջ բաւական շնորհքով հագուած խեղճուկ գիւղացի-

ներու երկիւղածութիւնը. կիրակի օրը եկեղեցին լեցուն է, չորս կողմէն հոն կը դիմեն երէցին քարոզը լսելու համար: Կոկիկ քարոզ մը, եթէ երբեմն երբեմն քաղաքացիներու ճոխ զարդարանքով բարեպաշտունիներու հասկնալի ըլլալու վրան շատ բաց ճիգով մը, ամէնուն ալ անհասկանալի կէտեր չունենար: Շատ դժուարահաճ չըլլանք խեղճ երէցին նկատմամբ, որ գիւղին դասատուն, բժիշկը, եւայլն է: Միթէ ամէն ինչ հոս օրհնաբանութիւն մը չէ՞, յաւիտենական ձիւնով ու սառոյցով ծածկուած ահագին ու հսկայ լեռը, մեծադրձորդ հեղեղը, անվերջ անտառը, ֆշացող ջրվեժը, բաց անդունդը, չիւղը՝ փառաբանութիւն ու ալելու չեն կարդար Գերագոյնին, Որուն անհուն զօրութիւնն ու անսահման իմաստութիւնը այս ամէնը զանգեր ու կարգադրեր է: Եկեղեցիին մէջ ու եկեղեցիէն դուրս մարդն ալ ամէն վայրկեան կը փառաբանէ զԱյն, միշտ նոյն հիացման աղաղակը բարձրացնելով. ի՞նչ գեղեցիկ, ի՞նչ հրաշալի: Ուրիշ մը կ'ըսէ «Ձերշօն» ու մի ուրիշ «Օվերիլըվի»: ամէն քայլիդ կը լսես այս հիացող ձայնը:

Ժրմէկ

Մ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

4. ԾԱՂԻԿՆԵՐ, ԿԱՐՄԻՐ ԾԱՂԻԿՆԵՐ

(Ը Է Ք Ե Ա Յ)

Ա.

Սա ահագին բարձրութենէն վար՝ ուրկէ անցնող մարդը կրիայի մը շարժող խեցիին կը նմանի ու պարապ անդունդ մը իր լայն երախը բացած՝ կարծես կը յօրանջէ, այս հսկայ ապառաժներուն տակէն Նփրասն է որ վար կուգայ. ալիքները տափակ, մաշած քարերուն կը զարնեն խուլ շառաչումով՝ փրփուրներ, ճերմակ պղպշակներ ցառքեցնելով։ Անքնակ, խոպան բնութիւնը իր աւանդական հողով ու քարովը նոյնը մնացեր է։ Ասդին անդին օձի շապիկներ թափթփած են ու սարդի երկայն թելեր կ'երեւան մեծ պարապէն դարվար։ Վարը, գետը՝ տմոյն, մառախլապատ, իր տիտան օձի հասակովը պառկած՝ կ'երջայ երկայն, գլուխ կուտայ հորիզոնին վրայ ու կը ծռի կը կորսուի։ Բարձրէն անցնող թռչունները փետուրներ վար կը ձգեն, որոնք դարձ դարձիկ, ոլորուն, պտոյտներով վար կ'իջնեն, կամ քարի կտոր մը յանկարծ մողէզի մը վազքէն՝ փրթելով վար կը վազէ դէպի գետը, վարերը, խորունկը թնդացրնելով։ Դէմը, հորիզոնին վրայ լեռներ կան խիտ անտառներով ծածկուած, որոնց թաւ կանաչը հոծ ստուերներու հետ կը խառնուի ու կիսատ մըթութիւն մը կուտայ, եւ այդ ծառերուն մէջ պահ-

ուրտած հիւղակները ճերմակ երդիքներնին կը ցուցնեն՝ ասդին անդին կիսով թաւուտի մէջ թաթխուած : Այս պակուցիչ բարձրութենէն վար ուր մահուան անդունդը կոյր աչքով մը երկինքն ի վեր կը նայի եւ ուր արեւին լոյսը բեկբեկելով ծիրանիի բարակ շառաւիղներ կը ցանցնէ , ուր Յփրատը իր անյատակ կռնակին վրայէն ալիքներ կը ճչէ ... այս ապառաժներու բարձրութենէն՝ մարդ մը ինքզինք վար նետած է :

Բ.

Երէք օր էր որ կորսուեր էր : Զաւակներն ու կինը յուսահատ փնտռտուքով ամէն տեղ , ամէնէն անսպասելի ու ամէնէն ծածուկ տեղերը փնտռեցին ու չգտան : Գիշերը իր անկողնին մէջէն այնչափ կամացուկ , ոտքերուն ծայրը կոխելով , գացած էր որ ո՛չ զաւակները եւ ո՛չ իսկ կինը կրցած էին գիտնալ , խենթեցե՛ր էր արդեօք : Տարօրինակ , անհասկնալի հով մը առած տարած էր զայն : Զգտա՛ն :

Վերջին ապաւէնի մը յոյսով , յուսահատի համակերպութեամբ ուղեցին ապառաժներուն մէջ փնտռել որոնց վրայ աղաւնիին ոտքը հագիւ կը կայնի եւ մարդը գործ չունի արդէն : Մայրը սպասեց ու երկու պզտիկները փնտռելու ելան : Սոսկում... ցից քարի մը ծայրը , ոտքերը դատարկութենէն կախ , ուռած աչքերով , մարդ մը նստած անդունդն ի վար կը դիտէ , քստմնելի վտանգին գիտակցութիւնը զինքը չի խռովեր : Վայրի

բաղերը կը դիտէ, որոնք կը թռին, հազիւ երեւցող սպիտակ գնտակներ կ'ըլլան ու կ'աներեւուեանան. գետին երկայնքը, հոս հոն կանաչ մարդահասակ եղէգները կը տատանին լռին ու անարկու հրաւէրի մը պէս. զինքը կը կանչեն արդեօք. կը նայի, միշտ անթարթ՝ վարը կը նայի, ու կարծես չի լսեր աղերսող ձայները իր զաւկներուն, որ հեռուն կեցած՝ զարհուրած դիմագծերով՝ ձեռքով զինքը կը կանչեն: Անդունդը արդեօք իր թո՛ւքն ունեցաւ, թէ իր գրկին մէջ քնացող անարկու հանդարտութիւնը ցուցուց, որուն գլուխ դնողը յաւիտեան կը քնանայ անհունութեան քունը քաշելով, ուր ա'լ մարդ պիտի չգայ արթնցնելու իր պառկած տեղէն եւ ուր ա'լ աշխարհի հովերը պիտի չփչեն իր սրտէն դարձար աշնան տխուր կայիծներ գալարել տալով. գետը մեղմ օրօրներ պիտի լսէ իր ալեակներուն բերնովը ու կանաչ գորտնքուրդերը հանդարտ տատանումներով ներդաշնակութիւն մըն ալ անոնք պիտի ըլլան ու երգեր պիտի ըսեն, մահուան անո՛ւշ երգեր: Պաւերն ալ իր հետ մէկտեղ աչք պիտի խփեն:

Գ.

Ի՞նչ թնդիւն է աս որ վարէն կուգայ խո՛ւլ ու խորունկ՝ քարայրէ մը եկող ջաղացքի ջուրերուն հանած աղմուկին նման, զոր ժայռերը հանդիսաւոր ու վսեմ ձայնով մը կ'եղանակաւորեն. անալայն ու տարածուն տատանում մը տեղի կ'ունենայ ջուրերուն մէջ. գետին ճողփիւնը կը թնդայ

գինովի դանդաշիւնով, ու քարերուն, ժայռերուն կը զարնուի. վայրի բաղեր արդեօք ինչո՞ւ վարք ահաբեկ, արագ արագ ճախրանքով ելեւէջ կ'ընեն ու խռոված վեր կը թռին ճշելով. բայց գետը նորէն իր հանդարտ վէտովէտումներուն կծիկը կը քակէ ու դիմացի կանաչ կաղնիներուն մէջէն կը սողայ, քնանալ կ'երթայ անտառն ի վար, լեռներն ի վար: Հեռուն ծառերը նորէն լռին իրենց տեղը անշարժ կ'սպասեն ու հողէ խրճիթներն այդ ստուերներուն տակ մենաւոր, անխռով երազանքի երանութեան մէջ կը կենան՝ կը կենան, ու արեւը անոնց ճերմակ հողէ պատերն ու տանիքը կը փայլեցնէ, մինչդեռ գամբռ մը՝ իբրեւ թափառական մենակեաց՝ այդ վայրերուն մէջ կը հաջէ խռպոտ հաջիւնով իր ձայնը սաղարթախիտ ծառերէն ներս հնչեցնելով:

Ուր գնաց յանդուգն մարդը որ քիչ մը առաջ քարին վրայ նստած, ոտքերը անհունութենէ մը դարվար կը կախէր՝ հսկայական պարապը ծաղրելով. խեղդ մըն էր արդեօք թէ քարերուն մէջ ապրող ճին մը. չէ՛, ահա զոյգ մը որքեր՝ կաքաւի ձագերու պէս՝ որոնք մինակ են մնացեր քարերուն վրայ:

Ճը՛ռ, ճը՛ռ, ծղրիղներն իրենց երգը կ'երգեն, օդին մէջ վայրի թռչուններն ալ սո՛ւր սո՛ւր ճիւղեր կը հանեն: Հուտա երկու պզտիկներ կուլան, դառնապէս կուլան, ու անցնող բազէին, փչող թեթեւ հովին հարցումներ կ'ընեն, վար գացողը ալ չի՞ դառնար:

— Ըսէ՛ք, ո՞վ քար'ր, հայրերնիս ո՛ւր գնաց,

հոս, քիչ մը առաջ քարին վրայ նստեր էր, զինքը կը տեսնէինք որ վար կը նայէր, ո՛վ կանչեց վարէն զինքը, դուք չտեսա՞ք, պղտի՛կ ծղօտներ, որ իրենք քովը կամաց մը կը շարժէիք, ձեզի բան մը չըսա՞ւ մեզի ըսելու, բան մը չապսպրե՞ց:

Թառող թռչունը թռելու պահուն փետուրները կը հաւքէ, գլուխը քիչ մը առաջ կը ծռէ, թեւերը կիսատ մը վար կը կախէ ու վերջին թափով մը թեւ կուտայ ու կը սլանայ:

Կաղչնայի գօսացած ցօղունները շարժեցան իրենց տեղը՝ ծռելով ու շտկելով անդադար, ու պղտիկները իրենց հարցումին գաղտնի պատասխանը հասկցան գուցէ այդ թեթեւ դողդղացումները. իրարու պլլուեցան... վարը հայրիկը փնտրուել կ'երթային:

Արեւը այդ քարերը նորէն կը լուսաւորէ մաքուր աղուոր ճառագայթներով, իր վճիտ պայծառութիւնը նորէն կ'ողողէ առատ լոյսի հեղեղով այդ վայրերը՝ որոնք դժբախտ հօր մը ու մանուկներու կառափնատը եղան. ու վայրի թթուկիչներու, քարէ բանջարներու քով հիմայ կարմիր ծաղիկներ կը բուսնին, կարմիր՝ արիւնի գոյն, որոնք սիւքի մը թեթեւ շունչովը կը դողդղան եւ շուքերու մէջ, քարերու տակ կ'աճին, վախկոտ, գլխիկո՛ր որբերու պէս:

Այդ վիհը հիմա մահուան անդունդն է որ սարսուռ մը կը պտտցնէ ճամբորդին երակներէն ներս, ուր նոյն իսկ ուլերը կը վախնան կճղակ դնել ու արածիլ անոնց վրայ. մինակ երկայն շարոց հարսնեւոր մըջիւններ՝ սեւ կամ կ'ըմբռնէր գիծեր կ'եր-

կնքնեն՝ հեւքոտ ելեւէջով իջնելով ու ելլելով ան-
դադար՝ որոնք վարը՝ ո՛վ գիտէ ո՛ւր բոյն ծակած
են։ Ոչ ոք կը մօտենայ այդ տեղերուն։ Գիշերնե-
րուն լուսնկան կ'ելլէ միայնակ՝ լռին ու տխուր,
կուգայ իր խուզարկու նայուածքով կ'անցնի այդ
տեղերէն, լուսաւորելով հիւանդ լոյսով մը նոյն
վայրի քարերը որոնք ա՛լ աւելի խռովալի կը գառ-
նան կէս լոյս թեւատարած ստուերներու տակ։ Վա-
րէն գետը կ'անցնի խորդալով՝ մէկ քանի արծաթի
շողերէ փալփլուն, օձի լեզուովը կը խածնէ իր ա-
լիքներովը վար եկած քարերն ու ափունքը ծլած
ջուրի մամուռները, եւ ականջ կուտայ գորտերուն
բիւրաւոր կրկուքներուն որ կը պոռան՝ կը պո-
ռան մութին մէջ, գետը մռռած թէ իր աւազ-
ները խաւ շարիցին դժբաղդ հօր ու զաւակներու
դիակներուն վրայ եւ հեռունե՛րը քշեցին։ Ու ան-
դունգը՝ Բելիար խափշիկ կնոջ մը սեւ ուրուակա-
նովը՝ անգիտակ թէ մարդիկ մոլորեցուց ու կուլ
տուաւ, իր պչրոտ շրթունքներով կարծես կը ժպտի
դեռ լուսնկային, որ վերը մաքուր կապոյտին մէ-
ջէն իրեն կը նայի։

Ծ. ԳԱԻԱՌԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԽՈՒՆԿ ԵՒ ՄՈՍ

Շարաթ իրիկուն է : Եկեղեցիին զանգակներուն . կամ կոչնակներուն հնչելէն առաջ , տանը հարսերը . ամէն գործ , աշխատութիւն աւարտած են . տախտը աւլուած , խսիրները փռուած , ու անոնց վրայ կապերտներ կամ գորգեր , ընդունելութեան սենեակին միմեհրներն ու բարձերը շարուած , կաղի լամբաները մաքրուած , լեցուած՝ մէկ խօսքով ամէն բան իր տեղը , տանը կարգն ու սարքը դրուած է : Երբ զանգակները հնչեն , հարսերէն մէկը կ'առնէ սկիհաձեւ խնկամանը , որուն փոշիով շփուած դրուագազարդ արծաթը՝ կաթի գոյնով , կամ մաշած պղինձը՝ դեղինով կը փայլի . կը խառնէ օճախը , քիչ մը փոշի , քանի մը թաքուն կայծեր կը դնէ հոն , ու վրան կը շարէ օճախին մէջ սեւցած դիւրավառ ածուխներ . կը փչէ , կրակը կ'արծարծի , վրան կը լեցնէ քանի մը պտղունց խունկ , երբեմն կնդրուկ , կ'սկսի տանը բոլոր մասերուն մէջ , պատերուն երկայնովը , ամէն անկիւն պտռալի , բուրվառի պէս ծխել եւ քթին տակէն ազօթ քներ մրմնջել : Կը մօտենայ տանը մէջ գտնուող ամէն անձի , կը ծխէ անոնց երեսին՝ քսելով . «Աստուած ողորմի ձեր հին ու նոր ննջեցելոց հոգուն» : Խունկը ընդունողը կը պատասխանէ . «Աստուած ողորմի հօրդ ու մօրդ կամ ձեր մեռելներուն հոգուն» :

Խոունկը անուշ եւ մեղկացնող հոտ մը ունի, կնդրուկը կծու եւ գգուող, երկուքն ալ հաւասարապէս միսթիքական զգացումներ կը վերարթնցնեն: Եթէ տանը կիները դեռ նոր կորսնցուցած են իրենց մէկ հիւանդը, խոունկը կը բանայ անոր վէրքը որ դեռ չէ սպիացած. կ'արծարծէ հանգուցեալին յիշատակը, սիրտերը կը փղձկին ու աղի արցունքը կ'սկսի վազել: Այս տրտմութիւնը հրապոյր մ'ունի հոգեկան. այս լռին կամ մեղմանոյ՝ հծծիւնները զարմանալի հաճոյք մը, սփոփանք մը կը հայթայթեն սրտին:

Խոունկին հոտը տարածուած է ամբողջ փողոցին մէջ. տարիքոտ կիներ եկեղեցիէ կը վերադառնան, ո՛րը սուգի՝ սեւ, ո՛րը կէս սուգի՝ խահուէգոյն եազմայով: Անոն, քալուածքը ծանր է, ամէն մէկուն սրտին մէջ, եկեղեցիին խոունկը արթնցուցած է յիշատակ մը, փողոցին եւ տան մէջ. միեւնոյն խոունկը շարունակել կուտայ այդ խորհրդաւոր տպաւորութիւնը:

Մոմը նուէրի գաղափարին մարմնացումն է գաւառացի կնոջ սրտին մէջ: Երբ խնդիրք մը պիտի ընէ սուրբին. երբ ո՛ր եւ է սրբալայր ուխտի գացած է, պարտաւոր կ'զգայ ինքզինքը անպատճառ նիւթական ընծայատարութեան մը: Մոմը պէտք է վառէ սուրբի պատկերին առջեւ եւ դիտէ անոր դէմքը՝ որ շողերուն ետեւ դեղնած է ու մեղմադձոտ: Մեր եկեղեցիներուն Աստուածածիները, զարմանալի կերպով, ընդհանրապէս անուշի՛ ու տրտում նայուածք ունին: Զղային խորհրդաւոր բաներէ շուտ ազդուող կիներ կան, որ անզգա-

լապէս Աստուածածնի դիմագծութիւնը կը նմանցնեն, միշտ միեւնոյն պատկերին երկրպագելով, միեւնոյնին առջեւ արտասուելով եւ ակներեւ տարբերութիւն մը դնելով իրենց Աստուածամօր եւ ուրիշներուն միջեւ։ Մոմը որ կը վառի ու կը հատնի դժգոյն շողերով, ազօթողին կը պատկերացնէ կեանքը որ աստիճանաբար կը չիջանի։ Կը ներկայացնէ հանդերձեալ կեանքը՝ ուր բոցերու պիտի մատնուի մեղաւոր մարդուն հոգին...։ Մոմին անբաժան ընկերն է խունկը։ Ջերմուկներ, ծառեր կան բնութեան գեղածիծաղ գրկին մէջ, ուր սուգն ու թախիծը, խորհրդաւոր մտածումները ինքնին կ'անհետանան։ այդ տեղեւորը մանաւանդ հարկ է խունկը, որ դիւրացնէ մոմին լոյսին ազդեցութիւնը՝ հոգիին վրայ։ Խունկը կը մխայ մոմիկին քովիկը եւ հաւատացեալը արուեստական կերպով կ'իմանայ իր ջիղերուն գրգռումը, իր կրօնական զգացումին վերափոխումը։ Աւանանաշնորհուած մոմեր կան։ կան նաեւ ռամիկ եւ քաղաքացի մոմեր։ Աւանանաշնորհուած են այն մոմերը որ պատրաստուած են սպիտակ զուռ մեղրամօմէ, ծաղկեղիւղազ եւ քանդակազարդ սիւներու պէս։ ասոնք համր ու անլոյս կը տնկուին կը մնան մեծ սուրճերու առջեւ, խորաններու վերայ, իբրեւ մշտատեւ վկայ հաւատացեալներուն ջերմեռանդ պաշտումին։ Ռամիկ են այն նիհարիկ դեղնորակ մոմերը, որ ամէն քսակի մատչելի են եւ որոնք հոգիով աղքատներուն պէս անշուկ ու անփայլ ճաճանչներով կը մարմրին խեղճուկ ու սեւցած պատկերներու առջեւ։ Քաղաքացի մոմե-

րը նոր հնարուած են : Զտուած ճարպէ պատրաստուած սպարմաշէքներն են անոնք : Ասոնք նոր հնարուած են , քաղքենի դասակարգին պէս : Հին ատեն , կրօնականներէն դուրս , որոնք նուիրապետութիւնը կը կազմէին եկեղեցիին , մնացած ժողովուրդը՝ երկու դասակարգ կը ներկայացնէր , ազնուական եւ ռամիկ : Մոմերն ալ ըստ այնմ քաժնուած էին : Հիմա քաղքենի դասակարգը իր գոյութիւնը ամէն բանի մէջ կը յատկանշէ , հո՛ս , մոմերուն մէջ ալ : Կան տեղեր որ ճարպէ մոմ ալ կ'ընդունին հիմա սուրբերը : Ասիկա եկեղեցական տնտեսագիտութեան արդի գրութիւնն է , որ միտքերու առաջգիմութեան հետ ուղիղ կը համեմատի :

ՆՈՒՐԱՆ

Յ. ԱՌԱՆԴԱՎԷՊ

Սա ժայռերը՝ որոնց վրայէն բազէները կը ճախրեն եւ օձերը կը սողան սուլելով, ուր մամուռներ փաթթուելով անոնց կողերուն վրայ գորշ կանաչ մը կ'երանգեն, ատենօք, աւանդութիւն մը կ'ըսէ, այդ հսկայ ժայռերը մարդիկ էին մեզի պէս:

Անյիշատակ ժամանակի մը մէջ՝ այդ խոպան տեղէն հպաշտ ամբոխ մը կ'անցնէր, հեռու երկիրներէ եկող հարսնեւորներու խումբան մը. եւ թմբուկին, դափին ձայնը, երգողներու, ծնծղաներու հնչիւնը, զգեստներուն շողիւնները՝ հեռուն, դաշտերուն մէջ կ'երկնային, ու հարսը քօղին մէջ ծածկուած՝ իր գեղեցկութիւնը կը պահէր: Յանկարծ անզուսպ փափաք մը կ'ուռեցնէ հարսին սիրտը՝ որ դէմքը բանայ ու վայրի սիրով մը իր գեղեցկութիւնը անձանօթ տեղերուն ցոյց տայ. կը նետէ քօղը ու իր աննման դէմքը արեւին կը ցուցնէ: Այն ատեն անոր գեղէն ու հպարտութենէն զայրացած՝ բնութիւնը անէծքով կը շանթահարէ բոլորը հոտ, այդ տեղը, եւ անփոփոխելի այլակերպութեամբ, մաշդիկը քար կը դառնան՝ անշարժ ու համր:

Հիմա, մշտական սպասումով՝ անոնք կ'սպասեն հոն. անոնց մէջ կը նշմարուին խանգարուած

աւրուած դիմագծեր՝ մանուկի, պառաւի եւ պարմաններու, վայրենի աչքեր կան ահռելի սեւեռումներով՝ մոլեգին արտայայտութեամբ մը բաց մնացած. կծկուած, խորշոմած երեւոյթներ կ'երեւնան որ կարծես լալու կը պատրաստուին, ու չեն լար. եւ ցաւ մը կը յայտնուի, ցաւ մը որ զիրենք տանջած է. իրարու վրայ խռնուած սեղմ կամ անջատ՝ անծանօթ էակներ որոնք սակայն՝ առասպելի զրոյցէն դուրս, խուսափող նմանութեամբ գծուած իրական պատկերներ ցոյց կուտան: Առտուան արեւին տակ եւ իրիկուան մարող ցոլքերուն լոյսովը՝ անոնք յաւիտեան պիտի փայլին հոտ:

Աւանդութիւնը այդ դժբաղդներու պատմութեան՝ քարերուն եւ ապառաժներու մէջ՝ յուսատու, մխիթարող հաւատք մըն ալ դրած է, հոն ուխտատեղի մը եղած է ուր հիւանդները, ցաւածները վերջին ապաւէնի մը յոյսով, կիները մանաւանդ այդ ցուրտ քարերուն կը տանին իրենց տառապանքները, եւ միամիտի դիւրահաւանութեամբ մոմ մը կը վառեն ու ետ կը դառնան: Եւ ժայռերը միշտ յոխորտ ու խիզախ՝ իրենց գլուխները կ'երկարեն երկինքին մէջ, ուր երբեմն զարնան ճերմակ ամպի կտորներ կանգ կ'առնեն անոնց վրայ եւ մանր փրփուրներով կը ժանեկազարդեն զանոնք, վայրի թուզեր եւ կանանչ թռփիկներ կը բուսնին վերերը անոնց ծերպերուն մէջ, կայծակը կը զարնուի երբեմն ու կտորներ կը փրցընէ անոնցմէ. եւ մռայլ օրերուն, անձրեւներու ատեն, ագռաւները սո՛ւր, սո՛ւր կը ճչեն, անձ-

բեւր սողալով վար կ'իջնէ ու հովերն ալ շաչելով անոնց վրայէն կը վազեն :

Անցորդներու նայուածքները վեր կը դառնան մերթ ահաբեկ՝ հսկայ քարձրութենէն, եւ վրդովուած յուզումով կը հարցնեն անոնք ինքնին թէ իրա՞ւ այս քարերը մարդ եղած են ատենով, կեանքը իրա՞ւ անոնց մէջէն ալ անցած է . սա քարե՛րը որոնց վրայ անհամար թռչուններու հազարաւոր փետուրներ ցրուած են :

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

7. ԷՔՍ-ԼԷ-ՊԷՆԻ ԶԵՐՄՈՒԿՆԵՐԲ

Էքս-Լէ-Պէնը ապահովաբար աշխարհի ամէնէն գեղեցիկ, ամէնէն զմայլելի կէտերէն մէկն է, չքնաղ ամառանոց մը եւ անուանի ջերմուկներու քաղաք մըն է միանգամայն: Զուիցերիոյ եւ Ֆրանսայի սահմանագլուխին վրայ, Լիօնէն քանի մը ժամ հեռաւորութեամբ միայն, Պուրժէի՝ աննման, խաղաղիկ, կապուտակ փոքրիկ սիրուն լճակին եզերքը կառուցուած, Սալուայի ձիւնապատ հսկայ լեռներուն շղթայով պատած, իր ճերմակ լայն մաքուր արահետներովը, ծաղկազարդ պարտէզներովը, կանաչներու տակ թաղուած հեշտալի վիլլաներովը երազային քաղաքի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ այցելուին վրայ: Իշխաններու, ամէն կարգի ազնուականներու, նախարարներու, դրամատէրներու ճշմարիտ զբօսավայր մը, ուր մարդկային մտքի տարօրինակ անհեթեթութեամբ մը, այս տենչալի բնութեան ծոցին մէջ իսկ, փրկարար ջերմուկներու քովիկը շատեր կուգան հսկայ Բազիլիօի մը խաղերուն մէջ, Բօֆերի եւ Պաֆարայի սեղաններուն շուրջը կորսնցնել իրենց առողջութիւնը եւ դրամը:

Էքս-Լէ-Պէնի ջերմուկներուն համբաւը երէկուէն է չ'սկսիր, բազմաթիւ յիշատակներ կը ցուցնեն թէ Հռովմէական կայսրութեան տակ Էքս-Լէ-Պէնի ջերմուկներուն կը դիմէին ստուար թիւով: Պոմպէոս ինքն իսկ կը թուի գնահատած ըլլալ զանոնք. արդարեւ բազնիքին մօտ ահագին

կամարի մը ճակատը անբուժելի արձանագրութեանց մէջ կը կարդացուի Պոմպէոսի անունը թուակաշուով մը, եւայլն :

Այժմու Էքս-Լէ-Պէնը իր բաղնիքներու կատարելագործեալ կահաւորմամբ, իբր ծծմբոս ջերմուկ, անհերքելի կերպով աշխարհի մէջ մէկ հատիկ է :

Ջերմուկները երկու գլխաւոր աղբիւրներ ունին, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կուտայ օրական չորս միլիոն լիթր 440 ջերմութեամբ ջուր . այս երկու աղբիւրներէն զատ բաղնիքին մէջ բերուած է 11 աստիճան բարեխառնութեամբ սովորական աղբիւրի մը ջուրը, այնպէս որ այս երեք ջուրերու զանազան բաղադրութեամբ՝ կարելի է տալ զանազան աստիճանի բարեխառնութեամբ լողանքներ հիւանդութեան եւ բժիշկին պատուիրանքին համեմատ : Բաղնիքը ունի երեք յարկեր . իւրաքանչիւր յարկի համեմատ ջուրի հոսանքին զօրութիւնը կը տարբերի՝ առաջին յարկի հոսանքը բնականաբար նուազ զօրաւոր է քան երկրորդինը, եւայլն :

Այս ջերմուկներու շատ մը գործածութեան կերպերէն որոնք ի գործ կը դրուին բաղնիքին մէջ, ամէնէն յիշատակելին եւ շահեկանը Էքս-Լէ-Պէնի յատուկ մասնաւոր մէկ միջոցն է, որ կը կայանայ սովորական ջուրին եւ մարձումին միացման հետ : Այս ջուրերը կը գտնուին տարօրինակ մօքրութեամբ, պարզ, բայց գեղեցիկ ճաշակով շինուած ճերմակ յախճապակեայ պատերով եւ տախտակամածով փոքրիկ սենեակներու մէջ . ապակեայ երկրորդական պատեր կրնան աւելցուիլ,

գոցել սենեակներու վրայի կամ քովի մասերը եւ այսպէսով աւելցնել մթնոլորտին ջերմութիւնը եւ չողիին ճնշումը : Զերմուկին ջուրերը կը հասնին , որոշեալ բարեխառնութեամբ , խողովակներու միջոցաւ ալդ քառակուսի սենեակներուն մէջ . հիւանդը կը նստի ցած եւ փոքրիկ նստարանի մը վրայ կամ կը պառկի կռնակի վրայ . ջուրը կուգայ շարունակաբար ողողել հիւանդը . մինչդեռ բաղնիքին սպասեակը իր ձեռքով կը մարձէ մարմինն հիւանդ մասերը . գործողութիւնը 5—10 վայրկեան կը տեւէ որմէ վերջ հիւանդը կը օրբուի եւ կը չորցուի : Զերմուկներու գործածութեան ուրիշ հարիւր կերպերը կան տակաւին , մասնաւորապէս չողի ընդհանուր կամ մասնաւոր լողանքներ , եւայլն : Էքս-Լէ-Պէնի ջերմուկներուն դարմանումը մասնաւորապէս արտաքին հականեխական եւ մեքենական դարմանում մըն է . մեքենական դարմանում մը մանաւանդ կարծրացած դընդերներու , չճռող յօդաւորութիւններու , քրօնիկ յօդացաւի դէմ . միւս կողմէ կը նպաստէ , կը հափաւորէ մորթին զգայնութիւնը սննդական փոխանակութիւնները , եւայլն . մանաւանդ վազած ջուրի հոսանքին զօրութեան եւ քանակութեան ճնշման եւ բարեխառնութեան տակ մորթին բնախօսական պաշտօնները տարօրինակ կերպով կը բարւոքին . անդամներու մէջ անշարժ մնացած ախտաբանական հեղուկներ ընդհանուր շրջաբերութեան մէջ կը հալին եւ այսպէսով անդամները կը վերստանան իրենց սովորական ճկունութիւնը : Մտաւոր չափազանց աշխատութենէ առաջ եկած

Չղային զանազան տկարութիւններ մեծապէս կ'օգտուին Էքսի Չուրերէն: Բաղնիքին յատկացուած են քանի մը նշանաւոր բժիշկներ:

Էքս-Լէ-Պէնը ունի իր իշխանավայել օթելներուն հետ նշանաւոր թատրոն մը ուր ամէն իրիկուն Բարիզի եւ Լիօնի օրերային արուեստագէտներէն կազմուած ընտրեալ խումբ մը Վակների, Կունոյի, Մասընէի, Մայերպէրի, Վէրտիի նման անմահ երաժիշտներու օրերաները կը ներկայացընեն. սքանչելի նուագախումբ մը ամենօրեայ նուագահանդէսներու շարքով մը կ'օրօրէ հիւանդին կամ այցելուին երեւակայութիւնը եւ այս ամէնը այնպիսի կլիմայի մը տակ ուր ամառուան կիզիչ օգերը բնաւ գոյութիւն չունին, հիւանալի լճակի մը եզերքը, որուն վրայ կարապի նման վայելչագեղ նաւակներ եւ նաւեր ամէն վայրկեան մոզական փոքրիկ ճամբորդութիւններու համար այցելուին տրամադրութեան տակ կը գտնուին, եւ բաց ի քանի մը հարիւր անգլիացիի կարճ կամ երկայն, ծեր կամ երիտասարդ՝ բայց միշտ տգեղ, բնական կամ արուեստական՝ բայց միշտ երկար, տնկուած ակռաներով, պզտիկ յարդէ գլխարկով, ամբարտաւան կերպով վեր ցցուած կոնաձեւ մազերով, իրենց սովորական շապիկով եւ փողկապովը, կարճ շրջազգեստով անվայելուչ միւսերու սովորական տաղտկալի աւօրեայ տեսքէն, հիւանդը կը վայելէ ջերմութիւններու ազդեցիկ օգտակարութեան հետ բնութեան եւ արուեստին ընծայած ամէնէն չքնաղ հրապոյրները:

8. ԾՈՎԱԿԻՆ ՀԱՐՍԻ

Ա.

Ծովակին երկու ամիսներուն վրայ, դէմ առ դէմ, երկու գելեցիկ գիւղեր կային. մէկը մինչեւ հիմա կը մնայ դեռ, միւսը կորսուած է ջուրերուն տակ:

Այն գիւղին մէջ, որ ա՛լ հիմա չ'երեւար, մանկամարդ կին մը ծովուն հարսը կը կոչուէր. ամէն առտու արեւը ծագելէն շատ առաջ երբ ծովակը հովուն համոյրներուն տակ իր ափերը կը գգուէ ու ալիքները հեռաւոր ծփանքներ կ'ուրորեն, ծովուն հարսը, հեռո՛ւն անորոշ լողացող սեւ թռչունի մը կը նայի որ կ'երթա՛յ կ'անհետի ու ծովուն մէջ կը կորսուի մանրցած:

Իր երեսներէն ցա՛թած շառաւիղները ջուրերուն մէջ կը թափէին, ու հասակը ուռիի մը կը նմանէր գետերուն ամիսներն ի վար բուսած երկա՛յն ուռիներուն պէս, մազերը բարախներէն վար սողացող լուսնի շողերը՝ կարծես ուսն ի վար, աչքերն ալ՝ լեռները փախչող եղնիկներ: Ու երբ, ծովուն հարսը առտուանց ծովակէն կը հեռանար ձուկերուն մէջ մոլեգին յուզում մը կ'իյնար: Այսպէս կը պատմէին ծերերը, որ հիմա իրենք ալ չկան:

Բ.

Ամէն գիշեր, կէս գիշերին ուշ ատեն՝ ծովակին ափունքին վրայ առկայծ լոյս մը կը դողդղեղայ ու անքթի'թ՝ ծովուն նշմար կուտայ, յանկարծ ջուրերուն մէջէն փրփուրի շառաջներ կը լսուին ու ճերմակ պղպջակի մէջ փաթթուած՝ ծովէն տղայ մը կ'ելլէ, գեղեցիկ, փրփուրներէն ծնած կարծես: Ու ամէն գիշեր՝ միայնակ, ծովի խիճերուն ու գորտերուն քով՝ ամայութեան մէջ՝ ծովին սիրահարները իրար կը սիրեն մինչեւ լոյս, մո'լթ խաւարին մէջ լռութիւնը կ'ընդհատուի միայն գորտերու կրկուռքներովը, որոնք կ'երկարին ու ծովուն մէջ կը մարին:

Ու երբ արուսեակը ծայր կուտայ դիմացի գիւղին վրայ՝ լեռան ետեւէն, ծովակի տղան զանի նշան կը բռնէ աչքով, ու թեւերը ալիքներուն կ'երկարէ, սիրականը ետեւէն կը նայի՝ ու կը նայի՝ երբ լողացողը կը պզտիկնայ, սեւ թռչուն մը կ'ըլլայ, յետոյ կէտ մը, ու ալ չ'երեւար:

Առտուանց լուսուն դէմ երբ ծովուն հարսը քայլերը կը դարձնէ ու տուն կը դառնայ, ալիքները ափերուն կը զարնեն ու ձուկերուն մէջ տարօրինակ յուզում մը կ'իյնայ:

Գ.

Օր մը դրացի պառաւ մը եղելութիւնը կը հասկընայ, ու էրեկը իր կ'ողջ՝ ծովու հարսին՝ գաղտնիքը կ'իմանայ:

Ծրագրը իր տեղը այն գիշեր նորէն ան'լասկած իր նշանը կուտար, ու երբ տղան ծովակին կէսը հասած է ա'լ՝ յանկարծ մութին մէջէն մոլեգնած ձեռք մը ճրագը գետին կը նետէ ու ծովու հարսին մազերը թեւը կը պլլէ. արցունք, աղերսանք անգութ էրկանը մոլեգնութիւնը չեն կրնար իջեցընել, ու քարերուն վրայ մեռած միջոցին՝ հարսը կ'ա' իծէ էրիկը, կ'անիծէ պառաւը ու գիւղը՝ վերջին անգամ:

Միւս օրը, առտուանց, երբ արուսեակը կը ցաթէ հեռակայ լեռան ետեւէն ուր ամէն անգամ ծովուն սիրահարները կը բաժնուէին, իրիկունը լեռը պառկող հովիւը երբ գիւղը դարձաւ՝ ո'չ գեղ գտաւ, ո'չ մարդ. ջուրը կլլած էր ամէնքն ալ:

Հիմա ջուրին մէջ ամէն գիշեր, կէս գիշերին՝ նոյն գիւղին տեղը աղօտ ճրագ մը կը վառ: Կ'ըսեն ու առտուան դէմ՝ արուսեակին ցաթելու պահուն՝ ճրագը կը մարի, ծովը տարօրինակ յուզում մը կ'ունենայ, ու երկու ճերմակ թռչուններ՝ կարմիր կտուցով՝ յանկարծ այն տեղ կ'երեւան, մեղմիկ, հանդարտ ջուրը կ'ակօսեն պզտիկ ալեակներ հանելով, յետոյ նորէն կ'անհետին, ու երբեք ցորիկները չեն տեսնուիր:

Մովակ, անոնց անունը մարդու մի՛ ըսեր:

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

9. ՅՈՊՈՊ ԹՌՉՈՒՆԸ⁽¹⁾

(ՍԻԱՆԴԱՎԷՊ)

Զքնաղ առտու մը գարնան
Ցողաք, կիսալոյս,
Աղուոր աղջիկ մ'անցնման,
Հարսնցու մի կոյս

Լոգարանին մեջ մինակ,
Անփոյթ պչրանքով,
Կը լուացուի ու ներմակ
Շուշան մ'է տեսնով:

Մազերն քսփիւռ ոսկեզօծ՝
Կը սանձէր անի,
Եւ կը սարսուռն լանջքը հոծ
Ու պորտն հոլանքի:

Ու վարսերը կը ցրուին,
Վիժակ սոնապան՝
Ծրփալով շուրջն իր մարմնին,
— Խորան մաքրութեան:

(¹) Այս առանդավէպը գրուած է Բիւրակն 1900, թիւ 21ին
մէջ հրատարակուած ժողովրդական հէքեամի մը հետեւողութեամբ:

Այլ բաղնիքին կիսաբաց
Դռնեն աղջրկան
Եղբօր աչքն է հանդիպած՝
Քրքոջ մերկութեան... :

Օհ, ի՛նչ ամօք, Աստուած իմ,
Փրկե՛, փրկե՛ զի՛նք.
«Քռչուն մ'ըլլամ ու թռչի՛մ
Երկինք երկինք... :»

Եւ աղուորը սարսուզին,
Յանկարծ կ'առնէ թեւ,
Մոռցած սանձը դեռ գլխին,
Մազերուն վերեւ :

* * *

Յոպոպ թռչունն է այսօր
Սիրուն աղջիկն այն,
Բըբուկն ալ՝ սանձը անոր,
Ըստ աւանդութեան :

ԱՐՏԱՆԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ

Բ. ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ

Բանաստեղծը ներգնչուած ստեղծողն է: Բանաստեղծութիւնը, հեռեւաբար, ներգնչումի, ստեղծումի եւ գեղեցիկ արժայատուի ամբողջութիւնն է: Աւելի յստակօրէն սահմանել ասոնք՝ գրեթէ անկարելի է: Բանաստեղծութիւնը, — ըսած են նոյն իսկ գրագէտներէ ոմանք — մարդկային կեանքին նմանութիւնը եւ նկարչութիւնն է միայն: Բացասութիւն՝ որ միակողմանի է սակայն. բանաստեղծութեան մէջ բնութեան ալ նմանութիւնը եւ նրկարչութիւնը կան: Յաջող բանաստեղծութեան մը հակառակ պայմաններն են. Ա. — *Ներշնչում*, Բ. — *Խանդ* եւ *հիացում*, Գ. — *Զգայնութիւն* կամ յուզուելիւ եւ յուզելիւ տրամադրութիւն: Բանաստեղծական համնար մը պէտք է, անպատճառ, ունենայ այս երեք յատկութիւնները: Բանաստեղծութիւն մը, սակայն, իր մէջ ներգնչում, խանդ եւ զգայնութիւն ունենալէ զատ, պէտք է նաեւ ներդառնակ լեզու մը ունենայ, որ «պարուրէ ականջն ու սիրտը՝ յուզելով»: Այս պատճառաւ է որ արդէն, մեծ մասամբ, բանաստեղծութիւնները չափուած ու որոշ ձեւերու մէջ կը կադապարուին՝ պահանջմանցը համաձայն մասնաւոր կանոններու որոնց ամբողջութիւնը կը կոչուի *սաղաչափութիւն*: Հայերէնի համար երկուք է սաղաչափութիւնը. նախ կայ *հայկ.* չափ ըսուածը որ առանց յանգի է եւ հիմա

գործածութեան ինկած, եւ, երկրորդ՝ կայ սովորական չափը որ յանգաւոր է, այսինքն իր պարունակած տողերուն վերջաւորութիւնները նոյնաձայն են: Ասով հանդերձ բանաստեղծութիւնը երբեք սխալուած չէ գեթին ըլլալ տաղաչափութեան, շատ յաջող արձակագիր-բանաստեղծներ գտնուած են ամեն ազգերու գրականութեանց մէջ, բաւական է որ բանաստեղծը միշտ կարենայ ներդառնակութիւն տալ իր լեզուին: Ճիշտ այնպէս ալ, պէտք չէ մոռնալ որ ամեն տաղաչափուած ոտանաւոր՝ բանաստեղծութիւն չէ:

Բանաստեղծութիւնը ընդհանրապէս կը պարունակէ երեք գլխաւոր սեռեր. 1. — *Քնարերգական* (Poésie Lyrique), 2. — *Երկցականերգական* (Epique), 3. — *Թատերական* (Dramatique), եւ երկու երկրորդական սեռեր որոնք են. 1. *Վարդապետական* (Didactique), ու 2. — *Նկարագրական* (Descriptive): Քնարերգական բանաստեղծութիւնը մարդկային հոգիին ամենեւնի մտերիմ զգայութիւններուն արտայայտութիւնն է: «Քնարերգական» կը կոչուի, անոր համար որ, առաջին բանաստեղծները, մանաւանդ Յունաստանի մէջ, իրենց բանաստեղծութիւնները կ'երգէին հնարի մը ընկերակցութեամբ: 2. — Երկցականերգական բանաստեղծութիւնը ոտանաւորի ձեւով դիւցազնական արարմներու պատմութիւնն է: 3. — Թատերական բանաստեղծութիւնը կ'ընդգրկէ այն բոլոր երկերը որոնց նպատակն է բեմի վրայ դնել եղերական կամ եղերա-կասակերգական գործողութիւն մը (եղերերգութիւն, քատերգութիւն կամ տռամ):

Իսկ 1. — Վարդապետական իմաստասիրական բանաստեղծութիւնը, նպատակ ունի սորվեցնել սկզբունքներ, ըլլան անոնք գիտութեան քե արուեստին վերաբերեալ: 2. — Նկարագրական բանաստեղծութիւնն ալ նկարագրական⁽¹⁾ մըն է, այսինքն պատկերացումը իրերուն՝ բանաստեղծութեան պահանջումներուն համաձայն գրուած: Հիներէն՝ Պինդար (հելլեն բերթող՝ 520—436 Ն. Ք.) եւ Որասիոս (լատին բերթող՝ 64—7 Ն. Ք.) զոր օրինակ, գերազանց ֆնարերգակներ եղած են. Հոմերոս եղած է գրեթէ անհաւասարելի դիւցազներգակ մը, որուն շունչովն ու ոգիովը սնած Բագրատունի Հ. Արսէնը, մեր դիւցազներգակը ունեցանք հայերս ալ: Սոփիէս, Ռատին, Քորնէլլ, Ալֆիերի, Շեքսպիր քասերգակ-բանաստեղծներ են, Սրապիոն Հեֆմեան հայ քասերգակ-բանաստեղծ է. Վերգիլոս եւ Պուլալօ վարդապետական բանաստեղծութիւններ արտադրած են, Տանդէ ալ՝ մասամբ: Իսկ նկարագրական-բանաստեղծութիւններով զբաղած են Սէ դ Լամպեռ, Լաֆոնդէն եւ մեր մեզ, շատեր, զորօրինակ, Իուրեան, Անեմեան, Աղ. Փանոսեան, Ա. Յարութիւնեան, Լ. Սեղբոսեան, Ա. Մատուրեան, եւայլն: Պեթիֆաշեան եւ Թերզեան քե՝ նկարագրական եւ ֆնարերգական բանաստեղծներ եղած են:

(1) Նկարագրականին վրայ ընդարձակօրէն՝ տես իր կարգին.

1. Ե Ր Ա Ժ Շ Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ա. ԾԱՌԵՐՈՒՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Գտնուած էք Յունիսին, կէսօրէ մը յետոյ, շոճիներու անտառի մը մէջ, ու հոն ընկողմանած: Հոն, լիառատ լոյսին տակ, թմրած դաշտերու լռութեանը մէջ, լսած չէ՞ք այն օդային շշուկը՝ որ կանաչ փուչերով պցուած ճիւղերու մէջէն կը սուրայ, եւ որ հակապատկերը կը կազմէ դուրսը՝ ամառուան շլացուցիչ ճառագայթներէն սփռուած ուրախութեան: Անիկա երգ մըն է օրօրող, ծփծփուն, լայն եւ մեղամաղձոտ: Թէկրիտէս երկու հազար տարիէ աւելի է, արդէն անոր մեղկ քաղցրութիւնը տօնած էր: Այդ երգը գերանուրբ գրգռանքի հառաչներ ունի եւ հազիւ հազ իմանալի հծծիւններ, որոնք այնչափ ծածուկ են: Կարծես թափառիկ հոգիի մը ձայնն է, պիտի ըսէին, որ երկիրը կ'աւաղէ:

Իջէ՞ք հիմա, մինչեւ բլուրին ստորոտը՝ դէպի մարգագետինները, ուր գետակը հանդարտ կը հոսի նունուֆարներու քօղի մը տակէն. մտիկ ըրէ՞ք կաղամախներուն երգը: Բոլորովին ուրիշ խառներգ. (=miscellanée) մըն է. — զուարթ, յստակ, կայտառուն եւ զովարար: Լսել կը կարծես ժքթանքը Ապրիլի տեղատարափի մը որ տերեւները արատներով կը պիսակէ:

Բայց ծառերուն համերգը՝ իր բովանդակ գեղեցկութեանն ու վեհութեանը մէջ այն ատեն կը

յաղթանակէ, երբ արեւմտեան հովը կը սուրայ անտառներուն մէջէն, աշնան անձրեւոտ գիշերներուն: Նուազախումբը այն ատեն կը զարնէ համակ խուլ ու գոռ երգեր, աղաղակներ՝ նման սրինգի անորոշ կերպով երկարաձգուած շեշտերուն՝ եւ տեղատարափին կուռ հոսումները՝ որոնք դողդոջուն խաղերու ջրհեղեղի մը պէս կը թափին: Մերթ մեղմացում մը: Մինակ, քամիին սուր ողբը կը չլէ ամէնէն նուրբ ճիւղերուն մէջէն եւ զանոնք կը թեթեւցնէ՝ նման տաւիղի մը լարերուն: Այս եզական երգայարդարութիւնը կը շարունակէ ատեն մըն ալ՝ վայրկենապէս խաղաղած ճիւղերուն մէջէն: Հեռուէն կը վերսկսի սարսուռ մը՝ նման ծովի մակընթացիկ խաղացքին նախակարապետ շնչիւնին, եւ աղեխարշ մենաւոր սօսաւիւնը նորէն հերարձակ անտառին փոթորկայոյզ մռնչիւնին հետ կը խառնուի:

Բ. ԹՈՋՈՒՆՆԵՐՈՒՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Գարնան ալ սքանչանալու համար թռչուններուն երաժշտութիւնը ունիմ: Նախ՝ ցրուած եւ հազիւ դաշնակաւորուած խաղերու նախերգանք մը, սարեակներու սուլումներ, խայտիտներու թրթռումներ, կարմրալանջներու գեղգեղներ: Բայց արդէն վարը՝ դաշտագետնին վրայ ուր ցորենները կը կանաչնան, հարիւրաւոր ձայներ կ'երգեն զարթօնքը. արեւոյտներու առտուան խումբն է ան: Անոնք կը բարձրանան վեր՝ մարգարիտ գոյնով երկնքին մէջ, եւ մէկ կողմէ բարձրանալով հան-

դերձ՝ կ'երգեն, յաւէտ անխոնջ: Անոնք՝ վերը բոլորովին կորսուած, նոր ցաթող արեւին վարդազոյն նշոյլներուն մէջ հատիկ հատիկ կը թափեն իրենց խաղերը գուարթութեան մարգարիտներու պէս: Ամենուրեք, ճամբուն ցանկերէն՝ գետակին դալարաւէտ դարափներէն՝ անտառին տամուկ խորքերէն՝ հրաշալի ամբողջութիւն մը կը լեցնէ միջոցը. շիկահաւերու վիպերգներ, կտաւաքաղներու հետեկքանկներու ճռուողիւններ, տորդիկներու եղանակաւորումներ, յոպոպի թրթռուն եղանակին անդրադարձը, փիլորեակին սրինգը, մինչեւ այն խաղաղիկ ժամը՝ ուր ցորեկուան երգիչները լռած ըլլալով, սոխակը՝ այս անբաղդատելի մոներգուն՝ գիշերուան մէջ կը գեղգեղէ, սաստիկ ու քաղցր սիրոյ օրհներգը:

Գ. ԶԱՆԳԱԿՆԵՐՈՒՆ ԵՐԱԺԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Եւ զանգակները՝ որոնց ղօշանչները անտեսանելի եւ աղմկալից ճամբորդող ոգիներու պէս օգը կը ճեղքեն, ինչ ղօրաւոր՝ միանգամայն թուիլի երաժշտութիւն է անոնցը. ինչպէս կը փոխեն իրենց ձայնի ելեւէջներն ու հանգամանքը պարագային համեմատ: — Գեղջուկ զանգակներու նուագահանդէսը՝ կիրակի առտու մը վճիտ գուարթութիւն մը ունի, ապշեցուցիչ խանդ մը: Շուրջս Պիէվրի ձորին ամէն մէկ գիւղը կամ աւանը իր խաղը կը նետէ երկչոտ կամ սուր, թաւ կամ խիստ: Մետաղեայ թրթռումները, մերթ արծաթեայ՝ ինչպէս լեբան մէջ հօտի մը բոժոժը, մերթ բարձրահնչիւն՝ ինչպէս օդային երգիոնի մը կորափողերը

իրար կ'ընդհատեն, իրարու կը համապատասխանեն, միահագոյն կ'երգեն, յետոյ իրարմէ կ'անջատուին, կրկին իւրաքանչիւրը՝ հովին քմահաճոյքներուն համաձայն իր քաղցրանուագ թռիչք ստանալու համար: Հնչիւններու համադրութիւնն ու անջատումը, արեւոտ մթնոլորտին մէջէն՝ սիրտը կ'ուրախացնեն կամ երաշել կուտան անոր, բայց զուարթ կամ երազող՝ առտուան զանգակներու այս նուագահանդէսէն կաղզուրիչ տպաւորութիւն մը կը կրէ մարդ: Զգացողութիւնը բոլորովին կը տարբերի սակայն, երբ այս միեւնոյն ղողանջները թրթռան իրիկնամուտին. այն ատեն, արեւին մարը մտնելուն կամ վերջալուսին ժամերուն մեղամղձութենէն անմասն չ'ըլլար ան: Որչափ ալ շողշողուն գոյնով ներկուի իրիկուան ծիրանին, ո՛րչափ ալ ներդաշնակ ըլլայ երեկոյեան երաժշտութիւնը, դարձեալ զգացում մը կը թողու, որովհետեւ ասոնք հակառակ կամքիդ խորհիլ կուտան վերջացած օրուան կորսուած ժամերուն, որոնք մութին մէջ խորասուզուած են եւ զորս այլ եւս երբեք չպիտի գտնենք: Հոգ չէ, զուարթ կամ տրտում, Մայիսի արշալոյսի մը պէս զուարթուն կամ աշնանային իրիկնամուտի մը պէս վրդովուն, զանգակներու այս համերգը աննման քաղցրութիւն մը ունի, դիւթական թելադրիչ կարողութեամբ մը. իր անըջային թեւերուն վրայ գրգանքով կ'օրրէ ան զմեզ, եւ, այն օրը՝ ուր զանգակաուները համը ըլլան, այսինքն ազօթքը դադրի, երկրի վրայ սքանչացում մը ու մխիթարութիւն մը պակաս պիտի ըլլան:

Դ. ԿԵԱՆՔԻ ԵՐԱԺՇՏՈՒՑԻՒՆԸ

Հանապազօրեայ կեանքին զանազան աղմուկներն ալ ինծի կը վերապահեն ինքնատիպ եւ շէնցընող երաժշտութիւն մը։ Այդ աղմուկները՝ իւրաքանչիւրը զատ զատ առնելով՝ մասնաւորաբար քաղցրանուագ ոչինչ ունին, բայց երբ անոնք միահաղոյն կը հնչեն եւ երբ զանոնք քիչ մը հեռուէն մտիկ կ'ընէ մարդ, կազդուրիչ եւ ուժեղ ներդաշնակութիւն մը կը կազմեն։

Սակայն աւելի գիւղին մէջ պէտք է զանոնք մտիկ ընել, ուր իրենց թափովը երեւան կուգան, պողոտաներուն վրայ սայլերու ծանր ու նուագաւոր ճռճոցը, դարբնոցին մուրճի հարուածները, ագարակներուն խորէն լսուող հաչիւնները, տրտերուն մէջ լորամարգիներուն կանչը, բերդերու միջնորմներուն վրայ սրափողերու նուագները, փողոցի կանչուրուտուքները, Սէնի բլուրներուն վրայ հովին բերած յուշկապարիկներու ձայները, եւ ա'լ աւելի հեռուէն՝ ատաղձարանէն վերադարձող գործաւորին լիաբերան երգած գեղջկական երգին բրդուճները, — բոլոր ասոնք անգիտակցաբար իրարու կը խառնուին եւ սքանչելի ներդաշնակութիւն մը կը հիւսնեն, նուագախումբ մը՝ զարմանալի կերպով երկներփնուած, որ կարծես ուրախութեան եւ դործունէութիւն օրհներգը կը խմբատօնէ։

Վերջապէս կայ վերջին երաժշտութիւն մըն ալ, զոր կը հասկնան եւ կը վայելեն միայն անոնք որ ինծի պէս կեանքի ճամբուն երեք քառորդը

հասած են : Այս վերջինը համակ ներքին է, համակ իմացական, եւ միայն հոգին է որ «կը թափանցէ ամբողջ համը ներդաշնակութեան : Բայց, ինչպէս կ'ըսէ Ճոն Քից բանաստեղծը, «Քաղցր են այն մեղեդիները զորս կը լսենք, աւելի քաղցր են սակայն անոնք՝ զորոս ականջը չի լսեր» : Այն երաժշտութիւնը՝ որուն վրայ կը խօսիմ, յիշատակներո՛ւնն է : Անոնք՝ լուռ, թեթեւ ինչպէս թաւշաթեւ ցայգաթիթեռները, մեր ներքին էութեան խորէն կը բարձրանան, վաթսուենոցի վերջալուսային ժամերուն, եւ սառեւրային ձայները խմբով կը շնչեն, — մանկական կամ խիստ ձայներ, սիրած դէմքերու կամ անհետացած բարեկամներու ձայներ, ծծմայրի մը երգին պէս հեռաւոր, գրգռանքներու պէս քաղցր, նաեւ դառն՝ մերթ խղճի խայթի մը պէս : Անոնք կը զարթուցանեն ընտանի գիւղանկարներ, բաղդաւոր կամ անբաղդ ժամեր, անոնք արցունքով թրջուած են կամ դեռ եւս անխառն ուրախութեամբ մը թրթռուն : Բայց միշտ իրենց երգը սիրելի է մեզի, նախ՝ վասնզի մեր երբեմնի անձնաւորութենէն արձագանգ մը կ'անթեղեն, եւ յետոյ, վասն զի այս աննիւթական երաժշտութիւնը մեզի համար թերեւս անդէն՝ յաւեոնական երաժշտութեան խորհրդաւոր նախերգանքն է :

Թարգմ. Ա. Կեմէնաճ

ԱՆՏՐԷ ՅԵՕՐԻԷ

2. ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

Այն պահուն ուր ծիրանի իրիկնալոյսը կ'սկսի՝ հողիս ալ իսկ եւ իսկ կ'սկսի անոր անձկալ, ինչպէս լուսատարի թիթեռնիկ մը։ Ի՜նչ անօսը զգացում է այն որ անբացատրելի խռովքով կը լեցընէ զիս, վարանամիտ եւ կասկածոտ կ'ընէ։ Դուրս կը նայիմ զարմացած, աշխարհ նոր կ'երեւայ հիմայ եւ ինքզինքս կորսուած կը տեսնեմ այս տեղ։ Նոր երկինքը որ բոսորագոյն կը ծաւալի քաղաքին վրայ՝ զայն ուրիշ կերպ կը ցուցնէ։ Մէկէն ի մէկ կը յիշեմ թէ ի՜նչ սարսափելի տեղ է այս արգելանոցը ուր մօտ առ մօտ խռնուած՝ զիրար կը կեղեքենք։ Եւ զգուած եմ նմաններէս, անիս, կ'ուզեմ փախչիլ՝ դուրս ելլել այս չորս պատէն ուր ասդին անդին կը զարնուիմ մեղուի մը նման՝ որ սխալմամբ հոս մտած ըլլայ։ Կ'ուզեմ փախչիլ այս բազմամբոխ պողոտաներէն ուր մարդիկ չափազանց անմիտ կ'երեւան իրենց անհողութեամբը՝ քիչ մը իրենց իսկութեան վրայ խորհելու, քիչ մը աշխարհաքննին նայուածք ձգելու՝ — կ'ուզեմ մէն միայնակ ըլլալ քնութեան առջեւ որպէս զի դիւրին ըլլայ ինքզինքս ալ մոռնալ հայեցութեամբ։ Լուսեղէն օրհասը որ կ'սկսի՝ գուշակել կուտայ անեզր, արձակ կեանք մը երկար ատեն անձանիւր լցուած մէկ մտածութեան մը խաղաղաւէտ խռճեմումով, որ վերջալուսի բոսորութեան ընդհա-

նուր, դանդաղ տրամութիւնն ունի, անոր յոգնածութիւնը երբ սակաւ առ սակաւ կը մարի, կը ցնդի՝ ցանկութեան կրակոտ երազի մը պէս:

Եւ փողոցին աղմուկը որ կուգայ միտքս խանգարել, անցուդարձը որ երթալով կը շատնայ, անտանելի կը դառնայ այն ատեն:

Կանթեղալոյցը կ'արտորայ՝ ձեռքի լուսածայր ցուպը պլպլացնելով եւ կարծես նշան կուտայ ամէնուն՝ տուն դառնալու: Եւ ինչ են մեծ մասամբ այս մարդիկը որ կ'աճապարեն տխմար շաղփաղփութեամբ զբաղելու ծխալից սենեակներու մէջ, քաղաքականութեան մեծ մարդոց վրայ խօսելու հիացմամբ, սակարանի գիները յեղեղել ճաղատ ճակատներու լրջութեամբ: Անոնց սիրտը երբեք քան մը պիտի չզգայ, երբեք պիտի չխանդոտի, երբեք պիտի չտրտմի անծանօթ պատճառներով: Քաղաքակրթեալ կեանք պիտի անցընեն չնչարգել քաղաքի մը մէջ՝ փոխանակ աշխարհիս մեծութիւնը տեսնելու, որոնք սրահէ սրահ պիտի պտըտին կեղծ ու ծիծաղելի ձեւերու միայն ուշադիր, կնոջ դիմաց ծունկի վրայ՝ առանց սիրոյ:

Եւ չոխնդը կառքերուն որոնք կը թաւալին ապակիներ ցնցելով, բանւորին լպիրշ երգը որ գիմացի գինեատունէն կուգայ՝ ուր կը նստի բաժակը առջին քաշած՝ կերկերաձայն կոկորդն ու հազոտ կուրծքը օղիով լուալու, երգէտնիկի մը սուր երաժշտութիւնը որուն դէմ շուններուն հաջոցը կը բողոքէ, քաղաքի կեանքին հազարումէկ ձայները այս պահուս ուր բնութիւնը լուկաց կը խորհի, չեմ ուզեր լսել: Գիրքս անգամ կը սահի կ'իյնայ ձեռ-

քէս ու չի կրնար միտքս ամփոփուիլ անոր տողերուն մէջ :

Ու կը յիշեմ թէ հիմայ ինչչափ անդորր են դաշտերու բլուրները : Այդ տեղուանքը կ'ուզէի թափառիլ : Հող ներքին յուզումս կը գտնէր լայն ասպարէզ ուր խոյանար, եւ տակաւ խաղաղէր ընդարձակ խորհրդածութիւններով :

Ախ, այո՛, ընդարձակ հոգելից խորհրդածութիւնը պիտի գտնէի սօսիներու սարսուազին հովանիին տակ՝ երբ արեւու ճառագայթ մը կատարէ կատար կ'իյնայ. կամ թէ հին, խարխուլ կամուրջին մօտ՝ որուն ներքեւ կը փրփրի հեղեղատը արձագանգ արթնցնելով :

Կամուրջին տակ կննիւններ բուսած են որոնց ծաղկակոպերը հազիւ հազ կը կարմրին եւ ջուրը երկայն ծղօտները ծեծելով՝ կը ծածանէ զանոնք : Ոչ ոք կ'անցնի հողկէ . դիմացը՝ անտառն ալ խորին եւ անձայն կը կենայ ու ես հող մինչեւ լուսնաժամը մտքովս յառած կը մնամ Հնդկաստանի սուրբերուն պէս :

Բայց, ափսո՛ս, լայնատարած է քաղաքը, հեռու են անտառ ու դաշտ, եւ փողոցներու աղմուկը աւելի ատելի կը դառնայ : Գ'երթամ պատուհանս գոցել, բայց կը կայնիմ դիտելու երկու ծիծեռնակ որոնք անոր քարին տակ կախուած՝ բոյն կը չինեն ու արագ արագ կը թռչկոտին փողոցին մէկ ծայրէն միւսը՝ սուր ճիչերով :

3. ՀՈՎԻՏԻ ԵՐԳ

Ձէք լուեր վայրկեան մը, ստուերներ որ կը փափսաք, խօլական երգերը պուրակին, կը սոսկամ ձեր շեշտերուն վայրագութենէն, եւ ի զո՛ւր կը փորձեմ տաղել հոգիիս քերթուածը՝ որուն միամտութիւնը կը տրտմեցնէ ձեզ :

Մենաւոր — ա՛խ, թէ որ խոհերս ալ իս մենիկ ձգէին — առտուընէ ի վեր բնութեան խորհուրդներուն մէջ կը թափառիմ, ու լացի, որովհետեւ գեղեցկութիւնները կարծես կը հեգնեն զիս :

Տիւանդորրէս կ'արթննամ մահաքունի պղտոր երազով մը, ուրկէ դուն արթնցնէիր իս, դուն՝ ինծի սիրահար, դուն՝ յանկարծ իմ մօտս :

Ու «երկինք տար իս» գոչէի քեզի, քաջալերուելով վհուկ ժպիտէդ որ, սրտիս շիրմին վրայ բացուած հմայքի վարդ, բացատրէր ինծի լուութիւնը սիրոյ յոյսին՝ դէպ ի երջանկութիւն գնացքին մէջ հարսենի :

Հովիտը կը սահմանափակուի ուղղաձիգ կաղամախներու մէջ, որոնք երկինքին կը մուտան յաւերժաբար բաներ մը՝ զորս չեմ հասկնար : Սիւքը, գեղեցիկ նուագի մը արձագանգին պէս գոգցես անունն եւ վաղանցիկ, կը սրսկուի սազարթներուն մէջէն ու կը անդուսէ կիզաբոյր մացառները՝ որ կը թրթռան առաջին սիրոյ սարսուռին հանգոյն :

Խոնաւուտ բոյսերուն հիւանդագին արտաշնչումը կը փայփայէ ջիղերս՝ օրոնք կը խրտչին լոյսի շլացքէն եւ մշուշներու կը նային :

Ձմրան տեղատարափներէն լճաշած փոքրիկ ճահիճները իրենց մայարիայով կը խնկարկեն այս անձուկ տաճարի խորհուրդները՝ զորս կը պաշտեմ :

Ու ճճիները , անտես՝ հոգիին պէս որ կուլայ , թուփերուն մէջէն իրենց ճւինչներով աղօթել կը թուին :

Երանի՛ կուտամ անոնց :

Աղօթել գիտեն :

• •

Ջուրը , ծերպի մը մէջէն , խոյս կուտայ եւ կը սողոսկի գայլախազներուն վրայէն : Պաղ է . կը զովացնեմ անով ճակատիս տենդը :

Եւ , միամիտ , կը նայիմ անոր ջուրին մէջ որ կը սահի տանելով ստուերները որ վերէն կը թափին ու կը թափառին իր նիհար ալքերուն մէջ :

Նիհար՝ ոչ իսկ առուակի մը՝ կարծես լանջքը հազիւ աղջնակի մը որ սիրոյ առաջին բնազդէն դողաց :

Կը նայիմ հոն սարսուղին , փնտռելով — կը վարանիմ խռատվանելու — պատկերդ որ սըրտիս մէջ քանդակուած է եւ որ թերեւս բիրերէս ցոլանայ անոր վճիտ ողորկութեան մէջ :

Վճիտ՝ ինչպէս կապոյտը ուր քու հոգիդ կը ճամբորդէ , այգի եւ կաթի անուրջ , հեշտասլացիկ բոյրը շուշանին՝ զոր ինքս փրցուցի :

• •

Արեւի կաթիլներ , անթափանց սրտին որ մե-

նութենէն կը սրսփայ, կը զանաւնեն հովտին կանաչութիւնը:

Տերեւի եւ ոսկրի գիւթախաղ, կապոյտ սընդուսի մը կը փառչի գագաթը լեռան եւ կատարը ծառերուն. կիզիչ լռութիւն մը երբեմն կեանք կուտայ գետինը փռուած գօս տերեւներուն, որոնք տխուր շշնկոց մը կը ճըւան:

Թիթեռնիկները կը յածին վայրի ծաղիկներուն վրայ: Կը յիշեմ թէ որքան խաղացած եմ անոնց հետ:

Առաջին տրափները:

Թիթեռնիկները նոյնը կը մնան, աւաղ, անոնք կը սիրեն ծաղիկները արեւին տակ. ու մենք որքան կը փոխուինք:

* * *

Ո՛վ կը հասկնայ իմ հոգիիս անդուր: Վարդի թերթերէ պատանքի մը մէջ փաթեցին սիրոյ իտէպլս:

Ու ինձի կը հարցնեն թէ ի՞նչու կը սիրեմ վերջալոյսը:

Յետին պար մը կը դառնան ստուերները՝ որոնք կը մեղկանան արեւին շիջամերձ շողերուն ներքեւ: Բնութեան սուգը չ'անցնիր՝ ըլլայ գարուն թէ ա՛մառ միշտ սիրահար սրտերու պէս:

Ու անխուժութիւնը կը շեշտուի:

Ճորեկի աօսին կը յաջորդէ գիշերի լռութիւնը: Գեղին զանգակը կը հնչէ տկար զանգով մը:

Մխախտտի մշակները ալ պիտի հանգչին, վաղը վերսկսելու համար իրենց տաժան աշխատանքը:

Ու ես մշտաթափառ խոկս պիտի հանգչեցնեմ սիրոյդ երազէ բարձին վրայ:

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԵՋԵԱՆ

4. ԿԱՊՈՅՏԻՆ ՏԱԿ

Գեղէն երկու քայլ դուրս, լայնատարած գետիններն են որ կը փռուին: Կանաչի անսահման տիպարութեան վերեւ ու արեւմտի երկայն եւ ելեւէջաւոր հորիզոնին կռնըկովը պառկած, գեղանի վերջալոյսը ռակիի եւ ծիրանիի փոխն ի փոխ ողողումի մը մէջ, կ'երազէ ու կը նուազի: Նրբին երանգներու յաջորդութիւն մը, իր ամպէ կապոյտ անկողնին նոնաւառ. եզերքներուն վրայ կը դեգերի: Տեսարանը գեղեցկութեան ու ներգաշնակութեան կրկին հանգամանքներով կը փայլի, ու բնութեան լեզուէն հասկցող մարդուն համար անկարելի է չզգալ հաղորդութեան այն լուսաւոր նրբին երիզը, որ կ'երկարի համագոյներու յարաբերութիւններուն մէջ:

Մօտիկս, մարմանդին վրայ նստած, ճերմակբամբակ գառնուկներու հօտիկ մը կ'արածի: Բոժոժիկի անուշ թնդիւն մը մերթ անկապ երածըտութեան քանի մը անուշ վանկեր կը թրթռացունէ, մատաղ հօտազն՝ ընկողմանած արեւախիտ կանաչ կապերտին վրայ. սիրահար պայի մը նման, եղէգի նրբին սրինգով, տարտամ սրինգով, տարտամ ու անուշ երածըտութիւն մը կը փորձէ: — Ի՛նչ մաքուր ու գրաւիչ հովուերգական:

Հարթ ու լայն ճամբուն վրայէն, որուն երկու եզերքներովը վայրի վարդերը, մորմնիններն ու վայրի սալորենիները կը ծաղկին, երկրագործներ

կը վերադառնան՝ մահն ու գութանը ժողված ու դանդաղ եւ հուժկու եղներուն ճիւղէն կախուած : Ու եղներուն յամբ քալուածքին ու ծանր նայուածքին մէջ օրուան աշխատութեան յոգնութիւնը կը խառնայ, կարծես, եւ երկրագործներուն բահերն զւ բրիչները, Բիւզիս տը Շաւանի հրաշակերտներէն մէկին վարիանքը կը թուին ըլլալ :

Բիչ մը ասդին, շարք մը հողմաղացներ՝ իրենց վախտ թեւերը յոգնութեան եւ սպառումի տարածումով մը պարզած՝ անվերջանալի խաչելութեան մը չարչարանքին խորհրդանշանը մտաբերել կուտան : Ու ծառի մը տակ քանի մը գուարթ եւ երջանիկ ընտանիքներ կը սլքտան, ուր կանաչը խիտ ու զմրիտագոյն բլիւշի մը պէս կը փռուի :

Դիմացը, արեւելքի կողմը, Քուրու Տաղիի հուժկու եւ մթին բազուկները դիրար գրկելով, իրարու խառնուելով, պայքարի, ըմբշամարտութեան պատկեր մը կը ձեւացնեն : Անոնց ստորտը արտերու երկրաչափական մաքուր կանաչութիւններուն մէջ, դիւղանկարի տարտամ ուրուանկարներ կը գծագրուին, ծառերու՝ անորոշ՝ ուրուագիծ շարքերով :

Բիչ մըն ալ այգիներուն կողմը :

Բլրակներու կանաչ կողիկներուն վրայ, իրենց գոյնզգոյն աչուկները, տակաւին երկչոտ ամփոփումով մը, բանալ սկսած են գաշտերու բոլոր անանուն ծաղիկները :

Մացառներու ճնճղուկները սկսած են իրենց իրիկնամուտի մաքուր ու անմեղ սիրահարութիւն-

ները, եւ արտոյտը, այդ միակ պզտիկ թռչունը՝ մեծ բարձրութիւններու տենչանքովը արբշիւ՝ վերը, կապոյտին խորերուն մէջէն, ճռուողուն երգերու մէջ, իր հոգին ու սիրտը կը հատցնէ։ Ու հետզհետէ կը բարձրանայ անկապոյտ խորութիւններու մէջ, անտեսանելի ըլլալու չափ, մինչդեռ կը լսեմ տակաւին իր երգը՝ որ վերերէն կուգայ։ Այն ատեն կը յիշեմ Շէլլին⁽¹⁾, մեղամաղձութեան ու տառապանքի մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկը, որ կապոյտներու մէջ կորսուող արտոյտին ետեւէն լացած է ինծի պէս, աննշան պզտիկ բանաստեղծ՝ աշխարհի մեծութիւններուն մէջ խեղդուած։

Եւ կը փորձեմ, բլրակին վրան ու ծաղիկներուն վրան ընկողմանած՝ կռնակս հողին ու գետնին, աչքերս ու հոգիս կապոյտին ու արտոյտին, երազել վերջալոյսի այս նշուլաշար պահուն, բոլոր այն քաղցրութիւններուն վրայ, որոնք ինծի իրականութեան պատրանքը պիտի կարենային տալ, որոնք իմ պարպուած սրտին մէջ կեանքի սէրը պիտի կարենային լեցնել։

Հիմա՛, կրնա՛ս երթալ, աղուոր, լուսաւոր արեւ—երգէ՛, զեփիւռ, երգէ՛ դուն ալ, կանաչ տերեւ, գլխիս վերեւ,—եկո՛ւր դուն ալ, անուշ գիշեր, ես աստղերուն տակ, ես աստղերուն մէջ, կ'ուզեմ երազել մինչեւ արշալոյս.—Մե՛ղք որ մինակ եմ։

4.

(1) Շէլլի—Անգլիացի բանաստեղծ։

5. ԱՐՅՈՒՆՔ ՈՒ ԾԻԾԱՂ

Արցունքն ու Ծիծաղը իրարու հետ կը վիճէին այսպէս .

— Ես քեզմէ գերագոյն եմ, կ'ըսէր Ծիծաղը, ես եմ կեանքին հզօրագոյն տարրը . մարդը նախ զի՛ս կը ճանչնայ, մանկան առաջին բարբառը ժպի՛տն է :

— Ո՛հ, կը պատասխանէր Արցունքը, առաջին ձայնը զոր երախան կ'արձակէ՝ ցաւի ճիշ մըն է, ես կը շողամ իր աչքերուն մէջ երբ առաջին անգամ բացուին անոնք :

Ծիծաղ. — Ե՛ս եմ որ կը ճառագայթեմ մօր դէմքին վրայ, երբ կողին մէջ կ'զգայ ան՝ թաքուն կեանքն իր զաւկին, եւ ես եմ որ անոր աչքերուն մէջ կը դնեմ, երբ մանկիկը ծնի, այն նայուածքը, զոր բանաստեղծներն երկինքին հետ բաղդատեցին :

Արցունք. — Ես եմ որ մօր թարթիչներէն կը կախուիմ, երբ երկունքի ցաւերուն մէջ կը ծնի ան՝ իր զաւակը, որովհետեւ իր մայրը դատապարտուած է տանջանքի մէջ ծնելու, եւ ե՛ս եմ որ, երբ մահը մանուկին տխեղծ կեանքին վրայ փչէ, անոր բիւրերուն խորը կը դնեմ այն նայուածքը, զոր բանաստեղծները անդունդին հետ բաղդատեցին :

Ծիծաղ. — Բնութեան մէջ՝ ե՛ս կ'իշխեմ, արեւն

երկնքին ծիծաղն է, որ կեանք կը հեղու աշխարհի վրայ, ակթարները գիշերին ժպիտներն են, որ խաւարը կը լուսաւորեն, այգն առաւօտին ծիծաղն է, որուն առջեւ ամօթահար խոյս կուտայ աղջամուղջը:

Արցունք. — Ես ցօղն եմ որ խոտերուն նուրբ վիզերը մարգարիտներով կը պնէ, ես ամպն եմ որ կ'որոտայ եւ ծովը՝ որ կը մռնչէ, ես հեղեղն եմ որ կը գահավիժի, եւ առուակն եմ որ կը մրմնջէ, ես եմ որ բնութեան մէջ կը ախրապետեմ:

Ծիծաղ. — Ես լոյսն եմ, եւ լոյսը առաջին տեղծուածն է Արարչին:

Արցունք. — Բայց մութը լոյսէն առաջ կար, արարչագործութենէն առաջ քառսը կար, որուն մէջ կը ծփար ջո՛ւրը, սկզբնական ու յաւիտենական տարրը, եւ ես չիթ մըն եմ քառսէն:

Ծիծաղը չպատասխանեց:

Թ. ՀԱՆԳԻՍՑ

(ԱՐՁԱԿ ՔԵՐՔՈՒԱՄ)

Հոգի Աստուծոյ օրդեր
ի վերայ ջուրց :
Ս. ԳԻՐՔ

«Նդիցի լոյս» : Ու քառսին արգանդէն
Մթուփներ խոյս կուտար .
Վարագոյրբ բացուած էր ,
Տիեզերք Արարչին հետ դէմ առ դէմ ,
Նրկիւղով մը կը դողար :
Աստուած դիտեց ,
Իր նայուածքը հրակեզ —
Ումէ , ետք , փոխ պիտի տար
Արծիւներուն ու կոյսերուն —
Ածեց չորս դին .
Ինք ալեւոր , ինք յոգնած էր ,
Ու վիզը ծուռ ,
Հանգիստի խորք մը որոնեց :
Տիեզերքը , դեռ մանուկ ,
Կայտառ , յորդում մ'ունէր կարծես .
Տարեւրեմբը , նորածին ,
Կը խայտային անհուն լոյսով ողողուն :
Անբաւութիւնը կը տարծէր , ու կայուն ,
Խորք մը չի կար ուր Արարիչը հանգչէր :
Ամէն տեղ հանգիստ գտնելէ յուսահատ՝

Ինկաւ աշխարհ, ջուրերուն վրայ Ովկիանին,
Ու հոն ծփալ սկսաւ :

Լոյսէ մազերը տարածած ալեաց վրան,
Ճակասը՝ վեր՝ լուսնակին,
Ճակասը վեհ՝ բոցէ տարերքներուն դարձուց,
Եւ հեւքով մը մտածեց.

—«Ամէն բան կատարեալ է,

Յաւերժական իմ կեանքես

Բաշխեցի տիեզերքին,

Մեծ մեքենան լարեցի

Անհունութեան մը համար :

Աշխարհ ցնցուիլ սկսաւ,

Իր Աստուածային հիւրին ներքեւ կը դողար անձայն :

Փոքորիկը՝ վախէն հեռու կը փախչէր,

Կապարի պէս ծանր լուրքեան մէջ

Որո՞ւ կը լսուէր Աստուծոյ սրտին ձայնը :

Հասիկ հասիկ, սակայն լեցուն անբաւ սարսուռով :

«Ամէն բան կատարեալ է» տարունակեց մտածելը.

«Զնչում, վերածնում, ծնում ու ջնջում,»

«Ամէն բան պիտի փոխուի, ու միշտ»

«Հիւլի մը պիտի չջնջուի ամենեքէն,»

«Խո՛րժ մը, հանգիստի անկիւն մը,»

«Խո՛րժ մը տրե՛ք յոգնած Աստուծոյ համար :»

Վիթխարի տարերք տարունակեցին ընթացքին,

Փոքորիկը հեռուները մոնչել սկսաւ,

Ովկիանը կը ծփար անհանդարտ ու փրփրալի,

Եւ յոգնա՛ծ արարչագործութենէն՝

Յօրանջեց Աստուած :

Ձանձրոյթի այդ հառաչը՝ Աստուծոյ արեւն բռած՝
Գնաց Նզեմ, հողին խառնուեցաւ,
Ու բոպէ մը ետք Ադամ՝ ինք ալ ձանձրոյթ համակ՝
Հանգիստ անկիւն մը կ'որոնէր :

. * .

«Նորուրիւն» շարունակեց մտածել Աստուած,
— Վեցերորդ օրը ծագած էր արդեւ
«Ահա նոր արարած մը, դո՛ւն ալ կը ձանձրանաս... :
«Լա՛ւ, բնութիւնը քեզի կը նուիրեմ :
«Արեւ, լուսին, ովկիան, հով, գեփիւռ, ծաղիկներ,
«Թող փայլին, թող երգեն, թող բուրեն քեզ համար :
«Ի՛նչ, գոհ չ'ս, ա՛ն քեզի ընկերուհի մըն ալ,
«Ձանձրոյթի շփացա՛ծ զաւակ... :»
Նւ Մայիսի բուրումով լեցուն,
Աստուած՝ Նւան կը նուիրէր Ադամին :
«Միայն, ըսաւ, երբոր յոգնիմ, ինձ համար»
«Տեղ մը պահեցե՛ք, որ հանգչիմ ձեր արթին մէջ... :»
Իսկ Ադամ կը յօրանջէր անդադար,
Դժգոհ՝ կարծես՝ բնութենէն, աշխարհէն,
Ահռելի իտեալին կը յառէր :
Նւա կը համոզէր Ադամը .
«Ուզե՛, Ան Աստուած է, ամեն բան կուսայ .»
«Գեղեցկութիւն, գիտութիւն, անմահութիւն» :
Աստուած տուաւ բոլո՛ւրն ալ,
Անյազ հողին չէր գոհանար ասոնցմով :
«Տո՛ւր, տո՛ւր, աւելի՛ն տուր,
«Աստուածութեանդ կե՛սը տուր,»
«Կը ձանձրանամ, ա՛խ, հանգչելու խորս մը տուր» :

. * .

Ովկիանին վրայ դեռ կը ծփար Ասուած .
 Մսածեց . «Հանգչելու խո՛րե մը ,
 «Բայց Ե՛ս չի գտայ զայն . . . : »
 Ու իրիկուան դէմ , բռնած Ադամի ձեռքէն ,
 «Եկո՛ւր տանիմ» ըսաւ , «փնտռած հանգիստդ՝ հո՛ն : »
 Քալեցին , ֆալեցին : Լուսնկան կը կարմրէր :
 Ադամ պաղ մը զգաց յանկարծ .
 Ասուած մեկնած էր փոկէն .
 Շիրմին սեւ փոսը կը փռուէր ոտքին տակ .
 Եւ ամպերէն՝ Ասուած որոտալով՝
 «Ձանձրոյթի՛ զաւաղ ,
 «Յաւիտեանական հանգիստդ հո՛ն է» ըսաւ . . . :

Ռ. ՌԲԵՐԵԱՆ

7. ՁԿՆՈՐՍԸ

(ՊԱԼԼԱՍ)

Ջուրը եռաց, ջուրն ուռեցաւ ասիւր, ձկնորս մը նստեր, հանդարտ կարթին կը նայէր, մինչեւ սրտին խորը զով, եւ այսպէս նստած երբ կը դիտէր, ալիքը դէպ ի վեր կը հեղքուի, յուզուած ջուրէն տամուկ կին մը դուրս կը ժայթքէ:

Կինը երգեց անոր, կինը խօսեցաւ անոր, ինչո՞ւ ծոցս կը խուզարկես մարդկային միջոցներով, մարդկային փափաղներով, քու սահմանէդ դուրս՝ մահուան վիճին մէջ: Ախ, եթէ դիտնայի՞ր ինչպէս ձկնիկը երջանիկ է յատակը, հոն պիտի դայիր, եւ այն ատեն առողջ պիտի օլլայիր:

Սիրուն արեւը, ինչպէս լուսինն ալ, չե՞ն լողար ծովուն մէջ. անոնց պատկերը, երբ ջուրը ծծէ, կրկնապատիկ տղուոր չ'անդրադառնար, քեզ չ'ընդգրկեր խորունկ երկինքը, խոնաւութեամբ լուսաւորուած կապոյտը: Քու դէմքդ իսկ չի հայելանար հոս՝ այս յաւիտենական տարածութեան մէջ:

Ջուրը եռաց, ջուրն ուռեցաւ. եւ անոր մէջ ոտքերը փայփայեց, իր սիրտը այնչափ ըղձանքով առլցուեցաւ՝ որչափ սիրելի ողջոյնէ մը: Կինը խօսեցաւ անոր, կինը երգեց անոր, ա՛լ անոր դործը լմնցած էր, կէս մը կինը դայն քաշեց, կէս մը ան ինքզինքը ձգեց, եւ աներեւոյթ եղաւ:

ԿԷՑԹԷ

Ց. ՏՂՈՑ ՃԻՉԸ

Մատաղ գառները մարգերուն մէջ կը մային . — Մատաղ թռչնիկներն իրենց բոյնին մէջ կը ճըւճըւան . — Մատաղ եզնորթներն իրենց շուքին հետ կը խաղան . — Մատաղ ծաղիկները դէպ ի արեւմուտք կը բացուին . — Բայց մատաղ, մատաղ աղաքները, ո՛վ եղբայրներս, — Տեսէ՛ք, ահա կուլան դառնօրէն, — կուլա՛ն, մինչդեռ կը խաղան ուրիշները, — Անկապ մարդոց աշխարհին մէջ :

Ախ, կը պոռան աղաքը, ա՛լ յոգնեցանք, — Ու չենք կրնար վազել ցատքել . — Եթէ դաւար խոտերուն կարօտը կը քաշենք, անոր համար է — Որ կ'ուզենք պառկիլ հոն ու քնանալ : — Ծունկերնիս կը դողան երբ գետինը ծռինք, — Եւ կը սայթաքինք երբ քալել ուզենք : — Մեր ծանր ու դալուկ կոպերուն վերեւ — Էն կարմիր ծաղիկը ձիւնի պէս տփռոյն կ'երեւայ, — Որովհետեւ օրն ի բուն մեր ճնշող բեռը կը քաշենք — Մութ ածուխին մէջէն, հողին տակ . — Կամ ամբողջ օրը երկաթէ անիւները կը մղենք — Մեծ գործարաններուն մէջ :

Օրն ի բուն անիւները կը դռնչեն ու կը դառնան, — իրենց հովը երեսնուս նետելով, — Մինչեւ որ սիրտերնիս աւրուի, գլուխնիս պտոյտ ունենայ, — Մինչեւ որ պատերն անգամ դառնան իրենց տեղը : — Երկինքը կը դառնայ ճերմակ ու

դողդոջուն մեծ պատուհանին մէջ . — Կը դառնայ երկայն լոյսն ալ որ պատերն ի վար կը կաթի . — Կը դառնան սեւ ճանճերն ալ որոնք ձեղունին վրայ կը վխտան . — Ամէն բան կը դառնայ, ամբողջ օրը, ու մենք ալ ամէնուն հետ կը գառնանք . — Եւ օրն ի բուն, երկաթէ անիւները կը խորդան, — Ու երբեմն, փափաք կ'զգանք աղաչելու անոնց . — «Ո՛վ անիւներ, — յիմար պաղատանքով մը — «Կեցէ՛ք: Գոնէ այսօր լուռ — մնացէ՛ք:»

Այո՛: Լո՛ւռ մնացէ՛ք: Թողէ՛ք որ իրարու չընչելն իմանան — Վայրկեան մը գէթ, բերան բերնի: — Թողէ՛ք որ իրարու ձեռք բռնեն զովացնող սեղմումով մը — Իրենց քնքուշ մարդկային երիտասարդութեանը: — Թողէ՛ք որ հասկնան թէ այս մետաղէ ցուրտ շարժումը — Ամբողջ կեանքը չէ դոր Աստուած կը չինէ կամ կը յայտնէ, — Թողէ՛ք որ իրենց հոգին զօրացնեն այն մտածման դէմ — Թէ ձեր մէջ, թէ ձեր տակ միայն կ'ապրին, ո՛վ անիւներ: — Բայց նորէն, օրն ի բուն, երկաթէ անիւները յառաջ կ'ընթանան — Որպէս թէ ճակատագրին գործիքներն ըլլային, — Եւ այդ տղոց հոգիները, զոր Աստուած դէպ ի լոյսը կը կանչէ, — Մութին մէջ, կոյր, կը քաշկռտուին:

ՏԻԿԻՆ ԵԼԻՋԱՊԷԹ ՊԱՐԷԴ ՊՐԱՈՒՆԻՆԿ

9. «Ք Ե Մ Ա Ն Ի » Ն

Փազար-Պաշիի, Վերին Վոսփորի այդ կեանքոտ զբօսավայրին, ամէնէն վառվառն ու կենդանի իրիկունն է այն, ամբողջ ամառնային եղանակին մէջ, որու միջոցի՝ միայն կ'ապրի արդէն, եւ անկից վերջը, երբ բնութեան խիստ ազդակները ցոյց տան գլուխին, երկինքէն, ծովէն, օդէն ու հողէն, ինքը կը թմրի կ'իյնայ անկեանք ու անշարժ միայնութեան մէջ, ձմեռը՝ անդգայ՝ պատի խորշերու, գետնի ծակերու մէջ անցընող անասուններուն նման։ Օդի շոգիին ու ինճե Սազի կարտող հառաջներուն գիրկընդխառնումէն ձուլուած խենթեցնող տաքութիւնը կը վայելէ ամէն մարդ, ցաւի ու երջանկութեան, տխուր ու անոյշ զգացմունքներու երկու իրերակից ովկիաններուն մէջտեղը առկախ, մազէ ցանցի մը մէջ բազմած օրօրուելով։

Կիներու վարդաբոյր ու կաթնաթոյր դէմքեր, վիզեր, ծոծրակներ, մեղրաթոր շրթունքներու մէջէ բացուող հեշտահոս բերաններ, ճուրջուն անուշ խօսակցութիւններ, — անուշ՝ որովհետեւ անո՛ւշ կուգան նոյն պահուն, — կ'աւելցնեն հրայրքը զգացող ու զգայնճա հոգիներուն։ Այրերու ոգեւոր զգացումները կը շատցնեն տապն ու պլբանքը կիներուն, սիրելու եւ սիրուելու պէտքը անոնց փրփրած սիրտերուն։

Աչքերը կը փայլին ամէն «ապրող»ի դէմքին վրայ՝ ոմանք մթազնած են արդէն, հանդարտութենէն ալեկոծութեան ու ալեկոծութենէն նորէն հանդարտութեան անցնող մռայլ ծովերու նման, ու կը խոկան՝ Սեռի, Երաժշտութեան ու Գեղեցիկի — բնութեան այդ երբեակ հեշտանքներովը առլցուն կեանքի մը բովանդակ վայելքը արտացոլացնելով :

Նայուածքը անկայուն կ'ոստոստէ գլխարկէ գլխարկ, կուրծքէ կուրծք, մանկիկէ մանկիկ ու կը սաշի կը մխրճուի այդ անմահացնող հեշտութիւններէն մէկ մեծագոյնին, Երգին ու Նուագին արտադրիչ պատճառին, ակին, ազբիւրին, արդանդին գոգը մինչեւ :

Հինգ այրեր են որ կը կազմեն հեշտագրգիռ ան ինճե Սազը, ծերուկ մը ու երիտասարդներ՝ որոնք՝ գերի խաղերուն զորս դուրս կուտան իրենց կուրդէն, ուսէն, ֆանոնէն կամ ջութակէն՝ կը պոռան, կը լռեն, կը մնջեն, կը մրմնջեն, զգալով իրենց մրմունջը, մնջլունը, լռութիւնն ու պոռչրտութիւնը :

Ան, ջութակը մանաւանդ, որ կը ջախջախուի ճպտոտին կրակոտ, զգայուն ելեւէջներուն տակ, թոքախտաւորի անռելի սկըրթութեամբ մը կը քերէ մարդուն կոկորդնի վար, կուրծքի ամբողջ վանդակի ներսիդին ու սիրտին խորշերը, ալիքները, փրփուրներ, խռովք, հաճոյք, լաց ու խինդ, արցունք ու զայրոյթ, ամէն, ամէն գգացում բըղխեցնելով հոն :

— Զութակ, թելերդ չփրթին, ապրիս, կը

ձայնէ յանկարծ կենսապաշտ երիտասարդ մը, որ ջուլթակահալին արթնցուցած ցնցող երգերուն անձնատուր՝ դարեջուրի շիշ մը առջեւը՝ կը սարսուռայ ամէն մէկ բաժակի պարպուելուն, ջուլթակին ամէն մէկ թելի թրթռալուն:

«Քէմանի»ն կը բորբոքի, իր արուեստագէտի հոգին՝ քարիւղին, ալքոլին, փայտի տաշեղներու խառնուրդ դիւրավառ զանգուած՝ կը բռնկի լուցկիի այդ պզտիկ բոցէն ու կ'այրի, կը տաքցնէ, կը հրդեհէ ամբողջ մարմինը, ամբողջ ջիւղերն ու երակները:

Սեւ մազերէն ըմբոստ խոպոպ մը միայն իջած է սեւցած ճակտէն վար, միւսները պոպպատ գամերու չափ ցցուն, շանթարգելներ են կարծես՝ որոնք կը քաշեն, կը լափեն զգացումի ամէն կայծակ, կամ ելեկտրական ասեղներ՝ որոնք իրենց սուր ծայրերէն խինդ ու յոյզ ու խռովք կը հոսին ընդունակ մարմիններուն մէջ: Նիհալ գլուխը անջատ կտորի մը չափ թոյլ, նետուած է ջուլթակին իրանին վրայ: Մշուշապատ աչքերը կը նային շեշտակի գետին, անորոշ կէտի մը, ուր ինչ հորիզոններ, ինչ հմայքներ կը բացուին, ինչ խոր հրաւիրքներ կը ժայթքեն Կէյզէբեան Աղբիւրներու ջերմ ու առատ բղխումով:

Կը ցնցուի անդադար, սրկուած են բոլոր ջիւղերը: Մատները չոր, կը սարսուռան թելերուն վրայ, սրոնք ճպտտէն խաբազանուած՝ կը խօսին, կը գեղգեղեն, կը համոզեն, կը խոստովանցեն, կ'աղօթեն ու կը պաշտեցընեն:

Ջուլթակահարը կը տառապի, տառապանքնե-

րուն ամանէն անուշներովը թերեւս. կը գալարուի, կը չարչրկուի, անոր կառչած՝ անոր ձուռած՝ կը քայքայուի, լեռնակուտակ ալիքներու փոթորկին մէջ կապկպուող նաւուն պէս, որուն մէջ խռովքը կը տիրէ :

— Զուլթակդ չկոտորի... :

Ու արուստագէտը նորէն կը բռնկի, նետուող այդ կայծերուն ամէն մէկէն նոր վառք մը կը ստանան, իր միտքն ու սիրտը, եւ՝ Բնութեան ա. նեղծ դաւակ՝ արեւելքի երաժշտութեան որդեգիր՝ կը սարսուայ ան անգամ մըն ալ, նորէն կը քաշքըչէ ճկուն ճպոտը, եւ կը խնկարկէ խորանը Տըրտմութեան Տաճարին :

Բ. ՇԱՀԱՋԱԶ

10. Ձ Մ Ե Ռ Ն Ա Մ Ո Ւ Ց

ԱՐՁԱԿ ԲԱՆԱՍՅԵՂՄՈՒԹԻՒՆ

Աշխանավերջն այն պահն է ուր Բնութիւնն իր Ամառի հանդերձները կը հանէ՝ քնանալու համար Ձմեռուան քունը, ձիւներուն տարածուն վերմակին ասկ :

Մեծ քայքայումն է որ կ'սկսի. ամէն բան կը տոգունի, ամէն բան կը թափի, ամէն բան կը մեռնի :

Թատերական ներկայացումէ մը յետոյ, Թատրոնը մնացած էք. տեսարանին փողփողմանց ու շքեղութեանց վրայ կ'իջնէ վարագոյրը, որուն ետեւ կը քակեն, կ'անդամոհատեն, կ'անհետացնեն կեղծ այն աշխարհը. — բաղմութիւնը դուրս կը խուժէ, ճոխ արդուզարդերէն, գոհարի, թաւիշի, ոսկիի ցոլքերէն եւ այտի, լանջքի, չրթունքի հրմայքէն մերկացնելով՝ թիկնաթռռ ու օթեակ, հետ տանելով աղմուկը, փայլը, զուարթութիւնը, կեանքը. սպասաւորը կը մարէ մէկիկ մէկիկ բոլոր լամպարներն ու ձեղունին լուսահոս ջահը. ա'լ հիմայ ստուերն ու լուութիւնը գիրկընդխառն պիտի պառկին հոն մահու անշարժութեան մը մէջ : — Միեւնոյն բանն է որ Բնութեան մէջ տեղի կ'ունենայ, երբ ծիրանազգեսաց Ամառն հրաժեշտ կուտայ իր հուրերով եւ իր երփնաճոխութիւններով : Տերեւները, դեղնած, կը թափին, գուժկան հո-

վրին փշուղմին տակ. ու ինչ որ այդ տերեւներուն մէջ թաքած էր, թռչուններուն խնծիղը, կը սլանայ հողաթեւ՝ դէպի ո՛ւր որ միշտ կը ժպտի երկինքը. եւ ծառերը՝ կամաց կամաց հանուելով իրենց կանաչ գգեստէն՝ հիմայ կը դողդղան, իրենց սեւ վտիտ մերկութեան մէջ:

Առաջին ցուրտերը կ'սկսին, ու Բնութիւնը՝ ամառուան հնչտաւէտ գաղջութեամբ դեռ մարմինը պարուրուած՝ մշուշներու շալը կը ձգէ ուսերուն, իր մերկ՝ մսկոտ ուսերուն որ կը սքսփան:

Մութ թանձր ամպեր կոյտ կոյտ կ'ելլեն կ'աղտոտեն երկինքը, մրոտելով անոր ջինջ լուսուոր կապոյտը, սպաննելով անոր թափանցիկ երփնագեղ պայծառութիւնները, տարածուելով ծածկելով զայն ամբողջ, եւ ա՛լ մնաք բարով շիկնոտ կարմիր արշալոյսներ ու հրավառ մեղամաղձիկ, արեւամուտներ եւ դիւթական աստեղազարդ գիշերներ. ա՛լ երկինքը՝ մութ, միօրինակ, ցած կափարիչ մըն է գերեզմանի: Գացին, խարտիչահեր արեւն՝ իր արիւնոտ երիտասարդ ճառագայթներով, եւ արծաթագիսակ լուսինը իր դողդոջուն երազացան շողերով. հիմայ ծերուկ՝ դեղնած արեւ մըն է, որ ամպերուն մուշտակին մէջ փաթթուած, ուռած, ցրտին օգապարիկի մը պէս հազիւ երբեմն կ'երեւայ, ինք իսկ մսելով՝ իր դողդոջուն ճառագայթներն ամփոփած. եւ եթէ երբեք լուսնի ծուէն մը, ցուրտէն կարմրած, կ'երեւայ սեւ երկնակամարին մէկ պատառուածքէն, պատուհանէն կիսովին դուրս ելած պառաւի դէմք մը կը թուի:

Մոլէ իր երեսը խոժոռած է. իր ջուրերն այլ

եւս չունին իրենց կապոյտ ժպիտները, իրենց թաւ-
շային միապաղաղ մակերեւոյթները, իրենց վճիռ
պայծառ թափանցկութիւնները. քանզոք հոգն ան-
ցած է, եւ կոհակներն, հիմայ ուռած, իրենց լորձ-
նոտ շրթներով կ'սպասանան. նենգաւոր տարրը կը
ցուցնէ ինքզինքը, եւ ա'լ թռչուն մը պիտի չթա-
ռի հոն, ա'լ լուսնի նշոյլ մը պիտի չխաղայ հոն,
ա'լ հաճոյքի նաւակ մը պիտի չսուրայ հոն, ա'լ
մարդկային մարմին մը պիտի չյողանայ հոն: Մըր-
րիկները միայն պիտի վազեն անոր վրայէն եւ ա-
նիկա պիտի մանչէ անոնց վայրագ ընթացքին տակ:

Իրենց ծաղիկները կը կորսնցնեն պարտէզները,
եւ իրենց դալարիքը՝ դաշտերն, որոնց ցրտին դա-
տարկութեան մէջ ա'լ պիտի չմայեն ոչխարները,
այծերն ա'լ չոստոստեն պիտի:

Եւ ծաղիկներուն, դալարիքին ու այծերուն
հետ, կեանքն ալ որ բացօթեայ, արեւին տակ
կը խայտար՝ պիտի քաշուի, պիտի բանտուի տու-
ներուն մէջ: Բարձր անտառներն, բարեկամներու
զոյգերն ալ պիտի չթափառին թեւէ թեւ. պա-
րա՛ւ՝ ծովափներն, հիմա ծովին ճերմակ կատաղու-
թեամբ ծածկուած, ուր ա'լ պիտի ման չգան զբո-
սասէրները. պարա՛ւ՝ հանրային պարտէզներն ուր
նուագածութիւնն ա'լ պիտի չհնչեցնէ իր տարա-
ծուն զուարթութիւնը եւ ուր գիշերը ծառերու
մէջէն լապտերներ պիտի չվառեն իրենց լուսացայտ
նայուածքը: Լիւնն տեղ տօգոյն միայնութիւն մը
որ ցուրտէ՛, կը սարսուայ:

Ու տակաւ կ'սկսին անձրեւները, սգաւոր եր-
կինքին անհուն տրտմութիւնը որ կ'արտասուէ:

Յուրտերը կը սաստկանան, հովերը մորթը կը խածնեն, վայրենի հովերը որք հիմայ իրենց կատարեալ եւ անդիմադրելի տիրապետութիւնը կ'ստանան. անոնց ամենի անցքը կը դողդղացնէ պատուհանները՝ ցուրտէն կափկափող ակռաներու պէս, կը ցնցէ ծառերը, կը պատռտէ ծովը, եւ գիշերը, մութին մէջ, ահով մտիկ կ'ընենք անոնց մեներգը որ օդին մէջ կ'ոռնայ:

Իր պերճանքէն զրկուած՝ մերկ, վտիտ, տգեղ, աղտոտ՝ Բնութիւնը կը զոփայ հիւանդ ծերուկ կնկան մը պէս. քանի մը օր ալ՝ ու պիտի պառկի, ուժասպառ՝ համասփիւռ խաղաղ ձիւններուն տակ, ճերմակ բանտ անսահման՝ ուր այդ հսկայ շերամը պիտի քնանայ, մինչեւ որ քանի մը ամիսէն աւելի գեղեցիկ դուրս սլանայ Թիթեռնիկ-Փարունը:

11. Հ Ո Վ Ի Տ Ր

Ամեն բանէ, յոյսէ՛ն անգամ, սիրս ա՛լ անյոյս,
պարսասուն՝

Պիտի տալոսկ չի տայ բախտին, ըղձանցներովն իր
անհուն.

Տո՛ւր ինձ միայն, ո՛հ, տուր ինձ, դուն, ո՛վ հովիտդ
իմ մանկութեան

Օքելան մը, օրուան մ'համար, ուր ըսպասեմ ես
մահուան:

Կը տեսնեմ արդ քե կեանքն ինչպէս ամպի մ'եսին
ինձ համար,

Անցեալին բանձր ըսուերին տակ կը նըլաղի
աննշմար,

Սե՛րն է միայն ու մընայ դեռ՝ զերդ պատկեր մը
վեհաւում:

Ու կ'ապրի լոկ զարթնումէն ետք երազէ մը վա-
ղանցուկ,

Հանգստացի՛ր ալ, հոգեա՛կդ իմ, կայանին մէջ
այս յետին.

Ուղեւորի մը պէս, որ՝ սիրեն յուսով զեղուն,
խնդագին՝

Ձի փութար ներս, այլ կը նստի դուռը, քաղին
դրան քով,

Սէ կը շնչէ պահ մ'անուշիկ իրիկուան օդն հե-
տանքով:

Քու օրերդ ալ, նըման աւնան օրերուն, կարն,
տեսմահար.

Կը խոնարհին ինչպէս շուրջ բլրակներուն դարն ի վար,
Մտերմութիւնը քեզ կը մասնէ, գութն հայի քեզ
անըզգայ,
Նւ մինաւոր կը յածիս դու շիրիմներու համբուն
վայ.
Բայց բնութիւնն հո՛ն է՝ որ քեզ կ'ուղղէ սիրով
հրաւեր,
Խորասուզուէ՛ իր ծոցին մէջ որ միշտ դիմացդ է
բացուեր.
Շուրջդ ամէն բան երբ կը փոխուի, Բնութիւնն է
նոյնն յարատեւ,
Նւ օրերուդ վրայ ծագէ ամէն առօու նոյն արեւ :
Թարգմ. Ե. ՎԱՐՊԱՆԵԱՆ ԼԱՍՏԱՐԹԻՆ

12. ԳԱՐՆԱՆ ԵՐԳԵՐ

ՖՈՒԼԵԱՆԵՐԸ

Խուրճ մը քարմ Ֆուլխա ձեռքեր խնամո՞ս
Բերեր դրեր են հոս սընարիս մօս .
Ծըռիմ ու ինչպէս նշխարի մը սուրբ՝
Համբուրեմ իրենց տերեւները նուրբ .
Հրճուանով ծըծեմ բուրումներն անուշ
Նախանձո՞ս վարդին պէս շունեմար փուշ ,
Այլ ողորկ՝ փափուկ է իրենց ցօղուն ,
Ա՛հ , ի՛նչ , զգլխիչ հո՞ս մը կը զեղուն ,
Ու որչա՛փ չճնաղ է իրենց պսակ՝
Վեց քերթիկներէ յօրինուած հիւսակ :

Անոնք ծնած են ձորերու եզերք.
 Նրբ այգը ծագեր, երբ իրենց յանկերգ
 Կը հռուռդէին նախուն թռչնիկներ..
 Հոն կը փթթէին այս խեղճ ծաղիկներ.
 Ու գուրգուրալով մեղմիկ հովերն ալ
 Գրգուռէին իրենց կոհակներ ծալ ծալ:
 Բայց վարձկան ձեռքեր զանոնք փրցուցին.
 Ու դեղձան հիւրերն եկան իմ խուցին
 Պահ մը խնկարկել մըթնոլորտ խոնաւ,
 Իրենց հետք բոյրին հոգիս եր ծաւաւ:

Ու ծաղկազարդի ծաղիկներ սիրուն
 Դրախտին ծոցէն ինձ բերեն զարուն,
 Բայց, ափսո՛ս իրենց կեանքն անուշահոտ
 Շուտով մարեցաւ, ու ափ մը չոր խոտ,
 Ցիրուցան եղան յիմար հովերուն,
 Ու ես կը խորհիմ սրտուրբեամբ լեցուն
 Անուշտ ծաղիկներ թէ ունին հոգեակ՝
 Թերեւս ան իրենց բոյրն է՝ անուշակ,
 Ու բոյրը հասնի՝ ցնդի խուսափուկ...:
 Արդեօք մեր հոգի՞ն ալ բոյր մ'է փափուկ:

Մ. ԱճԷՄԵԱՆ

13. ՏԵՐԵՒԱԹՒՓ

Ծածկած եր առունն երկրիս երեսը
 Տերեւաքափով սոյն մեր անառնին
 Այլ խորհրդաւոր ոչ եր պուրակը,
 Լքուած եր անուռ ձայնը տխրակին:
 Ծաղիկ հասակին մահին դուռ հասած՝
 Տըխուր պատանիկ՝ դանդաղ քայլով մը,
 Վերջին անգամ մ'ալ կը երջէր յոգնած՝
 Ցանկալի անառն իր մանկութեանը:
 «Մընա՛ դու բարո՛վ... անառնդ իմ սիրուն,
 Կ'ընկնիմ ես, սուգըդ գուժկան իմ բաղդին,
 Կը տեսնեմ մահիս ես գուռակութիւն
 Յամեն այն տերեւ որ գետին կ'ընկնին:»
 Կը մեռնի՛մ...: Նքսեմ հովեր հարաւի
 Ցուրտ երնչովն իրենց՝ զիս բռնափեցին.
 Գեղեցիկ գաւունս աչիկ կը փախչի
 Իրեւ ըսուեր մը չբոսի ու սին,
 Ընկի՛ր դու, ընկի՛ր, վաղանցուկ թերթիկ.
 Սա տըխուր համբան ֆողարիկ՝ աչիկ,
 Զայն վայր ուր վաղիւ կը մտնիմ լռիկ,
 Ծածկէ՛ իմ մօրքս յուսահատ ցաւէ:
 Բայց իմ սիրունիս երբոր հերարձակ
 Այն լուռ ամայի ծառատունկին տակ
 Արեւին մութին գայ զիս արտասուել,
 Թերեւ երբեւնովդ նայէ՛ վերցընել
 Ըսուերս, որ գտնեմ քիչ մը ըստփանփ:»

Ըսաւ ու գնաց... եւ ա՛լ չը դարձաւ :
 Վերջին տեսնեմ որ անտունն ընկաւ ,
 Կրնեց ըզվերջին օրն անոր կեանքին .
 Կաղնիին ներքեւ տապանը բացին ...
 Սակայն սիրունին երբեք հոն չեկաւ .
 Մենակայ վեմին չեղաւ այցելու ,
 Ու խաւարածը՝ մօտ հովիտներու՝
 Միայն վրդովեց ոտին ձայնովը
 Տխուր դամբանին խոր լուսթիւնը :

Ն. ՌՈՒՍԻՆԵԱՆ

Հ. Բ. Կ. Լ. Ե.

14. ՔՈՅՐԻՆ ՄԵՌԵԱԼ (*)

«Միակ քոյրս էր, — կ'ըսէր կոյսն ողբագին —,
 Միակ եղբայրն զոր ինձ տուած էր երկին.
 Նա հինգ ամօք երիցագոյն քան զիս էր,
 Եւ երբ մեր մայր չատ վաղ մեռաւ թուալ յեթեր,
 Անհայր արդէն՝ նա ինձ եղաւ հայր ու մայր.
 Ո՛հ, իւր պէպեքն էի ոյր վրայ գուրգուրայր:
 «Նա դեռ տղայ, ընդունելով այն պաշտօն
 Զոր տայր իրեն մեր տխուր բախտ. լուրջ՝ զգօն
 էր եւ խոհուն, եւ համատի ընկերներ
 Թեթեւաքայլ երբ կուգային զայն տանել
 Ի պար, ի պտոյտ. «Ո՛հ, կ'ըսէր նա, քոյրս հապա:»
 Եւ կը ծըռէր կրկին գլուխն ի վերայ
 Մի գողնոցի կամ գլխարկի զոր չինէր
 Ինձի համար, որ խաղայի առնթեր:
 Երբ տրտմեցնէր. զիս մի աղէտ մանկային,
 Իսկոյն իւր գող կը վազէի լալագին:
 Եւ իւր համբոյրք կը ջնջէին իմ արցունք,
 Եւ ժպիտն անդրէն դառնայր գտնէր զիմ աչկունք:
 Երեկոյին նա կը կցէր զիմ ձեռներ,
 Ծունըր դնէի իւր քովիկը աղօթկեր.
 Թոթովելով բառերն իրեն աղօթքին
 Եւ իրեն հետ նայելով հոն ուր էին,
 Կ'ըսէր, մայրիկն ու հայրիկը լ՝ ամենուն
 Հայրը՝ Աստուած, եւ մանաւանդ որբերուն:
 Երբ քունն աչերս առնոյր, այլ բարձ չուզէի՝

(*) Այս ոտանաւորը ուղղուած է առ Օր. Տիրուհի Գալէնտէր, որ քոյրն է Տիկին Ղամբէուհի Դ. Ռշտունիի:

Բաց իւր ծունգէն, եւ առւօտուն զարթնուի
 Իւր համբուրով:

«Այսպէս անցին տարիներ:

Մի ամուսին (*) ընտրեց ում զիւր տուաւ սէր,
 Տըխուր իւր պէս, թէպէտ բնաւից տայր ծիծաղ.
 Եւ գրաւական իւրեանց սիրոյն մի չքնաղ,
 Դատրիկ (**) եկաւ ծաղկել յիւրեանց մթին բուն:
 Այլ չէր յոգնած ճակատագիրն ապառուս.
 Մեռաւ իւր այր, եւ միայնակ մնաց ինք՝
 Հիւանդագին եւ սրտահար, որք մ'ի գիրկ.

— Մահու համբոյր մի նմա տուած էր Հիմէն. —

Յամառ հազ մի ոգին քաղէր իւր կրծէն:
 Հուսկ անկողին ինկաւ ուստի այլ չեւաւ,
 Տառապեցաւ արտասուելով վաղազրաւ
 Իւր մանկութիւն, եւ սուղ միջոցն ուր կարծեր
 Էր թէ ահա բախտին ճակատ կը ժպտէր:
 Իւր առաջին ամաց վիշտը ե'ս էի,
 Իւր հուսկ ժամուց տանջանքն եղաւ խելացի
 Անմեղ աղջիկն որ մնամային կ'ըսէր, «Ե՛լ,
 «Շատ պառկեցար, շատոնց զիս գիրկդ չես առել.
 «Ի՞նչու գոցես աչուկդ, ինծի սրդողե՞ր
 «Ես, ա՛լ խելօք կը կենամ, զիս չե'ս սիրեր.»
 Սպրդեցաւ արցունք մի գոց աչերէն,
 Մինչ իւր հոգին խուսափեր էր չրթներէն:
 Ահ, չէր ուզած մեռնիլ առանց տեսնելու
 Ջիս հուսկ նուագ եւ գրկելու, — զի երկու
 Օրէ հետէ քովը չէի — եւ հոգին՝
 Մերձ ի թռանել՝ բանտարկեր էր ի ծոցին.

(*) Գ. Հ. Ռշտունին:

(**) Տիկին Վարդանուշ Թ. Ունեհան (Ժնեալ Ռշտունի):

«Ո՛հ, Պարոն, դեռ երեսնամեայ չէր իմ քոյր .
Արդ աշխարհն ինձ անապատ մ'է լոկ թափուր .
Երրորդ անգամ, ա՛խ, որբացայ, ի՞նչպէս արդ
Ապրիմ հապա . յայն քաղցր անուանց զորոնք մարդ
Կուտայ այնրց ոյց քով ծընի եւ կ'ապրի,
Եւ ոյք այսպէս մասունքն են իւր սրտեկի .
Լոկ քոյր անունն ինձ ներուած էր երկինքէն .
Եւ արդ եւ զա՛յն կը խըլէ բախտ իմ չրթնէն .
Մերկ ծառ մի եմ երկրի վերայ, հողմն երբոր .
Փչէ ուժգին, կը կքէ զիս կորակոր,
Եւ չունիմ զոք առնթեր ինձ յոր յենում . . .
Իսկ որքն, աւա՛ղ, ձա՛գ ոյր մորիկ աւրեց բոյն . . . »
Եւ կ'արտասուէր : Կարկեալ կայի իւր խորին
Սուգի առջեւ, եւ յուզեալ էր իմ հոգին .
Ո՛հ, ի՞նչ սփոփ կարէի տալ եղկելոյն,
Ե՛ս այլ զգացած էի պարապն այն անհուն
Ձոր մահ ի մեզ թողու, չափա՛ծ անդնդին
Մութ խորութիւնն որ կը կլնէ մեր սրտին
Հատորները, եւ յոր՝ ապուշ՝ յառեմք մեր
Ձորցած աչեր, հարցանելով ի զուր «է՛ր» :
«Լա՛ց, գոչեցի . լա՛մք, այո՛, լա՛մք . մահացուք
Ձունին այլ ոյժ բայց թէ հառաչք՝ արտասուք,
Երբ անծանօթն այն զօրութիւն զոր կ'զգամք
Ի մեր վերայ եւ զոր սակայն չիմանամք,
Կը զարնէ մեզ . ի՛մ կարող եմք, — բայց եթէ
Արտասուելոյ որպէս մանուկ մի առնէ,
Լա՛մք եւ նրմա փառք տամք զի մեզ արցունքի
Գէթ չը զլացաւ շնորհն, ու ցօղ ետ սըրտի »

ԱՐԱՅ

(Ռ. Յ. Պերպերեան)

15. ԱՆՎԵՐԱԴԱՐՁ

Գարունները միշտ հիմներն են
 Վարդածիժաղ ու բոցանոյս,
 Ամպեր կապոյս, աչքեր մեղոյս
 Գիւնովութիւն մը կը բուրեն:

Ալեականեր նո՛ր են յաւիտեան,
 Վաղն արեալո՛յսն է նոր դարուն,
 Վիշեր արեւն փախչին հեռուն,
 Ու խառնըւին հին մթութեան:

Սրագանքի փողոց են օրեր,
 Լոյսով, բոյրով շաղուած յաւե,
 Կեանքի ուղին միշտ արփաւե՝
 Ծաղիկներուն մե՛ջն է պահուեր:

Գետը պղտոր չէ՛ ալ հիմակ,
 Վնիւ ջուրով կը ծաւալի,
 Լուսնակային զերդ հայելի,
 Լնակին պէս անդո՛րր համակ:

Հոգին, սակայն, չո՛ւզեր հաւատ,
 Ամեն բան կեղծ կուգայ կարծես,
 Մութին մարդկ ասուպին պէս
 Կ'ուզէ ինքն ալ մութի՛ն երթալ:

Կը վերածնին միտ գարուններ,
 Քուչունները կուգան նորէն,
 Տես արծիւներն ալ ամպերէն
 Կը սլանան աւելի վեր :

Կ'որոնեմ զուր ու արտաբեկ՝
 Ձեզ չի տուի՝ գերեզմանին .
 Շուրջըս համայնք վերածաղկի՛ն
 Մտեմուքի՛ն, հաւատք, ո՛ր էք . . . :

Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

16. ՅԱՄՔԱՆ ԱՂԲԻԻ

Դառն եզերող նամբուն վրայ ծիծաղկոտ,
 Քիչ մը հեռու գիւղին հանդարտ շրուկէն,
 Փոք աղբիւր մը կար ասեմօք, որուն մօտ
 Հանգիստ կ'առնէր նամբորդն օրուան խոնչէնքէն :

Հեզամբունց ցայտումներով ներգաւթալ,
 Այդ աղբիւրէն վրնիտ ջուր մը կը հոսէր,
 Ու ջուրն անյայտ կ'ըլլար հեռուն, մարգին տակ,
 Ոռոգելով նամբուն դալարն ու բոյսեր :

Տղայութեան օրերուն մէջ քարմաւեհ,
 Նրբ սիւնն անվիտ է դեռ, կեանքն ալ յուսատու,
 Հո՛ն կ'երթայի, գիւղին մասդաւտ շղոց հետ,
 Հակսիս կըրակն իր ջուրին մէջ մարելու :

Տարիներ վերջ, երբոր սրտով դալկահար՝
Կրկին անցայ այդ երբեմնի շէն նամբէն,
Աղբիւրն անջուր գայ, գետինն անդալար,
Թռչնոց ձայնն ալ վաղուց դադրած էր արդէն:

Եւ երեւոյթն այդ փայփայման, անըրբուկ՝
Դիտեցի ես հոգիս խոցուած կարեպէր,
Աղբիւրին մօտ, ծառն ալ չի՛սար անոր շուք,
Դալարազուրկ ծառն է զբխուր, անբսօուեր:

Արեւուն դեմ, ցամփած աղբիւրն է լըռից
Փռեպարար, ծարաւահիւծ, թխամած.
Շուրջը դադրած է շունչն անուշ գետիւղին,
Հո՛ն, անհունին հսկայ ձանձրոյթն է սիրած:

Ճանապարհին վրայ անշէն, ամայի,
Աղբիւրն հիմայ կը նիրհէ խո՛ր՝ անվրդով.
Տրտում աչքով նամբորդն անոր կը նայի,
Ումպ մը ջուրի սին կարօտը փառելով...:

ԳԱԲՐԻԷԼ ԽԱՆՃԵԱՆ

17. ՎԱԳՈՄԵՌԻԿ ՄՅԵՐՄԻՄ ԵՐՈՒԱՆԴԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՆ ՎՐԱՅ

Բոլոր արցունքն աշուրներուս,
Թափեցի ցուրտ շիրմիդ հողին,
Ուր մարեցաւ արեւըդ լոյս՝
Երո՛ւանդ, չառիւր դուն դեռ մարմին:

Ու պատռելով այն սրգաւոր,
Քողն որ պատեց ըզեզ հերմակ,
Դեռ չը բացիր աչքերդ աղուոր,
Սեւ հողերով լեցուն հիմակ :

Մէյ մ'արթնցի՛ր, ինձ ակա՛նջ տուր,
Բարեկամիդ՝ ցորեկ գիշեր՝
Ողբերուն ձայնն աղեկըսուր,
Դամբանիդ հո՛ղն իսկ չեն շարժեր... :

Ա՛յս եր խոստումդ, «Ես կը մեկնիմ,
Ողջ եմ սակայն, ըսիր ինձ դուն .
Շիրմէս՝ սիրոյս հաւատարիմ՝
Ձայն պիտի տամ քեզի ժպտուն » :

Քանի՛ անգամ սոխակն անուռ,
Երգեց իր երգը արագրաւ,
Գերեզմանիդ վրայ տրամայուռ,
Անկից դեռ ձայն մը չը թրուաւ... :

Գիտե՛մ, ալ չե՛ս դառնար դուն հոս,
Ուր փաշեցիր այնքան ցաւեր,
Ուր այսքան վերք արիւնահոս,
Հանեցին սիրտդ այրեացաւեր :

Երբ գիշերուան մութին մեջ լուռ,
Երկինք ջահերն իր կը վառէ .
Սիրտըս թողած ծովն ու բլուր,
Քեզ անհունին մեջ կը փնտռէ :

Ո՛ր ես, Նրո՛ւանդ, այնչափ խրոպ՛
Նրբ թօթուեցիր բեռը կեանքիդ,
Յաւերժական իր տնչերով,
Ո՛ր աստղի ծոց թրուաւ հոգիդ:

Գոնէ գրտա՛ր հոն Բու արտիդ,
Պես աղաւոր սիրտ մը հարազատ,
Ու երազներ լուսաժրպիտ,
Ու սիրելու աշխարհ մ'ազատ:

Ըսէ՛, գրտա՛ր հոն, ո՛վ Նրուանդ,
Անհունութեան մէջ երկնքին,
Անանկ անկիւն մ'Աստուածաւանդ
Ուր չունենայ ցաւեր հոգին:

Գերեզմանիդ հողին վրայ չոր,
Ուր կը թափին աչքիս արցունք,
Կը մըխայ սիրտս հրատապ,
Սիրոյ անմահ տանարին խունկ:

Բայց թէ ազատ կ'ապրիս հոն դուն՝
Ամեն մաշող ցաւերէ զերծ՝
Անվախնան կեանքն հոգիներուն,
Որոնց մարմինն լոյսն է անեղծ:

Ալ չը թափեմ ես արցունքներ,
Ե՛րուանդ, խզուին մարմնիս կապանք,
Թռչի հոգիս երկինքն ի վեր,
Անհունին ծոց գիրտա՛ր գնանք:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՈՍԿԵԱՆ

18. ՌԻՍՈՒՑԻՅԵՐ

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆՆԻՆ

Բո՛ց ե պատեր դեմքդ բոլոր
 Դուն հոգիս՝ քս արբերո .
 Կ'երթաս կուգաս փայլամուր՝
 Խրոխս, խիզախ, յաւե ժի՛ր :
 Աչերդ՝ երկինք մը խանդավառ՝
 Հրկաններու խոկն ունին
 Ճակատդ՝ անհո՛ւն մի տաղաւար՝
 Մտաւած՝ կայծերն անհունին :
 Միտքդ՝ անդունդ մը խո՛րունկ, մո՛ւթ՝
 Խորհուրդներո՛ւ անձնատուր .
 Կը խորհիս լուռ՝ խոչեր ու խուր՝
 Ամենն ըսած առաքուր :
 Սիրքդ ովկիա՛ն յարաստան՝
 Անձայրածի՛ր, անպարփակ,
 Ու ալիքներ հո՛ն կը քնդան
 Խեղդել բոցերդ անապակ :
 Ինչե՛ր գրուած կան հոն՝ ինչե՛ր,
 Սրտիդ ալիքն ահարկու ,
 Դեմքդ ու բոց այդ փու աչեր՝
 Մեզ կը կարդան խանդդ հուժկու :
 Գրծուձ կիրքեր, տեսլութիւն,
 Քու մեջ հրնոց մ'են քափեր .
 Վասն այն յուզուեր՝ կարմրեր եւ դուն,
 Կը տատանիս տարուբեր :
 48. ՃԷԼԻ ՆԵՐ ԳԵՒԵՆԵՆԵՆ

Քեզ չենք ճանչնար ու հակսիդ՝ փո՛ւն
 Փո՛ւն կը նետենք աղտեղի,
 Կ'ըսենք — «Գինով մ'ե ան ապուլ,
 Որ իր ճամբէն կը շեղի:»

Այո՛, գինով մ'ալ դուն ես, դո՛ւն,
 Արբած՝ բայց ոչ խրմուխով,
 Արբած՝ սիրով քրտուառ մարդուն՝
 Դո՛ւն՝ բարիին ջասագով:

Ու կը խօսիս բաներ մ'անուլ,
 Բանե՛ր մը վեհ՝ երկնային,
 Որոնց մարդիկ չեն դըններ ուլ,
 Ո՛չ իսկ երեսդ կը նային:

Բայց դուն՝ գործե՛, գործե՛ անդուլ,
 Անխո՛նչ խօսե՛ դուն յաւեհ,
 Ի՛նչ հոգ աշխարհի քե կը մնայ խուլ,
 Քարոզներուդ կենսաւեհ:

Աշխա՛րհ՝ զրդայ՛ դեռ չի տեսներ,
 Խորախորհո՛ւրդ ապագան .

Բայց առաս հունձ՝ այդ պատգամներ՝
 Պիտի տան վաղ անագան:

Օ՛ն, տրապե՛ս կրե՛ քու խաչ,
 Վարե՛ կեանքիդ ասպարեզ,

Մուքն հալածե՛ հրզօր ու քա՛ջ՝
 Վըսանգի վարժ գինչ Արեւ:

Բո՛ց քող պատե՛ դեմքդ բոլոր,
 Բո՛ցն Անմահին լուսածիր,

Ուսերդ ձրգած վարսերդ ոլոր՝
 Քալե՛ խըրոխս, խիզախ, ժի՛ր:

Մ. ՅՈՒՐԵԱՆ

19. ԳԹՈՒԹԵԱՆ ԳՈՅՐԸ

Զորս սեւապաս մովի լոյսին Տակ աղօս,
Գիւեհր մ'ամբողջ հրսկամ է նա ծընրադիր
Նընջեցեալի մահասարսուռ մահնին մօս
Անոր համար աղօթելով անձանձիր,
Զորս սեւապաս մովի լոյսին Տակ աղօս...:

Գիւեհր մ'ամբողջ հրսկամ է նա ծընրադիր՝
Անուէնչ դիակ մ'ունենալով լոկ ընկեր...
Սէ խորասոյզ խորհուրդներու մէջ անձիր
Ու անըզգայ՝ թէ բմբւած են իւր ծընկեր,
Գիւեհր մ'ամբողջ հրսկամ է նա ծընրադիր...:

Նընջեցեալի մահասարսուռ մահնին մօս՝
Խընկամաններն առաս խուցկով կը մըխան,
Տարածելով սենեակին մէջ մահահոտ
Բոյր մ'ըզգըլթիչ... մինչ կը հրսկէ նա անձայն՝
Նընջեցեալի մահասարսուռ մահնին մօս...:

Անոր համար աղօթելով անձանձիր,
Անոր՝ որուն կեանքն անծանօթ է իրեն,
Կարծես թէ նա ըսփոփանքով մ'երկնաձիր,
Ա՛լ կը մոռնայ իւր եութիւնն համօրէն,
Անոր համար աղօթելով անձանձիր...:

Զորս սեւապաս մովի լոյսին Տակ աղօս,
Լուսաբացին դիաթաղներն երբ կուգան,
Արձանացած կը գտնեն հոն, մահնին մօս,
Գրքուրեան բոյրն որ կ'աղօթէ դեռ անձայն
Զորս սեւապաս մովի լոյսին Տակ աղօս:

ՀՐՈՒՇԱՆ

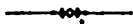
20. ԵԶՈՐՈՍԻՆ ԱՌԱԿՆԵՐԸ

(ՍՐԲԱԳՐՈՒԱԾ)

ՇՈՒՆՆ ՈՒ ՇՈՒՔԸ

ԱՇԽԱՐՀԻՍ վրայ խաբուողներ շատ կան
 Շուփին ետեւէն վազողներ՝ բոլոր,
 Խենթեր, ա՛յնքան որ անոնց իրական
 Թիւն՝ համարւած չէ՝ դեռ, մինչեւ այսօր...:
 Սգովբոսի շուրթն անոնք կը նմանին,
 Որ ջուրին վրայ տեսնելով շուփն իր պատահին
 Թողուց բերնին, ու խոյացաւ ջուրին յասակ...
 — Եւ մա՛գ մնաց որ խեղճն ըլլար հոն շան սասակ,
 Ձեզ օրինակ առե՛ք ուրիշ շուփ մը ճարպիկ
 Որ աղօալին տակ բռնած էր շերտ մը խորթիկ.
 Նրբ կամուրջէ մը անցած ասեմ,
 Ջուրին վրայ տեսաւ մօտէն
 Ուրիշ շուփ մը — բերանը միս — նրման իրեն,
 — «Նախ՝ սա պատահաւ ուտեմ, ըսաւ, խոհեմօրէն
 «Ջայն կուլ տալի ետք՝ ա՛լ չեմ տրտնար,
 «Միւսն ալ լափելու կ'որոնեմ հընար,
 «Թեւս յաջողիմ...»:
 Ինչ ուտել փութաց,
 Նւ ջուրին եզերքն եկաւ սրբընթաց,
 Ուր իր պատկերն իսկ տեսնելով կրկին,
 «Ա՛հ, ա՛հ, գոչեց, կերեր է շերտն իր խորթիկին
 * Ա՛ն ալ, ճիշտ ինծի պէս...
 «Կեանք ըլլալ, ուրեմն, որ վրայ տալի ես...
 «Միւսն ալ ինծի պէս խորհեր է անուշ...»:
 — Եւ հեռացաւ՝ սիրտը բերել ու փորը կուտ:
 Թարգմ. ԱՂԻՐՍ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Գ. ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ՆՒՒԹԵՐ

Բարոյականը գրականութեան մէջ (կամ՝ մէկ բառով՝ բարոյախօսութիւնը) ժողովրդականացումը եւ գրականօրէն արժայատւութիւնն է իմաստասիրութեան կարեւոր նիւղերէն մէկուն՝ բարոյագիտութեան՝ վերաբերեալ սկզբունքներուն: Բարոյախօսները, իրենց իսկութեամբը, իմաստասէրներ են որոնք կ'ուսումնասիրեն մարդկային հոգին եւ կը նկարագրեն անոր զանազան վիճակները, անոր լաւ կամ գէշ կողմերը: Գրագիտութիւնը այսպէս կը սահմանէ զուս բարոյախօսներուն դերը: *Բարոյագիտութիւնը* ուղղակի բարոյականութիւն կը փառօգէ. աղ չէ՝ սակայն *բարոյախօսութեան* պաշտօնը:

Յրգիծաբանները, զոր օրինակ, որոնք մարդոց ծաղրելի կողմերը վեր կը հանեն՝ զանոնք հաւուածելու համար, անուղղակի կերպով, անոնք բարոյախօսներ են եւ ոչ՝ բարոյագէտներ: Հրապարակագրութիւնը գերազանցապէս բարոյախօսական նիւղ մ'է, անուշտ երբ կարելի եղածին չափ քիչ շահախնդիր ոգիով մը ի գործ կը դրուի ան: Բարոյագիտութիւնը ինքնին իմաստասիրութեան մէկ մասն ըլլալով՝ գրական զանազան ձեւերու չի կարօտիր. բարոյագիտական գրուածք մը կը պահանջէ միայն ան յասկութիւնները որոնք անհրաժեշտ են իմաստասիրական ոնին համար. մինչդեռ, ընդհակառակը, Բարոյախօսութիւնը գրական այլազան

սեռերու մէջ, իր տեղն ունի, եւ անթիւ կերպեր կան բարոյախօսութիւն ընելու: Մոնթէյն, Բասալ եւ Լապոլիէն՝ Ֆրանսական գրականութեան մէջ՝ սփանչելի բարոյախօսներ եղած են: Մեր մէջ որքան եւ մնացած է բարոյագիտութիւնը այնքան զարգացած կրնայ նկատուիլ բարոյախօսութիւնը, եւ ասիկա անոր համար որ, թէ՛ յաջող երգիծաբաններ, յաջող հրապարակագիրներ, յաջող առակախօսներ կրցած ենք ունենալ եւ թէ՛, պարագաներու ստիպումովը, մեզի համար, ա՛յս կերպով բարոյական փարոզելը աւելի նպաստակայարմար եղած է. յետոյ, անոր համար նաեւ որ, Գրական-իմաստասիրական ու Կրօնական-գրական ճիւղերն ալ, որոնք անմիջական խնամութիւններ ունին այս Բարոյական-գրական սեռին հետ, մեր մէջ, ինչպէս յայտնի է, բաւական մեակուած սեռեր են: Քուէներեան հիանալի բարոյախօս-առակախօս մըն է, Պերպերեան իբր հրապարակագիր գրած յօդուածներուն մէջ բարոյախօսութիւն ըրած է, Կարապետ Փանոսեան, Խօնասարեան Օգսէն ընտիր հրապարակագիրներ են, նորերուն մէջ յաջող հրապարակագիրներ պատրաստուելու վրայ են. եւ դիտելի է որ, այսօր, թրքահայերու մէջ Բարոյախօսութիւնը տակաւ առ տակաւ կը միտի սոսկ հրապարակագրութեան մէջ սահմանափակուելու: Ռուսիոյ հայերն ալ ընտիր հրապարակագիրներ ունեցած են:

1. ԽՈՐՀՐԴԱԽՈՐ ՊԱՏԿԵՐ ՄԸ

Անգղիական նշանաւոր պատկերազարդ շաքաթաթերթ մը, Կրաֆիֆ, Մնունդի թիւին հետ ունէր պատկեր մը, որ ինծի համար կը պարզէր պատերազմին ամբողջ հոգեբանութիւնը:

Պատկերը ինքնին խորհրդաւոր էր, եւ սովորական բառեր դայն պիտի նսեմացնէին յաւէտ: Նոյն էջին կուշտը դրուած Լուիս Մօրիսի վեց տունները սակայն աւելի խորհրդաւոր կ'ընէին սեւի ու ճերմակի այդ արտայայտութիւնը՝ զոր կը փորձեմ ծանօթացնել անոնց որ տեսած չեն այդ թիւը:

Պատկերը կը ներկայացնէ Հարաւ-Ափրիկէի պատերազմի դաշտին վրայ իյնող անգլիացի զինուոր մը. գլուխի վէրքը թաշկինակով մը կապած է, եւ ինք ուժասպառ ինկած է գետին՝ կռնակը տուած քարի մը, որուն օգնութեամբը միայն կըրցած է գլուխն ու մարմինը քիչ մը վերցնել եւ ձեռքերն իրար կապած՝ աղօթել անանկ նայուածքով մը զոր հոգեվարքի աչքերուն մէջ միայն կարելի է տեսնել: Քովիկը կը տեսնես իր հրացանն ու սաղաւարտը, քիչ մը հեռուն խորտակուած թնդանօթ մը: Գիշերային լուսթիւնը ամայութեան սոսկալի համայնապատկեր մը կ'ստեղծէ չորս դին:

Մահամերձ, անօգնական ու միայնակ զինուորը կը յիշէ թէ Մնունդի գիշեր է, կը մոռնայ իր ցա-

ւերը, կը մոռնայ իր գէնքերը, կը մոռնայ իր թըշնամիները, կը մոռնայ իր ընկերները, կը մոռնայ վերջապէս ամէն բան, այդ իր վերջի բոլորներուն մէջ, ու կը յիշէ իր ընտանիքը: Եւ աղօթք մը կը թռի իր բերնէն. աղօթք մը, ո՛չ թէ իր երկրին յաղթութեանը կամ թշնամիներուն պարտութեանը համար, բայց վերջին աղօթք մը, թախանձանքի ու աղերսի է՛ն անկեղծը՝ որպէս զի տեսիլ մը ունենայ իր ընտանեկան յարկին տակ Ծնունդի այդ գիշերուան վիճակին: Խեղճ երիտասարդ ղինուորը գիտէ թէ հազարաւոր մղոններ կը բաժնեն ղինքը իր սիրական տունէն. ուստի աղօթքի կը դիմէ սրտին այդ փափաքը չափով մը իրականացնելու համար: Լոկ տեսիլ մը այդ Ծնունդի գիշերուան իր անգլիական տան չըջանակին. ահա վերջին եւ գերագոյն իղձը՝ Ծնունդի գիշերը Հարաւ-Ափրիկէի մէջ մեռնող քաջարի ղինուորին:

Եւ իր այդ աղօթքը կը լսուի: Հրեշտակ մը կ'երեւայ պատկերին մէջ, եւ իր փափուկ մատներով մահամերձ ղինուորին ճակատը կը գգուէ միւս ձեռքովն ալ մատնանշելով օդին մէջ պարուռած տեսարանը: Ա՛յս էր մահամերձին խնդրածը:

Հոն կը տեսնէ ալեհեր մայրը, որ թուղթ մը կը կարդայ. քովը կայնող դեղատի կինը՝ մեռնող ղինուորին կողակիցը՝ գլուխը անդին կ'ոլորէ լալով. երեսը թաշկինակին մէջ թողլով:

Եւ սենեակին մէկ ուրիշ անկիւնը դրուած Ծնունդի լուսաւոր ծառին շուրջը կը տեսնուին չորս պզտիկ տղաքներ, որոնք իրենց Ծնունդի խաղալիքներովը ղրաղած են:

Մահամերձ զինուորը կը նայի այդ տեսարանին վրայ, գոհ կը մնայ աղօթքին պատասխանը ստացած ըլլալուն համար, եւ ուժասպառ զինուորն օտար երկիրն քի տակ հոգին կը փչէ, հանդարտ ու զուարթ, քանզի վերջին նայուածքովը տեսած էր իր սիրական տունը:

Չեմ յիշեր որ տեսած ըլլամ կեանքիս մէջ գիծերու ու բառերու աւելի խորհրդաւոր արտայայտութիւն մը, քան «Կրաթիք»ի այդ պատկերը:

Ա. Գ.

2. ՄԱՅՐԻԿԻՆ ՊԱՏՈՒԷՐԸ

Առօրեայ կեանքի պատահումներուն մէջ երբեմն աչքերնուս կը զարնեն անանկ աննշան պարագաներ որոնց մէջ խորհրդածութեան ամբողջ նիւթ մը կայ՝ եթէ միայն ուզենք պահ մը կանգ առնել ու մտածել: Լրագրական յօդուածներով, կամ նոյն իսկ գիրքերու մէջ պարզուած ազնիւ թելադրութիւններ, բարի խորհուրդներ իրականացած կը գտնենք յանկարծ ընտանիքի մը մէջ կամ անհատի մը վրայ որոնք գուցէ կարդալ իսկ չեն գիտեր: Բայց ընկերային կարգուսարքը կ'ուզէ որ ազնիւը միշտ ազնուական կոչուածին քով փրնառուի ու բարձրը՝ հարուստին քով. ասոր հա-

մա'ր է որ գրէթէ միեւնոյն չըջանակին մէջ կը դառնան մեր տեսութիւնները, եւ քիչ անգամ կը զիջանինք մօտենալ ժողովրդական խաւերուն՝ ուսումնասիրելու համար անոնց ըմբռնումներն ու ըզգացումները կեանքի պայքարի մասին — օրուան հացը ճարելու պայքարը — աւելի անողոք քան անոնցը որոնք իրենց դիրքին ու պէտքերուն համապատասխան վաստակի մը համար տենդոտ աշխատութեան մը հեւքին մէջ են։ Սովորաբար, մեր հետախուզած տիպարներն են՝ չըջանաւարտի վկայականը գրպանը գործ վնասող պատանին կամ վաճառականի գրագրութեան ներկայացող ընտրելին։ Իրենց ստացած կրթութեան դրական մասին թիրի ըլլա՞ն է որ ձեռնունայն ետ կը դարձնէ այդ երիտասարդները, թէ ոչ՝ զիրենք ընդունելու եւ աշխատցնելու կարող անձերուն խստապահանջութիւնը։ Յաւտենական նիւթը՝ յաւիտենապէս անլոյծ։

Անդին՝ դպրոցի երես չտեսնող սերունդ մը կայ, աղքատի դաւկըներ, պղտիկ հասակնուն չարքաշութեան վարժուած, որոնց ականջէն բռնելով առտու մը փողոց կը հանէ հայրերնին՝ ըսելու համար. «Գնա՛ աւուրչէք մը վաստրկէ»։ Կամ, եթէ հայր չունին, մայրիկն է որ կը կրկնէ նոյն բանը, քիչ մը աւելի փափկութեամբ ու գորովադին չեչտով մը. «Տղա՛ս, նայէ՛ որ իրիկունը հաց մը ճարես»։ Այս դասակարգը, ամէնէն աւելի կարեկցութեան արժանին, իրմով զբաղող մը, իր վրայ կարծիք յայտնողներ չունի կամ՝ չատ քիչ անգամ։ Անոնց ընձեռուած պաշտպանութիւն մը, անցողակի ու-

չադրութիւն մը երբեմն շատ աւելի արդիւնք կ'ու-
նենան սակայն, քան անգիտակցաբար տրուած դը-
րամական նպաստներ :

Բարեկամ մը — նոյնքան սրտի՝ որքան դրչի
տէր բարեկամ մը — իրիկուն մը Արեւելի խըմ-
բագրատան մէջ, ուր այցելութեան եկած էր,
վայրկենական տպաւորութեան մը տակ նամակ մը
ուղղեց թերթին Տնօրէնութեան՝ շաբաթականի յա-
ւելում յանձնարարելով գրաշարի աշկերտի մը որ
շատ չնչին բան մը կ'ստանար, իբրեւ սկսնակ, եւ
մեքենական երթեւեկութիւններով ու ծառայու-
թիւններով կը մնար ուր որ էր : Յաջորդ օրը, տը-
ղան կերպարանափոխ եղած էր կարծես ու արհեստ
սորվելու սէր մը եկաւ վրան՝ ինքնաճանաչութեան
տարտամ ըմբռնումով մը : Եթէ բարեկամնիս, իր
զգացած կարեկցութենէն մղուած, բարոյական
պաշտպանութեան մը տեղ՝ դրամական նուէր մը
ընէր այն վայրկենին, տղան թիւեւս մնար միշտ
նոյն ծոյլ աշկերտի վիճակին մէջ : Այսօր գրաշար
մը եղած է ու համեստ շաբաթական մը կ'ստա-
նայ գո՛հ սրտով :

Աւելի թարմ իրողութիւն մը — աննշան՝ բայց
նշանակալից — որ կը թելագրէ զիս այս տողերը
գրելու : Օր մը, Պոլսոյ բանուկ մէկ պողոտային
վրայ, հանդիպեցայ իրենց բաղդին ձգուած այն
տիպարներէն մէկուն, որոնք պզտիկ հասակէ կը
նետուին իրենց «ասպարէզը» — արհեստ մը կամ
մանր առուտուր մը — ու սքողուած օրինակներ
են ինքնօգնութեան, պարկեշտ աշխատասիրու-
թեան : Հազիւ տեսնելէ տարեկան տղայ մըն էր,

ապրիլի խոնաւ օգին բաճկոնակ մը միայն կրելով ու մէկ թեւին վրայ քանի մը զոյգ մուճակ անցուցած՝ տունի մէջ պատրաստուած պարզ մուճակներ։ Դիպուածով նայուածքս իրեն հանդիպեցաւ, իր գունատ դէմքին ու աղքատիկ երեւոյթին ձգողականութեամբը, առիթը չփախցուց՝ ըսելու համար։

— Էֆէնտի'ս, ի՞նչ կ'ըլլայ, չի՞ժք մը փապում տո։

— Տղա'ս, ես փապումը ինչ ընեմ փողոցին մէջտեղ, ո՛ւր դնեմ։

— Առտուընէ ի վեր բան մը ծախած չունիմ, օրը իրիկուն եղաւ, մե'ղք եմ։

Անանկ անկեղծ ու պաղատագին շեշտ մը կար իր ձայնին մէջ, որ չէի կրնար ճամբաս շարունակել, ու կարծելով գործնական բան մը ըրած ըլլալ, ըսի իրեն. «Տղա'ս, ադ հինգ դրշնոց փապուճէն հաղիւ 40 փրյ. պիտի վաստըկիս, անանկ չէ՞. ա'ռ սա դրուշը։»

Բայ պզտիկը, փոխանակ ափը երկնցնելու իրեն կարկառուած արծաթ դրամին, ետ քաշեց ընդհակառակը, ու թեթեւ մը կարմրելով, աւելցուց՝ — «Մայրիկս պատուիրած է ինձի որ ողորմութիւն չառնեմ...»

Աւելորդ է ըսել թէ առանց բառ մը աւելցրնելու, գնեցի զոյգ մը մուճակն ու փաթթելով... Ֆիկառոյի մը մէջ, դէպի տպարան ուղղուեցայ։

Այդ պզտիկ տղուն արժանապատուութեան ըզգացումն ու մայրիկին պատուէրը լեցուն դաս մը, խոնարհ դասակարգի կեանքէն առնուած՝ հազուադէպ՝ բայց աղուոր օրինակ մը կը պարունակեն։

«Մայրիկին պատուէրը» թող կրկնեն շատ մը աղքատ ծնողքներ ու որբերու պաշտպաններ՝ իրենց տղոց կամ սաներուն, եւ անոնց ականջին օղբնեն :

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

3. Խ Ո Ղ Ե Ր

Գիշերը երբ որ տնկողին մտնենք, ճրագը կը մաքենք ու մութին մէջ կը քնանանք, մինչդեռ երբ արթուն ենք, միշտ ճրագի պէտք ունինք, լոյսի պէտք ունինք : Երբ մեռնինք, գերեզմանին խաւարին մէջ կը մնանք, բայց երբ տակաւին կենդանի ենք, միշտ լոյսի պէտք ունինք, մտաւոր եւ քարոյական լոյսի : Որպէս զի արեւին մարը մտնելէն ետքը խաւարին մէջ չմնանք՝ մոմ մը կը վառենք, եւ մոմը կը լուսաւորէ մեզ, դիտած էք, իր սպառումովը : Այսպէս է հասարակաց բարիքին համար ալ աշխատողներուն կեանքը, անոնց կեանքին, անոնց բովանդակ էութեան սպառումովն է որ ժողովուրդները կը լուսաւորուին . — Գիտնականները, հեղինակները եւ այլ այս կարգի մեծ մարդիկ՝ մոմեր են որ կը վառին հոս ու հոն : Եւ անոնք իրենց սպառումովը կը լուսաւորեն ամբողջ : Ո՛րքան արդեօք երախտապարտ ենք անոնց :

ՍՄԲԱՏ

4. ՆՈՐ ՏԱՐԻ

ԱՄԱՆՈՐԻ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

Տարի մը եւս, ժամանակի ահագին բեկոր մը, անջատուեցաւ մեր կեանքէն եւ խորասոյգ թաւալեցաւ անհունութեան մէջ: Նոր տարիին հետ անդիմադրելի մղում մը կ'զգաս յետահայեաց ակնարկ մը նետելու: Մարդկային կեանքին մէջ տարիները գլխաւոր հանգրուաններ են որոնք կը կէտանիշեն մեր գործերը, մեր արարքները ու մեր յիշողութեան մէջ խորունկ դրոշմներ կը թողուն, որոնք մինչեւ ծերութեան տարիներուն մէջ իսկ անաղարտ կը մնան ու մերթ ընդ մերթ սխրալի փողփողումներով մեր հոգեկան աշուրներուն կը ներկայանան:

Տարիի մը անդարձ բաժանումէն անմասն չեն տխրական մտածումներ, կարօտի զգայութիւններ, որոնք կը համախռնեն մեր միտքին ու մեր սիրտին մէջ, անսահման մորմոք ազդելով: Նոր տարիի մը գալուստէն մեր զգալիք հրճուանքն ու գոհունակութիւնը անհնարին է որ փոխարինուի այն մեծ վիշտով, զոր կը պատճառէ ամբողջ տարուան մը փճացումը մեր էութենէն:

Բարեբաղդաբար, Նոր Տարին անա՛նկ հրապոյրներով կը ներկայանայ միշտ, իր ժամանումը ա՛յնպիսի նորանոր հաճոյքներ կը բերէ որ կը կարծենք թէ, ընդհակառակը, մեր կեանքը յաւելում մը կրած է, չա՛հ մը ունեցած ենք, վերջապէս՝ որչափ տարիներն այսպէս հոշովին, անցնին կեանքի

մը վրայէ, նոյն համեմատութեամբ ամանորի սո-
վորա'յան հրապոյրն ալ կ'անհետանայ: Կաղանդը,
կարծես մանկութեան ու պատանեկութեան համար
հաստատուած հանդիսական օր մըն է ուր անոնք
կը կայտունեն, կը խայտան՝ առանց զգալու աստի-
ճանական նուազումն այդ կայտունին ու այդ խայ-
տանքին, որոնց կը յաջորդեն լրջութիւնն ու խո-
հանքը:

Հին տարին փայլուն պատրանքի մը պէս կ'ան-
հետանայ՝ տեղի տալով նոր տարիին, ուր ամէնուն
սիրտերն ակնկալութիւններով ու ըղձանքներով
լեցուած կ'ըլլան: Նիւթական գաղափարներն ա'յն
աստիճան առլցած են մարդկային միտքը, որ կեան-
քի կարճելուն գաղափարը շատ հեռուն մը մնայ:
Նոր տարին նոր յաջողութիւններու ակնկալութիւն
մը կը ներշնչէ: Ամէն մարդ կը յուսայ իր ընկերային
պայմանին մէջ քայլ մ'եւս առաջանալու, դիրքի
բարձրացում մը ունենալու, որոշելու այն ուղին
ուսկից պիտի քալէ ամբողջ տարի մը. նոր տարին
գաղափարներու, մտածումներու, ծրագիրներու
միաւորում մը կը ցուցնէ, այդ վճռական վայր-
կենին է որ ինքը քու մէջդ կ'ամփոփուիս աչքիդ
առջեւ կը բերես անցեալին պարագաները մանրա-
մասնօրէն ու անոնց փորձառութեամբը ապագային
ընթանալիք շաւիղներդ կը ձեւես, կը չափես: Գի-
տես սակայն որ բոլոր այդ երկար հաշիւներուդ
ծայրը միշտ ցցուած կեցած է այն սոսկալի ուր-
ուականը, յուսախաբութիւնը, որ սակայն չի վհա-
տեցներ ու կը մնայ յարատեւ ու յարանորոգ, տա-
րիներու անդուլ ընթացքին պէս:

5. ՊՏԵՐՆԵՐԸ

Տեսած էք անշուշտ մեծ անտառի մը խորութիւններուն մէջ, երթեւեկի ճամբաներէն քիչ հեռուն՝ այս անշուք բոյսերը, որոնք ո՛չ ծաղիկ ունին եւ ո՛չ մասնաւոր հրապոյր:

Բնական պատմութեան մէջ թերեւս հանդիպած ըլլալնիդ պիտի յիշէք, այս աննշան ու ստորնակարգ բոյսերուն, որոնք շուք տեղեր կը բուսնին, ու կ'ապրին ու կը մեռնին առանց բան մը արտադրելու, ոչ ծաղիկ ունին եւ ո՛չ պտուղ, այլ միակ կանաչութիւն մը որով միայն կը ճանչցուին իբրեւ բոյս:

Խեղճուկ տեսք մը ունին անոնք՝ բնութեան այդ վեհ գոգին մէջ, ուր հաստաբուն ու հսկայ ծառեր իրենց ոստերովը անթափանց կուռութեան քօղ մը կը ձեւացնեն, բնութեան վեհութեան ու պատկառելի խորհրդաւորութեան պատկերը գծելով: Հոգ՝ այս հսկաներուն քով պզտիկ բոյս մը կայ, որ անոնց բունին քովը կը բուսնի, եւ որուն բարձրութիւնը հազիւ թիղ մըն է, եւ բունը՝ հազիւ առասանի մը լայնութիւն:

Այդ կոյս ամայութեան անշնաս բոյսը, որ ո՛չ փուշ ունի եւ ո՛չ տատասկ, օր մը խլուած կը տեսնէք իր ապրած գեղատեսիլ անտառին խորէն՝ հանդարտիկ ու մենիկ վայրերէն՝ ուր հովանի ունէր երկինքի անսահմանը ընդգրկել նկրտող ծառերը,

Գալ ծածկելու համար գետինը սերկի՛ մը, եւ հոն
ոտնակոխ ըլլալու համար, անարգ ու անարժան
նիւթի մը պէս :

Ահա բոլոր կեանքը այս ողորմելի տունկին, որ իր վրայ կը յատկանշէ մենական խորհրդաւորութիւնը կոյս անտառներու, որոնց մէջ կը ծնի ու կ'ապրի գէթ առանց իր բունին վրայ կարենալ կըրելու՝ առաւօտ մը միայն՝ վաղանցիկ հմայքի մը նշանը, ծաղիկը որ իր տւաքովը մարդս հրապուրէ՝ ու իր բոյրովը դիւթէր:

Կեանքիս մէջ քանի՛ անգամ որ առիթ ունե-
նամ տեսնելու ընտ թեան այս զրկուած զաւակը՝
անտառի մը խորու.թիւններուն մէջ կամ սերկիի
մը գետինը, չեմ գիտեր ի՞նչու աչքիս առջեւ կը
պատկերանան կարգ մը մարդեր, որոնք ճիշդ պտե-
րի մը պէս կ'տպրին, անծաղիկ ու անպտուղ :

Մենաւոր վայրերու առանձնութեան այս ան-
խօս զարդերը, որոնք կանանչութիւն մը միայն
ունին իբր բոյս զիրենք յատկանշող, մտքիս մէջ
կը նոյնանան կարգ մը մարդոց հետ, որոնք մարդ-
կային կերպարանքը ունին միայն զիրենք մարդ-
կութեան մ'յացնող, զուրկ ընկերակամ կեանքի
լուրջ ըմբռնողութենէ, հւ կ'ապրին ու կը մեռնին
արտադրելով ոչինչ, ո'չ ծաղիկ եւ ո'չ պտուղ :

Այն հակաաութիւնը որով բնութեան մէկ քմահաճոյքին կը զոհուի պտերը, անծաղիկ ու անպըտուղ կեանքի մը արգահատելի վիճակով, քաջ կը յատկանշէ պորտաբոյծներու եւ աննկարագիր անհատներու այս դասակարգը, որ՝ զուրկ առանձնակտն գործունէութեան մը թովիչ հրապոյրնե-

րէն՝ կ'ապրի անօգուտ կեանքով մը՝ անծաղիկ ու անպտուղ կամ առանց հմայքի ու արդիւնքի :

Պտերին պէս՝ որ իբր բոյս՝ բուսական աշխարհին հսկաներուն եւ պատկառելի մեծութեան դրօշակութիւնը կը վայելէ, թովիչ ու ամէնէն հրապուրող գասակարգերուն քով՝ պտեր-մարդիկ կ'ապրին մարդկային ընկերութեան ամէնէն մեծ դէմքերուն քով, անոնց դրացի ու մերձաւոր, բայց առանց ուղեյու նմանիլ անոնց, վայելելու համար հմայքը ու դիւթութիւնը գործունէութեան մը՝ որ անձնական կորովէն կը ծագի, այլ կ'երթան ապաստանիլ մեծութեան մը հովանիին ներքեւ, պտերին պէս որ կաղնիին բունին կը կառչի ու կը մնայ :

Բայց կամքէ եւ զգացողութենէ զուրկ պտերը ակամայ պիտի արդարացնենք եւ պիտի արգահատինք վրան, իբրեւ զրկուած : Կամեցողութիւն եւ զգացում ունեցող պտեր-մարդուն ինչ արգարացում պիտի գտնինք արդեօք :

Վ.

Գ. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՆԵՐԸ

Դեղարուեստ կը կոչուին բոլոր այն մարդկային արտադրութիւնները՝ որոնք կը խօսին մարդուն միտքին եւ հոգիին եւ, միեւնոյն ժամանակ, անոր զգայարաններուն՝ բառերու, ձայներու, գիծերու կամ գոյներու միջոցով:

Այսպէս, բանաստեղծութիւն, հարսասանութիւն, երաժշտութիւն, արձանագործութիւն եւ նկարչութիւն ամենքն ալ հաւասարապէս գեղարուեստներ են: Ասոր հետ մեկտեղ, ասկից տարբեր, շատ մը սահմաններ տրուած են գեղարուեստին. գեղեցկագէտները եւ իմաստասէրները ծառ անգամ իրարմէ բոլորովին տարբեր կերպով սահմանած են գեղարուեստը: Ու ասիկա՝ պարզապէս անոր համար որ, արուեստը շատ բազմամասն ամբողջութիւն մը ըլլալով՝ անկարելի է զայն բացարձակ սահմանի մը հպասակեցնել, զայն վերածել պարզ տարազի մը: Իրապաշտութեան (Réalisme) եւ գաղափարապաշտութեան (Idéalisme) խնդիրը, ինչպէս գրականութեան մէջ, հոս ալ գոյութիւն ունի:

Արուեստին նպատակը բնութիւնը օրինակելով պէտք է ըլլայ (իրապաշտութիւն), թէ միտքին գաղափարները ներկայացնել՝ բնութեան առարկաները ձեւափոխելով (գաղափարապաշտութիւն): Դժուարալուծելի խնդիր մըն է առ, եւ, ամենեւնի, կախում ունի անհատին գեղեցկագիտական

ու իմաստասիրական ըմբռնումեն: Գեղարուեստի այս՝ թարբեր նիւղերուն համար մասնաւոր դպրոցներ կան որոնք տալանդաւոր գեղարուեստներ տուած են մարդկութեան, սակայն եղած են նաեւ մեծ արուեստագէտներ, ինչպէս են հին Ֆլաման դպրոցին վերաբերողները եւ Ռամպրանս, որոնք, իրենց գործերուն մէջ, իրապաշտութիւն ու գաղափարապաշտութիւն կրցած են միացնել՝ աւելի կատարեալ ամբողջութիւններ արտադրելով: Գեղարուեստներու պատմութիւնը կ'զբաղի գեղարուեստական այն զանազան դրութիւններով ու եղանակներով որոնք նախասիրուած են այս կամ այն ազգին կողմէ, դարերու օրջանին մէջ: Սգիպական, ասորական, բաբելական, պարսկական, յունական, հռոմեական, բիւզանդական, ֆրիսոնեական, գոթական, իսլաւական վերածնութեան, Ֆրանսական վերածնութեան, Ֆլաման, հոլանտական, սպանիական, ռումանդիկ եւ արդի արուեստները ամենքն ալ կը թարբերին իրարմէ: Այսօր նրկարչութիւնը որոշ ուղղութիւն մը չունի. ռումանդիկ ձգտումներու հետ, ոչ նուազ զօրաւոր ձգտումներ ալ գոյութիւն ունին դեպ ի բնապաշտութիւն: Արձանագործութիւնը եւ ֆանդակագործութիւնը հետզհետէ աւելի մեծ կատարելութեան մը կը հասնին: Այսօր ֆանդակագործութիւնը աւելի բնական ու ցայտուն արուեստի մը հակումներն ունի: Գալով հարսարապետութեան, պէտք է ըսել որ, արդի ժամանակները, գեղարուեստի այս նիւղին համար, աւելի քննադատուլ քան արտադրող ոգի մը ունին: Էյֆելեան աշտարակի՞ն շինութիւնը մեծ

դէպք մը եղաւ նախարարացեալութեան համար, որովհետեւ ապացուցուած է վերջապէս հաստատօրէն թէ. երկաթեայ շէնք մը աւելի թեթեւ կ'ըլլայ եւ հետեւաբար կրնայ աւելի մեծ բարձրութիւններ ունենալ, քան քարաշէն շէնքերը մը: Ապագան սակայն ցոյց պիտի տայ թէ երկաթեայ շէնքի մը տրամադրութիւնն ու տեղակայութիւնը ինչպէս են բաղդասմամբ քարաշէն շէնքերէն մը: Գեղարուեստներու իմաստասիրութիւնը կը կոչուի գեղեցկագիտութիւն որու մասին հմուտ հեղինակութիւն մըն է մեր մեջ Թովմաս Թերզեան որ այս նիւթին վրայ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը ունի Բազմավեպի մէջ:

1. ԳԵՂԱՐՈՒՆՍՏՆԵՐ

Հէրպէրդ Սքէնարը կը հաստատէ թէ քաղաքակրթութեան չպարը, կամ լոկ զարդական մասը, բուն իսկ քաղաքակրթենէն առաջ կը թափանցէ և կը տարածուի նախնական ժողովուրդներու մէջ: Ապացուցանելու համար, օրինակներ կը բերէ վայրենի եւ կիսավայրենի ժողովուրդներէն: Ասոնք երբ առաջին անգամ յարաբերութեան մտան Յւրոպացիներուն հետ, անոնցմէ առին օղեր, մատնիներ, փետուրներ, թաշկինակներ, հագուստներ, զէնքեր, դունաւոր խաղալիքներ, աչքի զտրնող բաներ, որոնք աւելցուածին չունին հանգստաւէտ կենցաղավարութեան պայմաններու հետ: Աւելի ետքե՛րն է որ քաղաքակրթութեան ոչ այնքան փալփլուն բայց աւելի օգտակար տարրերը ընդունեցին:

Ասոր հետ մէկտեղ, նոյն իսկ զարդական արուեստներու մէջ, ճաշակը ճշմարիտ քաղաքակրթութեան ծաղիկն է: Զարգացեալ ժողովուրդներու մէջ միայն կրնայ գտնուիլ գեղեցկութեան, վայելչութեան, պատշաճութեան, հանգստաւէտութեան այն ամէն տարրերու բաղադրութիւնը զորս «Ճաշակ» անունով կը ճանչնանք: Այնուորք հասկացողութիւնն համեմատութեանց որոնք պէտք է գտնուին մեր գործածած առարկաներուն, մեր ըմբռնումներուն եւ անոնց թանձրացումներուն, մեր կեանքի արտաքին արտայայտութեանց, եւ մեր զգացումներուն:

ու գաղափարներուն՝ զգալի, իմանալի կամ շօշափելի ներկայացումներու մէջ, գիտութեանց այն ամէնէն նուրբը՝ ճաշակի մշակութենէ եւ աղնուացումէ կախում ունի, եւ այս ալ առանց կրթութեան, առանց քաղաքակրթութեան չ'ըլլար: Այնպէս որ նոյն իսկ մարմարիոնի կտոր մը գաղափար կուտայ մեզի այսօր թէ զայն գործածող ժողովուրդները ո՛ր աստիճան քաղաքակրթուած էին: Հին Հելլեններու քաղաքակրթութեան վրայ ունեցած բարձր գաղափարնիս մինչեւ մէկ աստիճան կը յենու անոնց չաստուածներուն եւ դիցաբանութեան շօշափելի արուեստական ձեւերուն վրայ: Կը տեսնենք որ Յոյնե՛րը միայն գիտցեր են ճաշակաւոր, փափուկ կամ վայելուչ ձեւեր տալ իրենց չաստուածներուն եւ ուհիներուն, մինչ տարբեր պայմաններու մէջ ապրող ուրիշ հին ազգեր սոսկալի կոշտ ձեւեր տուած են իրենց չաստուածներուն: Երբ դիցուհի մը ներկայացնել ուզեր են, Հելլէները կիներու ամենէն գեղեցիկը տիպար ընտրեր են, կամ նոյն արձանին վրայ ամփոփեր են կիներու ամէն շնորհներն ու հրապոյրները: Երբ առնական կորովը ներկայացնել ուզեր են, գիտցեր են գծել կամ կերտել այնպիսի ձեւ մը՝ որ ոյժ կը բուրէ, բայց առանց սոսկում ազդելու. զի արուեստագէտը ճշդիւ հետեւած է բնութեան, այրը թէ կինը ներկայած է ճշմարիտ գիտութեամբ մարդակազմութեան, եւ արուեստականին մէջ պահած է բնականին ճշմարիտ համեմատութիւնները: Եթէ իրենց հին հեղինակներուն գրածները մեզ հասած ալ չըլլային, այս քա-

րի կտորուանք, հին շէնքերու այս բեկորները քա-
ւական պիտի ըլլային համոզում գոյացնելու մեր
մէջ թէ հին Յոյները շատ նրբաճաշակ ժողովուրդ
մըն էին, որմէ եւս պիտի հետեւցնէինք թէ քա-
ղաքակրթութիւնը կանուխէն տեղ ըրած էր իրենց
մէջ:

Ճաշակը քանի որ քաղաքակրթութեան հետ կը
զարգանայ, ժողովուրդներն ալ կրթութեան հետ
կը սորվին գնահատել ճաշակաւոր գործերը, եւ
մտքի արտայայտութեանց պաշտօն տանելու սկսե-
լէն ետքն է որ գեղարուեստներուն յարգը կը
ճանչնան: Հեռաւորութիւնը մեծ է գիւղի արհես-
տէն մինչեւ գեղարուեստ: Մեր մէջ մինչեւ հիմա
կրթութեան յետնեալ վիճակը դիտելով, չէինք
կրնար պահանջել որ գեղարուեստի շատ հետե-
ւողներ ունենայինք, զի խնդրանքը չկար դեռ, եւ
մատուցումն՝ եթէ երբեք ըլլար՝ անհատական գո-
հութեան կամ մասնաւոր քմահաճոյքի արդիւնք
պիտի ըլլար: Քանի որ կրթութիւնք, բնական է որ՝
օրինակի համար՝ մեր տուններն աւելի ճաշակով
շտկենք, մեր բնակարաններն աւելի ակնահաճոյ
ձեւով շինել տանք, մեր սրահները ճամբարիտ պատ-
կերներով զարդարենք: Բնական է որ մեր աչքե-
րը աւելի կը սիրեն հանգչիլ այնպիսի առարկանե-
րու վրայ ուր մարդկային միտքն աւելի զբաղեր
է, եւ մենք այն ատեն աւելի համ կ'առնենք ի-
մացական արտայայտութիւններէն մեր կեանքի ա-
մէնօրեայ զբաղումներուն մէջ իսկ:

2. ՆԵՐՇՆՁՈՂ ՈԳԻՆ

Մ. ՄՆԱԿԵԱՆԻՆ

Յաճախ առիթ կ'ունենայի՝ բեմին առաջակողմը, գուլիսին ետեւ կայնած՝ դիտելու դերասաններուն ելեւմուտքը եւ դերակատարութիւնը։ Այդ երեւոյթը ինծի կ'ազդէր այն՝ ինչ որ պիտի զգայի, եթէ հնոցի մը մօտ գտնուէի։ Հեռուէն հանդիսատես եզոզներուն նման, ես ալ կը տեսնէի բոցը խարոյկին որ բորբոքելով՝ շող ու տապ կ'արձակէր։ Բայց նաեւ կ'զգայի, կը տեսնէի, կը լսէի հեւքը բոցերուն որ տենդոտ արագութեամբ մը մոխիրի կը վերածուէին։ Այդ խարոյկին յար եւ նման, արուեստին հուրը տաժող արուեստագէտը արագ սպառումի մը զոհն է։ Իր բարձրութեան, իր զգայնիկ արտայայտութեան մէջ յաջողելու համար, կիրքի՝ խանդի այդ խարոյկը անշէջ ու արժարժուն պահելու պէտք ունի։ Եռանդը որ իրմէ կը բզլի, իր հանճարին արտայայտութիւնն է, միանգամայն իր հատնումը, իր սպառումը, իր մահը։ Քանի՜ կատարելութեան ձգտի, այնքան բուռն է իր սպառումը. անո՛ր կը դիմէ անխուսափելի վաղժով մը. դէպ ի հոն կը մզէ զինքը՝ ներքին, մոլեգին թափ մը։ Ծշմարիտ արուեստագէտին համար, հատցնող ալ կեանքը անկասելի՝ անխուսափելի է։ Արուեստին գաղափարականն է ադ թափը, մշտապէս պարը, զոր արուեստագէտն անվրէպ կեր-

պով ունի իր վառ երևակայութեան մէջ, զինքը կը մտրակէ անընդհատ. ինքնաբերաբար կը դիմէ այդ մտատիպարին՝ ինչպէս մագնիսը բեւեռին, ու ատ հատնումին մէջ կը գտնէ վայելքը:

Իստեալ անուցանող տաղանդին համար այդ մըտատիպարը ո՛չ կեանքի պէտքերն են, ո՛չ ալ փառասիրութիւնը՝ կամ ծափաձայն դրուատիքները, որոնց մէջտեղ կ'իջնէ վարագոյրը:

Անոր արբշիւ աչուրները, այդ վարագոյրին թանձրութեան ընդմէջէն կը թափանցին՝ շեղտակի ուղղուելու համար այն էակին որ իրեն ներշնչարանն է եղած: Յաճախ Գեղուհի մ'է որ իր ներշնչող ազդեցութեան տակ կը պահէ Արուեստին ներկայացուցիչը, բայց մարմնական գեղեցկութենէն աւելի՝ մանաւանդ սիրտի ու հոգիի շնորհն ու վայելչութիւնն է որ կը յանկուցանէ արուեստագէտին միտքը: Անոր գնահատումն է որ կը մտրակէ իր հանճարը:

Կեանքն ալ այդպէ՞ս չէ՞ միթէ:

Առանց այդ ներշնչումին, որ կայծ կուտայ հոգիին, ի՞նչ տափակ, ի՞նչ անշուք ու տխուր բան մը պիտի ըլլար կեանք ըսուած տուայտանքը. որքան անջիղ՝ անարիւն պիտի մնար մարդկային գործունէութիւնը՝ իր ամէն սեռերուն ու ձեւերուն մէջ: Արուեստին հուրը չկրողին բաժինն է այդ անշունչ կեանքը որ անամնական բան մ'ունի իր մէջ. ո՛չ մէկ ազնիւ ձգտում չի ցնցեր, ո՛չ մէկ թրթռուն երգ չ'ողեւորեր զայն, ո՛չ մէկ խանդ չի բորբոքեր անոր ներսիդին: Այդ անաւիւն արաբածներն են կեանքի մէջ լքուած՝ անյաջողութեան

դատականիքը կրող անհատները. — մինչ խանդը կ'արժարծի ան միւսին մէջ, Ո՛ր եւ է նկատում կամ պատրուակ չի կրնար կասեցնել այդ եւանդը՝ արուեստի, իտէալին ձգտող տաղանդը. եւ անոր հասնիլ ապրիլ է՝ ցորչափ աւիւնը բոցավառող սէր-էակը կը ներշնչէ՝ հեռուէն թէ մօտէն :

Յուշարարին խուլ ձայնը զինք կը հրաւիրէ բեմին վրայ, Դուրս կուգայ կողմնակի դռնէ մը եւ կը լսես իր շեշտերը. զգացումի հեղեղ մ'է որ կը յորդի. դէմքին ամէն մէկ գիծը, շարժումին ու ձեւերուն ամէն մէկ դիրքը, ձայնին ամէն մէկ շեշտը խօսուն ու արտայայտիչ բան մ'ունին. մերթ աղապատանք ու կարեկցութիւն կ'արտայայտէ, մերթ մեղմով կ'աղերսէ, մերթ ալ կը գոռայ, կ'որոտայ, կ'ամպրոպէ, կը յուզէ եւ կը ցնցէ՝ իր մագնիսացնող շունչով մթնոլորտը լեյնելով :

Դերասանին պէս, մարդկային յոգեբուն ու արուեստներուն միւս արտայայտիչներն ալ, զերծ չեն այդ մտատիպար ներշնչարանէն : Քանդակագործը, երաժիշտը եւ քերթողը, այդ Մտատիպար-Դիցանուշէն կ'ազդուին :

Այդ Մուսան (muses) ուրիշ բան չէ բայց եթէ ստեղծագործ ոգին, ծննդական միտքը որ մերթ աննիւթ ու իտէական, մերթ ալ հրաշակերտ էակի մը մարմնին տակ՝ աղբիւրը կ'ըլլայ գեղեցիկ թելադրութիւններու :

Առանց այդ Ոգիին, արուեստը մեռած է, եւ Արուեստագէտը անհոգի էակ մը, խրտուիլակ մը որ կը կապկէ անշուշտ շարժումներ ու սառած անյարիր շեշտեր :

Բնութիւնը ամէն արուեստագէտի առած է հաւասար չափով այդ օժիտը որ մեծ արուեստագէտներու քով «հանճարի հուր» կը կոչուի: Ասոր համար է որ հազուադէպ են կատարելութեան բարձր աստիճանի ներկայացուցիչ Միտքեր, որոնք դարերու վրայ կ'ազդեն, եւ իրենց ետեւէն լայն ու լուսեղ արահետ մը կը ձգեն՝ սերունդները բարձրացնելու, վեհոգի ընելու համար:

ՍՄԲԱՏ ԴԱԻԹԵԱՆ

3. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԷԶԵՐ

ԽԵՂՃ ԶԿՆՈՐՍԸ (1)

Աւետարանին մէկ առակը կարծես՝ ժԵ. դարու բռնիմիդիփի մը աչքովը տեսնուած, բայց իւր յղացման ու գիծերուն առերեւոյթ հանդարտութեանը տակ ժԹ. դարու իմաստասիրական ու քիչ մը ցաւագին մտածումը կ'զգացուի թաքուն, ու ինչպէս Աւետարանին բոլոր առակները, իր ձեւին մէջ պարզ ու միամիտ՝ յուզիչ ըլլալու աստիճան, եւ սակայն տարօրինակէս խորունկ՝ իր ներքին նշանակութեան մէջ: Այդ տղու պատմութիւնը՝ մարդկային կեանքին ամէնէն ճշմարիտ եւ ամբողջական պատկերն է որ գիտեմ:

(1) Բիւզիս Եւ Շափանի մէկ նկարը՝ Բարիզ, Լիւքսանպուրի Մուսէոնի մէջ:

Հանդարտ ու միապաղաղ ծով մը, տժգոյն, թափանցիկ գորշութեամբ մը, միաթոյր, ու անծալ, մինչեւ հորիզոնը երկարելով, ցոլացնելով լոյս մը որ սառած արեւէ մը կը թուի գալ: Հեռուն, պզտիկ մութ հողի լեզու մը կ'երկնայ, աւելի անդին, երկայն մութի գոյն ցամաքի գիծ մը հորիզոնին վրայ կը պառկի: Ասդին, անկանոն եղբերով ասիունք մը իր զանգուածը կ'երկնցնէ հողին վրայ, զայն կը կտրտէ իր բեկբեկ գիծով: Բարակ ցողուններու վրայ, մանր փափուկ ծաղիկներ, դեղին ու ճերմակ՝ առատ ու սիրուն խուրձերով բուսած հոգէն՝ անոր մերկութիւնը երազի ուրախութեամբ մը կը հագուեցնեն: Պարմանուհի մը ծունկի եկած, բուռ բուռ ծաղիկ կը ժողվէ գետնէն: Ծաղիկներուն մէջ պառկած, վարդ երախայ մը, կխամերկ կը քնանայ, բուսական միսի անգիտակից ընկողմանումով մը ուր քունին ու մանկութեան կրկին միամտութիւնները կան:

Ափունքին առջեւ, ցիցի մը կապուած, մակոյկ մը կը կենայ, պարզ ու մերկ մակոյկ մը, շեղակի երկնցնելով օդին մէջ իր միակ մեծ կայմը, որուն ծայրէն կը կախուի՝ չուանով մը՝ քառաձանկ կեռը ու ուռկանը ծովին մէջ կը բռնէ: Ու նկարը լեցընող լոյսին տակ որ ցուրտ է բայց ջինջ, մակոյկին ստուերը ծովին մէջ յատակ կը նկարուի: Մակոյկին մէջտեղը, խեղճուկ ու նախնական զգեստներով՝ ինչպէս կ'երեւակայենք Աւետարանին ձկնորսները՝ կեցած է խեղճ ձկնորսը: Կռնակը ասիունքին ու ծաղիկներուն դարձուցած է, եւ իր նայուածքը, պիշ, կը յառի ուռկանին որ ծովին մէջ

կորսուած է : Թանձր ու բրդոտ մազերու տակ , ծիւրած դէմք մըն է , փոսացած ու տոգոյն այտերով , աչքերը կիսափակ ու վայրահակ , լուիկ վհատութեամբ մը ներկուած : Բայց մօրուքը որ դէմքը կը շրջանակէ՝ ճգնաւորի խիստ ու մաքուր արտայայտութիւն մը կուտայ անոր , եւ գլխուն հակումը , դիմագիծերուն հանդարտ ու տրսում ամփոփուի , եւ իր կեցուածքին սրտաշարժ խոնարհութիւնը ազօթքի ձեւ մը կուտան իրեն : Ու անշարժ , թեւերը կուրծքին վրայ ծալլած , աչքը ուռկանին վրայ՝ ձկնորսը կ'սպասէ :

Իրերն ու անձերը՝ իրականութենէն ունին այնչափ բան ուշափ պէտք է որպէս զի ցուրտ այլաբանութիւն մը չդառնան : Այդ ամիսները բոլոր թարմութիւնն ունի ճշմարիտ ամիսներէ մը , եւ այդ մարդկային դէմքերը կեանք ունին : Բայց հոս բանաստեղծին մատը այնպէս շեշտած է իր գիծերուն ու գործերուն մէջ՝ գաղափարը զոր կ'ուզէ ներկայացնել , որ սահմանափակ ու հասարակ կեանքէ՝ պատկեր մը ըլլալու տեղ , կեանքի պատկերացում մը կ'ըլլայ , իմաստասիրութեամբ ստորագծուած եւ բանաստեղծութեամբ լուսաւորուած : Անձերը էակներ են , որոնք կ'ապրին , բայց այն ընդհանուր գիծերուն մէջ ցուցուած , այն հեռաւորութենէն , տեսնուած՝ տիպարներ կը դառնան , ու տեղը , ընտելեան պատառ մը մնալով հանդերձ , բարոյական ընդարձակութիւն մը կ'ստանայ :

Եւ յուզուած , խոհուն՝ կը նայինք այդ մտածման ու գեղարուեստի վսեմ էջին , ուր աղքատի՛դ դատարկ մակոյկին մէջ մեղի մարդը կ'երեւայ՝ իր

յոյսին ամփոփումին եւ արտփութեան մէջ, ծովերուն պարապին վրայ կենալով ակնդէտ, մինչդեռ իր ետին, երանութեան ավունքին վրայ, երազին ծաղիկներուն մէջ, Սէրը փունջ կը կապէ եւ Անմեղութիւնը կը նշիրէ :

4. ԱՐՈՒԵՍՏՐ ԿՐՕՆՔԻՆ ՄԷՋ

Գեղեցիկը, ճշմարիտը եւ բարին, իրենց առանձնական կալուածներուն մէջ կը համագործեն կեանքին բոլոր ոյժերն ու երեւոյթները : Արուեստը իրերեւ ճշմարտին փայլը եւ գեղեցկին ալլաղան մարմնացումը՝ իր մէջ կը ցոլացնէ մարդկային հոգիին կրօնական եւ գիտական հոսանքները, որոնք ընդհանրապէս ղուգահեռաբար կ'ընթանան : Արուեստագէտը՝ զգայնիկ բոյսը, վճիտ հայելին է, ուր իր մթնոլորտէն, իր շրջավայրէն բլուր ճառագայթներ կ'իյնան, զորս հարիւրապատիկ ուժգնութեամբ կ'անդրադարձնէ :

Կրօնական զգացումը իբրեւ հոգիին մեծագոյն ոյժը միշտ արուեստ մը ծաղիկեցուցած է իր շուրջը : Նկարչութեան, երաժշտութեան, քանդակագործութեան եւ ճարտարապետութեան բարձրագոյն արտայայտութիւնը հաւատքին փթթումն է : Կրօնական բուռն տենչանք մը կամ գաղափար մը մարմնաւորելու ճիշդեր են Պուտտայական բազոսները, Յունական մեհանանքը, ձիւնափառ Պարթենոնը

որ կը պսակէ Ակրոպոլը, Բաալպէկի՝ աւերակներուն վրայ բարձրացող հսկայ սիւները որ երբեմն լուսոյ տատուածին մեհեանը կը յօրինէին. քրիստոնէական մայր տաճարները (cathédrale), բիւզանդական մայր եկեղեցիները (basilique) : Նոյնքան բանաստեղծական վսեմ թռիչքներ ի յայտ կը բերեն Վեստայի նուագները, հնդիկ գիւցազներգութիւնները, Բաբելոնի նուիրական քերթուածները, Ուրիշոսի առածները, ուր երգիչը ոգեւորուած է անհունին զգացումովը, զոր կը ներշնչեն իրեն՝ մայրամուտ արեւին բոսոր շառայները, ովկիանոսին լայնածաւալ շրջանակը, չարժուն օդը եւ երկինքի լուսազարդ կապոյտը :

Որոշ շրջանի մը արուեստը՝ իր ժամանակին տիրապետող գաղափարը, զգացումները կամ մեծ կիրքերը կ'արտայայտէ : Նբրայական Սաղմոսները արուեստական գեղեցկութիւններով Աստուծոյ եւ Օրէնքին սէրը կ'երգեն. յունական արուեստը՝ գեղեցկութիւն եւ ոյժ. Հռոմէականը՝ երջանկութիւն :

Սակայն արուեստը որ իտէալին սպասարկուն է, հաւասարապէս օժտած չէ ամէն ժողովուրդ իր դիմապատկերն օծութեամբը : Սեմականներուն կը պակսէր արուեստական, գեղեցկադիտական թռիչքը : Հրեաներուն մէջ՝ աստուածութիւնը պատկերով ներկայացնելու բաղձանքին դէմ սաստիկ պայքար մը կը մղուէր այլասէր քաղաքակրթութեան ներկայացուցիչ տարրին եւ մաշգարէական դպրոցին միջեւ : « Արծաթէ եւ ոսկեղէն պատկերներ պիտի չլինէք » կը պատուիրէր Նիովան. « Սեղան մը կանդնած ատենդ, պէտք չէ որ կոփա-

ծոյ քարերով շինես զայն. վասն զի ո՛ւր քու գուրդ-
կը դպչի, կը պղծուի ան»։ Սեմական եւ յունա-
կան գեղեցկագիտութեան հիմնագիծերը ներհակ
են իրարու։ Ը. եւ Թ. դարերուն պատկերամար-
տութիւնը յոյժ նշանակալից է անով որ սեմական՝
ժուժկալ, պարզասէր ոգին կը պայքարի պատկե-
րի յարգութեան դէմ եւ անխմստ կը գտնէ զօ-
րութիւն փնտռել անկենդան քարին կամ փայտին
մէջ։

Իսկ Յիսուսին դիրքը չատ որոշ է արուեստին
հանդէպ. Նա անտարբեր է ամէն երկրաւոր գե-
ղեցկագիտական արժէքի մասին։ Բայց դարձեալ
քրիստոնէութիւնն է որ՝ բարձր արուեստով մը՝ իր
տպաւորութիւնները, իր յափշտակութիւնները կ'ի-
րագործէ բոցանշոյլ գոթական (gothique flambo-
yant) ճարտարապետութեան մէջ, դէպի անհուն
ձգտող այդ վսեմ սլացքը, որուն փափուկ բանաս-
տեղծութիւնը կը յատկանշէ Միջին Դարը իր ար-
տակարգ զգացումներովը, իր խռովայոյզ ներշնչ-
ւումովը եւ իր մեղամաղձիկ խորհրդապաշտութեամ-
բը։ Եւ ասիկա իրերու բնական հետեւանքն էր։
Քրիստոնէութիւնը՝ իր քարոզութեան չրջանին մէջ՝
աննկար ախտակի մը (table rase) կամ անձեւ
զանգուածի մը հանդէպ չպիտի գտնէր ինքզինքը,
որուն կարենար անմիջապէս իր դրոշմը տալ. այլ
հասունութեան շքեղ պտուղներով ակազձուն եւ
միանգամայն անկումի ախտանիշեր իր վրայ ցու-
ցնող բարձր քաղաքակրթութեան մը գետնին վը-
րայ կ'իյնան իր սերմերը։ Ուստի, եկեղեցին՝ ար-
ուեստէն՝ իրեւ աշխարհականացման հզօր ազդակէ

մը՝ խորշելով հանդերձ, յետոյ պիտի որդեգրէր անոր բոլոր պերճութիւնները, եւ մահաշուք կրօնքը կեանքին շքեղութիւնը պիտի զգենուր:

Բայց արուեստին մուտքը յոյժ յամբօրէն կատարուած է: Դ. դարու եկեղեցին պարզ է եւ անարուեստ. ո՛չ ապակեփեղկեր, ո՛չ որմանկար կը գեղազարդեն զայն. ո՛չ վեհաշուք արարողութիւններ, ո՛չ պերճ զգեստներ, ո՛չ երկնային երաժշտութեան մը ներդաշնակութիւնը, զի «Մարդկային ձայնը միակ արժանաւոր տաւիղն է Աստուծոյ խօսքին»: Բարեպաշտիկ զրոյցներու անոյշ միջնորդութեամբ մը կը ծաւալի եւ ստանալին դրան վերեւ խաղաղութեան խոստում մը կը կարդաս — Մուսի բարի, եղբայրացի: Կռակաշատութեան անհետացումով, ինտելեկտէ քանդակներ, զարդադրուածքներ կը ծածկեն պատերը, անօթները եւ սպասները, ու գեանադամբաններու խորհրդապատկերներ իրապաշտական ամենաշքեղ տիպարներու կը փոխուի:

Խնդիր է թէ բոլոր գեղարուեստները հաւասարապէս նպաստաւոր են կրօնական զգացման պարզացումին: Նկարչութիւնը եւ քանդակագործութիւնը չեն նիւթականացներ եւ բաժներ զայն բազմաթիւ առարկաներու մէջ, մինչդեռ ճարտարապետութիւնը, երաժշտութիւնը եւ բանաստեղծութիւնը իրենց համադրական նկարագիրովը կը նպաստեն հոգեկան պաշտումին:

Որոշապատկերներ գերազանցապէս կրօնական արուեստ մըն է որ կ'սխի ինչ ուր կ'աւարտի խոսքը, որ կը գլորէ մեր էութիւնը այն խորու-

Թեամբը, ուր ֆիզիքական եւ բարոյական կեանքը իրար կը խառնեն իրենց աղբիւրները, եւ ուսկից միասնաբար կը ցայտեն: Երաժշտութիւնը ամենահին ժողովուրդներու մէջ պատիւի տեղ մը կը գրաւէր: Եգիպտոս իր երգիչ քրմուհիներն ունէր. Աղեքսանդրիոյ մէջ մեծ դպրոց մը կար ուր կ'ուսանէին երգիչներն ու երաժիշտները: Երգը անբաժան եւ հրապուրիչ տարրն էր կուսպաշտական եւ հրէական կրօնային արարողութիւններուն, դիցաբանական պաշտօնին, հասարակաց տօներուն, ընտանեկան կեանքի հանդիսաւոր պարագաներուն, թատրոններուն եւ forumներուն: Քրիստոնէութիւնն ալ տեղի տուաւ այդ համաշխարհիկ հոսանքին առջեւ, եւ իր բանաստեղծ պաշտօնեաները, — Եփրեմ, Ոսկեբերան՝ արեւելքի մէջ, Ամբրոսիոս, Օգոստինոս՝ արեւմուտքի մէջ սկսան նրւագէտներ յօրինել եւ մեղեդիներ պատշաճեցնել քրիստոնէական վարդապետութեան:

Արդեօք գեղեցիկին պաշտամունքը չի՞ հակասեր քրիստոնէութեան ոգիին եւ աշխարհահայեցողութեան, որ երբեմն կը շփոթուէր ճգնաւորական գրաւիչ յարացոյցին հետ: Պատշաճ է որ գեղարուեստները, որոնք հասարակաց վայրերու — թատրոն, զբօսավայր, սալօն — իրենց լիալիր պերճանքովը ի յայտ կուգան, նաեւ իրենց բովանդակ աշխարհիկ շքեղանքները ցուցադրեն սրբավայրերու մէջ: Անշուշտ անտեղի է այդ մասին վճռական եւ անձկամիտ ըլլալ:

Արուեստը՝ սկզբունքով իր գոյութեան իրաւունքը պիտի պահէ

Քրօնական իրերու մէջ, Մար-

գիկ ինչպէս իրենց էութենէն բղխող ամէն ազ-
նուագոյն բանը՝ արուեստին ալ բարձրագոյն հրա-
շալիքներն ի սպաս կը դնեն Աստուծոյ փառքին։
Ու մէկը եթէ սրբութեան ծարաւով մը եկեղեցին
կը մտնէ, ինքնամփոփ՝ իր հոգիին խորը աստուա-
ծային երանութեան մը քաղցրութիւնը ղգալու
տենչով, անոր համար ինքնին անկարեւոր հարց
մըն է թէ պէտք է ծաղիկ կրել լամբակին կամ
փեղոյրին վրայ։ Կրօնական զգացումը այլամերժ
չէ. նա կրնայ՝ զարգացած մարդուն մէջ՝ կեան-
քին ամբողջը կազմող ոյժերուն հետ համերաշխ ըլ-
լալ եւ իր ազնուացնող յատկութիւնը պահել։

ՀԱՐՄԱԿ

(ՄԵԾՐՈՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ)

Ե. ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՆԻՒԹԵՐ

Ընկերային նիւթերու շարքին մէջ կը մտնեն այն ամէն գրական-լրագրական արտադրոյթները որոնք կը շօշափեն ժողովուրդին տնտեսական, բարոյական, իմացական կեանքին վերաբերող ո՛ր եւ է խնդիր: Ընկերաբանութիւնը, կ'ըսէ Բալանդ ընկերաբանը, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ընկերային հոգեբանութիւնը, այսինքն գիտութիւն մը որ կ'ուսումնասիրէ ընկերային կեանքին միջոցաւ իրարու հոլ եկած միութիւններու մտաւորականութիւնը (mentalité): Կ'ընդգրկէ նաեւ պարկեօս ու բանաւոր գաղափարներ, եւ անհատներու՝ որքան ընտանիքներու հանգիստ ու հանելի ապրելու կերպին կը ձգտի՝ իր փնտասիրած հարցերով. (Ամուսնական խնդիրներ, բաղային կամ ընտանեկան վեճեր, տեղական բարերու եւ սովորոյթներու վրայ ուսումնասիրութիւններ=վեպի կամ պատկերի ձեւով, աղբաս հարուստի կեանքէն դուրսացներ, վաշխառութեան՝ եւ անկէ ծագում առած գանգասներ, բաղականի գեղձուկներ, բարոյական անկումներ, եւայլն):

Իր այս ընդարձակ եւ բազմակողմանի փուլերուն մէջ, անիկա իմաստասիրական չոր գիտութեան մը երեւոյթէն մերկանալով՝ հանելի ու դիւրամատոյց ձեւ մը կ'ստանայ, ինչպէս ամէնօրեայ լրագրութեան մէջ երեւցող շատ մը յօդուածներ անոր շուրջը կը դառնան՝ նպատակ ունենալով՝ ամէն տեղ՝ մարդկային կեանքը աւելի բարեկեցիկ ու վայելուչ, աւելի ազնիւ, աւելի «մարդկային» վիճակի մէջ տեսնել:

1. ԱՌՏՆԻՆ ՀԱՐՑԵՐ

Դեռ ընաւ մեր մէջ չեն նշմարուիր այն ջանքերը՝ որոնք եւրոպական ժողովուրդներու մէջ միշտ ցոյց կը տրուին՝ ընտանեկան բարքերու բարեփոխութեան համար օր ըստ օրէ։ Արմատացած մօրացած թերութիւններ ի վեր հանել, ձաղկել ունակութիւններ որոնք ընտանիքի կազմակերպութեան հետ խմորուած զօդուած են սերտիւ, նոր՝ երանաբեր՝ լուսաւոր սովորոյթներու վարժեցնել, անոնցմով պատուաստել ընտանիքները. — ասիկա եղած է գլխաւոր հոգերէն ու մտադրադումներէն մէկը այն մարդոց որոնք մտահոգութեամբ ու արգահատանքով կը դիտեն միշտ ընկերային բարքերու վնասակար յոռութիւնը, ու այլ եւ այլ միջոցներով կ'աշխատին օրէ օր թեթեւցնել զայն, մինչեւ որ բոլորովին անհետանայ։ Եւ այսօր անշուշտ քաղաքականացեալ աշխարհի ժողովուրդներու ընտանեկան կազմակերպութիւնը չէր գտնուեր այն վիճակին մէջ որով կը ներկայանար նոյն իսկ ասկից մինչեւ քսան տարի առաջ. բարեշրջումը շարունակական է, անդուլ պնդադրում, եւ բարքերու այս ազնուացումին, յոռի սովորութիւններու աստիճանական այս անհետացումին արդիւնք է որ անհատը նիւթական ու բարոյական զարգացում կ'ունենայ անզգայությս, հետեւաբար եւ ընտանիքը՝ որ անհատներէ կը բաղկանայ, եւ հասարակութիւնը՝

որ ընտանիքներէ կը կաղմուի, եւ ժողովուրդը՝ որ հասարակութիւններու ամբողջութիւնը կը ներկայացնէ :

Արդ մեր ընտանեկան կազմակերպութիւնը ա՛յնպէս է, — ու երկար ժամանակէ ի վեր — որ բռնաւ չի համապատասխաներ այլուր տեսնուած բարեշրջութեան : Խնկաւէտ ու նուիրական աւանդութեան մը նման մեր հաւերէն ննացած է մեղի՝ ու ձերկիւղած հոգածութեամբ մը կը պահենք : Ժամանակներու փոփոխութիւնը բնաւ չ'ազդեր. այդ աւանդամու սովորոյթը բնաւ չի զգածուիր, անայլայլ կը մնայ, եւ զայն բարեոքելու համար եղած փորձերն այնքան թեթեւ են ու աննշան որ գրէթէ քնաւ ո՛ր եւ է բարեշրջում առաջ չէ եկած :

Սերոպան պտըտած, ուսեալ եւ փորձ անձէ մը առաջին անգամ ըլլալով լսեցի հետեւեալ գաղափարը, զոր խորին համոզումով կը յայտնէր : Խօսքը կը դառնար աղջիկներու դաստիարակութեան եւ այն դերին վրայ զոր անոնք կը խաղան ընտանեկան շրջանակին մէջ :

— « Երկու աղջիկ ունիմ, որոնք դեռ հինգ տարեկանը չեն լրացուցած : Թերեւս չատերու դարմանք պիտի պատճառեմ, եւ քնաւ հաւանութեան չարժանանայ իմ ընթացքս, բայց հոգս չէ : Աղջիկներս այնպէս պիտի մեծցնեմ՝ ինչպէս եւրոպական միջին եւ խոնարհ դասակարգի աղջիկները կը մեծնան : Զափաւոր ուսում մը առնել պիտի տամ անոնց. յետոյ ո՛ր եւ է արհեստ մը պիտի սորվեցընեմ, բայց այնպիսի արհեստ մը զոր էրիկ մարդիկ ալ կը բանին, մէկ Եւրոպական արհեստ մը :

իրենց ապրուստն իրենք պիտի ճարեն. աչքերնին փողոցը չպիտի ըլլայ զիրենք սնուցանող մարդ մը փնտռելու համար. յետոյ, երբ ամուսնանան օր մը, ապահով եմ թէ ամէնէն երջանիկ, ամէնէն բարեկեցիկ ու խաղաղ ընտանիքներէն մէկը պիտի կազմեն, ապրուստ ճարելու կենսական հոգը բաժնելով իրենց ամուսիններուն միջեւ: »

Տաք հաւատքը որով տողորուած էին իր խօսքերը, աչքերուն մէջ վառող թափանցիկ ցուրը այն համոզումը ներշնչեցին ինծի թէ այդ կորովաւիտ հայրը փուճ աւելորդաբանութիւն մը չէր ըներ. ընդհակառակը, իր աղջիկներն այդպէս կրթելու ջանքը պիտի թափէր՝ զայն գործադրելու համար: Պատի՛ւ այս հօր:

Եւ այս հայրը իր այդ ծրագիրով կը յուզէր ամէնէն կարեւոր, ամէնէն կենսական հարցերէն մէկը, որոնց լուծումը պիտի ապահովէ վերջնական կարգաւորութիւնն ու անդորրութիւնը մեր ընտանեկան շրջանակներուն:

Էրիկ մարդու մը պարտքը գծուած լմնցած է. յաւիտենական աշխատաւորն է ան, ինք պիտի մըտածէ իր զաւկներուն, իր ընտանիքին գոյութիւնն ապահովող միջոցները. իր ջանքերուն, իր տուայտանքներուն աստիճանէն կախում ունի իր թեւին տակ ապրող արարածներուն երջանկութիւնը կամ դժբախտութիւնը: Երբ այրը բախտին մէկ ձախողուածովը չկարենայ հայթայթել կեանքի անհրաժեշտ պարէնը, խեղճ տես այդ մարդէն կախում ունեցող ընտանիքին: Ու միշտ այրն է որ պատասխանատու կը բռնուի այդ դժբախտութեանը.

ա՛ն է միակ յանցաւորը . չէ աշխատեր, չէ տքներ, իր առնական պարտաւորութիւնը լիովին չէ կատարեր: Բնաւ հարցնող չըլլար թէ կինը ի՞նչ բաժին ունի այս պարագային մէջ . անիկա նիւթապէս գործող տարր մը չէ, հաց ճարելէ տարբեր է անոր պաշտօնը:

Ահա այս սխալ ըմբռնումն է որ պատճառ եղած է ու կ'ըլլայ ընտանիքներու կազմալուծումին, թշուառութեան ծաւալելուն եւ աճելուն, ու բարոյականութեան անկումին ու վատթարացումին անզգալի կերպով:

Եթէ մինչեւ այսօր մեր ընտանիքի հայրերը գիտնային իրենց աղջիկներն այնպէս կրթել ինչպէս մտադրած է կրթել յիշեալ հայրը, մեր ընկերային դիրքը բոլորովին տարբեր պայմաններով պիտի ներկայանար այժմ: Ընտանիքին բարօրութեանը համար կնոջ գործակցութիւնը իր էրիկին, մեծագոյն եւ գլխաւոր պայմանը կրնայ նկատուիլ ակնկալուած արդիւնքը ձեռք բերելու համար: Աղջիկի մը առաջին ու վերջին իտէալն է էրիկի մը տիրանալ, տանտիկին ըլլալ ու բոլորովին ձեռք քաշել այն աշխատութիւններէն զորս իր աղջիկնութեանը թերեւս ի գործ կը դնէր՝ իր կամ իրեններուն ապրուստը ճարելու համար, ամուսնութիւնը՝ կարծես՝ պայման է աշխատութեան պարտականութիւնը վերցնելու:

Բաւական հասուկ աղջիկ մը որ ձեռքի գործ բանելով այնքան դրամ կը շահէր որքան պէտք էր ընտանիքն ապրեցնելու համար, իրեն հետ ամուսնանալ փափաքողներուն միշտ մերժողական պա-

տասխան կուտար, երբ քննէր հասկնար թէ այդ թեկնածուն երուն նիւթական վիճակը այն աստիճան գոհացուցիչ չէր որ ամուսնութենէ յետոյ ինք կարենար դադրեցնել իր աշխատանքը. իր սեւեռեալ գաղափարն էր՝ ամուսնանալէ յետոյ չ'աշխատիլ, եւ նստիլ տան կակուղ ու տաք անկիւնը՝ ձեռքը ձեռքին, անտանելի սպառող մը ըլլալու համար էրկանը վաստակովը եկած ամէն տեսակ բարիքներուն: Ինչո՞ւ այս ազջիկին միտքին մէջ ամուսնութեան գաղափարը իր բուն, իսկական, ճշմարիտ իմաստովը տպաւորուած չըլլար. ինչո՞ւ չուզէր իր դասակարգէն պարկեշտ երիտասարդի մը հետ կարգուիլ եւ միաբան գործակցութեամբ կազմել խաղաղ ու բարեկեցիկ ընտանիք մը, որ երթալով պիտի բարգաւաճէր, եւ իր ծոցէն ելած էակներն ալ նոյն շաւիղին վրայ գտնուելով՝ ընաւ չպիտի չեղէին անկից: Ահաւասիկ իտէալ ամուսնութիւնը:

Եւ մինչեւ ճարը չգտնուի ամուսնանալիք ազջիկներու միտքէն արմատաքի վանել այս սին, անօգուտ եւ փաստաբեր գաղափարը, երբեք չյուսանք թէ մեր ընտանեկան կազմաւորութիւնը պիտի ստանայ իր վերջնական ձեւը:

Ե.

2. ԾԱՂԻԿՆԵՐ ԵՒ ԱՂՋԻԿՆԵՐԸ

Մայիսն եկաւ անցաւ, լեռներուն փապարները՝ հեղեղատներն անգամ չափիւղայ ցցուածքներով եւ զմրուխտ գարգմանակներով զարդարուեցան, անդունդին կողերուն վրայ՝ լօռը, հոծ ամեռուկները, ցախը, իրենց թաւշային «պուրնուզը» փաթթեցին, եւ ծառերը գանգուր ծամեր թափեցին բլուրներուն ուսերն ի վար: Բնութիւնը իր վայրենի պերճանքը խառնեց պարտէզներուն շինծու պչրանքին հետ, եւ անոնց ցանկերուն վրայ հետտ պատուտակներ վազվղել սկսան անվերջ անհատնում սողոսկումներով: Ասոնք ամէնքը սակայն կամաց կամաց կը դեղնին, կը փոշոտին, կը մարմրին՝ գլուխնին կախելով յունիսի խանձող աբեռուն տակ, հնազանդելով տիեզերական օրէնքին, որ ամէն բանի մէջ եւ ամէն տեղ փոփոխականութիւնը կը սիրէ, ինք միայն անփոփոխ, անյեղլի մնալով իր յաւիտենական անսայթաք հոլովումին մէջ:

Այս բոլոր երեւոյթներուն առջեւ, ի՞նչ ըրին սակայն հայ աղջիկները: Անշուշտ ինչ որ կ'ընէին ամէն օր եւ ամէն ատեն: Անոնք ալ զիրենք վարող անփոփոխ օրէնքին՝ Բնութեան՝ մրցակիցներ գողցես, չեն սիրեր փոխել իրենց նիստ ու կացը: Անոնց համար, գարունը որ կը փթթի, ամառը որ կը բեղմնաւորի, աշունը որ կը դալկանայ եւ ձմե-

ուր որ կը սառի, աւելի կամ պակաս մտելու կամ տաքնալու տպաւորութիւնները ունին, որովհետեւ զուրկ են ընդհանրապէս անոնց ընծայած հաճոյքներէն :

Մայիսին մասրենիները, սրափուշները, որոնք փթթեցան ու թողմեցան, վաղանցուկ տեսարաններ՝ եղան իրենց, մինչդեռ գեղարուեստի անհուն աղբիւրներ են անոնց համար, որ գիտեն ներշնչումներ փնտռել բնութեան սքանչելիքներուն մէջ, ու հրաշալիքներ արտադրել անոնցմէ :

Ոսկեթեւ թիթեռնիկը՝ որ կ'երթայ նշենիին վրայ թառիլ, եւ բիլ երկինքը որ կը ժպտի անոր սաղարթներուն մէջէն, լոյսի հեղեղը որ կ'ողողէ զանոնք, ամբողջութիւն մըն են բանաստեղծութեան որ հաղար ու մէկ ձեւերու տակ կրնան արտայայտուիլ զանազան միջոցներով :

Մաղիկները անհատնում գանձեր են գեղարուեստի, մանաւանդ աղջիկներուն համար, զորս իրարու նմանցուցած են բոլոր բանաստեղծները աշխարհի, իրենց թարմութեամբն ու անմեղութեամբը :

Ինչեր չի կրնար շինել աղջիկ մը ծաղիկներով :

Նախ կը զարդարէ անոնց փունջերով իր սենեակը, իր սեղանը եւ տանը բոլոր անկիւնները :

Յետոյ, անոնց թերթերը փետտելով, իր նախաթիրած մէկ հատորին մէջ կը չորցնէ՝ սիրուն տաղի մը կամ սիրելի հատուածի մը մէջտեղը, զմայլելի փունջեր յօրինելու համար թուղթի վրայ, որոնք թարմերէն աւելի աղուոր կ'ըլլան շատ անգամ երբ ճաշա'յով ընդելուզուին :

Նկարիչ աղջիկը իր աշխարհին մէջ, իր դիպակէ բարձին, ճենապակիէ բաժակին, բուրապահիկին, հովահարին երեսը կը զարդարէ անոնց ընդօրինակութեամբը, եւ ծաղիկները, ծիւերը, շիւղերը, նորանոր գիրկընդխառնումներով կը յերկրէ, գըրէթէ ստեղծագործութիւն մը կատարելով գեղեցկութեան, որուն բուն իսկ դիւթութեան գաղտնիքը ընտրողութիւնն է:

Ասեղնագործ աղջիկը իր մետաքսի եթերային նուրբ թելովը այդ սարսուռտ ամէն մէկ երանգին համար, անոնց ծիրանեծիր ցոլումներուն համար, բարակ բարակ թելիկներ կ'ոլորէ իրարու հետ եւ թոյրերու խաղապատումը հոն ալ կ'երկնէ բանահիւսութիւնը արտմութեան կամ զուարթութեան, ինչպէս Վէռլէնի տաղերուն մէջ:

Յետոյ ուրիշ արուեստ մըն ալ կայ որ ծաղիկները իրենց բնական ձեւին տակ կը պատկերացնէ մեղրամոմէն աւելի, գունաւոր թզթիկներէն աւելի, անդուսներէն թաւիչներէն աւելի հաւատարմութեամբ ձեւացնելով զանոնք: Հինաւորց օյան է ան, զոր Ֆրանսացիք ջանքիչ արմեհնիհն կ'անուանեն, եւ ձեռագործներուն ամէնէն գեղեցիկը, ամէնէն ազնուապետականը, ամէնէն նրբակերտն է. եւ զոր սակայն մեր աղջիկները կ'արհամարհեն հիմայ:

Բայց ասոնցմէ ամէնէն աւելի եւ ամէնէն առաջ պիտի յանձնարարեմ ես մեր աղջիկներուն՝ ծաղիկներու մշակութիւնը. աշխատանք մը՝ որ իր զանազանութեամբը, փափկութեամբը եւ հազար ու մէկ հրապոյրներովը այնքան կը յարմարի ամէ-

նէն նորաստեղծներուն եւ ամէնէն պարզաստեղծներուն , ամէնէն տկարներուն եւ ամենէն քաջառողջներուն : Զբաղում մըն է ան , որուն մէջ միտքն ալ դեր ունի , ձեռքն ալ , եւ կարծեմ քիչ մը սիրտն ալ , վասն զի մարդ կրնայ ծաղիկները , բոյսերը սիրել եւ փարիլ անոնց : Անոնց բողբոջումը , փրթթումը , փողփողումը յուզումնալից երեւոյթներ են զիրենք մշակողին համար՝ անհղ եւ օգտակար : Անոնց վրայ տարուած խնամքը քիչ մը մայրական հոգածութեան կը նմանի եւ այս պատճառաւ իսկ աւելի կը պատշաճի աղջիկներուն :

Բուսաբանութիւնը՝ անկարեւոր դատուած ուսում մըն է մեր դպրոցներուն մէջ , զոր սակայն Ամերիկացիք այնքան խնամքով կը սորվեցնեն իրենց աղջիկներուն՝ ո՛չ միայն՝ տեսական այլ եւ գործնական կերպով , եւ ա՛յդ ուսումը ամբողջ կեանքին մէջ անվնաս եւ միանգամայն հաճելի ժամանց մը կը դառնայ իրենց : Վասն զի տուն-կերը , հեղիքները , ծաղիկները ո՛չ միայն կը զր-ւարթացնեն տունը , ընտանիքը իրենց գեղազուարճ տեսքովը , այլեւ անխոնջ հաճոյքով կ'զբաղեցնեն ժամերը , որոնք , աւա՛ղ , գիտեմ թէ ի՛նչ հալ ու մաշ մտածումներով , ի՛նչ անվերջանալի ձանձ-րոյթներով լեցուն են ընդհանրապէս մեր աղջիկ-ներուն համար :

ՍԻՊԻԼ

3. ԲԱՐԻՆ ԱՆ ՓՈԽԱՆՑԻԿ Է

Եթէ արդէն չէինք գիտեր, այս օրերս աղքատներու համար ամէն կողմէ ցոյց տրուած սէրը պիտի բաւէր մեզ համոզելու թէ մարդիկ իրարու կը նային, թէ՛ բարին եւ թէ՛ չարը գործելու մէջ։ Սիրտը եւ միտքը այս օրէնքներուն կը հպատակին։ Երբ գաղափար մը ուշեղէ մը ծնելով կը մտնէ աշխարհի մէջ, ակնթարթի արագութեամբ ատիկա կ'որդեգրուի խել մը ուրիշ անձերէ որոնք անոր կը հաւատան, անոր կը հպատակին, անոր կը հետեւին աւելի եւանդով, աւելի յարատեւութեամբ քան նոյն իսկ այդ գաղափարին առաջին ծնողը։ Այնքան որ այս վերջինը երբեմն իր ծնունդին մասին միւսներէն աւելի քիչ յափշտակուած մարդը կը մնայ։

Զգացումն ալ նմանօրինակ կերպով իր որդեգրողները կը զտնէ՝ հիւանդանոցի, աղքատի, կարօտի համար. երբ կողմէ մը արդահատանք, գութ եւ սէր կ'արտայայտուի, ստոյգ գիտցէք որ այդ զգացումը անպատճառ ուրիշ տեղ մը իր արձագանգը պիտի հնչեցնէ։ Պէտք է փառք տալ բնութեան որ կրցեր է ստեղծել մեզ այսպիսի հանրային կերպով բարիք մը ցանկալու, բարիք մը գործադրելու ընդունակ եւ հակամէտ։ Ապա թէ ոչ, ինչ սոսկալի վիճակ պիտի ըլլար շատերուն վիճակը, եթէ անոնց յանկարծական կամ անիրաւ ա-

դէտէ մը բռնուած միջոցին, անոնց բաշխուած թափերէն զորոքող չըլլար ծնիլ՝ ուրիշ լոյսի մը վէտ վէտ ալիքներուն պէս որ հետզհետէ կեդրոնէ մը տարածուելով կը հասնին մինչեւ հեռաւոր տեղեր՝ իրենց շաւղին վրայ հանդիպածները քերականութեամբ տաքցնելով: Մտացի մարդերուն կ'իյնայ ճանչնալ այդ բնական ոյժը, արթնցնել այդ համերաշխական ոգին երբ որ հարկ է, եւ ծառայեցնել զայն՝ թշուառութիւններ թեթեւցնելու, հիւանդներ խնամելու:

Բայց ի՞նչ է արդէն զգացումը, եթէ ոչ գաղափար մը որ՝ մարդու գլխէն սիրտը փոխադրուելով՝ հոն յառաջ կը բերէ եւ մը. ուսկից պէտք է հետեւցնել որ մարդկային սրտին եռանդը բնական եւ ողջա միտ կրնայ ըլլալ այնչափով որ անոր գաղափարները բնական եւ ողջամիտ են: Սրտին ազնուութիւնը մտքին ազնուութիւնն է: Մենք չենք հաւատար՝ հետեւաբար՝ թէ մարդ մը որ խելացի չէ, որ մտքով բարձր ու զարգացած չէ, որ հեռատես չէ, որ նրբամիտ չէ՝ կրնայ խելացի, բարձր եւ նուրբ զգացումը տէր ըլլալ: Կոշտ մտքին քով չի կրնար ապրիլ փափուկ սիրտ մը, անկիրթ ուղեղը չի կրնար իրեն ընկեր ունենալ մշակուած սիրտ մը, եւ անհեռատես միտք մը միշտ պիտի ծնցնէ դատապարտելի զգացումներ:

Բայց, պիտի ըսեն, միթէ չկա՞ն գիւղացիներ որոնք աւելի ազնիւ են քան կարգ մը քաղքի խրլէզներ, որոնք դպրոցներ յաճախած են: Իրաւ է թէ կան այդպիսի գեղջկականներ, որոնք լուսաւորեալ չըլլալով հանդերձ, բարի եւ ազնիւ են,

բայց ասիկա կ'ապացուցանէ սա ճշմարտութիւնը թէ ատոնց գլխին մէջ դեռ վատ՝ ու ծուռ գաղափարներ չեն մտած՝ թէ իրենք սրտերնուն մէջ անայլալակ եւ անաղարտ պահած են ինչ ազնուութիւն որ ի բնէ մարդս կ'ունենայ՝ աշխարհ եկած ատեն . թէ խեղճուկ իմաստակներ դեռ չեն յաջողած , լուսաւորելու պատրուակով , անոնց բնական ողջմտութիւնը ծռմուկելու : Մարդս , կ'ըսէ Ռուսօ , աշխարհ եկած ատեն բարի է , իսկ յետոյ կ'աւրուի հանդիպած անբնական կարգուսարքին ազդեցութեան տակ : Եւ երբ որ , « Լոյս լոյս » կը պոռանք , ասիկա ուրիշ նպատակով չէ , բայց եթէ լոկ տեսնելու համար թէ ինչ սխալմունքներ գործուած են մեզմէ առաջ , մեր օրով , եւ որոնցմէ զգուշանալու պարտաւոր ենք որպէս զի պահպանենք մեր մէջ ազնուութիւնը , ճշմարտութիւնը : Ծանշնալ թէ մեր կարօտ նմանները պէտք է որ մեր ղոհողութիւններով նպաստաւորուին , ասիկա ուղիղ մտքի եւ հետեւաբար ազնիւ սրտի պտուղ մըն է :

4. ԱՂՋԻԿՆԵՐՈՒ ՖԻԶԻԲԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Իրաւամբ ըստւած է թէ « Փորձառութեան դըպ-
րոցը մարդուս վրայ շատ սուղի կը նստի, բայց
ի՞նչ օգուտ, մարդս ա՛յնչափ անմիտ է որ ուրիշ
դպրոցի մէջ չի սորվիր: » Ասիկա մասնաւորապէս
ճշմարիտ է առողջութեան մասին: Դեռահասները
շատ անկամ անզգոյշ կ'ըլլան ֆիզիքական օրէնք-
ներու եւ իրողութիւններու մասին, մինչեւ որ հի-
ւանդութիւնը վրայ հասնի եւ ստիպէ զիրենք՝ որ
զգոյշ ըլլան:

Առնենք դպրոցական կամ ուսեալ կոչուած աղ-
ջիկները: Գրէթէ ամէնքն ալ կրնան տեղն ի տեղը
եւ անտւնով ըսել թէ ձեռքին կամ ոտքին մէջ ի՞նչ
ոսկորներ կան, բայց կ'անգիտանան թէ ինչպէս
խնամք տանելու է անոնց. կրնան նկարագրել ըս-
տամոքսին պաշտօնը եւ գործունէութիւնը, բայց
բնաւ հոգեերնին չէ թէ ի՞նչ բաներով կը խճողեն
զայն, կրնան այնչափ բան պատմել թոքերուն
դիրքին եւ կարեւոր պաշտօնին նկատմամբ որչափ
կը գտնուի մարդակազմութեան դասագրքերուն
մէջ, բայց տակաւին կը շարունակեն զրկել թո-
քերը մաքուր օդէն, սեղմել զանոնք նեղ վան-
դակի մը մէջ. կրնան բառ առ բառ կրկնել ինչ
որ առողջաբանութեան դասագիրքը կը պարունակէ
ի մասին մարմնամարդութեան եւ քունի, բայց նո-
րէն առաջինը բոլորովին զանց կ'ընեն, երկրորդին

համար ալ պէտք եղած ժամանակը տալու մատին անհոգ են : Իրենց գիտութիւնը գործնական ի՞նչ օգուտ ունեցաւ իրենց . ոչինչ կամ գրէթէ ոչինչ :

Աղջիկները ընդհանրապէս ոչ մեղք, ոչ ալ անպատշաճ կը սեպեն իրենց մարմիններուն առողջութեան դէմ մեղանչելը : Այն աղջիկը որ պիտի չիկնէր ու ամօթէն կարմրէր եթէ խաբեբայութեան մը կամ ստախօսութեան մը մէջ բռնուէր, ամօթի ո՛ր եւ է զգացում չ'ունենար երբ առողջութիւնը կործանելու յանցանքի մը մէջ բռնուի : Է՛հ, այդ սովորութիւն է դարձեր, մեծ պզտիկ՝ ամէն մարդ կ'ընէ ատ, ատ ալ յանցա՞նք է : Այո՛, շատ մը աղջիկներ պէտք է ամէնան այն յաճախակի պատահող ջերմին եւ անմարսողութեան համար, որ կամ իրենք զիրենք մաքուր օդէն զրկելնուն եւ կամ ֆորսէի մէջ անգթաբար սեղմուելնուն համար կը յարձակի իրենց վրայ՝ ճիշդ ինչպէս որ ստախօսութեան մը կամ անիրաւ բամբասանքի մը մէջ բռնուած ատեննին կ'ամէնան :

Ընդհանրապէս տարածուած սխալ կարծիք մը կայ իբրեւ թէ մտաւորական ուսումը պատճառ կ'ըլլայ որ աղջիկները ֆիզիքապէս վատառողջ ըլլան : Բայց բնաւ հասկցող չկայ թէ աղջիկները ամէնէն առաջ ի՞նչ կ'ուտեն, ի՞նչ կը հագնին, ի՞նչ կը շնչեն, ի՞նչ մարզանքներ կ'ընեն : Աղջիկ մը՝ որ իր ֆիզիքական կազմութեան յարմար եւ բաւականաչափ մնունդ չ'առնէր, որ իսէր մօտայի, առողջապահական ըլլալէ շատ հեռու զգեստներով կը պաճուճէ ինքզինք, որ սեղմիրանի հեղձուցիչ ճանկին մէջ կը սեղմէ ու կը սեղմէ իր մէջքը, որ

բարձր կրունկով եւ շատ բարակ երեսով կօշիկներ կը հագնէի, որ սենեակին ապականեալ օդը միայն ծծելու կը դատապարտէ ինքզինք, եւ եթէ դըպրոցական է՝ դասարանին տասնիցս շնչուած եւ արտաշնչուած մթնոլորտը միայն կը շնչէ օրն ի բուն, որ իբրեւ զբօսանք թղթախաղի գռեհիկ եւ գձուձ սեղանին վրայ կքելը միայն գիտէ, ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ քաջառողջ ըլլայ, այտերուն վրայ վարդեր փթթին, շրթունքներուն վրայ կեռասներ հառնանան :

Աղջիկ՝ երու մեծ մասը այսպէս են. օդէ, մարզանքէ եւ արեգակէ զուրկ կը պահուին, մինչդեռ իրենց եղբայրները յաճախ ի ծնէ աւելի վատառողջ են քան իրենք, բացօդեայ զբօսանք կամ աշխատութիւն կատարելով՝ կ'ըլլան հուժկու, մարմնեղ եւ զուարթ : Այս պայմաններուն մէջ ինչպէս կ'ուզէք որ աղջիկները գունատ, տկարակազմ, ջղային եւ հիւանդկախ չըլլան : Թո՛ղ աղջիկներն ալ բացօդեայ պտոյտներ, մարմնամարզութիւն եւ աշխատութիւն կատարեն, առողջարար կերակուրներ միայն ուտեն, առանց մօցային ստրուկն ըլլալու, իրենց մարմինին համար հանգստաւէտ եւ բաւականաչափ հագուին, մէջքերնին ֆօսէի կամ պայիկներու խեղաթիւրումին չենթարկեն, այն ատեն պիտի տեսնուի թէ անոնք ալ կրնան մօշնչերու չափ քաջառողջ ըլլալ եւ ֆիզիքական ու մտաւորական աշխատութեանց դիմանալ :

5. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Սիրենք գրականութիւնը, ո՛րն ալ ըլլայ: Բայց որքան հոգ կը տանինք մեր մարմինին առողջութեան, նոյնքան ալ մեր հոգիին առողջութեան հոգածու ըլլանք, եւ ամէն ժամանակ սիրենք առողջ գրականութիւնը:

Ան է դարձեալ մեծագոյն բարիքը. գրականութիւնը: Ան է ամէնէն տեւական վայելքը. գրականութիւնը: Իրամը կը կորսուի, այնչափ շատ է անոր թշնամին: Առողջութիւնը կը քայքայուի, այնչափ յաճախադէպ է անոր փորձութիւնը: Յաջողութիւնը, դժբը, փայլը կրնան ցնդիլ. այնքան յեղ-յեղուկ են: Բարեկամները կը հեռանան, սիրելիները կը մեկնին կամ կը մեռնին. այնքան կեղտկարծ է բաղդը, այնքան անկայուն է կեանքը:

Գրականութիւնը միայն կը մնայ մեզի մեր առանձնութեան ու ցաւերուն ամոքիչ, մեր ուրախութիւններուն ալ ամէնէն զուարթարար ընկերակիցը:

Ան միայն կարող է վերացնել մեր հոգին, եւ մոռցնել մեզ ամենօրեայ կեանքին խեղճութիւնները, պզտիկութիւնները: Բարեկամներուն լաւագոյնն է, որովհետեւ ան կուտայ մեզի ամենէն հասուն փորձառութեան իմաստութիւնը, եւ ան միայն կրնայ զբօսցնել մեզ առանց ձանձրացնելու, առանց մեղկացնելու:

Սիրենք գրականութիւնը, մերինը թէ ուրիշինը, վասնզի գրականութիւնը լեզուէն եւ միջա-

վայրէն անկախարար, մարդկային է ամենէն առաջ՝ իր ամէնէն գեղեցիկ ամէնէն կատարեալ արտադրութիւններուն մէջ, ըլլան արեւմտեան թէ արեւելեան, հիւսիսային կամ հարաւային:

Մի հաւատաք անոնց, որոնք գիրքի սէրն անհաշտ կը նկատեն գործունեայ կեանքին կոչումներուն: Ճշմարտապէս գործօն անհատականութիւնները, ամէնէն մեծ, ամէնէն պատուաւոր ասպարէզներու ամէնէն կորովի ներկայացուցիչները, գորականութեան ալ ամէնէն ջերմեռանգ սիրահարներն եղած են ամէն դարու մէջ:

ԲԻԻՋԱՆԴ ՔԷՉԵԱՆ

6. ԽՈՂԱՆՈՅԸ

Տարօրինակ նիւթ մըն է ասիկա՝ տափակ միտքերու արժանի, որոնք աւելի բարձր բաներով չեն կրնար զբաղիլ. միջավայր մը, ուր անուս, աղքատ, գռեհիկ, տարիքոտ ու տգեղ կիները միայն կը մտնեն, ի հարկէ՝ ստիպեալ անոնք ալ, որովհետեւ խոհանոցը տունին ամէնէն աղտոտ, ամէնէն զգուելի եւ անհաճոյ զբաղումներուն կեդրոնը նկատուած է, ու իր անունը ճենճոտ միջնորդորտի մը գաղափարը կ'արթնցնէ մեր մտքին մէջ, այնպէս որ բնազդումով կ'ուզենք հեռու կենալ անկէ:

Ուստի, արդի պայմաններուն մէջ, խոհանոցին վրայ գրելու գաղափարը երկու կերպով կրնայի մեկնել եւս, նախ տնասէր երեւալու փափաքով,

ինչ որ լաւ յանձնարարութիւն մըն է ամուսնանալիք աղջիկներուն համար, յետոյ սովորականէն տարբեր բան մը ըսած ըլլալու յաւակնութեամբ, որ նոյնպէս յանձնարարութիւն մըն է անուն շինելու հետամուտ գրագէտներուն: Երկուքէն ալ չե՛մ, ո՛չ ալ խոհանոցի մասնագէտ մը, եւ ո՛չ սիրող մը անոր վերաբերեալ գործերուն: Ստացած պարզ դաստիարակութեանս եւ վարած կեանքիս հետեւանքովը՝ խոհանոցէն խուսափող մը եղած եմ ես ալ ժամանակով, քիչ մը գթալով անով զբաղողներուն վրայ, եւ կը խոստովանիմ թէ՛ քիչ մըն ալ արհամարհելով զանոնք:

Բայց, իբրեւ հիացող մը ամէն գեղեցիկ բաներու, հաճոյքով տեսած եմ խոհանոցներ, որոնք ապարանքներու սրահներէն աւելի սքանչանք ազդած են ինծի, ու խորհրդածել տուած են . . . : Խորհրդածութեանս հետեւանքը եղած է դժգոհութիւն մը անձէս, հետեւանքը ապիկարութեանս գիտակցութեան, ըմբռնելով՝ համբերութեան, կանոնաւորութեան եւ մաքրութեան համար եռանդուն այն հրայրքը, որով միայն կրնայ կի՛ն մը այդ իւղոտ, մխոտ ու ածխոտ տարրերու թոհուբոհին մէջ՝ ստեղծել այն կեդրոնը, ուր աչքդ սիրէ յառիլ, սեւեռիլ մնալ անբաժան: Եւ մտածել թէ այդ կի՛նը դաստիարակուած չէ՛ ամենեւին, մտածել թէ բոլոր այդ խնամքը, այդ խոնջէնքը ուրիշին աչքը հրապուրելու համար չէ՛ վատնուած, ինչպէս մեր սրահներուն խնամքը, այլ անձնական գոհունակութեան մը համար, որ բուն՝ ճշմարիտ արուեստագէտին սէրն է, սէր մըն ալ ասիկա

մաքրութեան ու կանոնաւորութեան գեղեցիկ իտէալին համար: Յետոյ բաղդատելով ինքզինքդ անոր հետ, երբ կը հետեւցնես թէ այդ խոշոր կիրնը քեզմէ աւելի կ'արժէ իր նպատակին անկեղծութեամբը եւ անպառ յարատեւութեամբը. երբ կը խորհիս այն անգիտակից անձնութեան վրայ, որ երբեք գնահատուած չէ, ու միտքդ կը բերես անդին այն յոխորտանքները չնչին բաներու համար, որոնք ընկերութեան մէջ կը ծափահարուին ամէն տեղ՝ կ'ապշիս կը մնաս մարդկային անիրաւ դատողութեան վրայ:

Ասիկա սիրտ սեղմող զգացում մըն է. մեզմէ վար նկատուած անձերու քով մ'ը փոքրութեան զգացումը, ամէնէն ջլատիչը, ամէնէն նուաստացուցիչը. խորունկ զգացում մը որ հուն չունի, վասն զի ամէնէն գաղտնի է, եւ անթափանց ամէնուն: Մեր բոլոր անապարձութիւններուն շարքը վերիվար կը շրջէ, ու չէնքը մեր անձնայարգութեան, որով կ'ապրինք, որուն համար կ'ապրինք, հիմնայատակ կը կործանէ: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ մենք ալ չկարենանք այդ մութ, այդ նսեմ, այդ անուշ գետնին վրայ, աննշան՝ բայց օգտակար աշխատաւոր մը ըլլալ: Մենք՝ որ փառքին բոլոր պերճանքը կը սիրենք, մենք՝ որ աղէկ երեւալու համար հոգինիս կը հանենք:

Այս անգութ խորհրդածութեանց մէջ, սակայն, սփոփանքի կէտ մը կայ մեր վիրաւորուած անձնապատուութեանը համար. մեր դաստիարակութիւնը: Եթէ անոնք՝ որ հոգիի նուրբ զարգացումը ունին, անոնք որ ամէն բանի լաւը կը փնտռեն, ա-

անոնք որ բան մը սիրելու եւ անոր առ յաւէտ յարելու, զոհուելու լայն զգացողութեամբ օժտուած են, եթէ տեսնէին օրինակը պզտիկ կարծուած բաները սիրելու, եւ թաքուն՝ անփառունակ աշխատութեանց հետեւելու, անոնք խոհանոցն ալ պիտի սիրէին, անոր աշխատութիւններն ալ. միայն թէ նպատակնին ըլլար օգուտը ուրիշներուն եւ ո՛չ թէ փառքը իրենց անձին :

Յետոյ՝ դաստիարակուած, արուեստագէտ եւ հնարիմաց կինը միջոյններ պիտի գտնէր այնպէս գործելու խոհանոցին մէջ, որ չստիպուէր ձեռքը աղտոտ բաներու մէջ թաթխելու. նրբութիւնները նրբութիւններ պիտի ստեղծէին, ճաշակը պզտիկ հրաշքներ պիտի գործէր, եւ նորոյթներու անվրէպ յաջորդութիւնը պիտի բերէր ղնէր ծխնելոյզին եւ սաներուն մէջտեղը բոլոր հմայքը գեղեցկին, զոր այսօր կինը իր արդուզարդին մէջ կը դնէ : Այսպէս՝ տունը՝ որ կնոջ միակ անբռնարարելի իշխանութեան տեղն է, չպիտի ունենար տեղ մը, որ անոր խելքին ու զգացումին դրոշմը չկրէր : Իսկ կերակուրը, որ մեր կեանքին պայմանն է, փոխանակ վարձկան ձեռքերով ափ յափոյ հազար ու մէկ խառնակութիւններէ անցնելու, կնոջ ու պարիկի այդ արուեստագէտ ձեռքերէն ուղղակի դուրս պիտի ելլէր, եւ պիտի հրամցուէր նոյնպէս իր հրաշակերտը եզոզ սեղանին վրայ, ինչպէս նեկտար մը դիցանոյշներու ձեռքով պատրաստուած, իր ընտանիքին առողջութիւնը բարգաւաճ՝ եւ կեանքը անուշ ընելու համար :

7. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԻՆՐ

Ամերիկացի կինը անհուն ազդեցութիւն մը ունի այսօր: Իր զօրութեան ազդիւրը ցոյց տալու համար, հեղինակ մը ուսումնասիրութեանց շարքի մը մէջ գացած է մինչեւ այն ժամանակը, յորում դիւցազնական տարագրութիւնները «Մէյֆլաունտ» նաւով հասած՝ օգնեցին երեւց հայրերուն ու ամուսիններուն՝ չինելու նախնական հիւղակը՝ որ այժմեան հսկայ զանգուածին օրրանը պիտի ըլլար: Այսպէսով, հաւասար մարդուն սկիզբէն ի վեր, դերազանցած են այժմ զայն իմացական մշակութեամբ եւ նրբանքով: Մինչ այրը ինքզինք գործերու հոսանքին կը յանձնէ, անոնք կ'անձնաւորեն իրենց մօր վայելչութիւնը, հաճոյքը, շքեղութիւնը, նըրբութիւնը: Բայց այս դեռ միակ դասակարգն է համաշխարհային կոչուած, որ իր նիւթական աւանանշանորութեանց միջոցաւ ինքզինք հուշակած է աշխարհի ամէն կողմը, նոյն կարգը դարձեալ զոր այցելուն կը նշմարէ առաջին նայուածքով ամերիկեան հողին վրայ: Բոլոր նորեւապանծ կիները, որոնց անզբաղ ժամանակը կ'սպառի ձմեռնային կայաններու եւ գերախորժ ծովափներու վրայ, կը վերաբերին այս էապէս համաշխարհիկ ընկերութեան, ուր ինքնութիւնը գոյնէ զուրկ է եւ բնաւ որոշ հայրենիք մը չունի: Գերադանցապէս արհեստական ու քմաճած տիպար մըն է աս, որ իմ

շրջագծէս դուրս է. այս տարրը կը կազմէ ճոխութեան ծայրայեղութիւնը: Ասոր հակոտնեան՝ յետին թշուառութեան կուռքը, որ մանաւանդ մեծ ուստաններու մէջ իր միջավայրին մոլութեանց մէջ ընկղմած, անճանաչելի էակ մը, ընկերային մանր վէրք մը դարձած է՝ հաւասարապէս դիտմամբ կը հեռացնեմ նիւթէս: Աս երկու ծայրերէն ո՛չ մէկը յատկանշանօրէն կը պատկերէ Ամերիկացի կինը, բայց աս երկուքին մէջտեղն, աս ծայրայեղ շքեղութեան ու թշուառութեան, աս շլացուցիչ ու գերյուզիչ ցուցադրութեան մէջտեղ կը գտնուի Ամերիկացի կինը, դասակարգ մը որուն վրայ բազմաառարար քիչ գրուած է, ստուարաթիւ կարգ մը՝ գործօն, եռանդուն, ձեռներէց, ազնիւ, ղոր իր գերազանցապէս օգտակար գոյութեան ինչ ինչ երեւոյթներուն մէջ ներկայել իմ ջերմ փափաքը պիտի ըլլայ: Այս կարգը կը համապատասխանէ Եւրոպական բարձր ու միջին քաղքենի ընկերութեան: Թերեւս մտածուի թէ դասակարգային բաժանումներ չկան կամ պէտք չէ ըլլան, բայց այս առաջին պատրանքն է զոր ցրուելու պարտաւոր եմ: Ո՛չ միայն կան՝ նախ աւելի կամ պակաս տուարներու՝ բիրտ, անսիրտ խորութիւնները, այլ ծագումը, միջավայրը, դաստիարակութիւնը անվերջ մանրախտիրներ կ'ստեղծեն եւ նոյնքան սեռեր կ'որակեն ու կը դասաւորեն:

Ամերիկեան իգական սեռը կը վայելէ արդէն բազմաթիւ առանձնաշնորհումներ, որոնք իր Արեւելքի կամ նոյն իսկ Եւրոպայի քոյրերուն անծանօթ են: Դպրոցական, կրթական խնդիրներու մէջ

այս հաւասարութիւնը գրէթէ ամենուրեք կը վայելէ արդէն, օրուան ջանքերու նպատակն է այս իրաւունքը տարածել ամէն ճիւղերու մէջ, ինչպէս քաղաքային, վարչական, եւն. բայց ինչպէս յայտնի է, շատ փափուկ խնդիր մըն է աս, եւ այսօր նոյն իսկ կնոջական կարգերու մէջ այս մեծ շարժումին հակառակողներ կան: Այս խնդիրին արժանիքին մասին ճշդիւ ոչինչ ըսել կարելի է. կար ատեն մը երբ նոր աշխարհն իր սկզբունքներն հինէն կ'առնէր. հիմա դրութիւնը փոխուած է, դերերը փոխանակուած են եւ ճիշդ այս խորհրդաւոր շրջանին իրաւացի է հետազօտել ամէն շարժում, ուր բարին ու չարը, օգտակարն ու վնասակարն այնքան տարօրինակապէս խառնուած են:

Նոր աշխարհի մէջ կնոջ դիրքը միշտ բաղդատաբար բարձր եղած է 25 տարիի չափ առաջ, կնոջական ակումբներու հաստատութեան հետ զուգընթացաբար: Ասոնց առաջինն եւ գլխաւորը հիմնուած է Պոսթընի մէջ, «Նիւ-ինկլէնտ-վոմընսքլըպ» անունով: Երկրորդը հիմնուած է Նիւ-Եօքքի մէջ, եւ այնուհետեւ այս երկու մեծ վառարաններու ներշնչումին ու պաշտպանութեան ներքեւ նմանօրինակ հաստատութիւններ հիմնուած են երկրին ամէն կողմը: Այսօր ասոնց թիւը երեք հարիւրը կ'անցնի եւ իւրաքանչիւրն արագ զարգացման շաւիղին վրայ կը գտնուի: Այս ակումբներուն կրնան անդամակցիլ ամէն տարիքէ ու դասանանքէ կիներ եւ հոն այդ ակումբներու շքեղ սրահներուն մէջ բանախօսութիւններ ու վիճաբանութիւններ տեղի կ'ունենան, որոնք մեծապէս կը

նպաստեն կիներու գաղափարային շրջանակն ընդլայնելու : Անոնցմէ մէկը կը խօսի, օրինակի համար . « Կանանց դերին վրայ անցեալին ու ներկային մէջ : » Եւ այսպէս ամէն կարեւոր նիւթ իր պատշաճ ընդլայնումը կը գտնէ : Այս գումարումները միայն կիներու յատուկ ըլլալուն, այրերը հոն մուտ չեն կրնար գտնել, բայց խառն հաւաքումներու մէջ յաճախ գերազանց հաճոյքով մտիկ ըրած եմ ամէն հասակէ կիներ, որոնք հաւասար յաջողութեամբ խօսած եւ ընդհանուր ու ներդաշնակ զարգացումի մը ախորժելի գաղափարն ընծայած են : Հեշտ է երկուակայել թէ այդ կարգի գումարումներ, որ պարբերաբար տեղի կ'ունենան, զօրաւոր տպաւորութիւն մը կը գործեն կիներսւ միտքին վրայ, իրենց խօսակցական յատկութեանց վրայ՝ վանելով իրենց ոճէն ինչ որ սնոտի ու կարի անձնական է, ու՝ վարժեցնելով զիրենք՝ մտիկ ընել ուշադրութեամբ եւ հերքելու տրամաբանութեամբ : Բաց աստի կանխաւ նշանակուած աշխատութիւնները՝ այլազան նիւթերու վրայ՝ բարոյականի, իմաստասիրութեան, գիտութեան, պատմութեան մասին՝ երբեմն ճշմարիտ գրական տաղանդներու ծնունդ կ'ուտան :

Ինչպէս ըսի, Ամերիկայի մէջ կինը միշտ այր մարդուն հաւասարն եղած է, Եւրոպայի մէջ այսպէս չէ եղած . կինը հոն ստորնութիւնը ճանչցած եւ աստիճանաբար բարձրացած է : Սկիզբէն ի վեր հաւասարութեան սկզբունքը հաստատուած ըլլալով կնոջ դիրքը, յաւաքդիմութեան ընթացքին հետ շեշտուած է հոս . մանչերը՝ նախնական վար-

Ժարաններու սեմէն սկսեալ՝ կնոջ յարգանքին վարժուած՝ այդ զգացումը յետագայ տարիներու մէջ իր բարձրագոյն արտայայտութեան հասուցած են, այնպէս որ այսօր ընդհանուր ճշմարտութիւն մըն է թէ կինը Միացեալ Նահանգներու մէջ առաջնակարգ դիրք մը բռնած է. չկայ երկիր մը ուր այրերը կնոջ բնական տնարութեան ու հրապոյրներուն հանդէպ այնչափ ասպետական տկարութիւններ ցոյց տուած ըլլան, որչափ հոս:

8. ՎԵՐԱԴԱՐՁ Ի ԲՆՈՒԹԻՒՆ

Բարիզի գլխաւոր գեղեցկութիւններէն մէկն ալ ծառերն են, բնութեան այն մեծ շնորհը, զոր արուեստը այնքան աւելի շնորհալի կը հանդիսացընէ հոն: Ծառերը՝ Բարիզի պէս խճողուած կեդրոնի մը մէջ աճելու համար խիստ քիչ հող եւ օդ ունին, բայց բարիզցիներուն լուսամիտ բնապաշտութիւնը կը լրացնէ բնութեան պակասը: Բանաւոր արարածներուն պէս կը խնամուին Պուլվարներուն կամ ծառուղիներուն եւ հրապարակներուն ծառերը: Երբ շինութեան մը կամ զետեղման մը առթիւ ծառ մը կտորել կամ կտրել հարկ ըլլայ, կամ ծառի մը աղէկ չնայուելուն համար չորնալ սկսի, թաղեցիներ, քաղաքացիներ իրար կ'անցնին թէ ինչո՞ւ թաղապետութիւնը կամ քաղաքապետութիւնն

անփոյթ՝ կը կենայ այսպիսի վանդալութեան առջեւ։ Բարիդ քաղաքին պարտիզականներն երբեք տապարով չեն մօտենար ծառի մը։ Մառ մը երբ ծերանալ գոսանալ սկսի, տակաւին չեն կոտորեր զայն։ Պատշաճ թաղում մը կ'ընեն։ Արմատէն կը հանեն, եւ քաղաքէն դուրս Պուլոնեի կամ Վէնսէնի անտառին մէկ կողմն արեգդեմ տեղ մը կը տնկեն նորէն, որպէս զի հոն կեանք առնէ եւ յետոյ քիկ քիկ չորնայ։

* * *

Քաղաքակրթութեան ամէնէն նրբացած ոստանին մէջ ծառերուն տարուած այս պաշտօնը ժամանակակից Քաղակրթութիւնը վարող մեծ օրէնքներէն մէկը չի յիշեցներ։

Մարդիկ քանի՜ քաղաքակրթուեցան՝ այնքան հեռացան բնութենէն։ — Քաղաքակրթիւնը չատ մը մարդիկ կը բերէ կը մղէ մէկտեղ ապրելու, մէկ քաղքի մէջ, յարաբերութեանց եւ գործառնութեանց դիւրութեան համար։ Արդ, բազմամբոյ քաղաքներու մէջ փայտաշէն տուները մշտակայ վտանգ են։ Քաղաքակրթութիւնը կը պարտաւորէ ուրեմն մարդիկը քարաշէններու մէջ բնակելու։ Բայց խիտ առ խիտ շինուած քարուկիր տուններ որքան վտտառողջ են՝ բաղդատմամբ իրարմէ ընդարձակ անջրպետներով բաժնուած փայտաշէն գեղջուկ տուներուն։ Քաղաքակրթութիւնը, ուրեմն, իր մասնաւոր պանանջներն ունի։ Բայց ասոնք միշտ նպաստաւոր չեն մարդուս առողջութեան, բարօրութեան եւ երկարակեցութեան։

Ձգեստներու մասին ալ միթէ ճիշդ չէ՝ նոյն դիտողութիւնը: — Բնական վիճակի մէջ, մարդուն հագածները թոյլ բաներ են, որոնց մէջէն օդն յարածամ ազատ շրջան կ'ընէ: Քաղաքակրթութեան մէջ, հագուստները պէտք է սեղմեն, որով աւելի վայելուչ կ'երւան, բայց կը նեղեն մարմինը, կ'արգիլեն անոր աճումը, եւ գրէթէ անհնար կ'ընեն օդի եւ արիւնի ազատ շրջանը:

Հապա ուտելիքները: Ի չգոյէ ազատ եւ մաքուր օդի, եւ նստուկ կեանքի բերմամբ, մարսողութիւնները դանդաղ են քաղաքներու մէջ: Ստամոքսը գրգռել պէտք է ուրեմն: Ասկէ՝ համեմաւոր կերակուրներ՝ յատուկ պատրաստութիւններով, կա՛մ գրգռիչ ըմպելիներ՝ ախորժակ բնալու համար, մանաւանդ որ մեծ քաղաքներէն անբաժան ուրիշ չարիք մը՝ դով, մաքուր, լաւ ջուրի նուազութիւնը, արեւցողութեան կը մղէ բնակիչները: Ասով՝ ստամոքսի խանգարումներ: Եւ ամէնէն յամառ, ամէնէն անբուժելի հիւանդութիւնները ծագում կ'առնեն ստամոքսի անկարողութիւններէն:

Հետեւապէս, մարդիկ քաղաքակրթուելով՝ հեռացան Բնութենէն, եւ երբ իրենք երես դարձուցին Բնութենէն, իր կարգին Բնութիւնն ալ իրենցմէ երես դարձուց:

Այս յոռի շրջանը երկար չէր կրնար տեւել սակայն: Սխալ ճամբայ մըն էր աս: Գիտուններ, ընկերաբաններ մասնա՛նիշ ըրին այսպէս ըմբռնուած Քաղաքակրթութեան մը աղէտալի ելքն՝ ինչպէս տնհատին, անանկ ալ հանրութեան հա-

մար: Եւ հիմա հանդիսատեսներն ենք հակառակ շարժումի մը: Օրուան նշանաբանն է՝ վերադարձը դեպ ի Բնութիւն:

Հիմայ բժիշկը չի դադարիր խրատելէ. — «Կարելի եղածին չափ բաց օդի մէջ ապրեցէք: Գիշեր ցորեկ բա՛ց թողէք պատուհանները: Հոգ տարէք ծառերով շրջապատուած ըլլալու: Ձեր սովորաբար նստած սենեակէն՝ կարելի եղածին չափ հեռաւոր հորիզոնի մը վրայ նային ձեր աչքերը: Ա՛լ աւելի աղէկ՝ եթէ ձեր աչքերը շարունակ հանգչին ծառերու եւ մարգագետնի կանաչութեան վրայ, որովհետեւ ծառերուն եւ խոտերուն կանանչն ու ծովուն կապոյտը, աչքին մամէնէն աւելի արտօմած երկու գոյներն են, երկինքի կապոյտին հետ: Ձեր մարմինը յարաժամ հաղորդակցութեան մէջ դրէք օդին ու ջուրին հետ: Դաշտին եւ լեռան օդը եւ ծովուն ջուրը թո՛ղ գլխաւոր սընունդն ըլլան ձեր թոքերուն, ու ձեր մարմինին ծակտիքներուն: Եւ քալեցէ՛ք, յետին գիւղացիին պէս, որ տրե՛խ միայն հագած է՝ հանգիստ եւ երկար քալելու համար. քալեցէ՛ք ամէն օր՝ մէկ, երկու, մինչեւ երեք ժամ քալեցէ՛ք օրը, եւ պարզ կ'երակուրներ միայն կերէք, քիչ՝ կամ բնաւ համեմաւոր, եւ ձեր լաւագոյն ըմպելին ձեր ճարել կրցած ամէնէն մաքուր եւ ամէնէն զով ջուրն ըլլայ: Առողջութիւնը, երկարակեցութիւնը, բարօրութիւնը, հիւանդութենէ ազատութիւնը ա՛յս պայմաններով են միայն: Ուրիշ դեղ գարման աւելորդ են կամ միասակար կամ խաբուսիկ:»

Ահա այն խրատները զորս ժամանակին ամենէն գիտնական եւ ամենէն անկեղծ բժիշկներէն, առողջաբաններէն եւ ընկերաբաններէն կը լսենք հիմա : Բայց ի՞նչ է բոլոր այս պարզ եւ դիւրահասկնալի խրատներուն ամփոփումը : Ո՛ր կը յանգին ամէնքն ալ առ հասարակ : Ամէնքն ալ դէպի բնութիւն վերադարձին չեն միտիր :

Փառաւոր վերադարձ մըն է աս՝ զոր կ'ընենք դէպի Մայր-Բնութիւն :

Թո՛ղ քաղաքակրթութեան մէջ ապրի մարդ՝ որքան կ'ուզէ, բայց եթէ իր առողջութիւնը, իր կեանքը, իր բարօրութիւնը վրայ տալ աչքը չէ առեր, թո՛ղ աս'նքան միայն յարմարի քաղաքակրթութեան կարգուսարքին, որքան կրնայ զայն հաշտեցնել բնութեան հետ :

* * *

«Վերադարձն ի Բնութիւն» շատ մը կերպերով կ'ըլլայ, եւ կեանքի շատ մը հանգամանքներուն մէջ պէտք է : Մառերու համար սէրը մէկն է այդ կերպերէն : Սիրեցէ՛ք ծառերը : Ատոր մէջ առողջութիւն կայ, որովհետեւ կաղդուրիչ զբաղում մը կայ : Ատոր մէջ բարոյականութիւն ալ կայ, որովհետեւ ծառերը յոռի ունակութիւններու ժամանակ պիտի չթողուն, անօգուտ կամ շեռտակար զբաղումներու ժամանակ բնաւ չպիտի տան ձեզի : Եթէ ծառերը սիրէք, շատ մը բաներ կան զոր պիտի չը սիրէք, եւ շատ լաւ պիտի ընէք չսիրելով : Ձեր պարապ ժամերն աւելի հաճութեամբ պիտի անցընէք՝ ձեր մեծ կամ փոքրիկ պարտեզին մէջ քան

Թուղթի սեղանին շուրջը, քան գինետուների կամ գարեջրատուների մէջ, քան թեթեւաոլիկ խաղերու թատրոնի մը մէջ, որ մնայուն բողոք մըն է թատրոնի անուանին դէմ: Ծառերը սիրեցէ՛ք՝ նաեւ գեղեցիկ ժամանց մը յարգարելու համար ձեր զաւակներուն, որովհետեւ ձեր ծնողական պարտաւորութեանց շրջանակին մէջ կը մտնէ նաեւ ձեր զաւակներուն ներկայ եւ ապագայ զուարճութիւններուն հոգը: Կարեւորութիւն չունի սիրաւ հատցնել որ ձեր զաւակները գէշ բաներու ժամանակ չտան: Կարեւորն ա՛յն է որ կանխահոգ մտածումով անոնց ժամանակն ուրի՛շ կերպով գո՛ւաւած ըլլաք արդէն:

Բայց «Վերագարձն ի բնութիւն» պէ՛տք է նոյն իսկ մեր ֆիզիքական առողջութեան համար: Գաղաքակրթութեան բացարձակապէս վատառողջ մէկ բերումն է որ մեր՝ քաղաքացիներուս, մեծ քաղաքներու բնակիչներուս՝ ծառերու, կանաչներու, մարգագեփոխներու համար ընդածին սէրը մարեր է, եւ քիչ քիչ վարժուեր ենք ամիսներով, տարիներով անոնցմէ հեռու ապրելու:

Երբ Հայերը առաջին անգամ Փոքր Ասիայէն Կ. Պոլիս եկան, թէ՛ անոնք որ աղքատ էին եւ թէ՛ անոնք՝ որ ունեւոր էին, ծառաշատ տեղեր բնակեցան, որովհետեւ այն ատեն Պոլսոյ ամենամեծ մասը կանաչութեամբ զարդարուած էր, եւ ծառերուն ընկերակցութիւնը կը վայելէին թէ՛ անոնք որ քաղաքին մէջ պարտիզաւոր տուներ ունենալու բաղժը կը վայելէին եւ թէ՛ անոնք որ քաղաքին ծայրերը՝ պարտիզաշատ արուարձանե-

բու մէջ բնակելու հարկին ներքեւ էին: Մենք է .
 Պոլսոյ հին քարտէսը տեսած ենք՝ Ֆաթիհին Կ .
 Պոլիս մտա՛ն ժամանակ , եւ այն ատեն Պոլիսին
 ամենամեծ մասը ծառերով ու կանաչներով պա-
 տած էր : Ասիացի ժողովուրդի մը նոյն ճաշակը
 պահեցին Հայերը՝ երբ մայրաքաղաքը հետզհետէ
 շէննալով , պարտէզներ պակսեցան , եւ Բնութիւնը
 տեղի տուաւ Քաղաքակրթութեան առջեւ : Հին
 ամիրաները իրենց բնակութեան համար ո՛րքան ալ
 ըստ երեւոյթին անշուք տուններ շինէին , պար-
 տէզի մեծ սէր ունէին ամէնքն ալ անխտիր , եւ
 չատ ծախք կ'ընէին ծառերու եւ ծաղիկներու հա-
 մար : Բայց Հայ հարուստները , ետքերը՝ Պոլսոյ ա-
 ւելի սուղ տեղուանքը տուններ շինելով կամ նախ-
 նիքներու ճաշակը քիչ քիչ տկարանալով իրենց մէջ ,
 5000էն մինչեւ 20,000) ոսկի տունի մը շինութեան
 ծախք կ'ընէին առանց պարտէզ մը ունենալու :
 Միջակօրեար դասակարգն ալ ասոնց օրինակին կը
 հետեւի : Պարտէզի համար հող յատկացնել եւ դը-
 րամ վատնել աւելորդ կըհամարուի : Աւելի հոգ
 կը տարուի լաւ կահ կարասի ունենալու , քան
 բարձր՝ պատկառելի ծառերով չրջապատուած աղ-
 ուոր սիրուն պարտէզ մը : Շատ շիտակ դիտո-
 ղութիւն մը ըրաւ մեզի անգամ մը՝ զիտնական Եւ-
 րոպացի մը , երբ Վերին Վոսփոր մեծ պանդոկի մը
 մէջ կը տեսնուէինք : Յոյց տալով պանդոկին շքեղ
 սալօնին պատուհաններէն երեւցող պարտէզը , ուր
 վաղեմի խոշոր ծառերու հազուագիւտ շարք մը
 կայ՝ ըսաւ . — « Այս դարաւոր ծառերը չա՛տ ա-
 ւելի գեղեցիկ եւ չատ աւելի արժէքաւոր զարդ-

մըն են այս պանդոկին համար, քան ամէնէն սուղ կահ կարասին՝ որ կրնայ բերուած ըլլալ Լոնտոնէն կամ Վիեննայէն, որովհետեւ կահ կարասիի մասին, չկայ բան մը զոր դրամը չկարենայ ճարել Յւրոպայի մէջ, բայց այս ծառերը պարզապէս անգին են, դիւրաւ չեն գտնուիր, ստակով ձեռք չեն բերուիր, ուղուած ատեն չեն հայթայթուիր, եւ հրամայուած տեղը չեն փոխադրուիր:» Ուշիմ ըզբօսաշրջիկ մըն ալ, Անգղիացի, որ հոն էր, խօսքի խառնուելով, զմայլանքով պատմելէ ետքը Աւստրիայի հանքային ջուրի կայաններուն առողջարար եւ զուարճալի կեանքը՝ բացատրեց թէ այսպիսի ջուրեր Թուրքիայի մէջ ալ պակաս չեն: Բայց Թուրքիա չի կրնար մրցիլ անոնց հետ, որովհետեւ խնդիրը հանքային ջուրի վրայ չէ միայն: Այն ջուրէն խմողները պէտք է նաեւ քալեն. այս պտոյան է որ՝ միանալով այն աղի ջուրին հետ՝ պիտի տայ փափաքուած օգուտն ու դարմանը: Բայց ո՛ր կը պտըտին. — Դարաւոր ծառերու երկար եւ կանոնաւոր գիծերու մէջտեղ, 1-2-3 ժամուան տեղ հարթ հաւասար գետնի վրայ, այն բարձր եւ հովասուն ծառերուն շուքովը պատսպարուած ճեմեւլավայրերու մէջ: Արդ, Թուրքիա ունի հանքային ջուրերը: Բայց ծառ չըլլալով, ճեմեւլավայր ալ չկայ, եւ ճեմեւլավայր չըլլալով, հանքային ջուրի կայան չի կազմուիր, զբօսաշրջիկ չի գար, դարմանի կարօտ ունեւորներ չեն գար որ դրամ ձգեն երկրին մէջ, Հունգարիա եւ Աւստրիա ամէն տարի միլիոնաւոր ոսկի կը քաշեն օտարազգիներէն միմիայն շնորհիւ այն կանուխէն արթնցած հոգա-

ծուլթեան, որով այնպիսի ծառայատ կեդրոններ կազմեր են իրենց երկրին ամէնէն նպաստաւոր կէտերուն վրայ:

Ինչպէս կը տեսնենք, ծառերը՝ նոյն իսկ վայրի ծառերը՝ անհատին համար առողջութեան էական պայման մըն են եւ երկրին համար ալ հարստութեան աղբիւր մը: Կ'արժէ որ ամէնքս ալ սիրենք ծառերը, եւ հոգ տանինք ծառերն ու ծառաստանները շատցնելու, իբրեւ ամէնէն հաճելի, ամէնէն զբօսալի պատուարը Քաղաքակրթութեան յոռի տարրերուն արշաւանքին դէմ:

* * *

10. ՇԱՐՄԱՂԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Անոնք որ գաւառները ճամբորդելու առիթ տւնեցած են, տեսած են անշուշտ շատ անգամ սենեակի մը պատէն վար կախուած տախտակէ շրջանակ մը, որուն վրայ լարուած է բարակ, շատ բարակ ցանցի պէս մետաքսէ կերպաս մը:

Առաջին տեսնելուդ, կարկան մը կը կարծես զայն, տան տիրուհին ասեղնագործութեան համար պատրաստուած, եւ մենք՝ Պոլսեցիներս՝ որ ստէպ անպէտ կամ գոնէ աւելորդ բաներու ճաշակը ունինք, բնաւ չպիտի կարենայինք գուշակել անոր ինչ ըլլալը մինչեւ որ չբացատրէին մեզի: Գէթ ինծի այնպէս պատահեցաւ, եւ մայրա-

քաղաքացիի յատուկ պարզմտութեամբ մը հարցուցի, ինչ որ դաւառացի կին մը չպիտի զիջանէր ընելու։ Որովհետեւ, անոնք ամէն բան գիտեն, ամէն բան տեսած, ամէն բան սորված են, եւ առիկա ըսած ատեննին՝ կը ջանան խօսակցութեանց մէջէն գողնալ չգիտցածնին, ետքը քեզի ծախելու համար՝ կարելի եղածին չափ ածան գինով, ասոր համար իրենց գիտցածը շատ սուղ կը ծախեն։ Եւ ամբասներ անցան ու ես մոռցեր էի նրբահիւս փայտածիր բոլորակը, երբ օր մը սեղանին վրայ բերուեցաւ գեղեցիկ թախլավա մը՝ ձիւնի պէս սպիտակ եւ բեհեզի պէս թափանցիկ խաւերէ կազմուած, եւ համեղ ու թեթեւ հովի պէս, ինչպէս իրենք սովորութիւն ունին ըսելու բանաստեղծօրէն։

Սա՛ որ վարժուեր էի արդէն անոնց տունէն շինուած թարմ հացին եւ հոծ խմորեղէններուն՝ վայրկեան մը ինքզինքս Պոլիս կարծելու պատրանքը ունեցայ, ու եռանդով հարցուցի թէ ինչ տեսակ ցորենով պատրաստեր էին ատանկ գեղեցիկ հաստեայ մը։ — «Մեր հացին ցորենն է» — ըսին եւ՝ զարմանքս անսնելով՝ ժպտեցան։

Հիմայ, դասին կարգը եկեր էր, եւ բացառութիւն ինծի թէ այն մետաքսէ կլորիկ գործիքին շնորհիւ առաջ եկեր էր այս սքանչելիքը։ Ու հասկըցայ վերջապէս թէ շարմաղ մըն է եղեր, ուրկէ մաղուած ալիւրը՝ ճերմակ, բարակ եւ մաքուր կ'ըլլար։ Յետոյ բերին ցոյց տուին ինծի ձարմաղ մը, ուժիէ հոսած ալիւրը հասարակ խմորեղէններու կը գործածուէր, ինչպէս նաեւ երրորդ խար-

բալ մըն ալ աւրկէ խախալուած ալիւրը հացի կը
յատկացնէին՝ թեփերէն զտեղով զայն:

Երեւակայեցէ՛ք, եւ որ նազանքի ու շնորհքի
գեղազիտական նպատակ մը յատկացուցեր էի տ-
նոր, խոհանոցի գործիք մըն է եղեր ուրեմն՝ այդ
մետաքսափուս բեհեզէ պատառը, սենեակին պատն
ի վար կախուած, նկարիչի մը վրձինին երանգները
ընդունելու պատրաստ կտաւի մը նման: Ու աը-
գիտութեանս վրայ կարմրելով, խօսք մը ըսած
ըլլալու համար, վրայ բերի թէ կը զարմանայի որ
միեւնոյն ցորենէն արտադրուած ալիւրը կրնար,
միայն մաղի մը փոփոխութեամբ, այդքան նրբա-
նալ, այդքան ազնուանալ: Ուրեմն, ցորենին տե-
սակը ընտիր էր, քանի որ իր մէջը կը պարունակէր
այդ գեղեցիկ տարրերը:

Անկից ի վեր տարիներ անցած են, եւ զար-
մանալի զուգադիպութեամբ մը յանկարծ միտքս
կ'իյնայ շարմաղի պատմութիւնը, եւ այն ատենի
իմ միամիտ տրամաբանութիւնս, երբ կը խօսուի
ու կը գրուի մեր համայքին մէկ կամ միւս մաս-
նաւոր դասակարգին վրայ քննադատօրէն:

Ո՛հ, շատ անողոք կերպով կը դատափետենք
ինքզինքնիս, մեր եկեղեցականները, մեր ժողո-
վականները, մեր դաստիարակները, մեր խմբա-
գիրները, մեր բժիշկները, մեր փաստաբանները,
մեր կիները: Սակայն անոնց մէջէն չէ՞ որ ելած
են ստէպ, այնքան լուրջ ժողովականներ, այնքան
կղերականներ, հմուտ ուսուցիչներ, տաղանդաւոր
գրագէտներ, գիտուն բժիշկներ, օրէնսգէտ իրա-
ւաբաններ, տաքինի կիներ: Եւ ասոնք չե՞ն ա-

պացուցաներ թէ մեր ցեղին բնական նկարագիրը չէ որ վատթար է իր տեսակին մէջ, որովհետեւ գփնիկին թուփին վրայ վարդ չի բուսնիր:

Ինչ որ կը պակսի՝ մազն է միայն:

Եթէ գաւառացի տնայէն կնոջ նման, մենք ալ իմաստութիւն ունենայինք զանազան խարքալներ յատ՝ անցնելու մեր հանրային կեանքին խմորը կազմող զանազան անհատներուն համար, եւ ինչպէս գիտէ տանտիրոհին հացին ալիւրը չօթի չգործածել, եթէ մենք ալ ուսուցչութիւն չանձնէինք անոնց որ կօշիկ կարկտել գիտեն, եւ եկեղեցականութեան չբարձրացնէինք զանոնք որ նպարավաճառութեան մըայն կը յարձարին, ամէն մարդ իր բուն տեղը պիտի գտնէր ապահովապէս, անկարողը կարողին տեղը անցնելով չպիտի ծաղրուէր, կարողն ալ անկարողին գործը կատարելով՝ չպիտի տառապէր:

Մեղք որ շարմազին դրութիւնը անծանօթ մընացած է մեր կեանքին մէջ:

Ս Ի Պ Ի Լ

Զ. ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Իմաստասիրութիւնը կամ փիլիսոփայութիւնը առանձին գիտութիւն մ'է այսօր. սակայն իր մէջ կը պարփակէ շատ մը գիտութիւններու ոգին: Նախապէս փիլիսոփայութիւնը եղած է ամփոփոյժ բոլոր ծանօթութիւններուն, յետոյ՝ Սոկրատես Յոյն իմաստասէրին օրով՝ անկէա եղած է մաքուր ուսումնասիրելու գիտութիւնը, ու անկէ ետքն է որ, շրջապատելով Տէփաղի, մտած է իր այսօրուան որոշ սահմաններուն մէջ: Իմաստասիրութիւնը հինգ մասեր կը բովանդակէ. — Հոգեբանութիւն, Տրամաբանութիւն, Բարոյագիտութիւն, Աստուածաբանութիւն եւ Բնագանցութիւն: Յետոյ, ասոնցմէ դուրս, կայ մասեւ իմաստասիրութեան պատմութիւնը, որ կը բնկէ, կը խուզարկէ եւ կ'ուսումնասիրէ այն զանազան փուլերը որոնցմէ անցած է այդ տարածուն ու բազմակողմանի գիտութիւնը, տարիներու երջանին մէջ, իր ծնունդ առնելէն ի վեր:

Մասեմագրութեան մէջ՝ իմաստասիրելու երկու կերպեր կան միշտ. մախ՝ զուտ իմաստասիրութիւնը եւ, երկրորդ, այն տեսութիւնները, այն դրութիւններ՝ որոնք իմաստասիրութեան հետ անմիջական յարաբերութիւններ ունին: Սերոպայի մէջ զուտ իմաստասիրութեամբ զբաղող տաղանդներ եղած են Սքիւօզա, Տէփաղ, Օկիւսդ Քոնք, Վիքթոր Քուզնէ, Քանդ, Հէկէլ եւ բազմաթիւ ուրիշներ. իսկ երկրորդ, աւելի դիւրամտաչելի իմաստասիրութիւնը ըրած են Գլոս Պեռնար, Ժօմարու-

Սենդ-իլեո, Արաիօ, Շաքալիան, Ժ. Ժ. Ռուսօ, Էւն, Էւն.: Մեր մէջ, անշուշտ դժբաղդաբար, շատ հազուադէպ տաղանդներ միայն կ'ըցած են ինքզինքնին՝ նուիրել ամբողջովին զուտ իմաստասիրական աշխատութիւններու. ասոնց մէջ, մասի վրայ համբելով, կ'ընանք յիշել միայն Գալուստ Կոստանդեանը, Նդիա Տեմիրհիպաւեանը եւ Ռ. Պերպերեանը: Միւս ճիւղը, (սանկ ըսելու համար, գրական-իմաստասիրական, նկարագրական-իմաստասիրական, խորհրդածական-իմաստասիրական ճիւղը) քիչ մը աւելի մշակուած է մեր մէջ: Նկարագրական-իմաստասիրական են հոս դրուած կտորներուն մէջ, զոր օրինակ, Չիճքե Սարաճի «Մեկու շրջանակներ»ը. մեր ճաշակներուն եւ մեր միտքներուն համար այս ճիւղը աւելի յարմար նկատուած է ճակատին: Խորհրդածական եւ գրական իմաստասիրութիւնը մշակած է մեր մէջ Յ. Մամբեան:

Իմաստասիրական գրուածքի մը, մանաւանդ զուտ իմաստասիրական գրուածքի մը երկու ամենակենսական յատկութիւնները պէտք է ըլլան՝ *մէքոս*, այսինքն կարգ՝ բացատրութեան մէջ, եւ *ոճի յսակութիւն*: Այս պայմանները բացարձակապէս անբռնաբարելի են, մանաւանդ անոր համար որ իմաստասիրական նիւթ մը, տեսութիւն մը, ինքնին ա'րդէն կ'ընտոս ըլլալով գրեթէ միշտ, բացատրութեան կարգն ու ոճի յսակութիւնը պէտք է անպակաս ըլլան, գրուածքը անհասկնալի խառնակութեան մը չվերածելու համար:

1. ԳՈՐԾՐ ՊԱՏՃԱՌԻՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆ Է

(ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՅՄՈՒԹԻՒՆ)

Երբ Բնական Պատմութիւնը մեր տեսութեան առջեւ կ'իյնայ, մեր՝ որ առանց շահու ոչինչի կը յարինք, մեր՝ որ եթէ ոչ այլ ինչ, գոնէ հաճոյք մը զգալու եւ հրճուողութեան մէջ վայելելու շահն ունինք, հարցում մի կուգայ միտքերնիս:

Ի՞նչ օգուտ զայն կարդալէ:

Իբր մարդ եւ իբր հաւատացեալ մարդ, կրկնակի տեսութեան մէջ կը տարածուինք եւ կը տեսնենք թէ, մարդիկ ուղղակի յարաբերութիւն ունին կենդանական աշխարհին հետ, կենդանիէն իրենց բերքն ու շահը եւ իրենց փնտսն ու վտանգը ունին. բուրդը, մորթը, կաթն ու կարագը, եղն ու եղջիւրը, դեղն ու դարմանը ընդունելուն պէս, թոյնի դեղթափին ու գիշատումին դիմադրութեանը հարկն ալ կայ: Երբ աչքի առջեւ կ'ունենանք կենդանական աշխարհի սքանչելիքը, որ միտքին հիացումը կը վառէ, եւ մանաւանդ երբ մարդն ալ կենդանիներու կարգին վերաբերելով իր գտնուած սեռին վրայ ծանօթութիւնը անհրաժեշտ կ'ըլլայ՝ ա'լ անկարելի կը դառնայ այս գիտութեան օգտակարութիւնը չճանչնալ:

Իսկ թէ ո՞վ է Աստուած, ո՞վ է այս վերացական գաղափարը, եթէ մօտէն գիտնալ ուզող կայ, Բնական Պատմութիւնը իր լաւագոյն առաջնորդը

պիտի ըլլայ, վասն զի՝ ինչպէս հեղինակութեան մը եւ շինութեան մը անթերի եւ հիասքանչ հիւսքը հեղինակին ու ճարտարապետին կորովն ու մեծութիւնը կրնան հաստատել՝ նոյնպէս ճարտարահիւս ձեռագործ մը, որուն գործադիրը բացակայ է, անտեսանելի արարիչը ու իր անաղօտ հանճարը կը փայլեցնէ, վասն զի գործը պատճառիկ վկայութիւնն է։

Բնական պատմութիւնը Պիւֆօնին փառքն է. անո՛վ փայլեցաւ ան. հին եւ նոր փիլիսոփաներ շատ սիրեցին զայն եւ իրենց սիրովը հաստատեցին անոր օգտաւէտութիւնն ու հաճելիութիւնը։ Հումպոլտ, Պլիւմէնպախ, Կիւիէր, Ռիչառ Լըբեք ձանձրոյթ չզգացին իրենց կեանքին մեծ մասը անոր ուսմանը տալով. մանաւանդ Ռիչառ շատ նշանաւոր է։

Դառն ճշմարտութիւն մ'է որ մենք այս գիտութեան բոլոր հրաշալիքը պատմելու կամ լսելու ատեն, պիտի չկրնանք անկարօտ կերպով բացատրել զայն մեր լեզուով, այլ երբ բառ չգտած ժամանակնիս, բառ ալ չկրնանք շինել, օտարէն փոխառութիւն պիտի ընենք, որովհետեւ մեր նպատակը՝ հայերէն խօսելէ՛ն աւելի, գիտութիւնը կամ կենդանիներու անծայր աշխարհը նկարագրել է։

Բնական պատմութիւնը, զոր Histoire naturelle կը կոչեն Գաղղիացիները, բնութեան մէջ գտնուող մարմիններուն բունը, անոնց բնութիւնը, անոնց ներքին ու արտաքին կազմութեան գործն ու արտաքերութիւնը կ'ապացուցանէ։

Բնական պատմութիւնը գլխաւորապէս երկու մասի կը բաժնուի։

1. Անգործարանաւոր մարմիններ. — 2. Գործարանաւոր մարմիններ: Անգործարանաւոր մարմիններն՝ ընդհանրապէս կրային կամ հանքային բերքերն են, զոր օրինակ, երկաթ, պղինձ, կապար, պաշլեղ, կիր, քար, հող, եւն. եւն.:

Իսկ գործարանաւոր մարմինները կրկին երկուքի կը բաժնուին, 1. Բուսական, կամ անոնք որ մինակ անունդի եւ սերունդի գործարաններ ունին, 2. Կենդանական կամ անոնք որ սնունդի եւ սերունդի նաեւ շարժումի եւ ղգացումի գործարաններ ալ ունին:

Կենդանիները որ բնական պատմութեան բաժնին մէկ մասն են, մեր դասախօսելի կտորն է միայն: Փիղն ու ուղտը գիտնալով՝ երբ մրջիւնէն խիստ փոքր՝ աչքով անտեսանելի լսեռնիկներ ու մեկնակներ կը ճանչնանք, կ'ապշինք թէ ասոնք ալ բերան ունին, գործարան ունին, կենդանի են անոնց պէս: Այո՛, ղի հեղինակը խիստ ճարտար է:

Թ Ա Յ Ո Ւ Լ

ԾԱՆ. — Այս հատուածին հեղինակն է Մկրտիչ Թօզլեան, կրտսեր եղբայր Առաքել էֆ. Թօզլեանի Թաթուլ, իբր յաջողակ բժշկական ուսանողի անուն ունենալէ զատ, իբր ուսուցիչ ալ դիրք ունէր Մայրաքաղաքիս մէջ. 1873—74ին Բնական Պատմութիւն եւ ուրիշ գիտական ճիւղերու ուսուցիչ էր Հիսար Տիպի Մէզպուրեան երկսեռ վարժարանին մէջ ուր իրեն լաշակերտած է այս գիրքին հրատարակչը: Անցեալ օրերու յիշատակ մը եւ ոչ բացեալ ուսուցիչին դասախօսութենէն նմոյշ մը տալու համար առաջ կը բերուի այս հատուածը:

Ս. Դ.

2. ԿԵԱՆՔԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՞նչ է Կեանքը, ի՞նչ է Մահը, — ո՞վ կը խորհի այդ երկու ամենակարեւոր խնդիրներուն վրայ — Ո՛չ ոք, երբ Կեանքն երջանիկ կը սահի. ամէն ոք՝ երբ մահը մօտալուտ է: — Լոկ իմաստասէրն է որ թէ՛ մէկուն եւ թէ՛ միւսին վրայ անդուլ կը նայի այնպիսի ակնարկով՝ որուն մէջ կը կարդաւ եթէ ոչ անտարբերութեան ստուերը, գէթ արգահատութեան նշոյլը: Մեր մէջ՝ Գրասէր Ատոմն է որ ո՛չ իր սրատես աչքը կը գոցէ առանց ողջոյն մը տալու հրաշալի բնութեան, եւ ո՛չ թափանցիկ գրիչը մէկդի կը թողու՝ առանց կոշում մ'ընելու մահուան: Մէկը առանց միւսին չէ կարող ըմբռնել, մէկը միւսին լրումը, պսակը կը հռչակէ: Եւ իրաւունք ունի վասն զի Կեանք ու Մահ այնպիսի յարակցութեամբ կապուած են, միեւնոյն երեւոյթին այնպիսի անբաժանելի բարեջրջումն են, որ՝ տարբեր տեսակէտով՝ ինչ որ ոմանց կենդանութիւն կը թուի՝ ուրիշներուն մեռելութիւն կը թուի եւ փոխադարձաբար:

Եւ քանի՛ քանի՛ մարդկային արարածներ այս պատրանքին ենթակայ գտնուելով՝ իրարու հակառակ եզրակացութեան կը հասնին, երբ վէճը Կեանքի եւ Մահուան վրայ է: Երբ մէկը՝ Կեանքը երկնատուր շնորհ մը, անընդհատ վերակենդանութիւն մը կը նկատէ, ուրիշ մը՝ դէպի անմահու-

Թիւն՝ փշալից շաւիղ մը, իմաստունը խնդիրին գործնական կողմը շօշափելով կը հարցնէ. — Ե՞րբ կեանքն երջանիկ եւ Մահն ապերջա՛րիկ է :

Այդ իմաստուններէն մէկն է Ս. Սմայլս, իմ սիրական հեղինակս, որուն նմանները եթէ շատնային, անտարակոյս մարդկային ազէտներու մեծ մասը կը նուաղէր անհամեմատ : Եւ ի՞նչ ուշագրաւ ճոռով մանաւանդ ի՞նչ ճշմարիտ մարդու սրտով կը նկագորէ՛ ան, իր մէկ գործին մէջ, կեանքի՛ եւ Մահուան բնութիւնը : Սմայլս մարդկային պարտքին կատարման մէջ կը դնէ մարդկային կեանքի՛ մեծութիւնն եւ մահուան անմահութիւնը, թո՛ղ ըլլայ այդ կեանքը մինչեւ իսկ սահմանափակ : Սովորական կարծիքներու հակառակ՝ թշուառ կը նկատէ այն հասարակ անհատն որ ձախորդութիւն չէ կրած, քանի որ, բարի կամ վատ, փորձութեանց բովէն չէ զտուած : — Տեսա՞ր սա ունեւոր եւ յաջող անհատը, կը գոչե՛ւ. քանի՞ բարեբախտ է ան : Սակայն ստե՛պ կեանքի մէջ նուաղ յաջողը մեծագոյն բաժինն ունի կեանքի ներքին ուրախութեան մէջ : Եւ կա՞յ ժահկանացու մը որ կէօթէէն աւելի շքեղ կեանք մը վայելած ըլլայ : Առողջութիւն, պատիւ, հանճար, փառք եւ աշխարհային հարստութիւն կը վայելէր արդարեւ եւ սակայն ինք կը խոստովանի որ իր կեանքի բոլոր շրջանին մէջ, կեանք մը որ ութսունն անցած էր, հաղլու հինգ շաբաթի չափ լիուլի ուրախութիւն վայելած է : Եւ ուրիշ քանինե՛ր : Եթէ մեր կեանքը միշտ արեւալի, անստուեր, անվիշտ անցնէր, ընաւ կեանք՝ գէթ մարդկային՝ չպիտի կոչուէր : Ամէնէն երջանիկ անհատին կեան-

քը բազմակնճիւ հանգոյց մըն է՝ տրամութեան եւ ուրախութեան թելերով հիւսուած։ Մեր խնդագին օրերն աւելի անուշ կ'ըլլան, տրտմագին օրերու պատճառաւ։ Ցաւ ու խիճդ հետզհետէ կը պաշարեն կեանքը, մահուան շուքն իսկ աւելի հրապուրելի կը գործէ զայն, մեզ աւելի սերտիւ կը կապէ ցորչափ երկրի վրայ ենք։ Նրբ մահը գայ մտնէ տան մը մէջ՝ այլեւս իմաստասիրելու ժամանակ չի թողուր։ Արտասուալից աչքերն այլեւս չեն տեսներ, այլ միայն կ'ըզան, թէեւ աւելի պայծառ պիտի տեսնեն անոնք ժամանակի հոլովմամբ քան այն մարդիկն որ բնաւ վիշտ չեն տեսած։ Իմաստուն մարդը քիչ քիչ կը սորվի մեծ քան չլուսալ կեանքէն, այլ կը նկրտի ուղիղ եւ արդար միջոցներով յաջողութեան հասնիլ, միշտ ձախորդութեան պատրաստ ըլլալով։ Ինչ օգուտ ունին տըրտունջ ու ոգը՝ կենաց վաղանցութեան եւ ապերջանկութեան դէմ, կեանքը՝ որ մարդուս կազմուածքի, բնաւորութեան, մտային եւ բարոյական հանգամանքին համեմատ, երջանկութեան տարբեր գոյնով ու ձեւով կը ներկայի։ Զուարթ միտքը կեանքը խնդութեամբ կ'ընդունի, մեղամաղձիկը՝ դժգոհութեամբ։ Եւ իրօք ստէպ անհատական յօժարութեանց հայելին է կեանքը։ Կարեւորն է մարդու համար կատարել իր պարտքն իր գըտնուած շրջանին մէջ՝ որքան անշուք ըլլայ ան, վասն զի պարտաւորութիւնն է միայն ճշմարիտը, որու կատարման մէջ կը գտնուի նաեւ ճշմարիտ գործունէութիւն եւ մարդասիրութիւն։ Բարձրագոյն կեանքի նշանարանն ու նպատակն է պարտա-

Լորութիւնը, որմէ կը ծագի ներքին երջանկութիւն. անոր գիտակցութիւնն ու լրումն, ինչպէս կ'ըսէ Ժ. Հէրպէրդ, կ'ընծայէ երաժշտական քաղցրութիւն՝ մինչեւ իսկ գիշերուան միջոցին: Հետեւապէս՝ երբ այս երկրի վրայ մարդ աւարտէ՝ հարկի, պարտաւորութեան, սիրոյ պաշտօնը, շերամին նման՝ որ կը հանէ իր բոժոժն ու ապա կը մեռնի հանգիստ, այն ժամանակ կրնայ ինք եւս անցնիլ մահուան գիրկն իբրեւ քուն եւ, իր գործունէութեան անշահ կամ օգտաշատ արդիւնքին համեմատ, իր գլուխը դնել փռչիէ կա՛մ լուսեղէն բարձի վրայ:

3. Ա Ն Հ Ո Ւ Ն Ը

(ԽՈՀԱՆՔ)

Յրտի՛ն՝ հողմակո՛ծ գիշերն ընդմիջած է:

Սակայն մտքիս ատենին մէջ՝ չգիտեմ ո՛ր տրեւէն՝ չքնաղ տիւ մը յանկարծ կը փայլատակէ: շօշափելով հին գաղափարներս, որ հոն կը հակեն յանդուգն լուութեամբ:

Անթրթիւ անորակ ձայն մը՝ ելեկտրաբար ցընցելով պտուտկող այդ գաղափարներուս առանցքին՝ հոգիիս խարիսխը, «Եկո՛ւր, կը գոչէ, քեզի ցո՛յց պիտի տամ Անհունը:»

Կ'զգամ որ ազդու՛մ մըն է այն՝ սուր, նոր ու բարձր՝ որով նաեւ շատ բուռն:

Կ'հաւատամ որ խորհրդաւոր հրապարակ մը ինծի պիտի կարապետէ այն, վասն զի գիտակից եմ որ այս շրջմով հողեղէն հրապարակն ատելու պատճառներս շատ հզօր են, գիտակից եմ որ մարդիկ քանի' ինէ խորշին, Ամբաւ գութն այնքան աւելի գուրգուրանքով ասպարէզ կը բանայ ինծի:

Եւ ինք գիտէ ալ որ ես տարփաւոր մ'եմ սնահունին:

Այս անգամ հզօր, շատ հզօր կը թուին ինծի՝ այն թեւերը, որ ինք կ'ընձեռէ ինծի:

Ու ձայնին ետեւէն կը սուրբա՛ մըրկոտն՝ արեւէն թեթեւ, ամպէն մաքուր, լոյսէն արագ:

Բոպէ մը՝ անա գիշերին սահմանէն վեր անցած եմ, բոպէ մըն ալ՝ արդէն գլած եմ արեւը, եւ միւս պոնդ մը՝ անա իբրեւ անդունդներու կը նայիմ աստղերուն լէգէոնին:

Հոնկէ՛ մեր գունտը չքացած է, արեւն հիւլէ մը կ'երեւի, ու ես՝ թէպէտ մտքով անաքրտնած, նայուածքով հոսած ու հոգիով դանդաջոտ՝ կեցած տեղէս կրնամ արագի չափել արփային պարունակը:

Երանական սօսաւիւն մը աշխարհայալած է բովանդակ էութեանս մէջ: Յաջողած եմ մտքիս պատուհանէն դուրս թռիլ:

«Ելի՛ր, անգամ մըն ալ ելի՛ր, կ'որոտայ ձայնը, եւ սո՛ւր ելի՛ր:»

Հոգի ա՛յլ, էութիւն ա՛յլ. կ'ելլեմ գրէթէ խոնջած: Հաստծ եմ արդէն անգոյն վայրը, որ ժամանակին հետ տարրախառնուած կը բիւրեղացընէ թաքուն լռութիւն մը. ա՛լ ո՛չ աջ կայ հոն ո՛չ ձախ.

հոգիս՝ խորհուրդներս՝ բոլորն ալ շոգիացեալ խուճապներ դարձած՝ կը սուրան ետեւէս . — ա՛լ լոկ ես մը մնացած եմ, մշտնջեան բովանդակին մէջ հեւացող ես մը միայն :

« Անգամ մըն ալ զօրացի՛ր ու փորձէ՛ վարգել , թերեւս ճանչնաս Անհունը , անգամ մըն ալ , մա՛րդ նկուն : »

Յետին ճիգ մը կը բռնկցնէ զիս , ճիգ մը՝ աւելի դուրսէն քան ներսէն՝ ինէ : Հասած վայրս ո՛չ գէնի՛թ ունի ո՛չ նատիր . հոն ա՛լ անմուտ է ադամանդի լոյսն՝ աննիւթական եւ հսկայ ճակատէ մը բղիտող , որ քանի՛ սուրամ՝ ետ կը փախչի :

Ներսի դուրսի կորովներս սպառած են ա՛լ , եւ միայն կէտ եսս կը դողդոջէ զահանգած՝ ընդհուպ չքանալու անով :

Վերջին հագագովս կը գոչեմ .

« Ո՛ւր է ծայրն այս անարձագանգ դարպասին եւ ո՞վ՝ անոր Տանուտէրը : »

Սպիտակ շաչիւն մը՝ անհեղ , հրաթե՛ւ՝ համակ նոր՝ համակ կամք հնչուն՝ կը դղորդայ անկողմ կողմերէն :

« Լսէ՛ , մոկնած տեղէդ մինչեւ հոդ որչափ հաճգրուան առիթ՝ ծայրեր են անոնք անհունին . տեղդ՝ ուր կեցած ես՝ ծայրն է անհունին . յաւիտեան մըն ալ ընթանաս՝ դարձեալ սկզբնական ծայրը կ'ըլլաս անհունին . միւսն անծանօթ է . անոր անհունութիւնը միայն ճանչնալը ներուած է մարդուն : Լա՛յն է վայրը , լա՛յն ժամանակը , լայնատարր յաւիտեանը , այլ ամենալայն է անհունը , — Գոյութեան սմէնէն խրոխտ պատճառն ետեղակալ

զոր համբոյրս՝ յաւիտեանը՝ կը չափէ, եւ որուն մէջ մեղքի շիթ մըն էիր դուն, որուն ծայրն ես միշտ հոս եւ վարը՝ հոն, ուր հարկ է քեզի դառնալ: Ես միշտ նոյնն եմ:»

Եւ կը դառնամ ուժգնագոյն անկումով: Եւ հոս նորէն՝ վարը, անվայրափա՛լ շրջանակին մէջ ես զիս կը գտնեմ քառակուսի շփոթ մը, մասնուան զարդ մը, չքոտի պուպրիկ մը, խաղալիկ՝ վայելի անձնիշխանութեանս, յոգնած օրհասին դէմ ես զիս կ'զգամ ունայն ճիգ մը՝ տխե՛ղծ այլայլակ:

Եւ զուր կը փնտռեմ մեղքիս կոծումներէն ազատ հանգրուան մը՝ խոկալու համար անոր, որ միշտ մեծ նոյնն է:

Այո՛, խոկալու համար Անոր, որ միշտ Մեծ նոյնն է:

ԱԿՈՒՄԻՏ

(Յ. Գ Մոմերեան)

4. ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԸ

Ունեւորի զաւակ, երկու եղբայրներ, իրիկուան դպրոցէն արձակուած՝ եկեր են մեծ պողոտային վրայ, փայտէ շրջանակ դարձնելու: Marin Վէսթօն, Թաւիշ տաքատ, մետաքսով ծաղկաւետուած երկայն սեւ գուլպաներ, դեղին կօշիկ: Սիրուն, առոյգ տղաք, կը զարնեն, կը վազեն, կը աուրան հովի պէս՝ իրենց նուրբ, լայնծիր, թեթեւութի շրջանակներուն քովէն՝ խնդալով, ճնուելով,

կատակելով եւ լայն ու հարթ ուղիին ամբողջ երկայնքին ու դարձքին վրայ, ահագին շրջանակ մըն ալ իրենք կազմելով այդպէս՝ կը դառնան, կը վերադառնան, կը հասնին, սաստիկ մրցումի մը մէջ խօլացած, փրփրած, հեւ ի հեւ:

Իրենց տարեկից տղայ մը, ա՛ն ալ դպրոցական, հաւանօրէն իրենց դասակից, ու թերեւս անոնցմէ ալ յաջող դասերուն մէջ, բայց աղքատ՝ շա՛տ աղքատ: Վրայ գլուխ չկայ, տաքատը մասով կարկըտած, մասով նորէն պատռտած, կօշիկներուն ճեղքերէն երեւցող կոշտ թելերով հիւսուած գուլպաներով, հինկէկ շապիկ մը՝ բաճկոնին տակը մազերը՝ խառն ի խուռն: Տակառի մը վրայէն, երկաթ պզտիկ շրջանակ մը բրցուցած բերած՝ ա՛ն ալ կը զարնէ, կը վազէ, կը դառնայ՝ քրտնոտ, փրփրած, կասկարմիր: Ձեռքը հաստ փայտի կտոր մը՝ կը զարնէ ու կը զարնէ, երկաթէ ծուռումուռ շրջանակին՝ որ սաստիկ շաշիւնով մը կը դիմադրէ, ծոյլ ու դանդաղ, թապլ ի թապալ գալով, ամէն վայրկեան իյնալու հակամէտ, միշտ ցնցուելով հարուածներու տակ, ու քարերուն առջեւ, միշտ անկանոն յատքրտուքներով ու երերումներով թաւալգլոր:

Աս ալ իր շրջանը կ'ընէ, բայց պզտիկ: Աս ալ կը մրցի իր հասկցած կերպովը ու իր սեպհական միջոցովը:

Անոնց հետ, միեւնոյն վայկեանին, ճամբայ կ'իյնայ, միեւնոյն ուրախութեան ազադակներով. բայց, անոնք կը սահին, կը սուրան, կը թռին, մինչ սա՛ իր մանր ու ծոյլ երկաթ շրջանակին հետ իյ-

նալով, ելլելով՝ կը բացուի, կը հեռանայ մեկնակէտէն՝ այնչափ միայն, որչափ աչքը կը կտրէ, անոնց վերադարձին հետ հասնելու համար միեւնոյն տեղը, միեւնոյն վայրկեանին, միեւնոյն յաղթական խօլ գոչերուն մէջտեղը:

Վազը կեանքի մէջ ալ նոյն բանը պիտի ըլլայ: Տարեկից իրարու՝ միեւնոյն ասպարէզին մէջը պիտի իյնան թերեւ, ու ազքատ տղան՝ աւելի յաջողակ հաւանօրէն իր նախկին ընկերներէն, որոնք իր պետերը հիմա՝ պիտի մրցին, պիտի սուրան, պիտի թռչին, աւելի մեծ շրջանակներով, աւելի լաւ շրջաններ ընելու համար. մինչ ինք՝ միշտ կարճ, իր ծուռիկ մուռիկ, ծանր ու կախկախ երկաթէ շրջանակովը՝ իր ապրուստի անձուկ շրջանակին մէջը պրկուած, պիտի վազվառէ անոնց քովն ի վեր, միեւնոյն ազազակներուն մէջ, միեւնոյն վայելքին խաբկանքը տալ ուղեւով ինքզինքին:

Բայց ի՞նչ պիտի ընես, ա՛տ է կեանքը: Ամէնքն ալ պիտի վազեն, ո՛րը քիչ, ո՛րը շատ. ամէնքն ալ պիտի վազեն ո՛րը աղէկ, ո՛րը գէշ. բայց ամէնքն ալ պիտի վազեն վերջապէս՝ անխտիր, ու հասնիլ անվրէպ, — իրենց վախճանին: — Ի՞նչ ընել, կեանքն է ադ:

Օ. ԶԻՖԹԷ-ՍԱՐԱՅ

5. ՄԻՍՑԻՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵԱՆՔԻ ՄԷջ

ՍՈՒՐԲԵՐԸ

Ի՞նչ անբաղդատելի շարք, այս շարքը անշահախնդիր կեանքի անհամար հերոսներու, ի՞նչ երեւոյթ բարձր բարեշնորհութեան, ի՞նչ ազնուականութիւն, ի՞նչ բանաստեղծութիւն: Կան որ խոնարհ են ու կան որ մեծ. գիտնականները կան ու պարզամիտները, աննշաններն ու նշանաւորները, բայց չեմ գիտեր մէկ հատը որ սովորական երեւոյթ ունենայ: Ամէնքն ալ ինծի կ'երեւան ինչպէս որ կը ցուցնէ զանոնք Ճիողդօ, վեհաշուք, յանդուգն, երկրաւոր կապերէ անջատուած, եւ արդէն այլակերպուած: Քիչ հաճելի են անոնք դրական մտքին. բայց վերջապէս, որչափ անոնք կեանքը աւելի լաւ հասկցան, քան անոնք՝ որ զայն շահի անձուկ հաշիւ մը, փառասիրութեան եւ սրնապարծութեան ոգորմելի պայքար մը կը նկատեն:

Ամէնքն ալ, սքանչելի բանաստեղծներ եղան. բայց սովորաբար ծայրայեղութեան կ'երթան ու մեզ կը սարսափեցնեն իրենց հոգեկան բորբոքումով: Ասոր համար է որ իրենց հոգին այնչափ յաճախ տխուր ու ցաւազին է: Անոնցմէ շատերը շատ տառապած են՝ որովհետեւ ինչ որ մեծ է եւ բարձր՝ իր մէջ իսկ ունի իր տանջանքը, եւ մարդկութեան սովորական ճամբաներէն ելլելուն համար իր մեծութեամբն իսկ կը պատժուի: Սուրբե-

րուն յաղթանակի վայրկեանը իրենց մահուան վայրկեանն է անշուշտ: Իրենց կեանքին չեմ բաղձար, բայց իրենց մահուան կը նախանձիմ: Այդ փառաւոր ու հանդարտ վախճանները տեսնելով՝ հոգին կը բարձրանայ, եւ կը զօրանայ, մարդ աւելի համարում կ'ունենայ մարդկային բնութեան համար, կը համոզուի որ այդ բնութիւնը աղնիւ է եւ թէ կարելի է անով հպարտանալ:

. . . Մտածում մը որուն վրայ մարդ չի կրնար կանգ առնել առանց տրտմութեան, ան է որ՝ ա'լ սուրբ չպիտի ըլլայ: Աստուծոյ զաւակներուն ցեղը յաւիտենական է, եւ մեր դարը, մեծ բաներով այնչափ ազգատ, ուրիշ դարէ մը աւելի զուրկ չէ բարի ու գեղեցիկ հոգիներէ: Բայց այդ հին ձեւով սուրբերը, այնչափ խրոխտ կերպով կանգուն այդ մեծ արձանները, մարդկային բնութեան տեսլական ու աստուածային կողմին այդ բարձր ներկայացումները, ահաւասիկ ինչ որ ալ պիտի չտեսնուի: Բանաստեղծութեան սեռ մըն է որ ա'լ լըմընցած է, ինչպէս այնչափ ուրիշներ:

Է. Ռ.

6. ՄԻՍՏԻՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԱՌ ԱՍՏՈՒԱՄ

Ո՛վ իմ Աստուածս, դուն զիս սիրով խոցեցիր, — Եւ դեռ խոցը կը կոտտայ կոր, — Ո՛վ իմ Աստուածս, դուն զիս սիրով խոցեցիր:

Ո՛վ իմ Աստուածս, քու վախդ զիս զարկաւ, — Եւ այրուցքը դեռ հոս կը վառի կոր, — Ո՛վ իմ Աստուածս, քու վախդ զիս զարկաւ:

Ո՛վ իմ Աստուածս, հասկցայ որ ամէն բան աւարդ է, — Եւ քու փառքդ իմ մէջս հաստատուեցաւ, — Ո՛վ իմ Աստուածս, հասկցայ որ ամէն բան անարդ է:

Խեղդէ՛ հոգիս քու Գինիիդ ալիքներուն մէջ, — Հալեցո՛ւր կեանքս քու սեղանիդ հացին մէջ, — Խեղդէ՛ հոգիս քու Գինիիդ ալիքներուն մէջ:

Ահաւասիկ արիւնս զոր չթափեցի, — Ահաւասիկ մարմինս՝ տանջանքի անարժան, — Ահաւասիկ արիւնս զոր չթափեցի:

Ահաւասիկ ճակատս որ կարմրիլ միայն գիտցաւ, — Քու պաշտելի ոտքերուդ իբրեւ պատուանդան, — Ահաւասիկ ճակատս որ կարմրիլ միայն գիտցաւ:

Ահաւասիկ ձեռքերս որոնք չաշխատեցան, — Կրակ ըլլալու համար չքնադ խունկին, — Ահաւասիկ ձեռքերս որոնք չաշխատեցան:

Ահաւասիկ սիրտս որ ի զուր միայն բարախեց, —

Որպէս զի դողդղայ Գողգոթային փուշերուն վըրայ, — Ահաւասիկ սիրտս որ ի զուր միայն բաբախեց:

Ահաւասիկ ոտքերս՝ սնոտի ուղեւորներ, — Որպէս զի վազեն քու շնորհիդ աղաղակին, — Ահաւասիկ ոտքերս՝ սնոտի ուղեւորներ:

Ահաւասիկ իմ ձայնս, անհամբոյր ու ռոտխօս ազմուկ, — Ապաշխարութեան կշտամբանքներուն համար, — Ահաւասիկ իմ ձայնս, անհամբոյր ու ռոտխօս ազմուկ:

Ահաւասիկ աչքերս՝ սխալմունքի լուսանցքներ, — Որպէս զի մարի՛ն աղօթքին արցունքովը, — Ահաւասիկ աչքերս՝ սխալմունքի լուսանցքներ:

Ախ, դո՛ւն՝ նուիրման ու ներման Աստուած, — Ի՞նչ է այս հորը իմ ապերախտութեանս, — Ախ, դո՛ւն՝ նուիրման ու ներման Աստուած:

Սարսափի՛ Աստուած, Աստուա՛ծ սրբութեան, — Ախ, իմ մեղքերուն այս սե՛ւ անդունդը, . . . — Սարսափի՛ Աստուած, Աստուա՛ծ սրբութեան:

Դո՛ւն, խաղաղութեան, ուրախութեան եւ երջանկութեան Աստուած, — Իմ բոլոր վախերս, բոլոր իմ տգիտութիւններս, — Դո՛ւն, խաղաղութեան, ուրախութեան եւ երջանկութեան Աստուած:

Դուն ասոնք ամէնքը, ասոնք ամէնքը գիտես, — Եւ թէ ո՛չ մէկը ինծի չափ խեղճ է, — Դուն ասոնք ամէնքը, ասոնք ամէնքը գիտես:

Բայց ինչ որ ունիմ, Աստուա՛ծ, քեզի՛ կուտամ:

ԲՕԼ ՎԵՌԷՆ

7. ԿԵԱՆՔԻՆ «ՏԱՐԵՔԼՈՒԽ»Ը

Հսկայ ու ծերունի ժամացոյցը, որ սա տեղ, գէմս, կախուած, իր մշտնջենական ժամանակը կը հոլովէ, տեւականօրէն ու անսայթաք, հիմա պիտի թեւակոխէ իր տարիքին գագաթնակէտին, տասերկուքի սահմանները, — անխոտոր հանգրուանը՝ իր կեանքին շրջանին մէկ հատուածին, — ուրկէ ետքը պիտի սկսի դարձեալ հեւ ի հեւ վազվզել բոլորտիքը իր շրջանակին, տեւալանօրէն, միօրինակ, անխոնջ՝ հասնելու համար գարձեալ, կանոնաւոր ու համբերատար հոլովումներէ ետքը, նոյն վերջակէտին, նոյն հանգրուանին, նոր կեանքի մ'ալ սկսելու համար, գարձեալ, շարունակաբար, ատանկ, յաւիտենապէս:

Ու սրչափ ժամացոյցներ, Երկրագունտին ամէն կէտէրուն վրայ, ամէն մութ անկիւններու մէջը, երկնամերձ աշտանակներէ մինչեւ ամենախոր հանքարաններու խորը, ուր անոնք, իրենց վիճակին համեմատ, — հսկայական կամ տխրած գոյութիւններ: — միեւնոյն գործը կը կատարեն, ժամանակին ընթացքը կը հոլովեն, համբելով կանոնաւորաբար անոր տողանցքները, միօրինակ, համաչափօրէն, անդադար՝ ճամբայ իյնալով մեկնակէտէ մը, եւ հեւ ի հեւ սուրալով գարձեալ հոն, գառնալով բոլորտիքը իրենց շրջանակին, ուր անոնցմէ ոմանք, — ճոխ սարքուածքով աղմկա-

աէր գոյութիւններ . — հանդիսաւոր կերպով տօնախմբութիւնը կը կատարեն իրենց ժամանակին աւարտումին, հնչելով համրանքը իրենց Կեանքին թիւերուն :

*
*
*

Օրացոյցները աւետեցին Երկրագունտին տարի մ'ալ ծերանալը, չափ մ'ալ առաջխաղացումը դէպ ի իր վախճանը, եւ անոր ընակիչները, անասման խնծիղով մը, հրճուեցան, քայլ մըն առաջացած ըլլալնուն համար, անոր հետ, իրենց վախճանին, միտմիտ ու զուարճալի պատրուակի մը տակ, որ «Նոր Տարի» մտնելու անունովը կը ներկայանայ, աշխարհի ամէն կողմերը, առհասարակ :

Անոնք, հանդիսաւոր խրախճանութիւններով, տօնեցին չուն, անդարձ մահացումը, իրենց Կեանքին մէկ հատուածին, դէպ ի անէութեան խորը՝ հրճուելով որ կ'սկսին հոլովումին նոր հատուածի մը, որուն մէջ արդիւնալից քայլեր ունենալու մաղթանքներ ըրին իրարու, փայլուն առաջադրութիւններով զարդարելով իրենց միտքը :

Անոնք շուտով պիտի հասնին նոր տարելիցի մ'ալ, երբ ո'չ մէկ բան փոխուած պիտի տեսնեն իրենց վրայ, անկասկած՝ ո'չ մէկ առաջադրութիւն պսակուած իրագործողմով, եւ, ո'չ մէկ բան ձեւափոխուած դէպ ի ետ թաւալող իրենց Կեանքէն :

Ու տարելիցները շարունակ պիտի յաջորդեն իրարու, անսալթաք ու կանոնաւոր, ու մարդիկ շարունակ պիտի կատարեն տօնախմբութիւնը ի-

րենց Կեանքին հատուածներուն մահուան, բոլորովին անգիտակ, ունակութեան մը պէս, թէ ինչու ատանկ կ'ընեն :

Ժամացոյցի մեքենական հոլովումն է առիկա, որ շրջանը կ'ընէ ժամանակին, յարատեւաբար, մէկ կէտէն միւսը, մշտնջենապէս, միօրինակ կերպով, հասնելէ ետքը հոն, գարձեալ կրկնելու համար նոյն մեքենականութիւնը, դրդուած՝ լարուած ջիղէ մը, զսպանակէն, որ ժամացոյց-մեքենային մէջ, անզգայ ու անշունչ մետաղն է, իսկ մարդուն մէջ, Կեանքը, Կեանքին ջիղը, մարմինով ու հոգիով լարուած գործարանաւորութիւնը :

Տարեգլուխը պիտի ըլլայ, մարդոց համար, տարիքի հոլովման ճշդուած թուականը, մեկնակէտը նոր Կեանքի մը մտնելու սահմանագլուխին, ինչպէս ժամացոյցին համար, տասերկուքը, օրուան հոլովումին լրութեանը համար :

Անոնք չպիտի գիտնան թէ, տեւական ու միօրինակ հոլովում մը չէ՝ նշանակութիւնը Կեանքին, մեքենական ու ճշդապահ թաւալումին պէս ժամացոյցին :

Չպիտի գիտնան թէ, երեւութական ու խաբոշ թուական մըն է, Կեանքին նշանականութեանը համար, Տարեգլուխը որուն ա'յնչափ անճառաւոր ըլլալ սորված են, իբր վերածնութեան՝ Կեանքի նոր շրջանի մը թուականը :

Չպիտի գիտնան, թէ, ծագող ամէն նոր օր, նոր Տարեգլուխ մըն է, Կեանքին համար, որ պէտք է արդիւնալից ու բեղմնաւոր արգանդի մը մէջ մշակուի, չդառնալու համար այն մեքենական ու

անպատու գործունէութիւնը, որ ժամացոյցինն է, եւ որ կը կայանայ հանգրուանէ մը հանգրուան՝ միօրինակ ու անվերջնաձիւղ թաւալումի մը մէջ, ինչպէս կեանքը՝ մարդոցմէ շատերուն, որոնց համար ծնող նոր օրերը իմաստ չունին, ու մի՛ միայն տարեգլուխն է որ կը ներկայանայ իբր նոր թուական մը, գործունէութեան ու վերածաղկումի, — խաբէական թուականը սակայն:

ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

8. ԱՐԵՎԻԿԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄԸ

Եթէ բանաստեղծութիւնը բուն ներշնչումն է եւ արտայայտութիւնը այդ ներշնչումին, եւ ո՛չ թէ արուեստ մը կամ դեղարուեստ պարզապէս, Արեւադալի երգերը՝ բովանդակ ճշմարտութեամբ կ'արգարացնեն բանաստեղծութիւնը, կրօնական իմացումներու եւ զգացումներու ջիղեր ալ դնելով ատոր մէջ: Ամբողջ Արեւադալը՝ ԼՈՅՍԻ նուագ մըն է: Երգ մը լուսեղէն, որ պարզ ու խաղաղ խօսքերու, կտրուկ նախադասութիւններու մէջէն դուրս կուգայ՝ օծանուտ, գգուո՛ղ, պարարո՛ղ, հոսանքով մը: Եւ ատոնք չե՛ն միթէ բուն յատկութիւնները բանաստեղծութեան:

Լոյս մըն է երգուածը, բայց ի՞նչ լոյս: Խորունկ ազդեցութեան մը, վճիռ եւ բեղմնաւոր ներշնչումի համայնական աղբիւր մըն է լոյսը, որ

արեւու, լուսնի, մոլորակներու եւ դեռ բիւրաւոր լուսաւորներու մէջ, իրեն կը քաշէ, կը հրապուրէ, կը պարարէ մարդուն ալ միտքը: Եւ միտքը դարեր առաջ աստուածացուց լոյսը ու կրօնական պաշտամունքի առարկայ ըրաւ զայն: Արեւը, լուսինը կը պաշտուէին կրօններու հեթանոսական շրջաններուն մէջ: Միտքը, սակայն, իր լուսաւորութեամբ, հետզհետէ աւելի լաւ պիտի հասկնար լոյսը եւ, առանց այլեւս պաշտելու զայն, աւելի գիտակցութեամբ, աւելի զգայութեամբ եւ հետեւաբար՝ աւելի գեղեցիկ բանաստեղծութեամբ պիտի երգէր «Լոյս»: Քրիստոնէական շրջանի մէջ լոյսի իմացումն աւելի ճշգրիտ եղած է եւ հիանալի: Իր աչքերու լոյսէն զրկուած, լուսատես Միլդենի երգը ո՛րքան սուր, ո՛րքան սուրբ է «Կորսուած Դրախտին» մէջ: Այդ քիչ մը հինցած էջերը քանի՜ նոր խայտանքով կ'ոգեւորին լոյսին երգովը:

Իրենց աչքերուն լոյսը վայելողներ միեւնոյն թափով չպիտի երգէին լոյսը, որ արեւածագին հետ կը ցանուի համապիւլոս վայելչութեամբ մը: Հայ Սրբազան բանաստեղծը ունի այդ թափը:

Խանգարուած, կրքոտած, տուայտած ջղային դրութեան մը չի խօսիր ո՛չ լոյսը, ո՛չ ալ ներշնչող ո՛ր եւ է պատճառ: Հանգարտ, անբիծ, կրօնականացած վայրկեաններ, օրեր եւ նոյն իսկ կեանքեր ունին մարդիկ, ուր կ'ըլլան ներքնատես, հոգեատես: Իրենց սրտին ու մտքին այն ատեն աւելի դիւր կուգան կնճռոտ կարծուած հոգեխօսական երեւոյթներ եւ իրողութիւններ: Մարդուն բնա-

խօսապէս եւ հոգեխօսապէս ամէնէն կատարեալ , ամէնէն զարգացած վիճակն է այդ : Ներշնչումն ալ այդ կատարեալ վիճակին , լաւ եւս՝ կատարելութեան մէջ է որ կը գտնէ իր տաճարը :

Երեւակայեցէ՛ք Սրբազան բանաստեղծը իր այդ վիճակին մէջ , դիտեցէ՛ք զայն որ զուարթ է , եւ շատ վաղայարոյ՞յ՝ երբ դեռ մութը՝ գիշերը՝ խորին լուսութեան մօտ մէջ՝ տնորած է տիեզերքին , երբ լուսաւորները երկնքի կամարէն կամաց կամաց կը նուազին ու կը նուազին Բուն-Լուսաւորին ծագումը աւետելու համար , երեւակայեցէ՛ք այդ բանաստեղծը՝ ազօթող ու հոգեզմայլ , ակնապիշ դէպի ծիրանի վառ հորիզոնը , կենդանի հորիզոնը ուսկից Արեւը կուգայ . ԱՐԵՎԻԿԱՆԻ , դուք ալ պիտի զգաք բանաստեղծին զգացածը , ներշնչումը եւ մանաւանդ նոյն ինքն բանաստեղծը :

Զգալի լոյսը ամէնէն ապահով միջոցն է հասկըցնելու համար իմանալի լոյսը , որ կրնայ մտածուիլ կրօնական զգացումներու խօսուէն նմանութիւնը ստեղծելու եւ արտայայտելու համար : Բանաստեղծի համար բախտաւորութիւն մըն է ունենալ վերը բացատրուած կատարեալ վիճակը , վայելած ըլլալ ա՛յն տեսարանը , որ ներշնչած է իրեն , բանաստեղծելու համար Արեւագալը :

Գրիստոս լոյս մըն է արդէն իր գործերով : Անոր Սուրբ անունը տիրած է ամէն կողմ , ինչպէս կը տիրէ լոյսը իր Վեհափառ գահոյքէն : Արեւելք , Արեւմուտք , Հիւսիս , Հարաւ լեզու կտրած են այդ լոյսին ազդեցութեան տակ , օրհնութիւն , երգ կը թրթռացնեն դէպի Լոյս-Փահլ :

Արդարներու, զգացողներու եկեղեցիները՝ կը փառաբանեն՝ կը բարեբանեն լուսացած առաւօտին մէջ, խաղաղութեան առաւօտը՝ Քրիստոսը, կ'որհնուի «Ծագողն լուսոյ», կը բարեբանուի Ան որ տուաւ «գիմաստս լուսոյ»։ Անսահման ծաւալում մը կայ Արեւելքէն Արեւմուտք, Հիւսիսէն Հարաւ ծաւալում մը Լոյս-Քրիստոսի իմաշումներուն, որոնք զիրար կը խաչաւեն, զիրար կը դիմաւորեն, կը միանան, կը գրկեն ու կը համբուրեն Սըրբազան բանաստեղծի զգածուած գրչին տակ։

Քրիստոսի այդ լուսեղէն դիտողութեան ներքեւ կը խմբէ բանաստեղծը զանոնք, որ «պանծալիք»ին, «ցանկալիք»ին, եւ «բաղձալիք»ին եւ որ՝ կաթի փոխան խմեցին զմայլեցուցիչ գինին։ Սքանչացումով չէ՞ք զգար բանաստեղծին սուր խոյանքը դէպի «Լոյս, արարիչ լուսոյ, առաջին լոյս», առտուան լոյսի ծագած վայրկեանին, եւ այնքան սուր է այդ խոյանքը, որ արեւէն ալ առաջ Լոյս-Քրիստոսը կը տեսնէ։ Երբ դեռ մութ է ամէն կողմ ու մարդիկ կը ննջեն դեռ իրենց աչքերը փակած, Անոր անունը «գովեալ» է արդէն։

Երկինքի գութը, կարեկցութիւնը ցաւերու մէջ տորուած սրտի համար լոյսի հեղեղ մըն է։ Ընկճած հողիններու համար ակնկալութեան, յոյսի նըշոյլ մը, պէտք մը, կազդուրում մըն է։ Մարդը միշտ կ'զգայ այդ պէտքը իր մէջ։ Եւ Սրբազան բանաստեղծը այնքան կարօտ է, այնքան պէտք ունի այդ կարեկցութեան, որ լոյսի արագութեան հասնիլը կ'ուզէ «ողորմութեան լոյս»ին։

Մարդու բարոյական կամ հոգեկան բոլոր կա-

բողոքիւնները լոյս են կաւ կրնան լուսաւորուիլ : Կիրքեր խաւարի պէս կուգան եւ կը մթնցնեն ինչ որ լոյս է մարգուն մէջ : Ողորմութեան լոյսն է որ կը փարատէ աղջամուղջը, ինչպէս որ առտուան արեւը կը ճեղքէ, կը վտարէ գիշերուան մթութիւնը երկրի վրայէն :

Սրբազան բանաստեղծին բոլոր երգը աղաչանք մըն է լոյսի . կ'ուզէ լուսաւոր, ցօղաթուրմ, զրւարթ, թարմ եւ բերկրանոյշ Առաւօտի պէս նորոգուիլ : Անրնկճելի տխրութիւն մը կայ աղաչանքին մէջ, որուն առջեւ կը խոնարհի լոյսը, կը ծագի, կ'ողողէ մարդիկ՝ սրբացած, կրօնականացած մարդիկը, որպէս զի ասոնք ըլլան « որդիս լուսոյ եւ որդիս տուրնջեան » :

Մարդկային կարողութիւններու նբութիւնները, ազնուացումները, հոգեկան աշխարհի լուսապայծառ զարգացումը՝ անվիճելի պէտք մըն են ապրելու համար մարդու կեանքը : Որչափ բաղմնրանգ ըլլայ ա՛յդ պէտքերէն իւրաքանչիւրին յատկութիւնը, այնչափ աւելի կը յարմարի ան՝ լոյսի յատկութիւններուն :

Հրաշալի չէ՞ Սրբազան բանաստեղծին ներշնչումին պատճառը : Երգի մը՝ աղաչաւոր երգի մը քանի մը տուններուն մէջ կրնա՞ր մտածուիլ մեծ ներդաշնակութեան մը, բնական լոյսի, իմանալի լոյսի, եւ մարդկային ներքին լոյսերուն ներդաշնակութեան մը ճշմարիտ բանաստեղծութիւնը : Այո՛, դժուար կը մտածուի : Բայց եկեղեցին Մեծ Պահճի սա՛ն անցնող օրերուն, ու անցեալ չա՛տ մը Մեծ Պահճի օրերուն, մեզի այդ երգը կրկնեց ու երգեց :

9. ՈՒԽՏԻ ՀԱՄԲԱՆ

Երբ ձեր սիրուն աշուկներով գգուէք այս խորագիրը, պիտի հարցնէք ինքնին. ո՞րն է այդ ուխտի ճամբան, ի՞նչու Ս. Ստեփաննոսի ճամբան է ան. ի՞նչու Արմաշի Ս. Կարապետի ճամբան է ան. թէ Արմաշի Չարխափան Ս. Աստուածածնի ճամբան:

Ո՞րն է այդ ուխտի ճամբան. մտածեցէք ու պիտի գտնէք,

Ճամբաներ կան ընտանեկան եւ բարոյական կեանքին մէջ. ճամբաներ նեղ, ճամբաներ լայն, ճամբաներ դիւր, ճամբաներ խորտ ու բորտ, ճամբաներ սաղապածեմ: Այդ ճամբաններուն նկարը գծուած է բարոյականի առաջին վարպետներէն, Յիսուսէն, Պղատոնէն ու Արիստոտէլէն:

Այդ ճամբաններուն համեմատ մարդոց դասակարգերն ալ կ'որոշուին:

Կեանքի անել բաւիղին մէջ ամէնէն ապահով ճամբան դերբուկ ճամբան է:

Այս ճամբան վերելք մըն է մարդուն համար, վերելք մը բարոյականի բարձունքներուն վրայ:

Այդ վերելքը կատարեցի դարձեալ, ինչպէս արդէն սովոր եմ կատարել ամիսը մէկ երկու անգամ. այնքան հոգեկան պէտք մը դարձած է

ինծի այդ վերելքը. եւ ինչո՞ւ ուրիշներուն համար ալ նոյն բանը չըլլայ. . . :

Յաւի Տունը մտայ եւ ցաւի իրական: պատկերները գիտեցի ակնապիշ: Այվազովսքիի ծովանկարները ա՛յսքան հետաքրքրութեամբ պիտի չը գիտէի:

« Խլեակներ չէին անոնք, այլ համբերող հոգիներ: Տանջանքին մէջ ստոյիկեան համակերպութիւնը խորունկ փիլիսոփայութիւն մըն է:

Նայուածքնուն մէջ բողոք չկար, այլ աղօթք. աղօթքը լոյս կուտար վատած դէմքերու, ժպիտ՝ գունատ այտերու, ցոլք՝ փոս կոպերու մէջ թաղուած մատաղ աչքերու. երկար յառեցայ այդ նայուածքներուն, ո՛րքան պիտի չնայէի արեւուն ցոլքին, լուսինի շողին:

Հո՛ս աւելի խորհուրդ գտայ, քան հմայք:

Այն ատեն շատ երջանիկ կ'զգայի ինքզինքս հիւանդներու մնարին հսկելուս, մարած աչքերու համբոյր տալուս եւ դալուկ այտերէ ժպիտ քաղելուս համար: Հիւանդին խցիկը ինծի լայն կուգայ ընդարձակ սրահէ մը Գաւիթի. իրաւցնէ, հոն Կոնստանտինոպոլսի պատերէն կախուած ծաղկահիւս սրահներ, գետինը տարածուած նախշուն գորգեր, Կոնստանտինոպոլսի քանդակներ ու դրասանդներ, սակայն հոն կը կրեմ այն տեսակ հոգեկան հրճուանքներ՝ որոնց ճաշակը ուրիշ ո՛չ մէկ տեղ կրնամ առնել:

Մօտեցէ՛ք, վշտի խորշակէն չմրկած փափուկ հոգիներ, մի՛ վախնաք, դո՛ւք ալ մօտեցէ՛ք սա՛ ծաղկատի հիւանդին, ձեր հոգիի եղբայրն է ան, տեսէ՛ք չար ցաւը ի՞նչպէս կը պրկէ անոր բազուկ-

ները, կը գալարէ աղիքները, քիչ մը վերջը հանդարտ վայրկեան մը պիտի ունենայ, եւ ինչ անհառ բերկրանքով պիտի համակուի, երբ իր հանդէպ գտնէ գլխաւոր եղբայրներ. արդեօք անոնց ժպտուն դիմագծութիւններէն սպեղանի պիտի չի հոսի իր երակներուն մէջ, ամօքանք պիտի չընդունի: Յաճախ զգայուն եւ անուշակ հիւանդապահ քոյր մը երկինքէն իջած հրեշտակի կը նմանի, իրեն յանձնուած հիւանդը կը դարմանէ՝ միսթարիչ խօսքեր չրթունքին վրայ միշտ պատրաստ, ու այսպէս բարեբար ազդեցութիւն մը կը գործէ:

Անցէ՛ք միւս մահճակալը առանց դժգոհանքի ծամածռութիւն մը փոթելու դէմքերնուդ վրայ, վասն զի հիւանդները հոգեբաններ են, որ մարդոց ներքին տրամադրութիւններն իսկ կը գուշակեն, եւ սուր հոտառութեամբ մը կը հասկնան յայտնուած զգացումներու անկեղծ կամ սուտ ըլլալը: Տա՛ հալումաշ հայրիկը ո՛րքան կը տքայ. արդեօք բաղդէ ինկած մըն է որ մեր այցին կը կ'սպասէ անշուշտ, եւ երբ ողբերգէ «Ջաւակներս. . .» ինչո՞ւ սրտագին չպատասխանենք. «Մեհնք ալ քու զաւակներդ ենք, անոնց պատկը մեզի՛ տուր»: Այգ յայտարարութիւնը պիտի չգործարէ իր այրող կուրծքը:

Ամէն հիւանդի վիճակ պիտի չներկայացնեմ, առիկա գծուարին գործ է ինծի համար. միայն պիտի փափաքիմ որ սիրէք հիւանդները:

Անոնց տունը վիշտի տունն է. անոնց ճամբան ծաղի ճամբան է:

Իսկ մենք, ազնիւ մարդիկ, կը դրդանու-

չենք բառերը . վիշտի տունին կ'ըսենք Սզգին (Ամէնուն) Տունը . Խաչի ճամբուն կ'ըսենք Ուխտի ճամբան :

Այս ճամբուն վրայ կը տեսնենք տառապանքի զաւակներու տողանցումը , զորս մեր եղբայրներն ինքն ինքեւր կը կոչենք . կը ճանչնանք ալ զանոնք , վասն զի սիրելը ճանչնալ է , կը համակրինք , կը խօսինք անոնց հետ ու կը մխիթարենք . հապա աշունք . — անոնք ալ բիւր սեւեռումով կ'աղօթեն մեզի համար :

Ուխտի ճամբէն անցած էք , քաղցրիկ հագիներ , մենաւոր ճամբաներու բանաստեղծութիւնը չ'իշխեր հոն , այլ հեւքի , հառաչի համերգը կը լսուի , ու Գութի համերգը կը դառնայ :

Ուխտի ճամբան՝ մեր ամէնէն սուրբ իղձերուն ճամբան է :

ՏԻՐԱՅՐ Վ .

Է. ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կենսագրութիւնը պատմական սեռին կը վերաբերի գրականութեան մէջ: Ինքն ալ պատմութիւն մըն է, միայն թէ՛ մասնական տնհասական պատմութիւն մը: Հետեւաբար կենսագրական գրութիւններն ալ պէտք է ունենան այն բոլոր յատկութիւնները՝ որոնք պատմական ոճին հական պայմանները կը կազմեն ⁽¹⁾: Կենսագրականի մը հեղինակն ալ նիւթ պատմագիրին պէս պէտք է ունենայ բարոյական եւ գրական կրկնակ յատկութիւններ: Պէտք է ըլլայ հաւասարիմ եւ կասարեալ եւ՝ մանաւանդ չեզոք. իր հերոսին կեանքը նկարագրած ասեմ, պէտք է երբեք մոռնայ թէ անկողմնակալութեան աչիով միայն դիտելու է բոլոր անցքերը, անոր կեանքին բոլոր պատահարները: Յետոյ, իբր գրական յատկութիւն, կենսագիրն ալ պատմագիրին պէս, պէտք է գիտնայ դեպքերը համախմբել կանոնաւոր չորդուրեքամբ մը, յիշատակելիք դեպքերուն մէջ լաւ ընթրութիւն մը ընել, գործածել պարզ ոճ մը եւ ամէն բանէ առաջ ուսումնասիրել:

Երկու տեսակ է կենսագրութիւնը. առաջինը՝ երբ հեղինակ մը ուրիշ անձի մը կեանքը կը պատկերացնէ. եւ, երկրորդ՝ երբ մէկը իր գրիչով կը ներկայացնէ իր իսկ կեանքը: Այս երկրորդ պարագային, կենսագրութիւնը կը կոչուի ինքնակենսա-

(1) Տե՛ս Պատմական Տեսութիւն՝ իր կարգին.

գրութիւն՝ կամ, նաեւ, յիշատակագիր: Ինքնակենսագրութիւնը գրագիտութեան շատ մը վարպետներէ կը նկատուի իբր գերազանցապէս Ֆրանսական գրական սեռ մը: Ասոր պատճառն այն է թերեւս որ, ընդհանուր ազգերու գրականութիւններու պատմութեան մէջ մեծագոյն ու կարեւորագոյն ինքնակենսագիրները Ֆրանսացիներ եղած են, թեւ Ֆրանսա շատ մեծ կենսագիրներ ալ ունեցած է: Յիշատակութեան արժանի ինքնակենսագրութիւններ բոլորած են Լա Ռոսֆուօ, Տիկին-ԼաՖայէթ, Սեն-Սիմոն, Եւայն: Տաղանդաւոր կենսագիրներ են Պլուսարիոս, Տակիտոս՝ իր համբաւաւոր «Ագրիկոլայի կեանք»ով, Վուրդեռ Եւն.: Հայերու մէջ ինքնակենսագրութիւնը գրեթէ բոլորովին անմշակ մնացած նիւղ մըն է, հակառակ իր այնքան գեղեցկութեան ու կարեւորութեան: Կենսագիրներ բաւական ունեցած ենք. ասոնց մէջ իբր ամենէն անուանին կը յիշատակուի Աբրահամ Ալվազեան՝ որուն, սակայն, ուղղամիտ քննադատներ, կենսագիրի գրական յատկութիւններով շատ օժտւած չլլալը յայտարարած են: Յաշոդակ եւ հաւատարիմ կենսագիր մըն է նաեւ Տօք. Վ. Թորգոմեան, որ տարիներէ ի վեր հայ բժիշկներու կենսագրութիւնը կը հրատարակէ: Այս նիւղը մշակել սկսած են նաեւ Արշակ Ալպոյանեան եւ ուրիշներ, որոնք հետզհետէ կազմուելու վրայ են: Յ. Պարոնեան իր Զոյներով ցոյց տուած է թէ մեծ երգիծաբանը տաղանդաւոր երգիծական կենսագիր եր նաեւ:

---

1. ՄԱՏԹԷՈՍ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

(ՅԵՆԱՏԱԿՆԵՐԷՍ)

Տասնըչորս տարի կայ երբ առաջին անգամ տե-
սայ Մամուրեանը, Իզմիրի վարժարանին մէջ: Նա-
խակրթարանի առաջին տարիս էր: Ու յիշողու-
թեանս մէջ անջնջելի կերպով գրողմուած կը մնայ
իր պատկառելի գեղեցկութեամբ գլուխը: Առա-
ջին տպաւորութիւնս՝ վախի, հիացումի, զմայլան-
քի ու գողտր ու վախկոտ սէրի խառնուրդ մը
եղաւ: Որովհետեւ այդ եղական արտայայտութիւ-
նով մարդուն առջեւ, առաջին անգամ սիրտիս մէջ
արթնցաւ միամիտ ու խօշ խանդաղատանք մը:
Ու ապահով եմ որ դիս աշխատութեան մղող միակ
ու տիրական ոյժը, անոր հաճելի ըլլալու հրա-
պոյրը եղաւ այն ատեն: Իր ժպիտը, իր թափան-
ցող աչքերուն ժպիտը, տարօրինապէս հպարտա-
ցընող բան մը ունէր, բոլոր նիւթական վարձատ-
րութիւններէն ու բարենիշի գումարներէն աւելի
հպարտացնող ու աւելի խրախուսող: Տարօրինակ
արտայայտութիւններու կը հասնէր իր ձախին շեշ-
տը, մերթ հզօր ու ահազդեցիկ, մերթ անդի-
մադրելի կերպով գրաւիչ, մերթ ամբողջ փաղաք-
չանք ու մերթ ամբողջ սարսափ: Աշակերտի մը
անունը միայն արտասանելով կը պատժէր կամ
եղանիկ կ'ընէր զանիկա՝ շեշտին համեմատ, որով

այդ անունը կ'արտասանուէր: Երբեք մարդ մը զիս անոր չափ հմայած չէ. մանկութեանս ամէնէն երջանիկ օրերը անոր կը պարտիմ, ինչպէս բոլոր հպարտութիւններս ու հպարտութեան բոլոր իրաւունքներս: Ատոր համար զինքը սիրողները անչափօրէն սիրած են, թովուած անով, անոր նայուածքովը, ժպիտովը, ձայնովը, բոլոր այն անսեթեւեթ դիւթութիւններովը, որոնց գաղտնիքը ունին միայն ազնուական հոգիները: Ու բարձրագոյն կարգէն սկսեալ, մինչեւ նախակրթարանի վերջին աշակերտը, ամէնքն ալ, մանուկը, ինչպէս պատանին ու երիտասարդը, ինքնայօժար ակնածանքով մը միշտ կը շրջապատէին զինքը: Երբեք Տնօրէն մը այնչափ չէ յարգուած, ու այնչափ հպարտութեամբ չէ սիրուած:

Պալով իր դասերուն, գերագոյն մէթոտը ունէր ան՝ դասաւանդութեան. պարզ, վճիտ, լուսաւոր ու տաք ոճ մըն էր իրենը, խօսակցութեան մը պէս համով, յանկուցիչ ու տիրական: Տնտեսագիտութեան ու լեզուի իր դասերը, պարզապէս խնճոյքներ էին, — ու ամէն անգամուն դասարանէն դուրս կ'ելլէի գինովցած լուսաւոր աղուորութիւնովը նոր հորիզոններուն, որոնք մտքիս առջեւ կը պարզուէին անասելի քաղցրութիւններով: Ամէն դասէ ետք ինքզինքն աւելի հարուստ, աւելի մեծցած, աւելի երջանիկ կ'զգայի: Ու երբ անձեռնհաս Հոգաբարձութեան մը վաղանցուկ շրջանին, Մամուրեան հեռացաւ դպրոցէն, ու դիմացս տեսայ օր մը, իբրեւ Տնօրէն՝ ողորմելի ու չնորհալի ապիկար մը, զգուանքի ու ըմբոստացումի մէկ

վայրկեանիս, գիրքերս առի ու մէյ մըն ալ չվերադարձայ այն տեղը, որ քանի մը տարի փողփողուն իմաստութեան տաճարը եղաւ:

Իբրեւ գրագէտ, Մամուրեան եղական գիրք մը կը գրաւէ 19րդ. դարու վերջին քառորդին հայ գրականութեան մէջ, ձգելով լեզուական անհուն կարեւորութիւնը իր գործունէութեան, — որովհետեւ աշխարհաբարի ամէնէն հոյակապ մը շակններէն մէկը եղած է, — ու ձգելով բոլոր այն թարգմանածոյ գործերը, զորս սերունդներ կարգացած են, իր ինքնագիր երկասիրութիւններուն մէջ Մամուրեան անվիճելի ու շատ իսկատիպ տաղանդով վարպետ մըն է:

Նոր դպրոցի զաւակ՝ չեմ կրնար հոս, — բոլոր երախտագէտ խանդաղատանքովս հանդերձ, որ ունիմ պատկառելի վարպետիս համար — արգիլել ինքզինքս պզտիկ փակագիծ մը բանալէ: Մամուրեանի միակ — օ, շատ աննշան, ու հազիւ թէ — թերութիւնը եղած է չհաճագրդուելիը գրականութեան այն գեղեցկութիւններովը, որոնք éliteի մը միայն մատչելի՝ անմիջական օգտակարութիւն մը չունին ամբոխին համար: Ինքը, լայն ու խորունկ համակրութիւններով սիրտ մը՝ անհատական ու ենթակայական՝ նուրբ, կնճռոտ երբեմն հիւանդագին, յաճախ պաշտելի գեղեցկութիւններու ու շնորհալի, ու մեղամաղձոտ անօգուտութիւններու առջեւ կանգ չէ կրցած առնել: Ու ատիկա զգալի է նոյն իսկ իր ոճին մէջ, որ միշտ պարզ, չափաւոր, անսեթեւեթ ու տրամաբանա-

կան եղած է : Մամուրեանի մէջ մի՛ փնտռէք ոճի ու ձեւի անօրմաշ ու հրաշալի գունագեղութիւնները, ու զգայնութեան հիւանդ նրբութիւններուն խռովիչ ու թելադրական բանաստեղծութիւնը, որուն կը պատահինք «նոր»երուն քով : Ու շատեր, գիտեմ, պիտի ժպտին թերութիւն բառին զոր վերը գործածեցի, եւ զոր իրենք խանդավառօրէն պիտի փոխէին արժանիքի : Երբեք չը պիտի զարմանայի : Այնչափ ամէն բան կախում ունի անհատական խառնուածքէ ու նախասիրութենէ :

Չեմ կրնար այս համառօտ գնահատական փորձս վերջացնել, առանց քանի մը բառ ըսելու Մամուրեանի ներքին կեանքին վրայ : — Երեւակայեցէ՛ք կանաչներու մէջ կորսուած՝ պատշգամաւոր կոկիկ տուն մը, — գոհար մը — ներդաշնակութեան, շնորհի, սիրոյ ու մտածկոտ լուծեան անկիւն մը : Ներս կը մտնէք, — թուղթեր, գիրքեր, հանդէսներ, օրագիրներ, մեծ մասը ֆրանսական ու անգլիական՝ ու գաւիթին տիրող, հսկայ թանգարանը, որ ինքն ալ իր տիրոջը ալեւոր վեհութիւնը ունի : Կէր կ'ելլէք իր գրասենեակը . իր պարզ ու սրտաքայք ընդունելութեանը առջեւ անմիջապէս կը մոռնաք ձեր շուարումը : Ու իր քաղցր մտերմութեանը մէջ ժամերը կը սահին խօսակցութիւններուն ամէնէն համեղովը, մինչեւ որ յաճախ Ձիւնկիրեանին ձայնը՝ չսթափեցնէ ձեզ անուշ ու մրտերիմ թովչութենէն որուն անձնատուր եղած էիք :

Ա. ՇԱՔԼԵԱՆ

2. ՊԱՏ. ՍԻՄՈՆ ԴԱԻԹԵԱՆ

Հոս Պատ. Սիմէոնի կեանքին մէկ ուրուագիծը պիտի ներկայացնենք՝ գրուած այնպիսիէ մը որ անոր ոտքը նստաւ, ինչպէս Տիմոթէոս նստաւ Պօղոսի ոտքը եւ ինչպէս Պողիկարպոս՝ Յովհաննէս աւետարանիչին ոտքը :

Եթէ մէկը ելլէ Մուշի դաշտէն Հաւաճողորիկ գիւղը եւ տեսնէ թէ ո՛րքան պարզ է գիւղացիներուն կեանքը, եւ ապա՝ կազնիի մացառուտով ծածկուած լեռներէն անցնի Սինամերկ գիւղը, — ուր Պատ. Սիմէոն ծնաւ, եթէ սխալ չենք յիշեր, եւ ուր, թէեւ մենք չենք երբեք գտնուած, կեանքը աւելի պարզ կը կարծենք եւ աւելի հեռու արտաքին աշխարհէն, որուն հետ քիչ կապակցութիւն ունի, գործերուն ազդեցութենէն, — պիտի զարմանայ որ հոն ծնած մէկը կրցաւ իր բարի ազդեցութիւնը այսքան ընդարձակօրէն զգալի ընել :

Սիմոն պատանին արթուն միտք եւ գիտութեան ծարաւ ունեցած ըլլալու է : Ասոր բերմամբ իր երիտասարդ հասակին մէջ եռանդուն ընթերցող մը եղաւ, ի մասնաւորի կրօնական գրականութեան : Կը բաւէր պահ մը նստիլ եւ խօսակցիլ անոր հետ՝ հասկնալու համար թէ ո՛րքան խորապէս հմուտ էր պատմութեանը մայր եկեղեցիին, որուն մէջ ծնած էր, եւ թէ ո՛րքան կը յարգէր անոր ազնիւ պաշտօնեաներուն յիշատակն ու գրը-

ուածները: Բայց անոր ամէնէն նշանաւոր՝ յատկանիշն էր սէր ճշմարտութեան եւ իղձ՝ իր կեանքը անոր համաձայնեցնելու: Անոր մէջ հոգեւոր Բնութիւնն էր տիրող, եւ թէեւ անոր գաղափարներէն ոմանց վրայ խիստ քննադատութիւն լսած ենք անցեալ տարիներու մէջ, երբեք չենք լսած որ ամբաստանուած՝ ըլլայ թէ ստորին, անիրաւ կամ անձնասիրական բան մը ըրաւ: Անոր նկարագիրին հիմնաքարն էր Քրիստոսի հաւատարմութիւն եւ եկեղեցիի սէր: Եւ անոր համար միակ եւ բարձրագոյն նշխանակութիւնն էր Աստուծոյ ներշնչեալ խօսքը, որ կը բովանդակուի Հին եւ Նոր Կտակարաններուն մէջ:

Իր մեծադիր պատկերը կախած եմ մեր տանը մէջ՝ զինքը աչքի տակ պահելու համար միշտ: Բըլրային ցցուն ճակատը՝ որուն վրայէն անցողաբձ ընող հոգերը նեղ ճամբայ մը չեն գծեր, անկեղծ ու մաքուր խորհուրդներու տաճար մը կը ներկայայնէ: Երկու թաւուտ կամարներուն ներքեւ վառուող ածուխ աչուրներուն մէջ սիրտը ինքզինքը կը յայտնէ:

Անհնար է որ նայիմ այդ անծփանք, խաղաղիկ դէմքին ու ներշնչում մը չընդունիմ: Արդեօք Քրիստոս այս մարդուն երեւոյթը ունէր: Ամէն անգամ որ Յիսուս մարմինով երեւակայեմ, Պատ. Սիմոնի կերպարանքով կը ներկայանայ Ան: Անոր պարզութիւնը, անոր տիրապետող շարժումները, անոր անդիմադրելի նայուածքը, անոր իմքնախօսիկ արտայայտութիւնները, անոր ակնածելի շուքը, անոր բռնադատող, տիրական հմայքները՝ ո-

րոնցմով իմ երկիւղներուս, դեղեկոտ վարանքներուս մէջ կը քաշէր, կը տանէր զիս իր ետեւէն ո՛ր կողմ որ ուզէր, ինք, վերջապէս Պատ. Սիմոն Դաւիթեանը միտքս կուգայ: Ինքզինքը խորունկները ծածկող, աննշան տարօրինակ մարդ մը, որուն վրայ ժամանակին հնարած ձեւերն ու գոյները չկան, բայց իրեն կը քաշէ ուշադրութիւնը ամէնուն: Երբ դիմացդ կ'ելլէ, կը հասկընաս թէ գերազանց հոգի մը կայ ներսիդին: Զինքը տեսածիդ պէս Յիսուս միտքդ կուգայ: Յիսուսի հոտը կ'առնես վրայէն: Զինքը տեսնելով անպատճառ առաքելական դարը, նախնի քրիստոնեաներու օրերը կը յիշես՝ պարզ, վստահ, անկեղծ, անպաճոյճ եւ անսեթեւեթ, ամէն բանի զիջանող, ամէն բանի հաւատացող, ամէն բանի յուսացող, ամէն բանի համբերող:

Պատ. Սիմոնի կենսագրութիւնը ընելու ոչ մը տադրութիւն ունիմ, ոչ բաւական պաշար — այդ լեցուն, արդիւնաւոր կեանքին, որ ճշմարիտ մարգարէի մը ու ճշմարիտ առաքելի մը կեանքն էր, «Աստուծոյ մարդուն» կեանքը: Հասոր մը պէտք է անոր — այդ լռիկ, հեզ ու անմուռնջ, գլուխը կախած՝ խուսափուկ, հալածական ստուերի մը պէս պտըտող հովիւին, որուն ներքին աշխարհը ոչ ոք տեսաւ, ուր հրեշտակ-մարդը կը պտըտէր, փառք ու մեծութիւն հագած՝ կատարած անմահ գործերը թուելու, արձանագրելու համար: Գացէ՛ք, հարցուցէ՛ք, այն ամէն վայրերուն՝ ուր ինք պտըտեցաւ: Հարցուցէ՛ք իր ժամանակի մարդոց, որոնց դպաւ, որոնց հետ աղօթեց, որոնց հետ խօ-

անցաւ, ու ամէնն ալ պատմութիւն մը ունին, յիշատակութիւն մը ունին, զոր սրբութեան մը պէս կը պահեն իրենց ներսիդին:

Պատ. Սիմոն աղմուկ յարուցանող, անուն հանող մարդ չէր: Ոմանց համար սանկ պատուելի մըն էր: Աւեսաբերի մէջ ալ Ս. Դ. ստորագրութեամբ՝ պարզ, խեղճուկ, անզարդ ու անփայլ գրիչ մը, որ յաւա'նոտութիւն մը ցոյց չէր տար. կրցածին չափ կը ծածկէր ինքզինք՝ նոյն իսկ հին, հեշտին, հասարակ ոճի մը տակ: Այլ ո՛վ որ ճանչցած է Պատ. Սիմոնը — զինք, քանզի դժուար էր զինք ճանչնալ — ո՛վ որ, կ'ըսեմ, թափանցեր է անոր կեանքին, անոր ոգիին, ինծի հետ պիտի միաբանի ըսել թէ՝ իր բոլոր յատկութիւններով մեր պաշտօնէութեան «հայրն» էր ան: Բարձրագոյն տեղը պէտք է տալ իրեն հոգեւորական կարգին մէջ: Ան էմբսընի նշանաւոր խօսքը մարմնացուցած էր իր վրայ — «Այնքան բարձր կը խօսի ինչ որ դուն ես, որ չեմ կրնար լսել ինչ որ դուն կ'ըսես:» Այո՛, ան շատ կամաց կը խօսէր, հազիւ կը լսուէր իր ձայնը, բայց իր կեանքը բարձր կը խօսէր այնքան, որ խուլերը կրնային լսել իրեն: Տէրոջը ձայնն էր ան: Իմ տեսածներուս մէջ ամէնէն մեծ հոգիներէն մէկն էր:

Պատ. Սիմոն՝ հեռաւոր, աննշան գիւղի մը մէջ բուսած, հովերով ու գոգերով սնած, արեւով եփած թրծուած, ծառին ու թուփին հետ մեծցած, արտին տաքուկ հողերուն վրայ՝ գիւղի կոյս կեանքով ու միայն «եզան վաստակ»ով հասակ առած, կեանքի արեւածաղին մէջ իսկ հաւատաւոր տղայ

մը՝ աշխարհէն դուրս ապրելու բնագոյններէն վարուած՝ պզտիկ ճգնաւորի անմեղ փորձերէն անցնելէ հտք, Նրուսաղէմ երթալ եւ կրօնաւոր մը ըլլալ միտքը կը դնէ, եւ վերջապէս «չար Սիմոնիկը» իր մայրը կը լացընէ, տարիներով իր կոխած անցած ճամբուն հողը կը պագնէ ու կ'երթայ Ս. Բաղաքը: Հոն իր ուսանողական ընթացքին մէջ մէկ քանի աւետարանական ճշմարտութեանց յայտնութեամբը իր հանգիստը կը վրդովի, եւ հուսկ ապա, տիրացու Սիմոնը վանքէն կ'աներեւութանայ եւ քալելով Պոլիս կուգայ, շիտակ Պէպէքի ճամբան ձեռք կ'առնէ: Տր. Համլին — մեծ միսիոնարը — որ աչքին մէջէն մարգը կրնայ տեսնել եղեր, մեր Պարոն Սիմոնին վրայ իր ձեռքը կը դնէ: Պարոն Սիմոն Պէպէքի «ճամբանէն» ելածին պէս Նիկոմիդիա կ'անցնի: — Այս երանելի քաղաքը թէ՛ անոր երախայրին վայելց թէ՛ վերջին պտուղը՝ հուսկ յետոյ իր գերեզմաննոցին մէջ հիւրընկալելով անոր յետին մնացորդը: — Հոն վարժապետական համալսարան՝ բայց անմոռանալի շրջան մը բոլորելէ վերջ՝ իր ետեւէն թողլով աշակերտներ, որոնք այսօր երեսնին խաչակնքելով կը յիշեն իր անունը, Նիկոմիդիացիներուն սիրելի վարժապետը ու իրենց փեսան Մարիով մը ջխթուած թռաւ գնաց իր ծլած բուսած երկիրը՝ յուսախաբ ընելով իր երկրացիները, որոնք զինք վարդապետ մը տեսնելու հպարտութիւնը ունենալ կը ցանկային: ալ ինք աւետարանիչ-վարդապետ մը, իրօք, հովի մը պէս կ'անցնի Խնուսը, Վանը, Մուշը, գիւղերն ու գաւառները վարելէն ցանելէն, ամէն

կողմ Աստուծոյ խօսքով լեցնելէն վերջ՝ կուգայ իր գութանը կը մխէ Պիթլիզի հողին մէջ։ Հոն՝ Տէրը իր աշխատութիւնը օրհնեց ու իրմով ծնաւ մեր ամէնէն ծաղկած եկեղեցականներէն մէկը, որուն «հրեշտակը» եղաւ ու հովուական ճոկանը կրեց արժանապէս երկար տարիներ։ Ա՛լ աս ժամանակամիջոցը ո՛վ պիտի քրքրէ, ո՛վ պիտի պրպտէ։

Նախախնամութեան ձեռքը զինք վերցուց նետեց նորէն Նիկոմիդիա, այս անգամ ծաղկած ճերմկած ու իր «Անթառամ»ը արդէն թառամած ու պառուած։ Նիկոմիդիացիները այս հեղ իրենց մէջ ունէին «Սիմէոն ծերունին», որ սակայն, իր թիթեռնիկի թեթեւընթացութիւնը, միտքի աշխոյժը, հոգիի կորովը լիովին կը պահէր։ Հոնկէ կանոնաւորապէս կը թղթակցէր իր հօտին հետ։ Ի՞նչ լայն սիրտ, կ'ըսէի մտքէս, այս մարդը յոգնիլ, ձանձրանալ չի գիտեր։ Կ'ամէնայի իմ երիտասարդութենէս, կը կարծէի թէ գիտէի աշխատիլ, բայց առաջին բանը՝ զոր ուսայ իրմէ՝ աշխատութիւնէր։ Քանի՜ անգամ որ կ'երթայի, իր գիրքերուն ու թուղթերուն մէջ ընկղմած կը գտնէի զինք։ Ո՛րքան կանոնաւոր օրագրութիւն մը կը պահէր. դէզ մը գիրքեր եղած էին անոնք։ Ախ, այս գանձերը ո՛ւր մնացին արդեօք։ Երանի՜ անոնց որ այդ հատորները, որոնց վրայ, ի՞նչ պահեմ, աչքս տնկած էի, ու քարոզներու դէզ դէզ խուրձերը կը պահեն իրենց մօտ։ Հսկեցէ՛ք այդ անգին գոհարներուն, այդ նուիրական նշխարներուն վրայ, Պատ. Սիմոնի բարեյիշատակ զաւակները, նշանախեց մը չկորսուի անոնցմէ։ — Զերկարենք, սակայն, չե-

դուամիս : — Հոս՝ Նիկոմիդիա՝ Պատ . Սիմոն իբր շրջիկ հովիւ կ'այցելէր գիւղերը , հոս հոն , ժամանակ ժամանակ թափթփող անձրեւի պէս միթիթա-րութեամբ ոռոգելով զանոնք : Ճշմարիտ բարիք մը , օրհնութիւն մըն էր դաշտին , մասնաւորի , քաղաքին — Նիկոմիդիոյ , ուր իր բնակութիւնը հաստատած էր : Հոն տեսայ առաջին անգամ Պատ . Սիմոնը , որ զիս գողցաւ դրաւ սրտին մէջ : Ինք էր որ գիւղի մը — Քարցիի — քարոզիչ-վարժապետը համողեց տարաւ Նիկոմիդիա : Ինչ , իմ սիրական Քարցիէս բաժնուիլ . բայց ողբացեալ Միսիրոնար Մր . Բիրսը ունինք : Վերջապէս տարին զիս՝ անփորձ երիտասարդ մը : Պատ . Սիմոն հետո էր , սակայն , վախ չունէի : Ա՛խ , անոր հետ ապրիլ . այնպիսի քաղցր վայելք պիտի ունենամ , կարծեմ , երբ Յիսուսի հետ ըլլամ հոն՝ վերը :

Բաժնուեցայ իրմէն , ու քիչ վերջը ինք ալ ինձմէ , ու ամէնէս բաժնուեցաւ : Անկողին ինկաւ , Նիկոմիդիացի եղբայրներուն ու քոյրերուն համակրութիւնը , ու հարուստ սրտի , հարուստ հոգիի տէր քրոջ մը խնամքը վայելեց , եւ , ո՞վ պիտի չըսէ թէ՛ Տր . Բ . Չէմպլըսի գաղտնի ձեռնառութիւններն անոր անկողինը թեթեւցոցին : Քանի մը ամիս իր ցաւերուն մէջ ճիկ չի հանած , « վախ » մը չըսած , հեռի բոլոր իրեններէն՝ փակեց աչուրները ; եւ ո՛ւր ինք գնաց՝ սիրտս հետը տարաւ : Այն օրէն ի վեր երկինքը աւելի ցանկալի եղած է ինձի , կարծես թէ հրապոյր մը աւելցուց անոր վրայ :

Ահա ասոնք են քանի մը գիծերը կամ գլուխ-

ները միայն իր կեանքի մեծածառալ պատմութեան :

Պատ. Սիմոն, իբր քարոզիչ, թերեւս ամէն նշանակութենէ զուրկ նկատուի : Այլ կարծեմ թէ, շատ մը առաւելակշիռ հանգամանքներ ունէր ան, որոնցմէ մենք՝ այսօրուան քարոզիչներս՝ կամ գէթ չատերս զուրկ ենք : Իրաւ է, Պատ. Սիմոն հռետորական տաղանդ մը չփայլեցուց, բեմին վրայ ազմուկ չէր հաներ, բայց անհամ, տափակ, սառերու կտորներ թափթփող, քուն բերող տեսակէն չէր, — ան ամէն տեղ նոյնն էր, նոյն հեղ, կակուղ, մեղմ մարդը թէ՛ բեմին վրայ, թէ՛ բեմէն դուրս : Անոր խօսքերն հեզասահ վտակի մը նման կուգային կը լսուէին ունկնդիրներու սիրտին մէջ . արեւին ճառագայթներուն պէս՝ որ անշուշտ, անձայն՝ կեանքը կը շինեն, որո՛ւ վրայ որ կաթին, ճիգ չէր ըներ որ իրեն մտիկ ընէին, սակայն անոնք որ բաւական ապուշ չէին, կրնային մտիկ ընել եւ բան հասկնալ . կը կերակրուէին, կը կըշտանային ու կ'ազլուէին աւելի քան որչափ պուացող գողացող քարոզիչէ մը պիտի չինուէին : Ա'ս եղած է իմ անձնական փորձառութիւնս : Պատ. Սիմոն ամէն բանէ աւելի ինքնատիպ, իսկատիպ քարոզիչ էր : Եւրոպական լեզու չէր գիտեր, ուստի աղբիւր մը չունէր, գէթ թելադրուելու, լոյս մը ընդունելու իր աշխատութիւնը դիւրացնելու համար : Ո՛չ, երբե՛ք, ամէն դուռ գոց էր իրեն դէմ : Տեղէ մը չէր կրնար օգտուիլ, մինակ էր իր մտածութեան ու վերացումներուն մէջ, Բայց ան՝ մէկ աղբիւր ունէր, Ս. Գիրքն էր, մէկ Ուսուցիչ-օգնական ունէր, Ս. Հոգին էր, մինակ Ս. Հոգին,

եւ յետոյ ինք էր իր աղբիւրը : Ինք իր մէջ էր
 Թաղուէր, կ'ամփոփուէր, եւ իր սիրտի կրօնքէն ,
 իր ներսի հանքերու երակներէն կը հանէր աղնիւ
 ու ճոխ գանձեր : Անոր քարոզներուն մէջ պարապ
 նախադասութիւն չէիր տեսներ, ճոխ ու լեցուն
 էր իմաստներով, այնպէս որ ուսուցիչ մը սովոր
 էր ըսել «Եւր անգամ նշանակութիւն ունի անոր : »
 Եւ ո՛չ միայն իմաստալից, այլ անոր քարոզներուն
 մէջ յաճախ յայտնութիւններու պէս նոր խորհուրդ-
 ներ ու զարմանալի տեսութիւններ կը պարզուէին :
 Միշտ պատգամ մը ունէր ան, երբ բեմ կ'ելլէր :
 Քրիստոնէական կեանք, կեանք կ'ըսէր, կեանք
 կը լսէր : Քրիստոնէութիւնը « ապրիլ » է, ո՛չ սոսկ
 պաշտամունք, սոսկ համոզում կամ հայեացք —
 ահա իր քարոզութեանց ամփոփումը :

Հովիւ էր, սակայն, Պատ. Սիմոն մա՛նաւանդ-
 քան քարոզիչ : Աւանձին շինած է մարդիկը որ-
 քան հրապարակաւ : Գիտէր յանդիմանել, խրա-
 տել : Երբ ծունկ ծունկի գար մէկուն հետ, կը խօ-
 սէր անկնդծութեամբ, խստութեամբ, մեղմով,
 կը խօսէր մինչեւ կուլար ու կը լացնէր զայն եւ
 յետոյ թող կուտար : Իր հօտին ոչխարները գի-
 տե՛ն միայն թէ ինչպէ՛ս քշուած են, ինչպէ՛ս հով-
 ուուած են :

Ըսինք թէ օտար լեզու չէր գիտեր . բայց իր
 լեզուն գիտէր, ու իրեն պէս հայերէն գիտցող
 հազիւ ունեցե՜ր ենք, նոյն իսկ մեր շատ մը գով-
 ուած պաշտօնէութեան մէջ : Վենետիկէն, Վիեն-
 նայէն լոյս տեսած ստուար հատորները մէկիկ մէ-
 կիկ թղթատած, սերտած էր : Կը սիրէր գրաբարը՝

Պոր մեղրի պէս կը ճաշակէր: Նարեկացին իր սիրական գիրքն էր, գրէթէ գոց ըրած էր, ա'յնքան շատ կարդացեր էր զայն: Միայն լեզուին հմուտ չէր. հայերէնագէտ էր ան ու հայագէտ: Տոմարին եկեղեցին ու բոլոր հնութիւնները ուսումնասիրեր է: Հին արժէքաւոր մատենաներու հաւաքածոյ մը ունէր, զորս իրեն հետ տեղէ տեղ կը պտտցնէր, ու հիմա չեմ գիտեր ո՛ւր տարաւ, ո՛ւր ձգեց իրեն հետ՝ այդ աչքի լոյսերը իրեն:

Պատ. Սիմոն իր ձիրքերէն վեր էր: Անոր հոգին էր մեծը՝ մանաւանդ: Իր կեանքին հետ կըցուած մէկ երկու դէպքեր՝ նկարուած արտաշարժ տեսարաններու պէս միտքիս մէջ կը մնան: Մէկն է անոր արցունքը, որ Հերմոնի վրայ իջնող շաղին պէս շատ հեղ ալեհեր մօրուքէն վար կը հոսէին, վասն զի «մարդիկ Տէրոջը օրէնքը չեն պահեր»: Անգամ մը, մասնաւորաբար, իր լալը տեսայ հրապարակաւ զինք նախատող մարդու մը հոգիին վրայ: Ո՛հ, չեմ մոռնար երբ լալագին կ'ըսէր ինձ, «Ե՛կ, Պատ. Առաքել, աղօթենք այդ եղբօր հոգիին համար, մե՛ղք է խեղճը», ու յետոյ զիս քաշեց տարաւ հետը նոյն անձին. հոն տեսնել պէտք էր անոր թախանձագին պաղատանքը, անոր յորդումը աղի արտասուքին:

Ուրիշ անգամ մը, երկու Պատ. միսիոնարներ Նիկոմիդիա եկած էին Գաւառական Ժողովի մը առթիւ, ու պաշտօն ունէին, նաեւ, իմացնել իրեն՝ Պատ. Սիմոնի՝ թէ Պոռտը ստիպուած էր դադրեցնել օգնութիւնը աւետարանչական գործին համար, զոր ինք կը կատարէր: Հարուած մըն էր

ասիկա՝ Աստուծոյ ծառային համար։ Այն նոյն պարագային, ամպին տակէն դուրս եկող արծաթ լուսնին պէս երեւցաւ անոր բարձր հոգին։ Ինչ կողէք որ պատասխանած ըլլայ — «բայց,» ըսած է անոնց, «այս որոշումը այնպիսի եղանակով մը գործադրեցէք, կը խնդրեմ, որ չըլլայ թէ եղբայրութիւնը իմանալով գայթակղի ձեր վրայ եւ Աւետարանին վրայ։» Դուք տեսէք խորունկութիւնը այս նկատումին։ Այս չէ ամէնը, սակայն. ես սաստիկ վշտացած՝ երեսս պահած էի. ալ չէի ուզեր զինք տեսնել, որուն երեսը չտեսնել առտրւան լոյսը չտեսնել էր ինձ համար։ Կուսած էր. առտու մը գաւազանը գետինը ծեծելով՝ մեզի եկաւ, վար կանչեց զիս, «Քալէ՛ չուկան երթանք քեզի հետ» ըսաւ։ Դուրս ելանք, լռիկ կը քալէինք, ես դետինը կը նայէի միշտ։ Յանկարծ կանգ առաւ, երկու ձեռքերը դրաւ գաւազանին վրայ, ու աչքերը տնկեց վրաս — Օ՛հ, միշտ աչքիս առջեւ է այդ տեսարանը — «Պատ. Առաքել,» ըսաւ՝ իր սովորական կոչականովը, «չե՛ս հաւատար որ Աստուած իր բարի կամքը կը յայտնէ իր ծառաներուն միջոցով, եւ Անիկա այս եղբայրները զրկեց ըսելու համար որ ա՛լ հոս աշխատելու չեմ։» Ա՛լ չեմ գիտեր ես ի՞նչ եղայ հոն։

Զանց կ'ընեմ ներկայացնել զանիկա Պոլսոյ խաներուն մէջ, ուր կ'աներեւութանար ծակերու ծուկերու մէջ կորսուած մը, դարիպ եղբայր մը փրկողը, քանի՛ անգամ որ հոս այցելէր։ Տեսած եմ զինք չըջապատուած նոյն դասակարգի խեղճուկ ու գեղջուկ արարածներէ, որոնց ամէնուն

հետ կը խօսի անուանին տալով, տուններնին տեղերնին հարցնելով, կը խրատէ, կը յորդորէ զանոնք, եւ անոնք կը փարին իրեն՝ կը լիզեն ձեռքը « Սիմոն պատուելի »ին :

Ո՛վ պատուելի, հա՛յր իմ հոգեւոր, աշխարհ քեզի յարմար պսակ չունէր ու չդրաւ գլխուդ : Քեզ Աստուած պատուեց, վասն զի դուն մարդոցմէ չառիր փառք : — « Արդարը կը կորսուի եւ ուշադրութիւն ընող մը չկայ : »

Ա. Կ. ՊԵՏԻԿԵԱՆ

3. Լ Ժ Ե Ց Ի Ն .

Վոսփորի մէկ ծայրէն մինչեւ Քիաղըտհանէ եւ Մաքրի գիւղէն մինչեւ Չամլըճա՝ ո՛ւր որ կայ բնմ մը, թատրոնի պէս բան մը, հո՞ն անհրաժեշտաբար տեսնուած է իր պարթեւ հասակով, խարստի եւ թիկնեղ, ոսկրուտ, ջղուտ, կովկասեան կերպարանքով ու դիմագիծերով, աղեքէկ մօրուքով, մանրիկ, պլպլուն ու թափանցող աչքերով, գրէթէ միշտ մոխրագոյն վերարկուով, ծերամոյն՝ այլ մեր է՞ն աւիւնալից երիտասարդներուն անգամ նախանձը շարժելու չափ կայտառ, միշտ կայտառ՝ եւ, ինչպէս իր սկզբունքներուն, նոյնպէս ալ ծերանալու մասին յամառ՝ գրէթէ պատմական անձը որ կը յիշեցնէ առակին Հինաւուրց Կաղնին : Անոր պէս անյողդողդ եւ աննկուն՝ ինքն ալ՝ իր շուրջը տեղի ունեցող թատերական յարափոփոխ դէպքե-

բուն, աւերումներուն եւ քայքայումներուն մէջ-
տեղ կայ ու կը մնայ կանգուն եւ միշտ համբերա-
տար ոգիով մը դէմ դնելով սաստկաշունչ հողմե-
րուն: Ութսուն ձմեռներու բեռը չէ կրցած կքել,
ընկճել իր գաւառացիի կազմը: Ճակատամարտնե-
րու մասնակցած, վէրքերով ծածկուած, կրակէ
խանժած, վառօդէն մրոտած, սպիւններով նշան-
ուած՝ բայց կենդանի մնացած քաջարի զինուորի
մը պէս որ միշտ կապուած է իր գրօշին, ան աշ-
անքաժան մնացած է Թատրոնէն եւ՝ հաւատարիմ
սիրահար՝ անդադար ընծայած է իր գորովին
գրաւականները՝ հոմանիին՝ զոր կը պաշտէ ան-
կեղծ, կաթոգին սիրտով, տեսակ մը աղապատան-
քով:

Քսան տարիէն աւելի է ճանչցած եմ զինքը,
բայց ան ատենէն շատ առաջ սկսած է մասնակ-
ցիլ Թատերական գործերու: Յաճախ կը տեսնէք
զինքը, Թատրոնին ներքին դրան սեմին վրայ,
բռունցքին մէջ զօնորդնաբի տրցակ մը: Իր այս
վիճակը չէ ուզած փոխել նոյն իսկ շատ լաւ եւ
շահաւոր դիրքերու եւ պաշտօններու որոնց կոչ-
ուած է: Նաումի Թատրոնէն կ'սկսի իր Թատե-
րական գործունէութիւնը, երբեմն իսկ երեւալով
բեմին վրայ, իր պատկառելի կերպարանքին վա-
յելուչ նօսքը բեռի դերերով, եւ ապա տարիքն
առնելուն հետ, պաշտօններ փոխելով, Թատերա-
կան-վարչական գործեր անստգիւտ հաւատարմու-
թեամբ ու խղճմտութեամբ կատարելով միշտ:
Ինքն է կենդանի պատմութիւն հայ Թատրոնին,

որուն ամէն շրջաններուն մէջ գործօն դեր մը ունեցած է : Երբ հարկ ըլլայ թատրոնի պատմութիւնը գրի առնել, կարծեմ ոչ ոք պիտի կրնայ իրմէ աւելի ստուգապատում մանրամասնութիւններով եւ ժամանակադրական ճշգրտութեամբ տալ կարեւոր տեղեկութիւններ : Նոյն իսկ դերասաններու անհատական կեանքը, վարքն ու բարքը կրնայ ձեզ նկարագրել ճշգրիտ երանգներով ու թուականներով :

Ո՛վ որ տեւական թէ ժամանակաւոր կերպով երեւցած է ըմբի վրայ, շատ բան կը պարտի իրեն : Ամէն ինչ կարելի եղած է անոր վստահիլ . իր եւ իր դերասաններուն պատիւին նախանձախընդիր եղած է միշտ . իր կարծիքը, խորհուրդը, խրատը, խրախոյսը, նիւթական թէ բարոյական աջակցութիւնը անվրէպ ընծայած է ամէն դերասանի կամ ունիւրի վարդավեան, Մնակեան եւ ուրիշներ՝ իր խորհուրդներէն ներշնչուած ու օգտուած են միշտ եւ ամէնուն ալ ճշմարիտ հայր մը, բարեկամ մը, պաշտպան մը եղած է ան : Անյաջողութիւններ, դերասանի աստանդական կեանքը, զրկումը եւայլն՝ չեն կրցած վնասեցնել զինք . ո՛ւր որ գտած է քանի մը դերասան, պարագլուխ կանգնած է անոնց, ի մի հաւաքած, սիրաշահած, համոզած եւ խումբ ձեւացուցած է : Տեսակ մը հաշտարար դատաւորի պաշտօն վարած է թատերապետներու եւ դերասաններու մէջ, ամէն գծաւորութիւն եւ անհամաձայնութիւն վերջ գտած են իր լճիւղով . իր ուղղամիտ դատողութեամբ եւ ան-

չահախնդիր նկարագիրով վստահութիւն եւ տեսակ մը պատկառանք ներշնչած է թատրոնէն ներս ու թատրոնէն դուրս, նոյն իսկ պաշտօնական շրջանակներու մէջ:

Սուր միտքը, զօրեղ կամքն ու բարոյական նկարագիրն անաղարտ մնացած են այնքան ապերախտ ասպարէզի մը մէջ ուր աւեր ու կործանում տեսած է՝ քան կանգնում, տառապանք ու անշահութիւն՝ քան վայելք:

Նախնի փիլիսոփայի մը խստամբերութեան հասնող ժուժկալ սովորութիւններով, ընտանեզուրկ ապրած է քառասուն տարիներ. իր տունն եղած է թատրոնը, իր ընտանիքը՝ գերասաններու թափառիկ խումբը: Ամէն չափ ու հասակէ, սեռէ, դասակարգէ մարդոց հետ չփուած ու տեսնուած՝ բառին ընդարձակագոյն իմաստով հանրային՝ միջազգային կեանք մը վարած ըլլալով հանդերձ, միշտ մնացած է անծանօթ եւ անշուք: Մինչ ամենայնոյն դերասանին անունը ծանօթ է հրապարակի վրայ, թատրոնի այս հինաւուրց աշխատաւորը կը մնայ մթութեան մէջ:

* * *

Իրեն չափ անծանօթ, հեռաւոր գիւղի մը՝ Ակնայ Լիճք գիւղի զաւակն է այդ մարդը: Ընտանեկան դժբաղդութիւնը մղած է ղինքը Պոլիս, մէկ մըն ալ չդառնալ չնայելու համար այն կողմն ուսկից եկած է: Հայրն էր քահանայ մը (*), համբաւեալ հմտութեամբ եւ պէս պէս ձիրքերով, եւ

(*) Տէր Պօղոս Ք.ս.հ. Շարպետեան:

արժանացած երջանկայիշատակ Ներսէս Ե. Կաթողիկոսի բարեկամութեան:

Իր հօր նման, ինքն ալ ունի հմտութիւն հայ լեզուի եւ ընդհանուր ու տոհմային պատմութեան: Ուսումնասիրած է կովկասեան կեանքը, բարքերը, եւայլն: Բերնուց գիտէ մանրամասն պարագաները ժամանակագրական, աշխարհագրական, ցեղագրական եւ այլ ծանօթութիւններով — բան մը, որով հիմակուաններս պարծելու վիճակին մէջ չենք:

Ունի յատկութիւններ, թափանցող, ուսումնասիրող եւ քննադատող միտք մը որ զինք հազուագիւտ կ'ընծայէ իր հասակակիցներուն մէջ: Խօսակցութիւնը միշտ համեմուած է պատմական դէպքերու եւ մանրավէպերու յիշատակութեամբ եւ տոհմային կեանքին՝ հեռուէն, բայց տաք՝ վաւ սրտով ու հետաքրքրութեամբ մասնակցած՝ ունեցած է, նոյն իսկ Ռուսիեանի հետ, լեզուի եւ ուղղախօսութեան խնդիրներու մէջ աշխատակցութիւն: Գրական մարդ մը չլլալով հանդերձ, իր գրիչէն ելած կտորները զուրկ չեն գրական արժանիքէ:

Նոր գաղափարներու իր միտքն անընդունակ չէ. ժամանակին հետ կ'ընթանայ, թէեւ հեռուէն. բայց մասնաւորապէս լեզուի մասին յամառ է եւ անհաշտ. մաքուր ու գեղեցիկ աշխարհաբար մը գրելով հանդերձ, չի հաւատար թէ աշխարհաբարն ապագայ եւ ինքնուրոյն գոյութիւն կարենայ ունենալ: Իր արձակ թէ՛ յանգաւոր գրուածները որոնք մեծկակ պարութայ մը կը կազմեն՝ միշտ իր ծո-

ցէն անբաժան՝ գրաբարով շաղուած ու խմորուած են : Հատընտիր նիւթերու , ձօներու , ընծայականներու , ներքողականներու հետ խառն կը գտնէք Ոսիցի մը ձօնեալ ոտանաւոր մը , իր սիրական Նաւ-կիշիին վրայ հոգեբանական կտոր մը , ինչպէս եւ 25 տարի առաջուան Պոլսոյ բժիշկներուն վրայ քննադատական մը , եւայլն՝ մէկ քանիւն ժամանակաւ Թասրոն լրագիրին մէջ հրատարակուած : Ունի Մխիթար եւ ուրիշ ողբերգութիւններ որոնցմէ ոմանք իզմիր եւ Տփղիս ներկայացուած : — 24 ժամուան մէջ գրած է (1862 թուականին) գիրք մը «Դուռ կորստեան եւ դուռ կենաց բացեալ» անուն որ 24 ժամուան մէջ սպառած է :

«Տիար» մակդիրը որով կը յորջորջեն զինք , իր նուիրագործեալ անունն է եւ միակ փառքի տիտղոսը :

Բուն անունն է Գալուստ Լճեցի Տէր Պօղոսեան Շարպետանց . տուն տեղ չունի . իր պէս անծանօթ եւ անորոշ է նաեւ բնակարանը , եթէ այսպէս կարելի է անուանել Պոլսոյ մէկ անկիւնը խղիկ մը ուր կը թառի գիշերէ գիշեր , հանգոյն մենակեաց ու տարագիր բուրի մը :

1893

ՍՄԲԱՏ ԴԱԻԹԵԱՆ

ԾԱՆ. — Տիար Լճեցին իր հայրենի գիւղին մէջ մեռաւ այս տարուան սկիզբները :

4. ՄԱՔՍ ՄԻՒԼԼԷՐ

Շանթի մը պէս, որ անկարծական ու ջլատող բան մը ունի իմ մէջ, Եւրոպական թերթերը առաջին առիթով իսկ գուժեցին մահը անոր՝ որ մեր օրերուն հանճարեղ եւ արտադրող գրագէտներէն մէկը եղաւ՝ որուն ձայնը դիւթած էր բովանդակ Եւրոպան ու վերջապէս որուն մահովը Օքսֆորտ իր է՛ն կարեւոր գոհարներէն մէկը կը կորսնցընէ ու բովանդակ գրագիտական աշխարհը կ'աղքատանայ, կարծես, անհետացումովը մեծ իմացականութեան մը, որուն մէջ կը ցոլանային շատ մը ճիւղերը գիտութեան:

Անգղիայի ու Ֆրանսայի գրական հանդէսները բաղմաթիւ էջերու մէջ գովասանքն ու կենսագրականը ըրին Մաքս Միւլլէրի որ շատ մը նկատումներով սիրելի դարձած էր իրենց, ու միանգամայն Գերմանիային ալ որ անոր հայրենի երկիրը ըլլալու միակ սիրտփանքը ունի իր մէջ:

Թոքերու հիւանդութիւնը վերջին օրերուն շատ ընկճած էր զինքը, ու կիսատ թողելու հարկադրուեցաւ այն ինքնակենսագրականը զոր Մաքս Միւլլէր ուզած էր ընել: Ու մահը վրայ հասաւ ճիշտ այն ատեն երբ լեզուաբանական կամ բանասիրական հետազօտութիւններու մէջ շատ նոր երեւոյթներու ելքը կը սպասուէին իրմէ. քանի որ ինք եղած էր մեծ հայրը բաղդատական լեզուաբանութեան:

Մաքս Միւլլէր ծնաւ Dessauի մէջ 7 Դեկտ. 1823ին: Գերման մեծ բանաստեղծ Willem Müllerի զաւակը: Նախկին տաճրիներու մէջ ունեցած է անկուշտ սէր մը երաժշտութեան հանդէպ: Սիրած վարպետներն եղած են Պէթովէն, Վալկնէր ու Մոցարթ: Տակաւին Գիմնազիօնին մէջ՝ յիշողութեան ահագին կառողութիւն կը ցուցնէր: Անցաւ Լայքցիկ ու Պեռլին՝ համալսարանին մէջ ուսանելու համար: Անկէ ի վեր սակայն Մաքս Միւլլէր Արեւելեան աշգեբու ուսումնասիրութեան տուաւ ինքզինքը որուն շատ յաջողուած արդիւնքները երեւան ելան:

Պօփի աշակերտներէն մէկն եղաւ ինքն ալ՝ որուն քով ուսաւ Սանսկրիտ, Պարսկերէն ու կարգ մը արեւելեան լեզուներ: Հնդիկ փիլիսոփայութեան վրայ իր ըրած ուսումնասիրութիւնները պարզապէս յուսահատեցնող են: Տակաւին ուսանող մը՝ համալսարանին մէջ արդէն իսկ իր բանասիրական ուսումնասիրութիւններովը — որոնք այն ատեն հատակտոր բաներ մ'էին — բաւական հռչակ հանեց:

Պեռլինէն անցաւ Բարիզ ու անկից Լոնտոն ուր սակայն պիտի կրնար կատարելագործել ինչ որ չէր կրցած Պեռլինի մէջ: Հոն, Լոնտոնի մէջ, Մաքս Միւլլէր հանդիպեցաւ իր հայրենակցին՝ Պընսընի որուն օժանդակութիւնովը իրեն կը յանձնուէր Ռիկ-Վէտայի Թարգմանութեան ահագին գործը, որ նուիրական գիրքն է Պրահմինականութեան եւ հիմը Հնդիկ գրականութեան եւ զոր 1849—1874 հազիւ աւարտեց վեց հատորներով:

1849ին ատենները ընդունուեցաւ Օքսֆորտի մէջ իբր ուսուցիչ արդի լեզուներու եւ գրականութեան, իսկ 1868ին, փոխուեցաւ իր դիրքը համալսարանին մէջ ուր ճանչցուեցաւ իբր Բրոֆէսէօր բաղդատական լեզուաբանութեան որուն մէջ անգլագական շարագրողը եղաւ :

Թիկ-Վէտայի թարգմանութիւններն ընելու ատեն, Մաքս Միւլլէր պատեհութիւն ունեցած էր հին Սանսկրիտ լեզուն պատմութիւնը գրելու : Ու ա'լ մինչեւ իր մահը Մաքս Միւլլէր անխոնջ աշխատողը եղած է լեզուաբանական այս խրթին դաշտին վրայ . ու շարունակ իրարու ետեւէ երեւան եկած են իր «Կրօնքի գիտութիւնը», «Խորհուրդի գիտութիւնը», «Հնդիկ փիլիսոփայութեան վեց դրութիւնները», «Նուիրական գիրքերը Արեւելքի ազգերուն», ու տասնեակ մը ուրիշ գիրքեր որոնց ամէն մէկին մէջ Մաքս Միւլլէր արդար բաղդատողն ու քննադատողը եղած է . — իր ժամանակին ո'չ մէկ գրողը կրցած է հաւասարիլ անոր : Ո'ր եւ է բանի ձեռք չղարկաւ անիկա, առանց լուսաւորելու ու զարդարելու : Անգլահատելի ծառայութիւններ մատուց «Արեւելքի նուիրական գիրքերը» անուն երկերով :

Հնդիկ փիլիսոփայութիւնը իրմով ճանչցաւ աշխարհ ու ամէնէն աւելի ինքն էր որ բաղդատութեան նման եզրեր գտաւ Պուտտայի ու Քրիստոսի միջեւ : Իր վճիռներուն մէջ շատ ցուրտ ու անողոք եղաւ : Ու հակառակ իր աշխատութիւններուն ու ձեռք բերուած համբաւին, շատ քիչ պարագաներու մէջ հակառակորդներու հանդիպած է .

ընկերական հեանքի մէջ բարեկամն էր անիկա ամէնուն։ Ու, հակառակ իր գերմանական ծագումին, քանի որ իր բովանդակ գործունէութիւնը Անգլիայի մէջ եղած է, ու Անգլիացիներուն մօտ, այսօր այդ մահը աւելի ծանր կ'ազդէ բոլոր Անգլիացիներուն սիրտին որոնք քիչ շատ հետեւած կըրնան ըլլալ բանասէր-լեզուագէտին շարժումներուն ։

Ու կը մտածեմ որ, երբ յանկա ձեռնարկը ունեցած է Արեւելքի բովանդակ կրօնքն ու փիլիսոփայութիւնը Արեւմուտքի ներկայացնելու, երբ յաջողած է այդ անհունապէս դժուարին եզրերու պարզ բաղդատութիւններն ընել, պիտի կրնամ կամ կրցի՞ արդեօք գոնէ թեթեւակի պատկերել այն բովանդակ վիշտը զոր իր մահովը ունեցան այսօր գիտութեան ու փիլիսոփայութեան բոլոր յայտնի հետեւողներն ու amateurները ։

Իմ փորձ մըն է պարզապէս՝ այն ընթերցողներուն որոնք առիթը ունեցած չեն Եւրոպական անցուդարձերէն տեղեկանալու ։ Մաքս Միլլէրի վրայ ներկուռ ուսումնասիրութիւն մը ընելու համար հարկաւորապէս կարդալ պէտք էր անոր բոլոր գործերը ու միանգամայն լեզուագէտ մը, աւելի ճիշդը՝ բանասէր մը ըլլալ պէտք էր ։

Խ. Բ.

5. ՕՄԱԼԻ ԴՈՒՔՍՐ

Օմալի դուքսին վրայ պէտք եղած կենսագրական տեղեկութիւնները տրուեցան արդէն : Ֆրանսական , յետոյ իտալական , անգլիական , Պելճիքայի , Բորթուկալի եւ ուրիշ երկիրներու թերթերը շատ զբաղեցան Լուի Ֆիլիբի այս զաւակով : Ամէնքը համաձայն են հաստատելու թէ Լուի Ֆիլիբի այս զաւակը եզական դէմք մըն է այն Ֆրանսացի դասակարգին մէջ որուն կը պատկանի : Հանդիսանալով Օմալի դուքսը , ամէն բանէ առաջ իր հօրը արժանի զաւակն է : Լուի Ֆիլիբի այն դէմքերէն է , որ հակառակ ժողովուրդին իր ընտանիքին դէմ տածած խուլ հակակրութեան՝ կը մնայ սիրելի անուն մը Ֆրանսական թագաւորութեան վերջընթաց պատմութեան մէջ , բան մը ունի իր անձին ու դիմագծութեան մէջ որ համակրանք կ'ազդէ , որ իրեն առանձին տեղ մը կուտայ Պուրպուրներու մէջ , եւ որ թերեւս իր սիրտի զգացումներուն ճառագայթումն է զոր ժողովուրդը կրցած է նշմարել եւ հասկնալ :

Լուի Ֆիլիբի խիստ դաստիարակութիւն մը տրւաւ իր զաւակներուն . բնաւ ուրիշներու պէս չը մտածեց անոնց « տարիքին ու հասակին խնայել : » Պզտիկ Հանրին , Օմալի դուքսը , Հանրի Դ. ի Լիսէին մէջ ա՛յնպէս էր իր դպրոցակիցներու հետ , ինչպէս պարզ քաղքենիի մը զաւակը . այդպէս

մնաց բանակին մէջ ալ իր սլաշտօնակից զօրավար-
ներուն հետ : 17 տարեկան հասակին մէջ, մտաւ
զինուորական ասպարէզը որ իր իտէալն էր . հոն
ցուցուց կորով ու զօրապետի տաղանդ : Իր աք-
սորներուն մէջ, իր մշտատեւ ցաւը սա եղաւ որ
չէր կրնար բանակին մէջ ծառայել, ու անգամ մը
բողոքեց կառավարութեան՝ ըսելով թէ « ինքը ա-
մէն բանէ առաջ Ֆրանսացի զինուոր մըն է, կ'ու-
զէ զինուոր մնալ եւ բանակին մէջ իր դերը ու-
նենալ հայրենիքի պաշտպանութեան համար : »

Մինչեւ Ակադեմիի անդամ ընտրուիլը, եթէ հե-
տեւինք Օմալի դուքսին ամբողջ կեանքին, կը
տեսնենք թէ ինչ ազնիւ կիրքեր ու առաջդիմա-
կան գաղափարներ կը բղխին իրմէ : Իր հօր դէմ,
իր ընտանիքին դէմ, իր անձին դէմ եղած այնքան
զրկանքներու փոխարէն, վրէժխնդրութեան գա-
ղափարի նշոյլն անգամ չ'երեւար իր հոգիին խորը :

Ամէն բանէ առաջ, ամէն բանէ վեր, իրեն հա-
մար Ֆրանսան կար : Աշխատիլ անոր վերակենդա-
նութեան, անոր զօրաւորութեան, անոր բարձրաց-
ման . իբրեւ Ֆրանսացի անհատ, անպատճառ իր
բաժինը եւ, իբրեւ Ֆրանսացի ամենաբարձր ազ-
նուականութեան անդամ, իր մեծագոյն բաժինն
ունենալ երկրին առաջդիմութեան մէջ, ահա՛ ա-
ռանցքը որուն շուրջը կը դառնար Օմալի դուքսին
բոլոր մտածումները, զգացումներն ու կարողու-
թիւնները :

Կը զարմանայ մարդ պահ մը՝ երբ կը տեսնէ թէ
գրէթէ զինուոր ծնած, զինուոր մեծցած, իշխու-
նական բարձր խորհուրդներու տէր այս անձը, ա-

ռանց սուրը մէջքէն քակելու, առանց իր ամենաբարձր գերդաստանի զինանշաններուն վրայ խորհրդածելու եւ ամբողջ կեանքը սպանիական երեւակայութեան մը զոհելու, գրիչը ձեռք կ'առնէ ու սիրտով, հոգիով լեցուն երկասիրութիւններ կ'արտադրէ, Գոնտէի իշխաններու պատմութիւնը գրելով:

Թագաւորի զաւակ մը՝ որ իրեն մեծ փառք կը համարի Ակագեմիին անդամ ըլլալ եւ նստիլ հոն, այն ակոռներուն վրայ, ուր յաճախ անշան ծագումով մեծ մարդիկ կը նստին, որ իրեն մեծ պարծանք կը սեպէ իմաստասէրներու եւ գիտուններու գնահատումը:

Ու երբեք ազնուական մը Օմալի դքսին պէս գործնականօրէն չէ ապացուցած թէ ինչ ուժով կը սիրէ գրականութիւնը: Իր Շանդիյեի դղեակը զոր Ակագեմիին նուիրեց, հրաշալիքներ կը պարունակէ. մինակ ասիկա լաւական էր ապացուցանելու իր ուժգին հակումը դէպի գրականութիւնն ու գիտութիւնը:

Այո՛, Օմալի դուքսը իր ժամանակին մարդը եղաւ, ըմբռնեց թէ շողշողուն սուրին հետ եւ թերեւս անիէ աւելի՝ գրիչն է որ երկրին մեծ ծառայութիւն կրնայ մատուցանել: Ինքը զինուոր մը ու գրագէտ մը եղաւ, իմաստասէր մը եւ զօրավար մը, պարզ քաղքցի մը ու իշխան մը: Իր անձն ու գերդաստանը մէկ կողմ դրաւ ու իր բոլոր կարողութիւնները երկրին նուիրեց: Միօրինակ կեանք մը, ինչ աստիճանի ու դիրքի վրայ գտնուէր ան, զգուելի էր Օմալի դուքսին: Իր այ-

լազան ու բնդմնաւոր կեանքը կրնայ շատերու օրինակ ըլլալ :

Շատեր կրնան ըմբռնել թէ շինչպէ՛ս ամենաբարձր ազնուական մը ամէն բանէ առաջ քաղաքացի է ու կը ջանայ կատարել իր մարդկային ու քաղաքացիական պարտականութիւնները :

Օմալի դուքսը արիւնի ազնուականութենէ աւելի բան մը ունէր : Սիրտի եւ միտքի ազնուականութիւնը . իր յիշատակը ֆրանսացիները պէտք է պահեն գուրգուրանքով :

Գ. Ա.

6. ԹՈՎՄԱՍ ՖԱՍՈՒԼԵԱՃԵԱՆ

Թովմաս Ֆասուլեաճեանը շատոնց արգէն մեռած կը համարուէր բեմին համար, — նոյն իսկ Պոլիս անցուցած վերջին տարիներուն մէջ՝ ուր հատկապէս ներկայացումներ կը կազմակերպէր իր հաշուոյն, պատահական դերասաններու հետ : Դրեանցը իրմէ աւելի բազմաւոր եղաւ, բեմական փայլուն չըլանի մը միջոցին հրաժեշտ տալով կեանքին ու թատրոնին որ իր կեանքն էր արգէն :

Բանաստեղծներուն եւ արուեստագէտներուն համար համբաւի աստիճանը կայ ուրիշ անդին՝ երբ կ'զգան թէ պիտի տկարանան՝ լաւագոյն է լռել ու մեկուսանալը, — չըսելու համար մեռնիլը, ինչ որ շատ անողոք գաղափար մը պիտի

տար զայն յայանողին վրայ: Տարիքը նշանակութիւն չունի տնոնց համար, սպիտակ մազերով քերթողներ ու խորշումած դէմքով առդիսդներ գիտցած են իրենց բարձրութեան ու ժողովրդակա՜նութեան մէջ մնալ: Ասոնք բացառութիւններ են սակայն. մեծ մասը, դերասաններուն մանաւանդ, նիւթական պէտքերէ մղուած՝ կը քաշկռտուին քաղքէ քաղաք, բեմէ բեմ, անճարակներու՝ սկսնակներու հետ խաղալու հարկին տակ, — մնանկ սեղանաւորներու պէս որոնք Սակարանին ղեկը պահ մը իրենց ձեռքը ունենալէ ետքը, սալայատակներու վրայ կը սլքտան: Եւ մեր վաղեմի դերասանապետը, որչափ որ գիտենք, աստիճանական անկումի մը մէջ փորձեց իր անունին ու անցեալին հմայքը պահել, մաքառումով մը որ արուեստին պայքարը ըլլալէ աւելի կեանքի պայքարն էր, — հացի կռիւը: Սին փորձ մը չէր, սակայն, իր ըրածը, ոչ ալ յաւակնոտութիւն մը. ֆասուլեաճեանի բեմական երկար ու յիշատակելի գործունէութիւնը լիովին կուտար իրեն այդ իրաւունքը: Աղեքսանդրիոյ մէջ պատահած է իր մահը ուր արուեստագէտի մը վայել հանդիսաւորութեամբ կատարուեր է յուղարկաւորութիւնը, — մանրամասնութիւն չկայ իր հիւանդութեան կամ բեմէ քաշուած ըլլալու մասին: Ի՞նչ հարկ արդէն, չէ մի որ տխուր պատկերներու շարք մը եղած պիտի ըլլար իր թափառացած դերասանութեան ու տառապագին հիւանդութեան նկարագրութիւնը: Իմ մասիս, չը պիտի ծանրանամ անոր ընտանիքի հօր առաքինութիւններուն կամ թերութիւններուն, զեղխ կամ

տակաւապէտ ըլլալուն վրայ, ու պրպտելու ելլեմ թէ՛ իրա՛ւ դրամ կամ գոյք կտակած է Ազգին, իբր թէ մեծատուն մը ըլլար մեռնողը: Ես աւելի կը հաւատամ, հեռուէն՝ թէ պարտք միայն թողած է. այդ չնդա՛ւ ճակատագիրն ալ Ադամեանին, ամէնէն նպաստաւորը հայ դերասաններուն:

Տարիներու լաֆն անջրպետէ մը ետքը, երբ վերստին գրիչիս տակը կուգայ Թովմաս Փասուլեան՝ անուանին անունը, իր մահուան առթիւ, կը սիրեմ վերյիշել ու ներկայացնել, — գէթ անոնց որոնք չտեսան զինքը իր արուեստին կատարելութիւններուն մէջ, — հին Փասուլեաններ, ա՛ն որ ցնցած էր մեր պատանեկութիւնը ու հիացուցած՝ մեր երիտասարդութիւնը: Բերա, Օրթագիւղ, Կէտիկ-Փաշա գլխաւոր կեդրոնները եղած են իր բնական յաջողութիւններուն: Փասուլեաններ, ամէն բանէ առաջ, վարպետ մըն էր զիմագիծութեան ու միմիքի մէջ. յետոյ, իր ձայնին ելեւէջներովը, խորխտ կամ մեղմ, գոռացող կամ լացող, որոնք անդիմադրելի, հեւ ի հեւ ազդեցութեան մը տակ կը պահէին ամբողջ սրահը, զայրացկոտ կամ կարեկից, — կատարած դերին համեմատ: Անճնական հեռաւոր յիշատակներէս՝ սա տպաւորութիւնը կը պահեմ կենդանի՝ թէ Փասուլեաններ՝ որ եւ է տռամի կամ ողբերգութեան մէջ — բնմի վրայ երեւնալուն, դող մը կ'զգայինք ու սարսուռի մը կը նախապատրաստուէինք անգիտակցարար. մինչ Ադամեանը, այդ թուական.

ներուն՝ դեռ երիտասարդ սիրահարի դերին մէջ, համալ սէր, քաղցրութիւն ու նազանք կը սփռէր իր շուրջը: Բեմին վրայ՝ Ֆասուլեանները ատելութիւն կը հրաւիրէր իր վրայ եւ Ադամեան համակրանք: Դուսը, իրական կեանքի մէջ, տարիքի թեթեւ տարբերութեամբ, երկուքն ալ երիտասարդ, հաւասար համակրանք ու հետաքրքրութիւն կ'առթէին, երկուքն ալ ընկերական, խօսուն, զուարթ: Ու Տիկին Հրաչեան, որ — հիմակ թողնիկներու մեծ-խայր եղած է, բեմէն քաշուած՝ իր ամէնէն թարմ երիտասարդութեանը մէջ, ճշմարիտ հովուուհին էր հովուերգութեան մէջ, լեբան աղջիկ, սեւ խոշոր աչքերով, վարդ այտերով, կարմիր ժապաւէն մը ձգած մազերուն վրայ, ու ճշմարիտ կոմսուհին՝ տռամի մը մէջ, գունատ, շնորհալի, յանկուղի:

Կովկասէ վերադարձին. — ուր կենդանութեան շունչ մը, անծանօթ հրապոյր մը սփռած էին թատրոնի վրայ Պոլսեցի դերասաններն ու դերասանուհիները, որոնցմէ միայն Տիկին Սիրանոյշը կը յարատեւէ մինչեւ այսօր, միշտ գնահատուած, միշտ ծափահարուած, — Ֆասուլեաններ իր բեմական յաջողութեան գագաթնակէտը հասած էր, նիւթական առաւելութիւններ, արուեստագէտի վայելքներ գինովցուցած, յափրացուցած էին զինքը: Պահ մը այստեղ, իր ընկերներուն հետ ներկայացումներ տալէ ետքը, tournée մը կազմակերպեց դէպ ի գաւառային քաղաքներ, իրեն վերջին կայան ընտրելով Սամսոնը ուրկէ հասած արձագանգներ կ'իմացնէին թէ իր կեանքն ալ տռամ

մը դարձած է զոր ողբերգութեան վերածեց մահը ծաղկատի ու սիրուն դերասանուհիի մը զոր ինք առաջնորդած էր դէպ ի բեմը, մարդած՝ արուեստին նրբութիւններուն ընտելացուցած: Այս վաղահաս մահը քայքայեց իր կազմած խումբը եւ զինքն ալ քայքայեց...:

* * *

Վերադարձին, հին Ֆասուլեաններ չգտանք այլեւս մեր դէմ. աննկուն դերասանին յաջորդած էր ընկճուած մարդը. ինքն ալ, փոխադարձաբար, թափուր, ամայի կ'զգար իր շուրջը. անհատական կեանքի մէջ՝ շատեր երես կը դարձնէին իրեն ու բեմին վրայ՝ առջի ոգեւորութեամբ չէին ծափահարէր զինքը, ու այս ամէնուն վրայ կը ծանրանային ընտանեկան դժբաղդութիւններ, զակին մէկը Հիւանդանոցն էր, միւսը՝ սկսնակ դերասան՝ անողոք ախտի մը զոհ կ'երթար՝ օր օրի ծիւրելով. կինը՝ իր ճակատագրին թողուած՝ հազիւ կը հասնէր մայրական դերեր կատարելու, զոր ողորմութեան մը պէս կուտային իրեն: Դերասանական ընտանիքի քայքայուն կեանքն էր, անկայուն, ցրուած, յուսահատ: Ֆասուլեաններ ինքն ալ մասնակի ներկայացումներ կազմակերպեց, հոս՝ հոն, պզտիկ բեմերու վրայ, ամէնէն վերջինը Թագսիմի պարտէզին մանրանկար թատրոնը «ուր Բարիզի Աղքատները» ներկայացուց, ամառ գիշեր մը, քանի մը աղքատ տղաքներով, զորս անպարտաճ մարդած էր, մէկ օրուան մէջ: Այդ երեկոյթը վերջին խլեակն էր որուն կը փարէր հին վարպետը՝

կանգուն մնալու գերագոյն ճիգով մը . բեմին առջեւ շարուած հարիւրի չափ աթոռներուն հազիւ կէսը գրաւուած էր՝ կարեկցութեան համար եկող հանդիսականներէն որոնց մեծ մասը ձգեցին դաշին ներկայացման աւարտումէն շատ առաջ : Փասուլեանքն օրհասականի ջանքեր կ'ընէր իր վերայ կեդրոնացնելու համար բովանդակ խաղը : Բացօդեայ բեմը տակաւ տակաւ մութի մէջ կը թաղուէր ճրագներու պլպլուն լոյսերուն պակսելովը , որոնք կը մարէին հովէն , եւ որոնց ազդեցութեան տակ Փասուլեանքնին ձայնն ալ խռպոտ ու նուաղուն կը դառնար :

Իր վերջին ներկայացումն եղաւ ատիկա , կարծեմ , Պոլսոյ մէջ : Ու օր մըն ալ ըսին թէ մեկնեք է : Տարիներ անցան ու յանկարծ իր մահը կ'իմանանք :

Ես չեմ քննադատեր Փասուլեանքնը , կ'արգահատիմ իրեն : Ինչ որ ալ եղած ըլլան իր անհատական կեանքին արկածները , ճարտար դերասանապետի մը յիշատակը կը թողու անիկա մեղի ու իր անունը , — անբաժան կերպով կապուած Ադամեանի , Սիսակի , Դրեանցի անուններուն , — պիտի յիշեցնէ միշտ՝ բեմական յաջող շրջանի մը յաջող հեռանկարը որուն վարպետներէն մէկն եղաւ ինքն ալ :

7. ՅԱԿՈԲ ՆԱԼԵԱՆ ԶԻՄԱՌԱՅԻ

18^{րդ} դարու կէսերը, Կ. Պոլիսի այս գիտուն եւ երեւելի Պատրիարքը՝ ծնած էր Ակնայ Զիմառայ գիւղը: Կը թուի թէ մինչեւ չորեքտասանամեան հոն անցուցած է աշքատին ու գրգուաղ կեանք մը: Ապա՝ ուսանելու, ուխտաւորելու, քաղաք ու մանաւանդ քաղաքներու քաղաք՝ Կ. Պոլիսը տեսնելու եռանդ մը թելադրած է իրեն անցնիլ Սեբաստիա եւ անկէ՝ ոստայնանկի մը թեւարկութեամբ՝ Կ. Պոլիս:

Նոյն ատենները (18^{րդ} դարու առաջին քառորդին) հին Պոլսահայերը առած էին անդորր զարգացումի գնացք մը: Աւետիք Պատրիարքի, Մխիթարի, եւ այլ ներքին վէճերը դադրած էին, ու բանասիրական եւ եկեղեցասիրական խաղաղ զբաղումներ սկսած էին տոհմային առաջնորդներուն միտքն ու սիրտը գրաւել: Այսպիսի վիճակի մը մէջ՝ երիտասարդ Նալեան Պոլիս հասնելուն, թուի շատ յառաջ գացած է թեւարկութեամբ իր հայրենակիցներուն, որոնց մէջ կային ամիրաներ ալ: Ի սկզբան, բաւական աշակերտած է՝ Պաղտատար Ա. Դպիրին հետ՝ Ֆահրապատցի Աբրահամ վարդապետին, որ բարձր ուսումնից Պոլսահայերուն մէջ մուծանողներուն առաջիններէն է:

Ապա՝ մտնելով Ամրտոլու վանքին հռչակաւոր, առաւել Յովհաննէս վարդապետ Կոլոտի քով՝

հետզհետեւ առաջ գնաց լեզուագիտութեան, մատենագրութեան եւ պաշտօնական գործառնութեանց մէջ: Երբ Կարապետ Կաթողիկոս Նպիսկոպոս ձեռնադրեց Կոլոտը, ինք ալ անկէ վարդապետ ձեռնագրութեամբ:

Շինող եւ ուսանող Կոլոտ հետզհետեւ կը զարգացնէր Պոլիսի եկեղեցիներն ու դպրոցները. ինք բացաւ, ուրիշներէ զատ, մասնաւոր տպարան մը Իւսկիւտարի մէջ, եւ իր դպիրներուն ու Յակոբ Նալեանի միջոցով ծաղկեցուց հոն նորանոր ուսումներ եւ թարգմանել տուաւ շատ գիրք:

Մասնաւոր միշտ աշխատեցաւ՝ մերթ ընդ մերթ զրգուռող վէճերուն ատեն՝ իրաւախոհ խաղաղութեամբ հանդարտ պահել իր հօտը. այս ամէնուն մէջ, իրեն աջ բազուկ ունենալով Յակոբ Նալեանն ու Սարգիս վարդապետ Սարաֆեանը, որ ապա Հռովմէական եղաւ:

Նալեան առանձինն պաշտօնավարել սկսաւ՝ նախ ընտրուելով առաջնորդ Գաղատիայի, եւ երբ 1740ին, Յովհ. Կոլոտ Պատրիարք հանգչիլ ուզեց իր հօգերէն, իրեն տեղակալ կարգեց զայն: 1741 Փետր. ամսուն Կոլոտ վախճանեցաւ. նոյն օրը Պատրիարք եղաւ Յակոբ Նալեան, եւ իր շուրջը ժողովեց բանիբուն՝ ուսեալ մարդիկ, որոնց մէջ էր նաեւ Շուէտական թարգման Ճամճուզատէ Յակոբ:

Իբրեւ իմաստուն՝ Նալեան կրցաւ միտքերը դարձնել կրթական, բարեսիրական նիւթերու: Տպագրութիւնը, որ Պոլիսի մէջ մինչեւ այն ատեն կարի աննշան կը գործէր, իր օրերն առաւ նոր բեղմնաւորութիւն. իրմէ առաջ ոչ ոք Թուրքահայ

Պատրիարքներէն՝ կը յիշուի իրեն հաւասար հմտութեամբ եւ արդիւնքով։ Սիրելին ու մտերիմն էր իրեն ժամանակակից նշանաւոր անձնաւորութեանց՝ ինչպէս Ակնցի Եաղուպ աղա մեծատունին եւ ուրիշներու։ Իբրեւ զգաստ եւ բանասէր-կրօնաւոր՝ իր բարձր պաշտօնին մէջ ժամանակ կը գտնէր զրելու եւ հրատարակելու մեծ գործեր, որոնց մէկ մասը տպագրուած է իր իսկ ծախքովն եւ հսկողութեամբ։ Թարգմանել կուտար՝ նաեւ Ղուկաս լեզուագէտ վարդապետին ձեռքով իտալերէնէ եւ լատիներէնէ կարեւոր գործեր, որոնց մեծ մասը ձեռագիր կը գտնուին Ղալաթիայի մատենադարանին ու Երուսաղեմի ձեռագիրներու թանգարանին մէջ։ 1764ին, ծանր հիւանդութեան մը բռնուելով՝ ինքնակամ հրաժարեցաւ Պատրիարքութենէ եւ իր իսկ ձեռքովն ընտրելով իր յաջորդը՝ Գրիգոր վարդապետ Պասմաճեան՝ զգեցուց անոր Պատրիարքական վերարկուն՝ մինչ Գրիգոր վարդապետ լալով կուգար Ս. Աստուածածնի եկեղեցին իր ոտքն իյնալու։ Քաջալերեց զայն եւ օրհնութեամբ անոր յանձնելով պատրիարքական բոլոր գործերը՝ քաջուեցաւ Իւսկիւտար եւ վախճանեցաւ հոն Յուլիս 18ին. հետեւեալ օրը թաղուեցաւ Պէյօղլուի գերեզմանատունը մեծ փառքով՝ Յակոբ Կաթողիկոսի տապանին քով։

Անշուք վիճակէ եւ գեղջուկ յարկէ այսպէս Պատրիարքութեան բարձրացած՝ Յակոբ Նալեանի գլխաւոր արժանիքներէն մէկը եղած էր ժամանակին բոլոր խնդիրները, բարքերն ու միտքերը աղէկ իմաստասիրած ըլլալ, որոնց վրայ է մա-

նաւանդ իր Գանձարան Մանուցմանց անուն գիրքը, ուր բարոյագիտութիւն, փիլիսոփայութիւն, հնախօսութիւն, բժշկութիւն եւ աշխարհագրութիւն անգամ հասարակաց հասկնալի կուռ ոճով մը ամփոփուած են եւ զոր ցարդ Գաւառացի եւ Պոլսեցի ծեր իմաստուններ ախորժով կը կարդան բուխուրիկներու եւ թոնիրներու քովիկն ու փռան քեզկեաններու վրայ:

Քաւորդ դար մը իմաստութեամբ վարեց իր գործը՝ եւ թողուց 15—20 հատորի չափ պատկառելի գործեր, որոնց գլուխը կրնանք դնել Նարեկի ընդարձակ մեկնութիւնը եւ ձեռագիր մեծ Աստուածաբանութիւնը, որոնց մէջ Արիստոտելէն, Թադեանէ մինչեւ Նեւտոն եւ Պիլթագոր վկայութեան կոչուած են: Այդ գործերուն մէջ առհասարակ կը փայլի՝ ժողովուրդին հասկնալի ըլլալու յորդ ճիգի մը հետ՝ աստուածաբանական ու փիլիսոփայական խոր հմտութիւն եւ պարզ եփուն գրաբար մը, որ դուն ուրեք կը գործածէ Ոսկանի եւ նմաններու սովորական դարձած օտարաբանութիւնները, եւ գրէթէ բնաւ չի տարբերիր ժամանակակից Միխիթարեաններու՝ մանաւանդ Զամչեանի՝ վարժ գրաբարէն:

Իբրեւ իմաստասէր մատենագիր՝ իր ժամանակակիցներուն գրէթէ միակն է Յակոբ Նալեան, որ գիտէր քաջ հայերէն, Թուրքերէն, Իտալերէն, թերեւս նաեւ Լատիներէն ու Ներայեցերէն: Եւ այս ամէնը թուի առած էր ժիր ինքնօգնութեամբ եւ արթուն հանճարովը, որ շուրջի ամայութեան մէջ աւելի աչքի կը զարնէր: Պատրաստաբան եւ ճար-

տարախօս, որուն վկայ են իր վրայ պատմուած շատ անեփոքներ, եւ կրօնաւոր ժուժկալ, որ գլխաւոր պատճառն եղած է իր բազմավաստակ արդիւնքներուն:

Իր շնորհիւր հասած են իրեն յաջորդ քանի մը բազմամտութեամբ եպիսկոպոսներ ու աշխարհականներ, որոնց մէջ են Գէորգ Դպիր Յովհաննէսեան Պալաթցի եւ Թագաւոր վարժապետ:

Դեռ քսան երեսուն տարի առաջ հայ աստուածաբաններ եւ ծերունի բարեպաշտներ իր անունովը կ'երգնուին եւ իր առածներովը կը մագնիսանային: Նահապետ Պատրիարքը՝ Զիմառայի, Իւսկիւտարի, Կ. Պոլիսի, Բերայի եւ Նրուսաղեմի մէջ ձգած է մէկէ աւելի խանդաղատելի յիշատակներ եւ հայ մատենագրութեան մէջ՝ Զամէ-եանի, Մըխլէյիմ օղլույի եւ Յովհաննէս Տէրոյենցի հաւասար բազմակողմանի անուն մը:

Յ. Գ. ՄՐՄՐԵԱՆ

Յ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄՐՄՐԵԱՆ

Լայն ու ընդարձակ ճակատ մը, որ կարծես, բոլոր գլուխը կը գրաւէ եւ գլուխ մը որ՝ նիհար իրանին վրայ՝ զարտուղութեան մը պէս, կը բարձրանայ յանկարծ, կը կանգնի, հուժկու՝ անկիւնաւոր գիծերով կը ցցուի:

Կապոյտ եւ մանր աչքեր, տրտում նայուած-

քով մը, որ դիմացինին չեն ուզողեր, այլ խոյս
կուտան անկէ, անդին, հեռուն սեւեռելու հա-
մար: Բոլոր արտաքինը, ինքնամփոփ երեւոյթովը,
վարժապետի տարտամ նմանութիւն մը կը բերէ:
Կամ ծպտուած մնալու յարատեւ ջանքը ընող մար-
դու մը:

Կրագէտը՝ բոլորովին տարբեր չէ այս արտա-
քին մարդէն. կեանքի վրդովանքէն խուսափուկ
մէկը, այն բոլոր վեհերոտներու դասակարգէն, ո-
րոնք Աստուծոյ մը փեշին, Նախախնամութեան մը
հովանիին ապաստանած կ'ապրին. հոն կոչում կ'ը-
նեն շարունակ, ճիշդ այն երախային նման, որ
գարոցին մէջ իր գասընկերներէն կերած ծեծին
դէմ ինքզինքը կը պաշտպանէ՝ ըսելով. — Իրի-
կունը հայրիկիս խաղաղ կուտամ:

Հայրիկը սակայն, եթէ հայրիկ մը ունի, ի-
րիկունն առն զառնալուն, միայն դասերը սոր-
ված ըլլալը կը հարցնէ իրմէ՝ առանց մտիկ ընելու
իր գանգատներուն, ինչ որ չ'արգիլեր մանուկը
գարոցին մէջ միեւնոյն պաշտպանութեանը ապա-
սանելու յաջորդ օրը:

* * *

Մրմրեան նորեկ մըն է, գէթ իբրեւ աշխար-
հաբար գրող, հայ հրապարագիրներու մէջ, թէեւ
չատոնց ի վեր իր քաջ ու հմուտ գրագէտի համ-
բաւը չիկած է մեր հին լեզուի քուրմերու ան-
ձուկ շրջանակին մէջ:

Հիւրմիւզի, Հայր Արսէնի ախոյեան մը ըլլա-
լու չափ գրաբարագէտ՝ որ Հուկոնի Փոսկոյեայն

գրաբար թարգմանելով՝ Ս. Ղազարու վանականներուն ասպարէզ կարգացած է տաննով :

Ինչ որ իր արժանիքը կը կողմէ, սա է որ ժամանակին հասկցած է թէ մեր մէջ հիմայ հին լեզուով մատենագրելը՝ ո՛րքան սերտ նմանութիւն ունի այս դարուս մէջ լատիներէն ոտանաւոր մը հրատարակելուն հետ :

Գրաբարին, այդ պառուած ցնծուհիին սէրովը կորսուած հոգիներու մէջէն՝ տանին դարձի եկող մը : Է ինքը, որ մեր՝ հին աշխարհաբարեաններուս՝ վերի կողմը նստելու արտանութիւնը կը վայելէ . վա՛ն զի իր աշխարհաբարը ստուգիւ հիանալի աշխարհաբար մըն է : Կարդացէ՛ք իր Արմաշը, Մխաֆեանի կենսագրութիւնը :

Բանդակուած պարբերութիւններ՝ որոնց ցրցուածքը ու կարկառները նիւթը կամ գաղափարը իսկոյն կը յօրինեն, կը պատկերացնեն աչքիդ առջեւ, սակեղօծ արձակ մը՝ ոչ կեղծ ու խարդախ փայլով, այլ զուտ ու հարազատ ոսկիի շողիւնով : Ազամանդի յղկումներով յղկուած բառեր եւ բերեղէ ածականներ, որոնց բոլոր ցոլացող ճառագայթներուն մէջ, այս արձակը կը նշուէ՝ ամառատեն արեւին տակ տարածուող ծովի մը ջինջ կապոյտին պէս : Իր շարադասութիւնը տարբեր է մերինէն, բայց շնորհազուրկ չէ . ուշագիւր դիտողին համար՝ ինքնուրոյն տարազը, զոր վերջի վերջոյ կը ճանչնաս բուն հայերէնի բնիկներով, մետաքսառէջ ծոպերովը պարեգօտած ոճն է զոր իրմէ առաջ եւ մինչեւ ցարդ ոչ ոք, որչափ կը թշեմ, զգեցուցած է իր գրուածքներուն :

Հարկաւ, պղտիկ զննութեամբ մը, դեռ գրա-
բարագէտը կը նշմարուի հոն. բայց ո՛չ ան գրա-
բարագէտը որ ճամբան կորսնցուցած է հին լեզուի
մը մուտրումներուն մէջ. այլ իր մեծ վարպետին,
Միսաքեանին պէս, օգտուող մը այդ հին լեզ-
ուէն, ճաշակաւոր ընտրութիւններ ընելով, անոր
նրբարուեստ գանձերը եւ յօրինուածքը զանազա-
նելով յոռի շաղփաղփունքներէն, եւ բերելով զե-
տեղելով իր գրուածքներուն մէջ, մօզայիփներու,
կամ կտրմիր, կապոյտ, կանաչ, փոքրիկ լուսա-
մուտ տպակիներու պէս, որոնք իր կառուցում-
ներուն՝ հին մեհեանի մը հանդիսաւոր, լուրջ ու
ազօտ շքեղութիւնը կ'ընծայեն:

* * *

Հասարակ ընթերցողին մատչելի գրողը չէ ա-
նիկա. նախնական աշխատութիւն մը պէտք է,
վերլուծումի պղտիկ ջանք մը անհրաժեշտ է իր
դարձուածքները ըմբռնելու ու ճաշակելու համար:
Ճիշդ ինչպէս բնութեան ծոցին մէջ գեղեցիկ տե-
սարան մը վայելելու համար շատ անգամ հարկա-
ւոր է պղտիկ վերելքի մը յոգնութեան յանձնա-
ւոր ըլլալ:

Ըսի արդէն որ հանապազօրեայ կեանքի ու-
միկ բայց անխուսափելի պայքարներուն մէջ կրտ-
րիճ մը չէ այս գրողը. աղմուկի ու ընդգիմու-
թեան մարդ չէ անիկա. քաղքէն աւելի գեղը եւ
գեղէն աւելի վանքը կարծես կը հրապուրէ զին-
քը: Հո՛ն, այդ անդորրութեան եւ միայնութեան
ոցը, ուր բնութիւնը իր անսեթեւեթ պշրանքո-

վը, ձայներու հեղութեամբը եւ գոյներու մեղ-
մութիւններովը, անպատիր վայելքներու եւ ե-
րազանքի դուռը կը բանայ, հո՛ն, այդ հովուական
կենցաղին առջեւ՝ այնքան հեռու մարդկայինէն
եւ այնքան մօտ աստուածայինին՝ գրագէտը ե-
րեւան կ'ելլէ. իր նկարիչի վրձինը երանգներու
գոյներու չափանուած ճոխութիւնով մը զմեզ կը
զմայլեցնէ եւ ամէնուս սիրտին մէջ՝ գեղը երթալ
ապրելու, աշխարհիս ունայնութիւններէն հրաժա-
րելու փափաքներ կ'արթնցնէ:

Մըմբեան ամուրի մըն է, թէեւ քառասունին
մօտ հիմայ՝ եթէ ոչ մատ մը աւելի. պէտք եղա-
ծէն աւելի ամուրի մը, եթէ հաւատանք, իր վը-
րայ եւ իր շուրջը պատմութեանը, կնատեաց
մարդն է ինքը եւ այդ պատճառով գուցէ ինքը
մինակ, էապէս ռգեպաշտ (spiritualiste) եւ աստ-
ուածապաշտ գրողն է, խորհրդամած գրող մը մեր
մէջ՝ ուր շուկատ ու աղկաղկ գրականութիւն մը
կը տիրէ միշտ: Ո՛չ այն գրականութիւնը որ գի-
տութեան կը յենու. որ մեր կեանքին՝ եթէ ոչ մեր
մահուան վերլուծութեամբը կը լուսաւորուի. որ
փիլիսոփայական դաւանութիւն մըն է վերջապէս:
Այլ եսականութեանը համար, շահու համար, ա-
մէն կեղծիքը, ամէն ստորնացումը ընդունող
գրականութիւնը, ամէնէն զգուշիւն:

Ձեմ՝ ըսեր որ իրմէ զատ ո՛չ ոք մաքուր ու վե-
րին գաղափարէ մը, իտէալէ մը չ'առաջնորդուիր,
բայց կը պնդեմ որ ո՛ք ոք անոր չափ ամէն վայր-
կեան աչքը կը սեւեռէ հոն, գլուխ գլխի կ'ապ-
րի, կը սիրաբանէ անոր հետ, անոր լուսէն կամ

հաճոյքէն շնանալու աստիճան, եթէ դուք թողունք Նղիան, ամիսս բոլորովին շլացած մը։ Այլէ անցուցէք անգամ մը Մրմրեանի Այեղուիան եւ ըսէ՛ք թէ կարո՞ղ էք բան մը հասկնալ այս ակնախտիդ պարբերութիւններէն։

Հաւատացողներու համար իաէալը՝ Աստուած կը կոչուի, կ'ըսէ Սթէքֆէր։ Ձեմ ծիծաղիր իր վերան՝ երբ որ Մրմրեան ամէն բան վերադարձնելով տանելով այս Գերագոյն Գաղափարին, ամէն առթիւ կոչում ընելով իր գրուածքներուն մէջ, վերջ ի վերջոյ ազօթքի մը պէս բաներ կը թոթովէ. եղական դէմքն է ան ինծի համար, նոյն իսկ երբ ներշնչեալի մը վերացումը կը բերէ մեր գրականութեան մէջ, ուր ամէն բան այնքան տափակ եւ շատ հեղ ստորին է։

* . *

Եւ սակայն առուտուրի աշխարհէն եկող մըն է ինքը հրապարակագրութեան մէջ, պատմայի եւ ամերիկանի վաճառականէն ծագած է գրագէտը։ Այս հակասութեան առջեւ՝ միտքս կը վարանի, կը կասի քիչ մը, եւ իր ապագան մարգարէանալը կը դժուարանայ։

Իր գեղեցիկ կրծկալ մօրուքը, զոր վերջերս այնքան մեծցուց, իր կնիստոյս ու մաքուր կենցաղը՝ մօտ օրէն եկեղեցական ասպարէզը մանուշան նշան մը չեմ նկատեր ես. — հակասութեանց մարդն է միշտ անիկա։ Ամէն ինչ ունէր ատենով իբրեւ գրագէտ երեւան գալու համար եւ խառութպան եղաւ այդ միջոցին. հիմայ վեղարէն ու

վերադարձնելն զատ բան մը չի պակասիր իրեն՝ հազ-
ուադիւտ եպիսկոպոս մը ըլլալու, եւ ճիշտ ատոր
համար կ'սպասեմ որ վաղը՝ զգալով ունայնութիւ-
նը իր երկնանուէր կենցաղին՝ ինչպէս մենք՝ մեր
աշխարհիկ զբօսանքներուն եւ դայթաղութիւն-
ներուն ունայնութիւնը կ'զգանք երբեմն, վե-
րադարձ մը ընէ դէպ ի մեզի, ոտուով մը վերջին
պահուն ծերութեանը մօտ, նոր Ֆաուսթ՝ նոր Մար-
կարիթով մը սկսելու համար կեանքը զոր չէ ապ-
րած դեռ, այն վայրկեանին՝ երբ որ ամէնքը իր
անբասիր վարքին արժանի պսակումը տեսնելու
միայն կը պատրաստուին :

Գ. ՋՕՐԱԿ

Ը. ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՆԻՒԹԵՐ

Կրօնական գրականութիւնը, ընդհանրապէս, գրականօրէն ժողովրդականացումն է աստուածաբանական եւ կրօնական բարձր գաղափարներու եւ յղացումներու: Երբ հեղինակը իր կրօնական-գրական արժանութեան մէջ շատ նկարալից ոճ մը ու ներգառնակ լեզու մը գործածէ՝ առաջ բերած գրութիւնը կրօնական կամ հոգեւունջ բանաստեղծութիւն կը կոչուի: Նաբեկը, Գրիգոր Նաբեկացիին գլուխ գործոցը, ծայրէ ծայր կրօնական հրաշալի բանաստեղծութիւն մ'է: Կրօնական բանաստեղծութիւնը կրնայ նաեւ տաղաչափուած ըլլալ: Այսպէս են Ներսէս Շնորհալիի տարականները: Կրօնը, շատ մը տեսակեաներով, անսպառ աղբիւր է գրական նիւթերու եւ յղացումներու, մանաւանդ, զանազան կրօններու մէջ, հայ. եկեղեցիին կրօնը՝ որ իր պարզութեանը, իր անպանոյն հանգամանքին հակառակ՝ ամենէն խորհրդաւորն է: Այս իսկ պատճառով է որ կրօնական գրականութիւնն ալ մեր մէջ զարգացած է. ա՛լ ամեն քննադատ պատրաստ է հաստատելու թէ հայ տարականներուն նման կրօնական բանաստեղծութիւններ չունի ուրիշ ո՛ր եւ է եկեղեցի: Յետոյ, մեր մէջ, կրօնական գրականութեան այս յաւաքդիմութեան նպատած է նաեւ այն պարագան ի հիմուց ի վեր եւ մանաւանդ հին տեսնը, կը-

հոնականներն էին հայերուն մէջ ամենէն ուսեալ մարդիկը ու իրենց գրագէտները: Խնդիր չէ թէ ներկային մէջ այս վիճակը չէ՛ որ կը տիրէ այլեւս. կրօնականները կորուսած են իրենց դիրքը եւ բաց ի քանի մը բացառիկ դեմքերէ, աշխարհականները գերազանցօրէն, շատ հմուտ կերպով կը մշակեն գրականութիւնը մեր մէջ:

Ճրանասացիներուն մէջ, իբր կրօնական գրականութեան տաղանդ, Պօսիւէն ու անոր հետ բոլոր նախասան փառաւորները կը յիշատակուին: Ու, կրօնական գրականութեան ամենէն կարեւոր թելն է կրօնական նախասանութիւնը, փառաւորութիւնը, բնութասացութիւնը: Կրօնական փառաւորչէ մը կը պահանջուին նախասանէ մը սպասուած բոլոր յատկութիւնները ⁽¹⁾, որոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ, սակայն, կարգ մը բարոյական յատկութիւններ ալ, — սրբութիւն, լիցութիւն, օծութիւն: Գրական-նախասանական այս սեռը կը կոչուի նաեւ սրբազան բնութախօսութիւն կամ սրբազան նախասանութիւն: Ճախտասան հայ վարդապետներունեցած ենք, թէ՛ հիմներու թէ՛ նորերու մէջ:

---

(1) Տես Ճախտասանական բաժինը:

1. «ՈՒՐ Ե ՈՐ ՄԵԱԻ . . .»

Աւետարանի մոգերը արեւելքի երկար ճամբորդութենէ մը յոգնած՝ անհատնում ասպարէզներու փոշիներով թալթաղուն՝ հազիւ Հրէաստանի հողերուն վրայ կը դնեն իրենց ոտքերը, եւ ահա՛ կը կորսնցնեն՝ երկնային անձանօթ լոյսին երեսը՝ որ առաջնորդ մը եղած էր, հեռաւոր սահմաններէ բերելով զիրենք դէպի ուրիշ անձանօթ մը՝ զոր կը փնտռէին։ «ՈՒՐ Ե . . .» կը հարցնեն հիմա իրենց հանդիպողներուն. — «Խաւարի մէջ նստող ժողովուրդի մը» գիշերուան ճրագներուն կ'ուղղուէր այդ սրտառուչ հարցը։

Լոյսին վայրկենական անհետացումէն շուարած՝ պահ մը մոգերը պէտք կ'զգան անոնց օգնութեանը՝ որոնք հաւատք մ'ունենալ կը կարծէին Գիւրգերու գիտութեան բանալին իրենց ափին մէջ չփելով. «Գրուած է կ'ըսէին, Մարգարէին ձեռքով. Բեթղեհէմի մէջ պիտի ծնի։» Սակայն Գրքին ճշմարտութիւնը վկայելու եռանդով՝ ո՛չ մէկ քահանայապետ կամ դպիր չշարժեցաւ իր տեղէն երթալ տեսնելու համար «Իսրայէլի ժողովուրդը հովուելու սահմանուած մանուկը.» ու մոգերն էին դարձեալ որ իրենց ճամբան շարունակեցին՝ վերըստին հանդիպելով իրենց լոյսին։

Ահ, որչափ աւելի կենդանի է ճառագայթի մը շինած հաւատքը քան մագաղաթի մը շինածը. ա-

ուսյիկն իր առկայծումին մէջ անգամ չի մարիր, ու կրնայ Գիւրգիս շնորհիւ նորէն գառնալ իր ուրախաբար լոյսին, եր'յրորդն իր ամբարհասած գիտութեամբ գալկացած՝ մտք զարանումներու մէջ կը թազուի:

Թո՛ղ մտնեն ուրեմն երջանիկները՝ իրենց երկրպագութիւնը մատուցանելու, իրենց գանձերը քանալու, ու անոնք որ ապաժաման հեռեւոքներն են նոյն ճամբուն՝ ու չունին իրենց գլխուն վերեւ նշուլող լոյսի մը տեւական առաջնորդութիւնը՝ ստիպուած են հարցնելու «Ո՛ր է նա:»

«Հո՛ւ է» պիտի պատասխանէ մեզի եկեղեցիին պաշտօնեան՝ որ Գիւրգիսը կարդացած ըլլալու մեծ վստահութիւնը ունի, ու ցոյց պիտի տայ մեզի՝ լռութենէն ու մութէն անդին՝ տեղ մը, երկինքի նմանութեամբ գեղազարդուած կամարի մը տակ, ուր լոյսեր կը պսպղան ու նուազներ կը հնչեն. — Զէ՛ք տեսներ. այս ջահերը չեն յիշեցներ ձեզի մոգերուն առաջնորդող լոյսը. չէ՛ք լսեր, հրեշտակային ձայներ կը թրթռան «Բարձունքի փառքը» գեղգեղելու համար. չէ՛ք ղգար անուշակ հոտը այրող կնդրուկներուն: — Միթէ ասոնք բաւական են մօտ տանելու զմեզ Յիսուսին, պիտի մրմնջէին հաւատքի խորութեանը մէջ յառող հոգիները. եթէ մեր ծխացող լոյսերուն մէջ դիւրին ըլլայ գանել զինքը՝ ա՛լ ինչո՛ւ նայէինք երկինքի լոյսերուն. եթէ մեր կերկերացող ձայներուն մէջ դիւրին ըլլար լսել զինքը՝ ա՛լ ինչո՛ւ ականջ դնէինք խղճին լռութիւնը ներդաշնակող զմայլումներուն. ու եթէ մեր կնդրուկներով դիւրին ըլլար խնկել զինքը՝ ա՛լ

Ինչու ցանկայինք երկնաւոր բուրուճներու :

« Ո՛ր է նա » : — Բայց ահաւասիկ , հո՛ւս , ձեր աչքին առջեւ կը պատկերանայ մսուրն ու խան-
ձաբուրը . չէ՞ք նշմարեր անոր մէջ հանգչող հրա-
շալի Մանո՛ւկը , Կոյս Մա՛յրը . . . :

Գիտէ՞քն աւ գիտէ՞ն ժառգը մինչեւ հոս կրնան
տանիլ զմեզ . . . : Աւելի հեռուն երթալու եւ այս
տեսարանէն անդին փայլատակող ճշմարտութիւնը
ողջունելու համար՝ պէ՛տք ունինք Հաւատքին՝ Մո-
գերէն ժառանգուած նոյն լոյսին որ գիտէ թէ
ո՛ր վերջապէս պիտի արձակէ իր մաքուր ճա-
նանչը :

Դիւրին է մտածել թէ ո՛րքան մեծ եղաւ պատ-
րանքը Մոգերուն՝ երբ կանգ առին աղտեղի իջե-
ւանէ մը աւելի անշուք յարկի մը առջեւ՝ ան-
շուշտ իրենց երեւակայածէն շա՛տ տարբեր իրողու-
թեան մը դիմաց գտնուելով : Իրենք ազնուական-
ներ էին , ու կը մանէին տեղ մը՝ ուր ո՛չ մէկ նշան
կար պերճանքի . — անպատասպար ու աղքատ ըն-
տանիքի մը մօտն էին եւ ո՛չ թէ « փափուկ հան-
դերձներ հագնողներու » շրջանակի մէջ : Բայց ի՛նչ
փոյթ . հո՞ն կը տանէր լոյսը զիրենք . հա՛րկ էր ու-
րեմն երկրպագել այդ անլոյս յատակին վրայ . ու
միթէ այս չէ՞ ճշմարիտ երկրպագութիւնը՝ երբ հո-
գին վերէն շողացող լոյսին ու վարը սողացող մու-
թին մէջտեղ կը շարժագրէ իր պաշտումի խորհրդա-
ւոր վայրկեանը : Մոգերու այդ պաշտումին մէջ
էմմանուէլի մերկութիւնը ամէնէն վեհաշուք ծած-
կոյթն ունէր իր վրայ , սրբութեան մերկութիւնն
էր այն . մօռյլ այն խորշը՝ որուն մէջ կը հանգչէր

ան՝ խաւարին երկունքը չունէր, վասն զի մեծ խորհուրդին խորշ՝ էր այն. ու կարկատուն այն խանձարուրը՝ որուն պլլուած էին իր անգամները՝ օրրանն էր նոր մարդկութեան մը որ պիտի վերայնէր: — Իսկ ինչ պիտի խորհէր արդեօք Մարգարէներուն հաւատարիմ թարգման հանդիսացող դպիրը՝ թէ իր Գիրքերուն հետ հոն եկած ըլլար այդ ամէնը դիտելու: Ապահովաբար պիտի զննէր Մասուկ Յիսուսին երկաւ ուսերը՝ տեսնելու համար թէ կար անոնց վրայ երկնային իշխանութեան մը կնիքը. պիտի շօշափէր անոր աղածրի բազուկները՝ Նսայիի նկարագրած զօրութեան բազուկին հետ համամատելու համար զանոնք, ու յետոյ ծաղրանքով մը պիտի մրթմրէր « Զգօ՛ր մանուկ, հայր հանդերձելոյ աշխարհին: » Իրեն համար Յեսսէի արմատէն բողբոլած այդ տօգոյն ծաղիկը չէր կրնար զարդն ըլլալ Դաւիթի բնակարանին: — Մէկդի՛, նսար չէ՛ քեզի՝ միայն Գիրքովդ իմանալ՝ թէ աստուծոյ հոգին օծած է զանի, իմաստութեան եւ զօրութեան հոգին, հանձարի եւ գիտութեան հոգին (Նսայի, ԺԱ. 4): Ո՛չ մէկը՝ որ կը մօտենայ Յիսուսին եւ չունի իր Հաւատքին պայծառութեանը մէջ փայլող լոյս մը, պիտի չկրնայ հասկնալ « այն մեծ եւ սքանչելի խորհուրդը որ Յայս Առու Յայսնեցաւ: » Եւ եթէ նոյն այն լոյսը՝ իր բացխփիկ խաղերուն քմայքը՝ այս անգամ ալ ցոյց տայ քեզի մուտքը՝ ո՛չ թէ ջահաւորեալ տաճարի մը, այլ խարխուլ տնակի մը՝ որ գետնի չափ ցած ըլլայ, ուր ճրագը մարած ըլլայ, ուր մանուկը մայր չունենայ, պիտի չխռովիս երբեք,

վասն զի պիտի զգաս թէ ճշմարիտ երկրպագու-
թեան մասերէն հեռի չես, թէ մօտն ես ընծաներու
վեհ մատուցարանին, բարձրեալն Աստուծոյ փառ-
քին, ու ինկած մարդուն հաճութեան գրկախառ-
նումին մէջ. ու ալ չպիտի հարցնես թէ «Ո՛ր է նա»

ԵԼԻՇԷ՝ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

2. ՅԵԱՌՆԸՆԴԱՌԱՋ

Հոս մը կ'առնեք ծերունիքն խօլ հեռանքի,
Խանձարուրին ճափուկ ներմակ խորեւրեհն,
Հիւրե ցամփած մարմնին համար ուղիսօրէն
Արբում մ'եք այն զգայութեան ու կեանքի:

Պիտե ակնարկի քափ մը տուաւ կրկնակի՝
Մօտ երթալու նոր նայուածքին բիբերուն,
Լոյսէ մըքնած աչքին համար ի՞նչ սիրուն
Բուրում մ'եք այն կայծկրյացող խրտանքի:

Յետոյ սեղմեց պինդ խառնումով ուժգնակի
Աստուածակիր զանգուածին կաւը բոսոր,
Կրակէ մաքած կուրծքին համար անսովոր
Վառում մ'եք այն թունդ հարճատուն խայտանքի:

Ու երբ տուրքերն ալ գողահար ու ջրմոյն՝
Համբուրեցին մաքուր կայծակը՝ բերնին
Շունչէ կըքած ծոցին համար ի՞նչ ջերմին՝
Կարում մ'եք այն՝ որ շարժեց լարը հողուն:

Պատահմաներու՝ քրքումներու ժամերուն
Ա՛լ ցրուեցան իրմէ հրազն ու ճաժանք.
Վերջին վայրկեանն որ ապրեցաւ՝ վերջին կեանք՝
Բովմն իր ոսկին կուտար, ու ցովմն եր այգուն ՝

« Ա՛լ արձակէ զիս, Տէ՛ր, այս բիւր կապերէն
Որ ոսկորներս խաղաղին ,

Ի՛նչ որ ըլլայ Բու Զօրութիւնդ՝ մեմք նորէն
Հարկատուներն ենք հողին :

« Տեսան աչքս փրկութեանդ լոյսն անըմամբ
Ա՛լ թող փակուին դարերով ,

Ի՛նչ որ ըլլայ Բու Յայնութիւնդ՝ մեմք միայն
Կը սիրեմք մուքն անխռով :

« Պահ մը ահա գրկեցի զեզ, ու դարձեալ
Բափուր քեւես կը բմբին .

« Ի՛նչ որ ըլլայ Բու Փառնդ, ո՛վ Տէ՛ր, մեմք բաւազ
Անարգութիւնն ենք ճիւղին :

« Ի՛նչ անզգոյժ ոտեր կուգան կը գլորին
Անդրդուելի Բարիդ րով ,

« Ի՛նչ շինուածներ, որոնց դու հիմն ես խորին
Բեզ կը ծածկեն փլատակով :

« Ի՛նչ խորհուրդներ խոց կուտան պէս սուրերու
Մեծ սիրերու հաւատքին ,

« Ի՛նչ մերկներ կը վարեն ա՛լ հեռո՛ւն ,
Յոյսերն ու Սէրը նախկին »

« Ա՛լ արձակէ զիս, Տէ՛ր, եկաւ ժամանակ
Որ ոսկորներս խաղաղին ,

Բայց մէյ մ'ալ Դուն զիս գրկէի՛ր՝ որ համակ
Որսը չըլլամ դազաղին »

ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

3. Ա Ն Ա Ռ Ա Կ Ը

Անեծք՝ դ, Հա՛յր, փոխեց ոսկիս մուր պղքանձի,
Բայց ֆանի որ ժամբուե կուռ մը պէտք էր ինձի՝
Սա պղինձո՛վ ալ պատրաստեցես ձուլեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, դարձուց նաշիհըս սեւ հացի,
Բայց ֆանի որ սեղան մը շուայս պէտք էր ինձի՝
Սա սեւ հացովն ալ հետո պատառըս ծամեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, փոխեց կրնդրուկս անարգ
գուղձի,

Բայց ֆանի որ ըզգըլխանք մը պէտք էր ինձի՝
Սա այդ գուղձովն ալ երազներըս ծխեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, պերն պատմունհանս դարձուց
ֆուրձի,

Բայց ֆանի որ կուտ վայելք մը պէտք էր ինձի
Սա այդ ֆուրձովն ալ կուրծքիս հեւքը ծածկեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, նրազս դարձուց նայրոս բոցի
Բայց ֆանի որ հըրայրք մը տենդ պէտք էր ինձի
Սա այդ բոցովն ալ պիտ աչկերըս վառեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, գոհար ֆարեռս դարձուց խեցի,
Բայց ֆանի որ գիրկ մը գրգռանք պէտք էր ինձի՝
Թամարներու կուրծքէն զանոնք էս կախեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, ցուպս ալ դարձուց բարկ
խայթոցի,

Որ արիւնեց զիս խածուածքով պատիժ օձի,
Բայց ֆանի որ ապրիլ մը կար, ա՛հ, վա՛յ ինձի,
Աղտոս խոզի երամակներ արածեցի . . .:

Օրհնութիւնդ, Հա՛յր, փրօցած եմ կուռֆա անհամեմար,
 Որ զիս պատօրեց չարաչար,
 Ա՛լ չեմ մօտիւ այն սեղանին ես երբե՛ք,
 Որ զիս լրեց սովաբեկ:
 Օրհնութիւնդ, Հա՛յր, ըզգըլխանքիս անգունգին
 Զափած եմ խորքը մըթին,
 Ա՛լ կը սոսկամ այն վայելէն՝ որ կիբի
 Ամպրոպներով կը մըրբկի:
 Օրհնութիւնդ, Հա՛յր, բոցը մառած է հրայրքիս՝
 Որ մոխրակոյս մ'ըբաւ զիս,
 Ա՛լ գիրկեդ զաւս տեղ մը չունիմ ապահով
 Ուր թաղուիմ պինդ ցորովով:
 Օրհնութիւնդ, Հա՛յր, խոզի լրպիւրէ ախտերէն
 Ա՛լ սրբուած է հոգիս,
 Վարձկանդ ըլլամ, ըզբեզ պաշտե՛մ, Դու նորէն
 Իբրեւ Ասուած օրհնե՛ր զիս:

ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

4. Ծ Ա Ղ Կ Ա Զ Ա Ր Գ

Ծաղկազարդ. . .

Ի՞նչ ազուտոր անուն՝ ծաղիկներու փթթումի
 այս ամսուն յարմար, ու ի՞նչ զուարթ կերակի՝
 Զատկուան տօնի նախակարապետ: Ո՛չ կարմիր
 վարդն է սակայն, անոր խորհրդանշանը, ո՛չ ալ
 ճերմակ շուշանը. վտիտ ոստ մը միայն ձիթենիի,
 դօս, անդոյն տերեւներով, զոր խառուտիկ ու ա-

նուշարոյր ծաղիկներէն աւելի անձկութեամբ կը փնտռենք ու կը պահենք գուրգուրանքով: Ինչո՞ւ այս նախընտրութիւնը՝ քարոտ բլրակներու կամ խոպան հողի վրայ յասնող գլխահակ ու ցածուկ ծառաստաններու ճիւղին համար, երբ բնութեան հրաշագեղ պէսպիսութիւնները սփռուած են շուրջերնիս: Որովհետեւ օրհնուած է ան ու կ'օրհնուի ամէն տարի այդ տօնին. եկեղեցիէն տուն տարուելով, պառաւ մամիկին թոմթուկած մտտներուն մէջ ու մանկամարդ տիկնոջ հոգմահարին ծալքերուն տակ պահուըտած միեւնոյն հոգածութեամբ, մինչ հայրիկը իր զաւկին ձեռքէն բռնած՝ ինքն ալ ափին մէջ կը պահէ ձիթենիին ոտաը, ջերմոռանդ հաւատքով:

Եւ երբ ախպներու ընթացքին հետ, դարնան դալար տերեւները կամաց կամաց տեղի տան աշնան թռչնած տերեւներուն, երբ անդգալաբար հասնի ջերմանոցին եղանակը, արհեստական խընամքով հազիւ կարելի ըլլալով պահպանել քանի մը գունատ, խամրած վարդեր, ձիթենին՝ միշտ անփոփոխ՝ իր տեղն է, ընտանեկան դարակին անկիւնը, Մազկազարդի յիշատակ. իր սմբած ու չորուկ երեւոյթը հակապատկերն է Ապրիլի զուարթ օրերուն զօրս կը կենդանացնէ պահ մը, — լուսահեգնութեամբ մը կարծես, — կրակարանին անկիւնը, ամպոտ երկինքին տակ ու սարսուռ ցուրտին գէմ: Մանիշակի խամրած ու լքուած փունջի մը, մոռցուած նամակներու, անպէտ ժանեակներու գէղի մը հետ խառն կամ գերքի մը էջերուն մէջ կը հանդիպինք անոր յանկարծ, ու վայրկեանի

մը համար կ'ընդհատի մեր մտածման թելը, կը դադրի իրականութիւնը՝ երեւակայութիւնը յաջորդելով անոր: Պատրանք մըն է զոր կուտանք մենք մեզի, այդ օրհնուած ու մեզի հետ ապրած ուտին ի տես՝ վերադառնալով դէպ ի գարունը տարուան, ու երբեմն ալ դէպ ի կեանքին գարունը որ անցած ըլլայ:

Աչքի առջեւ կը բերենք Ապրիլի առջի կիրակին, իր այլազան հրապոյրներովը, երբ այդ կանաչ ոստը առինք խորանին առջեւէն, խունկերու բոյրին ու մոմերու լոյսին մէջտեղ, եկեղեցիէն դուրս մեր թեթեւոտն գնացքը կապոյտ երկինքին տակ. ու ընտանեկան յարկին մէջ՝ մեր աւանդական նախապատրաստութիւնները Զատիկուան:

Մեծ Պահքը իր Արեւագալի շարքը ունի, հոգեցունց ու թաղծալից: Աւագ շաբաթը՝ իր տըխուր ժամերգութիւնները, Լացի գիշերուան շաբականներովն ու Թաղումի ողբաձայն երգերովը: Մաղկազարդը օրուան մը ժպիտն է այդ կրօնային եղերերգութեանց մէջտեղ, հոգեկան զգացումներու պէսպիսութիւն մը, բերկրալի ու կազդուրիչ, նախաշաւիղը Զատիկին պայծառութեան:

Քաղքենի միջավայրերէն մինչեւ գիւղական անկիւնները, գրէթէ միեւնոյն տպաւորութիւնն է զոր կ'ունենայ բարեպաշտ Հայը, մինչեւ իսկ անոնք որ հեռաւոր օտար տեղեր սփռուած, եկեղեցիէ ու ժամերգութենէ զուրկ՝ կը փնտռեն գոնէ ոստ մը ձիթենիի, փոյթ չէ թէ օրհնուած չըլլած ան, որ պիտի պատկերացնէր իրենց՝ նուիրականութիւնն ու սէրը Մաղկազարդին: Որքան յի-

շատակներ տյո՛ղ ոստին վրայ ամէն մէկուս համար՝ մանկութեան օրերու, վազանցիկ երջանկութեանց, օրոնց վերյուշումը կուտայ վաղուան տօնը զգայնօտ հոգիներուն :

Անշուշտ մեծ անջրպետ մը կայ խորհելու եւ զգալու եղանակին մէջ անոնց՝ որոնք իրենց լամբակին վրայ մխակի կամ մանուշակի փնջիկ մը միայն կրելու սովորութիւնը ունին եւ անոնց, որ ձիթենիին ոստը միայն կը ճանչնան ու «Մաղկազարդը եկաւ» կ'ըսեն ժողովրդային լեզուով. բայց որքան ալ աշխարհիկ ու դարավերջիկ երեւալ ուղեն առաջինները, ու որքան ալ հինաւուրց ու ռամիկ նկատուին վերջինները, խո՛րը, շա՛տ խորը ամէնուն ալ սիրտին՝ հաւատքի ու բարեպաշտութեան զգացումը պահուած է, թէեւ տարբեր չափով, որ կ'արթննայ ասանկ տօնական օրերու մէջ : Ինքզինքնիս խաբել է՝ զայն ծածկել ուզելը. հաւատքը, բարեպաշտութիւնը բան մը չեն պակսեցներ քաղաքակիրթ մարդուն արժանիքէն, ընդհակառակը : Եւ յետոյ, Մաղկազարդի ու Զատիկի տօներուն մէջ, չէ՞ մի որ ամբողջ բանաստեղծութիւն մը կայ, հոգեկան ու կրօնային բանաստեղծութիւն մը, զուարթ ու տխուր միանգամայն, զոր կը ներչնչեն մեզի՝ տաճարին կամարներուն տակ երգուող աղօթքները ու տարածուող խնկաբոյր ծուխերը : Այդ տպաւորութիւնը, որուն ենթակայ կ'ըլլանք գրէթէ անզգալաբար, գոնէ մոտովի կը հեռացնէ զմեզ կեանքի առօրեայ տաղտուկներէն, ընկճող աշխատանքներէն, անհրապոյր մտածումներէն :

Ծաղկազարդը գարնան առաջին ամիսն է որ այդ հաճաքը կուտայ մեզի, իր ձիթենիի անհրապոյր ու վախտ ոստերովը, որոնք օրուան մը համար կը մրցին անուշաքոյր ու գիրգ վարդերուն հետ, — ինչպէս անշուք ու պարկեշտ կին մը վայրկեանի մը յաղթանակը պիտի տանէր աշխարհիկ ու փայ- փայուած կնոջ մը դէմ:

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Ծ. ԾԱՂԿԱԶԱՐԴԻ ԾԱՆՈՒԿ-ՔԱՐԸ

(ԱՒԱՆԴԱՎԷՊ)

Ծաղկազարդի օրը, — ո՞վ չէ լսեր մեր պա- պերէն ու մամերէն այս սիրուն վէպիկը, — երբ Յիսուս առօք-փառօք Երուսաղէմ կը մտնէր, կին մը տրտում-տխուր կը հեկեկար եւ կ'արտասուէր: Հակապատկե՛ր տեսարան, զի այն օր բովանդակ ժողովուրդը ցնծութեան մէջ էր՝ շնորհաւորելով Յիսուսի այս փառահեղ ու շնորհաբեր գալուստն ու մուտքը Երուսաղէմ:

Ի՞նչու կուլար այս կինը. — վասն զի ամուլ էր, եւ օրէնքը արգիլած էր ամուլներու մասնակ- ցութիւնը այսօրինակ հանդէմներու:

«Ահ, կը հեծեծէր այս կինը, ի՞նչու ես ալ իս- րայէլի այս կիներուն պէս մանկիկ մը չունենայի գիրկս եւ անոնց մէջ չխառնուէի, եւ այս օրուան

աստուածային օրհնութեան արժանի չըլլայի :» Կ'երեւայ թէ այս կինը կը հաւատար թէ Մեսիան է Յիսուսը, խոստացուած Փրկիչը :

Տէր Յիսուս « Որ նստեալ յէջ եւ յուանակի իշոյ մտանէր ի Քաղաքն Սուրբ », տեսաւ այս կինը եւ արգահատելով ակնարկեց Թադէի, մեր առաքեալին, որ իսկոյն այդ կնոջ քով վազելով՝ բարկացայտ դէմքով հարցուց թէ ինչու կուլայ եւ օրուան ուրախութեան մէջ տրտմութիւն կը խառնէ :

Կինը՝ անաբեկ եւ ամօթանար՝ հեկեկաց . « Տէ՛ր, ամուլ եմ եւ . . . » :

Թադէոս կ'ընդհատէ անոր խօսքը . « Լալէդ չճաթեցա՛ր հա՛, խելք չե՛ս ըներ, քար մը առնել, քուրջով պլլել եւ զայն գրկած՝ փութալ ընդ առաջ » :

Կինը առանց ամչնալու ուրիշներու ծիծաղներէն՝ որոնք Թադէի այս խօսքն ու խրատը լսած էին, գրկեց իսկոյն քար մը, պլլեց ծրարեց լաթով եւ խառնուեցաւ բազմութեան մէջ :

Այլ ո՛րքան մեծ եղաւ զարմանքն անոր ու նոնց՝ որոնք այս կնկան այս մանկիկին քարէ պէպէք մը ըլլալը գիտէին, երբ տեսան որ այդ մանկիկը լեզու ելեր եւ կը ճուար անդադար . « Ովսաննա », երբ Յիսուս իր հակառակորդներուն պատասխանած էր . « Եթէ դոքա — Իսրայելացի մանկիկներդ — լռեսցեն, քաղինքդ ազազակեսցեն » :

Այլ Տէրը նայեցաւ Թադէին, որ այս քարէ պէպէքին հեղինակն ու հայրը եղած էր եւ ըսաւ . « Թադէ՛, այդ քարէ ծնուած չօճուխը, քարէ պիտի մեռնի, քարկոծ պիտի ըլլայ, եւ քու ժողովուրդդ

քարէ ծնուած ժողովուրդ պիտի ըլլայ՝ քարի պէս հաստատուն իր հաւատքին մէջ » :

Քուր հին աւանդութիւնները, որոնց մէջ են հին Յայսմաւուրքն ու ժողովածուն, միաձայն են թէ այդ պէպէք-քարն էր Սուրբ Ստեփաննոս, որուն կնքահայրն եղաւ Թադէ առաքեալ :

ՎԱՀԱՆ ՎՐ. ՅԷՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Անգիր Դպրութիւն, Հասո՛ր Բ.

6. ՈՏՆԼՈՒԱՅԻ ԱՌԹԻԻ

Ամէն անգամ որ այդ արարողութեան ներկայ գանուիմ, խորապէս կը յաւաքուիմ. այնքան վսեմ բան մը կայ այդ պարզ գործողութեան մէջ որ մարդ սարսուռ մը կ'զգայ իր մաղերուն տակ ու մտամփոփ կը կտտի, կ'արձանանայ, կը մնայ ակնապիշ :

Անկզ, խորազգեցիկ գտա մըն է որ կը տրուի մարդկութեան. — խնամարկութեան գտաը, բարոյականի ամէնէն բարձր գտաը :

Երբ կը տեսնեմ այն շողշողուն, փառազարդ եպիսկոպոսը, ասկեհամուկ զգեստներով զարդարուած, ակնախոտիկ խոյր ի գլուխ, հովիւի գառազան ի ձեւին, խորանին առջեւ, իր բովանդակ փառքին մէջ, որ կը մերկանայ իր զարդերէն, կը ծալլէ մէկգի կը գնէ իր մեծութիւնը, ու պարզ շապիկով մը զենջուկը կը սփածանէ եւ կ'երթայ

ժամկոչին առջեւ կը ծնրադրէ ու անոր ոտքերը կը լուայ . . . կը համակուիմ խորհուրդին վեհութեամբը եւ աչքերս արցունքով կը լեցուին :

Կարելի չէ երեւակայել խրատ մը աւելի ներգործող, դաս մը այնքան ազդու, այնքան տիրող հրամայող, դաս մը վերջապէս Երկնաւոր Վարդապետի արժանի :

Մարդ հո՞ն է որ գաղափար կ'ունենայ թէ որքան քաղցր բան է խոնարհութիւնը, որքան պաշտելի է խոնարհ մարդը, մանաւանդ երբ մեծ մարդ մըն է անիկա, մեծ՝ դիրքով կամ տիտղոսով : Խոնարհութիւնը կուգայ ան ատեն ուրիշ մեծութիւն մըն ալ կը դրոշմէ անոր վրայ, հոգիի մեծութիւնը որ բուն մեծութիւնն է, ու պատկառանքը ան ատեն միայն կ'ըլլայ ճշմարիտ պատկառանք :

Երբ կը տեսնեմ մեր մեծառունդներուն մէջ ամբարտաւաններ, հայ ընկերական շրջանակներուն մէջ գոռոզ ու խրոխտ գլուխներ, որ կը փքանան, կը յոխորտան, ու պաշտօն եւ երկրպագութիւն կը պահանջեն ամէն տեղ, Երկնաւոր Վարդապետը կը յիշեմ, խեղճ ձկնորսներուն առջեւ խոնարհած, ու կը մտածեմ թէ, եթէ իրօք մեծ են այդ մարդիկ, ի՞նչ պէտք ունին ամբարտաւան ըլլալու՝ քանի որ խոնարհութիւնը այնքան սիրուն է, այնքան ազէկ կը վայլէ մեծութեան :

Իսկ երբ կը տեսնեմ parvenueներ որ՝ անոնք ալ ինքզինքնին մեծ մարդ կը նկատեն, որովհետեւ պաշտօնեայ են Ընկերութեան մը մէջ, տուն մը ունին սիւնազարդ քարաշէն, կամ՝ եթէ կ'ուզէք, սեզանաւոր են, վաճառական, կամ պարզ

արհեստաւոր կամ ոչինչ, բայց անպատճառ ուրիշներէն տարբեր խմորէ շինուած ըլլալ կը կարծեն, գիւղին «մենծ»ն են, թաղին աւագը, եւ կամ մեծ մարդ են պարզապէս, որովհետեւ այսպէս կ'ըսէ տէրտէրը կամ ժամկոչը, շիտակը, բոլորովին ափ ի բերան կը մնամ, եւ բնաւ չեմ կըրնար բացատրել այդ մարդոց ամբարտաւանութիւնը:

Պզտիկներուն քով եթէ ամբարտաւանութիւնը ծաղրելի է, մեծերուն քով անտանելի է, եւ առաջադրուած նպատակին ճիշդ հակառակին կը տանի:

Եթէ մեծերը ամբարտաւան ըլլալով կը կարծեն թէ աւելի յարգանք կը ներշնչեն, կամ աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ տեղաւորած կ'ըլլան ինքզինքնին, թող հաւաստի ըլլան թէ չարաչար կը սխալին. ընդհակառակը, շատ կը պզտիկնան, խոտելի միայն կը դառնան ու վերջապէս չեն սիրուիր:

Մեր հարուստներուն կամ մեծերուն մէջ ոմանք կան որոնց եթէ տունը երթալու ըլլաք, անմիջապէս կ'զգաք թէ ի՞նչ ամբարտաւան մարդու մը հետ է գործերնիդ. հանդիսաւորութիւնը, ծանր շուքը իրենց հաւատալիքն է. դաւանանքի մը խորարմատ համեմատութիւններուն տարուած կը տեսնէք կը նշմարէք այդ ծանր շուքը, գրան զանգակէն սկսելով մինչեւ ընդունելութեան սրահը, ու որքան ալ պատուեն մեծարեն զձեզ, չէք կրնար սիրել, չէք կրնար հաշտուիլ այդ ծանր շուքին հետ որ կը ճնշէ ձեր վրայ, եւ զոր դուք բոլորովին աւելորդ կը նկատէք: Զեզի այնպէս կ'երեւայ որ

աւելի պիտի սիրէիք այդ մարդիկը եթէ շուքը, ծանր կամ թեթեւ, աղնիւ կամ ո՛չ, վերնար մէջ-
տեղէն բոլորովին, ու պարզ անսեթեւեթ երես մը
տեսնէք ձեր առջեւը: Կը նեղուիք, կը զայրանաք
վերջապէս ու չէք ուզեր յարաբերութիւն ունենալ
այդ մարդոց հետ:

Մինչդեռ անդին ուրիշներ կան, պետական,
առեւտրական եւ այլ ասպարէզներու պատկանող
անձնաւորութիւններ կամ անձեր, որոնց հետ ըն-
տանեաւ կը նստիք, կ'ելլէք, կը խօսիք, ու միշտ
անկեղծ գոհունակութեամբ մըն է որ կը դատուիք
քովերէնէն. կը տիրէք զիրենք ու կը կապուիք հե-
տերին. ատոնք այն կարգէն են որ համոզուած են
թէ նկարագիրը, յատկութիւնն է որ կը սիրուի մար-
դուն քով՝ պարզ, անփառանակ, ու ո՛չ թէ շու-
քը կամ հանդիսաւորութիւնը. եւ եթէ յարգուի
կը փափագին, ինչ որ ամէն մարդու իրաւունքն
է, ամէն բանէ առաջ կը մտածեն արժանի ըլլալ
յարգանքի. բայց միւսները խունկ ու մոմ կ'ու-
ղեն, այս՝ խունկ ու մոմ՝ որ պէտք է անպատ-
ճառ իբրեւ բռնի հարկ մը մատուցուի իրենց:

Ամէնէն զարմանալին ո՞ր տեղ է, գիտէ՞ք.
երբ այդ տեսակ մարդոց դէմ, արժանապատու-
թեան խոկուն ըմբոստութեամբ մը կռնակ կը դար-
ձնէք, երես չէք տար, կարեւորութիւն չէք ըն-
ծայեր, ան ատեն ալ իրենք ձեզի կ'ամբաստանեն
իբրեւ . . . ամբարտաւան, իրենք կ'սկսին խոնար-
հութեան քարոզ կարդալ ձեր գլխուն:

Խոնարհութիւն չէ. անոնց պահանջածը այլ ըս-
տորութիւն, որ ամէն մարդու գործ չէ:

Եւ երբ իրենք «ամբարտաւան» կ'ըսեն, «հրապարտ» ըսել կ'ուզեն:

Բայց հպարտութիւնը բոլորովին տարբեր բան է ամբարտաւանութենէն: Հպարտութիւնը առաքինութիւն մըն է որ նուաստութենէն կը խորշի, ըստորնութեան չի գիջանիր: Իսկ ամբարտաւանութիւնը մոլութիւն մըն է որուն ուզղակի հակառակն է հեզութիւնը, համեստութիւնը: Հպարտը կը խոնարհի, բայց չի ստորնանար. իսկ ամբարտաւանը չի սիրեր խոնարհիլ, բայց ի պահանջել հարկին գիտէ ստորնանալ:

Մհ, ատելի են այդ մարդիկը, եւ անտանելի, մանաւանդ երբ կեզծ համեստութեան ձեւերն ալ առնեն երբեմն, վիզերնին կքելով, ձայներնին ցածցնելով կամ քամակնին ծռելով. — համոզմամբ ամբարտաւան հոգիներ որոնց էութիւնը միշտ կը մնայ ամբարտաւան:

Ինծի մնար՝ բոլոր այդ մարդիկը կը հաւաքէի յա Ոտնլուայի առթիւ, եւ . . . մէյմէկ զենջակ կը կապէի մէջքերնին ու կ'ըռէի. Լուացէ՛ք նայիմ յա ժամկոչին ոտքերը:

ՅԱԿՈՐ ՍՅԱՊՈՒԼԵԱՆ

7. ՀՐԱԳԱԼՈՅՑԻ ԳԻՇԵՐԸ

Եկեղեցիէն նոր դարձած՝ դեռ վրաս կրելով խունկի քաղցր բուրումը, ու հոգիիս մէջ՝ հաւատքի նորակաթ անուշահոտութիւնը՝ անցեալ Զատիկներու վրայ կ'երազեմ, թողլով միտքս թափառեալան՝ յիշատակներուս այս քաղցր երկնքին մէջ։ Այս տարի ճրագալոյցի գիշերը կ'անցընեմ ընդորովին տարբեր մթնոլորտի մը տակ, սենեակիս մէջ կղզիացած, անձայն, եւ մենութեան տաքող խորութեամբ, կազին նուաղկոտ լոյսին մէջ, ուր երազներ կարծես կը հալին դողդալով։

Ու կը յիշեմ մանկութեան Զատիկը, այն վարդապետն, ոսկեզօծ օրը, ուր առտուն կանուխ ելած, զմայլումով լի նայուածքս հադուստիս վրայ, եւ գլուխս ալ լեցուն՝ քաղած սաղմոսներովս զորս չէի հասկնար, ուրախ զուարթ կ'երթայի գաւառիս ընտանի մատուռը, կարմիր հաւկիթը գըրպանս։ Հոն, Տէր Պապան, աղուոր մետաքսներու մէջ, փողփողուն արեւու մը պէս, ոսկի ամանին մէջէն բերնիս մէջ կը դնէր լուսանիւթ վարդ փըշուրը, որուն անհուն ճառագայթումը կը կրէին երես տաքող օրը՝ միամիտ հրճուանքով մը լեցուած։ Ու այն օրը կատարեալ սուրբ մը կը կարծէի ինքզինքս, հաւասար ձիւնի պէս ճերմակ ու լոյսի պէս մա-

քուր հրեշտակներուն, որոնք կապոյտ անուշ երկինքէն քիչ մը վերսրբազան երաժշտութիւնը կ'օրհներգեն՝ Աստուծոյ առջեւ ծնրադիր։ Եւ սուրբ կ'ըլլար այն օրը ինչ որ կ'իյնար մատներուս տակ, կամ կը դալէր բերնիս։ Գաւաթս չէր լուացուեր։ Մայրս՝ երկիւղած՝ կը թափէր ջուրիս կամ գինիիս մնացորդը, տեղ մը զոր մարդկային ոտքը չի կրնար պղծել։ Այդ օրը յանդիմանութիւնները կը դադարէին այլեւս, աւելի կը սիրէին զիս, աւելի գուրգուրանքով, ու կերպով մը յարգանքով ալ կը վարուէին հետս։ Մհ, սուրբ ու անբիծ ըլլալու երանութիւնը, որուն գործնական վարձատրութիւնն ալ կը վայելէի։ Եւ կը մտածեմ թէ մինչեւ այսօր, այդ թարմ տպաւորութիւնը չէ՝ որ ուռճանալով սիրտիս մէջ՝ հիւսած է առաքինութեանց միակ փունջը, թէեւ տփգոյն, զոր կը կարծեմ միշտ անթառամ պահել, եւ որ այս տարի իմ պանդուխտ եկեղեցիիս մէջ քանի մը նոր ծիլ արձակեց, երբ օտար երկինքի մը տակ, քաղաքակրթութեան ամէնէն դրական, վերջնական արտայայտութեանց մէջ, լսեցի քաղցր ու խանդոտ շարականները իմ նախահայրերուս՝ կարծելով տեսնել հին քրիստոնեայ դարերու խորհրդաւոր վերգարթնումը։ Տարօրինապէս քաղցր հրապոյր մը ունի ժամերգութիւնը պանդխտութեան մէջ։ Եկեղեցին՝ պանդխտ ինծի պէս ու իրեն եկած քառասուն ազգակիցներու պէս, շատ անշուք է եւ անզարդ. քանի մը ծաղկամաններ, ու ասոնց քով նշաձեւ դեղին բիծերը աշտանակներուն, որոնք իրենց մելամաղձոտ սերը կը կաթեն հանգարտ ու անշարժ։ Ձկայ

գմբէթ մը, բարձր ու խոստափող : Բայց այս աղ-
քատութեան, պարզութեան ու ստուերին մէջ,
քրիստոնէութեան գեանափոր եկեղեցիներուն ըզ-
գայութիւնը կ'ունենամ, ու միեւնոյն տաք հա-
ւատքը հոն խմբուող երկնատենչիկ հոգիներուն :
Դպիրներու դասը ժողովուրդն է հոս : Զկայ մանկու-
թեան ձայնը, որ միշտ զուարթ թրթռում մը ունի :
Այլ ամբողջ բամբ ձայներու այս համերգութեան
մէջ, որ կը թաւալի ծանրոլոր ու գանգաղ, աւելի
պաղատադին կը բարձրանայ հաւատացեալներուն
աղօթքը, անհուն հառաչանքի մը պէս որ խունկի
լայն ծածանումներ ունի :

Վեցուկէսին կ'աւարտի ժամերգութիւնը, ժո-
ղովուրդի պարզ ու սրտաբուզի ժամերգութիւնը,
զոր հոս անհատնում պնակները չեն վրդովեր այլ
եւս : Դրամի ձայնը չկայ : Կատարեալ խզումն է աշ-
խարհային կեանքին ու խանդոտ, տարփազին սլացքը
մարդկային հոգիին դէպի աննիւթական իրերը :
Մետաքսներ, ոսկի աշտանակներ, փողփողումներ,
պայծառութիւններ ալ չկան : Միջոցսրտն իսկ տար-
բեր աշխարհէ մը կարծես կ'իջնէ, աղօտ ու թաղ-
ծագին, հալեցնելով իր մէջ իրերն ու շրջագի-
ծերը ու անուրջի գոյն մը տալով ամփնուն, ան-
հունապէս քաղցր ու սփոփող անուրջի մը, որ հե-
տըզհետէ հոգին ալ կ'ողողէ : Խորանը վարագուր-
ուած է կապոյտ, թափանցիկ կտաւով մը, զոր կը
ծակծկեն դեղին կէտերը, ետին վառուած աշտա-
նակներուն՝ գիշերուան լուսազարդ երկինքի մը
տպաւորութիւնը թողլով : Իսկ խորանին վերեւ,
եռանկիւնաձեւ սաւառնող ճառագայթումին վրայ

կ'իջնէ հանդարտ սպիտակ լոյս մը, մաքուր՝ որ երկինքին գուլթի ժպիտը բլլալ կը թուի:

Երբ դուրս կ'ելլենք, կապոյտ մառախուղը որ տարածուած է ամէն տեղ այս յաւիտենապէս արցունքոտ երկինքին տակ, եկեղեցիի խուռկի ամպն է կարծես, աղօթքներով սարառուն՝ որ կը ռաւառնի դէպ ի վեր: Ու կ'երթամ սենեակս, հոգիս լեցուած այդ խուռկին անուշութեամբը, ու հաւատքին ճառագայթած քաղցր սփոփանքովը. եւ կը կարծեմ դեռ լսել նուագաւոր արձագանգը սուրբ ու միամիտ օրհներգութիւններուն, որոնք դարերու մէջէն կուգան տաք ու բարասուն:

Ա. ՇԱՔԼԵԱՆ

8. ԽԹՈՒՄԻ ԻՐԻԿՈՒՆԸ ԳԻՒՂԻՆ ՄԷՋ

Մեծ Պահքի խորհրդաւոր ու Աւագ շաբթուան տխրաբոյր օրերէն վերջը, ի՛նչ ցնծալիւ իրիկուն է աս՝ Զատիկի մեծ վաղորդայնին զուարթարեր երկունքովը զուած:

Մաքուր՝ անբիծ հորիզոնին վրայէն, արեւը իր վերջին շաղերը կը կոխէ ու կը ցանցնէ սա դէմի բլրակի դալարիքին վրայ, ուր երիցուկները՝ կակաչներու հետ կը գորգեն կուշտը լերան եւ օդը կը բուրումնաւեածէ հոտը եղրեւանիին որ երէկ Յիսուսի թաղումը պսակեց եւ հէգ յուղայենիին՝ որ կարմիրներուն մէջ շղարշուած է, խորհրդանշելով

գարեանն ի վեր զղջումը ապերախտ աշակերտին՝
առանց յաւիտենական դատաւարտութեան մը դա-
տակնիքը կարենալ սրբելու եւ կամ դարաւար ա-
պաշխարանքով մը իր մեծ վարդապետին գթած
սիրտը ցնցելու :

* * *

Գեղջուկ հաւատացեալը , ամբողջ եօթը շաբաթ ,
ժամուն փակ խորամանկեան առջեւ , խաչելութեան
վտեմ տեսարանը պարզող պատկերին գէմ իր ա-
պաշխարանքի , զղջումի աղօթքներովը միաց՝ անոր
առջեւ վառուած կտնթեղին պէս : Մեղքի ռամիկ՝
այլ խորունկ գիտակցութեամբ , եւ հաւատքի տաք
շունչովը խնկաւէտուած զղջումի ինքնաբեր մար-
մաջով մը , մտիկ ըրաւ շատ օրեր , մինչ գիւղա-
կան տէրտէրը կ'երգէր Արեւագալը , ձայնի ար-
ուեստակեալ սեթեւեթներէ ու ոլորումներէ զուրկ
եղանակով մը , եւ իր համբիշխն իրարու ետեւէ
թափթփող հասերուն նման՝ ներքին հաւատքէ մը
լարուած մեքենականութեամբ մրթմրթաց իր զղջ-
ման մաղթանքները ու «Տէր Ամենակալ»ը :

Զրկումի ու ինքնաշարշարումի մասին իրեն ներ-
շնչուած կամ իր ունեցած ըմբռնումով ապաշխա-
րեց , աղօթեց ու պահեց . . . : Մերժեց ուտել ինչ
որ ալտի կրնար ապաշխարանքի արցունքներուն
մէջէն տնարատ վերածնող հագիին փետրաւորում-
ները մեղքի աղտով ձիւթել-կապտել : Օրը օրին ,
ժամին մէջ կամ իր անկողինին մօտ ծնրադիր՝ լուցաւ
իր մարդկային մեղքերը : Վերջին շաբթուն , հա-
ւատացեալի մը համակ տենդոտ յոյգերով ու ձրգ-

առևանգ հետաքրքրութեամբ հետեւեցաւ իր Տէրոջը՝ Յիսուսի վսեմ վայրկեաններուն, Բիթանիայի արմաւենիներով ցանցնուած ճամբայէն մինչեւ Գողգոթայի բարձունքը :

Կնիկ մարդիկ իրենց գերանուրբ զգայնոտութեամբ եւ անսահման հաւատքին եւ պաշտելութեան մէջ, Լացի Գիշերը, կտակի ժամուն, Աստուածամօր ու Մազդազինացիին հետ իրենց աչքին անմէնէն աղի արցունքը քամեցին եւ այդ չցամքած արցունքով եկան համբուրելու ծաղիկներով ու զմուռնով խնկուած Թաղումը Յիսուսին՝ որ իր կեանքին մէջ անուշ համակրանք մը, սուրբ ու կղկաթ համակրանք մը ցոյց առաւ միշտ Եւայի թոռներուն :

Ապաշաւանքի խորհրդաւոր քօղով մը ծածկուած Մեծ Պահլի, ու վսեմ երկնային ողբերգութեան մը յիշատակներով անմահացած Աւագ Շաբթուան օրերէն վերջը, ինչ անուշ պահ, ինչ բերկրալիւ իրիկուն մըն է առ, Զատիկի մեծ վաղորդանին զուարթաբեր երկունքովը ուռած :

Մաքուր, անարատ հորիզոնին վրայ, արեւը իր յետին նշոյլներով կ'ոսկեւետէ առ հանդիպակաց բլրակին մարմանդները, ուր մոյգ կանաչութեամբ մը, փնջուած կնձնիին վրայ քիզլուկ թռչունը կ'արձակէ իր հեծեծազին աւաչները եւ ուր եղբււանին իր վայրահակ ծաղկեփունջերով ու յուզայնին իր կարմիր շղարչներուն մէջ կը ծաղկանշեն ամբիծ Հաւատքն ու տարածա՛հ, դառնապարտ Զրգջումը, երիցուկներուն ու կակաչներուն միջեւ, որոնց վրայ կը ճարակին գառնուկները, մերթ ար-

ձակեցիւով մայրին մը, մայրական կարօտով առիւ : Գիւղական մանկտին անոնց մօտ, դալարիքին վը-
րայ հեշտօրէն կը փռուին, երջանկութեան անհուն
ճառագայթի մը մէջ թաթխուած, ու ահագին
պողպատեքներով յէքին կը հանեն իրենց կարմրուկ
հաւկիթները :

Իսկ գիւղին մէջ գեղջուկը իր ընտանեկան
սեղանին շուրջն է, իր հոգին ալ անհուն սփռ-
փանքի ու անբծութեան մը մէջ ծրարուած՝ փե-
տուրէ մը թեթեւ կ'ղգայ զինքը, որովհետեւ հա-
ղորդուած է ու ազատուած՝ զինքը ճշող մեղքի
բեռէն :

- Հիւժած՝ ներգլուած ստամոքսը տակաւ կ'սկսի
յափրանալ՝ երբ կը խթե աւանդական կարմիր հաւ-
կիթն ու կաթնապուրը, եւ կը պատրաստուի վաղ-
ուան խնջոյքներուն, մոռնալու համար՝ գինիի բա-
ժակներուն մօտ՝ եօթը շաբաթուան զղջումի օ-
րերը, մեղքերու առատ մթերքով մը հասնելու
Մեծ Պահքի առջի օրուան ու սկսելու ապաշխա-
րանքի նոյն հեծեծանքն ու ծնրադրութիւնը :

Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

Թ. Չ Ա Տ Ի Կ Ր

Ի՞նչ արժէք պիտի ունենար ուրախութիւնը մարդուն համար, եթէ ճանչցած չլլար տրտմութիւնը. ի՞նչ ազդեցութիւն պիտի ունենար երջանկութիւնը անոր վրայ, եթէ տառապանքին դառնութիւնը զգացած չլլար. եւ ի՞նչ նշանակութիւն պիտի ունենար միզի համար Զատկի տօնը, եթէ Քրիստոսի չարչարանքին, մահուան ու թաղման տխուր արարողութիւնները մեր հոգիին մէջ դրած չլլային տարտամ ըղձանքը ցնծութեան պէտքի մը, զոր իր յարութիւնը կ'ազդէ համակ քրիստոնեայ աշխարհին: Նոր եւ մեծ բաներու համար մեր ունեցած բնական հակումը, զոր այնքան լաւ հասկըցած էր Քրիստոս, լաւագոյն եղանակաւ մը չէր կրնար գոհացնել: Մարդկութեան համար մեռնող ու յարութիւն առնող Քրիստոս մը պէտք էր որպէս զի պաշտուէր, բաւական չէր պատժող Աստուած մը, շանթ ու բոց տեղացող Աստուած մը ունենալ. ներող Աստուած մը պէտք էր, գթած, սիրող, վշտակցող Աստուած մը, որ գերեզմանին աղջամուղջէն անցնէր ու անոր վէմը թաւալէր, որ լոյս սփռէր, կեանք սփռէր, որ ամէն բան ողբ-լռէր, եւ մոռցնէր մարդոց տառապանքը, սուգը, արցունքը, իր հրաշքի ու գթութեան բոցափայլումին մէջ: Ու յետոյ հասկնար կեանքի չարչարանքն ալ, նիւթական ու ֆիզիքական տառա-

պանքն ալ՝ հոգեկանին չափ՝ ու հասկնար թէ հացը բաւական չէր ապրելու համար, թէ հաւկիթն ալ պէտք էր, եւ պէտք էր հաւկիթը կարմիր ըլլար որ ուրախանային մեր տղաքը: Ու գիտնար թէ աղքատը ձմեռէն չ'ախորժիր, ու իր յարու-թեամբը վերջ տար դժնդակ եղանակին, ու նշե-նինները ճերմկցնէր, ու տանձենիները, կեռասնի-ները կանաչներով զարդարէր՝ անուշ պտուղնե-րու խոստումներովը լեցուն. եւ արեւու ճառա-գայթներ կախէր աղքատին ճեղքոտուած երգի-քէն վար, որպէս զի ան ալ հարուստին պէս ցըն-ծար ու հրճուէր եւ աղաղակէր. «Օրհնեալ է Յա-րութիւն Քրիստոսի:»

Ու պէտք էր Քրիստոսի տօնը ճշմարտապէս հա-մապատասխան ըլլար իր քարոզներուն, պէտք էր որ իր աղքատիկ մանուկները ցնցոտիներով եկե-ղեցի չերթային այդ բերկրութեան օրը, ու փար-թամ աղոց նայելով չնախանձէին. պէտք էր նոր նոր հագուէին, ճերմակներ, կարմիրներ, կապոյտ-ներ կապէին գլուխնին՝ տաճարին մէջ, ինչպէս ծա-ռերը դաշտին մէջ, եւ դառնուկները արօտնե-րուն մէջ նարօտներով պնճնուէին ծիրանի գօտիի պէս: Ու նորաաի աղջիկներն ալ, երբ Անոր մար-մինն ու արիւնը ճաշակելու կը ներկայանան, ուրբ սեղանին առջեւ, իրենց սեռին ու հասակին ու սիրտին պէս մաքուր ու աղուոր հագուած չքուած երթային, որպէս զի մայրերն ալ հրճուէին անոնց վրայ նայելով եւ որպէս զի ամէն մարդ ուրախ ըլլար, եւ ամէն մարդ երջանիկ, քանի որ Մարդ-Աստուծոյ տօնն է:

Եւ ճիշդ ա'յսպէս զուարթ ու ա'յսպէս գեղեցիկ յօրինուած է Զատիկը. իր անունը միայն լոյսի շլացուցիչ գաղափար մը կ'արթնցնէ մեր միտքին մէջ, դոր մենք մանկութեան ատեն ստացած ու պահած ենք գուրգուրանքով: Մեզի համար Զատիկը գերազանցօրէն բարի տօնն է, օրհնող ու օրհնեալ տօնը, ուր ճոխին եւ աղքատին, հիւանդին ու առոյգին, սառէն փառացող թշուառներուն, ջերմոցներու բոցին առջեւ յղփացող մեծատուններուն տխուր հակադրութիւնները չեն ներկայանար, ինչպէս Կաղանդի տօնին առթիւ: Զատիկին՝ հիւանդն ալ, չքաւորն ալ, ծերունին ալ, մանկիկն ալ, իրենց ուրախութեան բաժինը ունին բնութեան, սէրի, ողորմածութեան նուէրներուն մէջ. ամէնքն ալ կը ժպտին, ամէնքն ալ կը հաղուին, ամէնքն ալ իրենց սեղանը ունին, եւ զիրար կը փնտռեն, ողջագուրելու համար՝ օգնելու, ողորմելու համար իրարու, մոռնալու համար իրենց անցեալ քէնը, յիշելու համար թէ ամէնքն ալ քոյր եղբայր են, մէկ հօր զաւակներ, հաւասար՝ կրօնքի առջեւ, ու սեղմելու համար իրարու ձեռք ու աւետելու համար «Քրիստոս Յարեալ»ը:

Այն ատեն ի՞նչ սիրտի ջերմեռանդ զեղումով, ի՞նչ խանդոտ եւ սուրբ զգացումով կուտանք մեր ձեռքը մեր բարեկամին, կրկնելով սա սրտաբուզի ողջոյնը. «Օրհնեալ է Յարութիւն Քրիստոսի», որ երախտադիտութեամբ բաքախուն սիրտերու յաւիտենական արձագանգն է:

10. ՄԵՌԵԼՈՅԻ ՏՕՆԸ

Մեռելոցի յիշատակը այն սխրալի սովորութիւններէն մէկն է, զոր հաստատած է եկեղեցին քրիստոնէական դարերէն սկսեալ: Իւզաբեր կիներ որոնց երէցունին է Մարիամ Աստուածածին, յետոյ Մարիամ Մագդաղէնացի, Մարիամ Կղէովպայ, Սողոմէ եւ ուրիշ կիներ, Քրիստոսի թաղման ատեն անուշանոտ խուսկերով եւ ազնիւ իւզերով գացին Փրկիչին գերեզմանը, ուստի եւ իւզաբեր կիներու օրինակին պէս, նոր Սիրոնի կիներ եւ աղջիկներ խումբ խումբ գերեզմանատուն կը դիմեն Մեռելոցի օրերուն, խուսկով մոմով օրհնելու իրենց մեռելները, եւ անոնց յիշատակը նորոգելու:

Թաղման երկրորդ կամ երրորդ օրը Այգուց կատարելու բարեպաշտ սովորութիւնը կայ գաւառներու մէջ, ինչպէս եւ Քառասնօրէքը, ուր տաներէցը կը դիմէ դէպի գերեզման, ննջեցեալին ազգականներուն հետ, — հին ատեններ աւելի մածանանդէս՝ դպիրներն ալ քահանային հետ միասին մեռելական թափօր կաղմելով, — ուր հոգեւոր կարգ կը կատարեն: Իսկ մեռելոցի օրերը սահմանուած են տարելից յիշատակներով, իւրաքանչիւր տաղաւարի երկրորդ օրը, օրհնելու ննջեցեալները: — Գերեզմանօրհնէքի նշանակութիւնն է աւետել մեռելոց՝ ընդհանրական յարութեան յոյսը, եւ այդ առթիւ ննջեցեալին հաւար սեղան կը

տրուի, որ հեթանոսական դարերու սովորութիւնը կը յիշեցնէ :

Գերեզմանները ընդհանրապէս ժխտէ հեռու վայրեր են : Հրեաներու գերեզմանները գետնի տակ եղած կը յիշուին, բայց յաճախ ապառաժի մը քով : Իսկ քրիստոնէական դարերուն՝ գաշտերու կամ պարտէղներու մէջ են հաստատուած, եւ սիրելիներու շիրիմին գլուխի կողմը ծառեր կը անկուին : Լնտանեկան գերեզմանները հինուց ի վեր մեծ խնամքով պահուած են, քով քովի թաղուած հայր եւ մայր, քոյր եւ եղբայր : Ս. Գիրքն ալ կ'ապացուցանէ թէ ինչ կարեւորութիւն ունի թաղուիլն « ի գերեզմանի հօր եւ մօր իւրոյ » (Բ. Թագ. ԺԹ. 37) : Մեռելոցի առթիւ գաւառական գերեզմաններէ կը լսուի « Գերեզմանիս քարին վրայ թափէ՛ արցունք » ողբին աղաղակը, բայց քրիստոնէական կրօնքը մեղմացուցած է արդէն այդպիսի ողբերը . նոյն իսկ Մաշտոցին մեռելոյ ողբերը գործածութենէ բոլորովին դադրած են հիմա, եւ մեռելոցի տօնական օրերուն՝ ննջեցեալներուն համար խունկն ու աղօթքը ամէնէն մեծ նուէրները համարուած են : Հայ եկեղեցին յօրինած ունի հանգստեան սրտառուչ Շարականներ, թողունք Մաշտոցի երգերը, որ ինչպէս յիշեցինք գործածութենէ ղուրկ մնացած են : Մեր շարականի երգերէն իբր նմոյշ կրնայ փայլիլ Աստուածածնի ուղղուած մողթանքը մեր ննջեցեալներուն համար : — « Լեառն վիմածին, աղբիւր յորդառատ, բարունակ ծաղկեալ, այգի վայելուչ, Սրովբէ հողեղէն, բաբունույ բանին, առն անօրէնութեան աաղաւար հոգւոյն,

առ ծնեալն ի քէն՝ միշտ բարեխօսեա՝ անդադար հայցմամբ շնորհել զթողութիւն մեր ննջեցելոց : »

Մեր ննջեցելոց համար ամէնէն դործածական բարեմաղթութիւնն է «Աստուած հոգին լուսաւորէ», «Լոյս իջնէ գերեզմանին վրայ» կամ «Լոյսը գրկէ» եւ շարականն ալ ատոր նման կ'երգէ «Լոյս ի լուսոյ մեզ լուսաւորեա՛» . այս իմաստով Լոյս բառը շատ տեղ մեր շարականներուն մէջ իբրեւ Աստուծոյ անուն առնուած է : Հանգըստեան երգերը, կարծես, մեր հին կրօնքի հետեւողութեամբ շարահիւսուած են, եւ կը յիշեցնեն հին կրօնքի հետքեր . — Լոյսն ու Սաւարը, հրեշտակներն ու դեւերը, կեցնքն ու մահը : Հեթանոսութեան դարերու արդ կը կրէ նաեւ Շնորհալիին «Հաւատով խոստովանիմ» աղօթքէն «Հրեշտակի բարւոյ» հատուածը եւ տակաւին ժողովրդական գաղափարներէն չէ վերցած ամէն մարդու պահապան հրեշտակը, կամ թէ «հացի հրեշտակ» «քունի հրեշտակ», որոնք անշուշտ հեթանոսութեան հետքեր պէտք է ըլլան : Իսկ լոյսը գերազանց թուիչ մը առած է մեր եկեղեցական երգերուն մէջ, որովհետեւ լոյսէն աւելի պատշաճ բան չկայ ցուցնելու համար ինչ որ սուրբ, փառաւոր, ուրախալի եւ բարերար է : Հին հեթանոսական կրօնքն ալ այնպէս ընդունած էր լոյս ու խաւար, բարի եւ չար աստուածներու յատկութիւնները : Պարսիկներու կրօնքը կը վարդապետէր բարիի արարիչը Որմիզդ, որ է լոյս եւ կեանք, չարին՝ Ահրիմանը, որ է մահ եւ խաւար . եւ այս գաղափարը ընդունած էին Հայերն ալ, եւ այժմ հը-

նութեան հետքերէն իսկ կ'երեւան այս համոզումները, ինչպէս է այն հաւատքը թէ Աստուծոյ արթող միայն լոյսի մէջ կարող է գտնուիլ՝ այսպէս՝ մեռելներուն կը տրուի շուսահոգի ածականը :

Ա. Տ. Մ.

11. ՎԱՐԴԱՎԱՌ

Այն ամէն տօներուն մէջ զորս մեր եկեղեցին կը տօնէ, բո՛ւն տոնմայինը եւ մեր սիրտին ամէնէն մօտին է Վարդավառը : Այս տօնը քրիստոնէութիւնը իրեն հետ չբերաւ Հրէաստանէն, ո՛չ ալ յիշատակ մըն է ո՛ր եւ է սուրբի մը ոսկորներուն ձօնուած . օտար ձեռք մը զայն չէ պատուաստած մեր կրօնական զգացումին վրայ : Գրիգոր Լուսաւորիչ՝ երբ հեթանոսական հաւատքը քանդելով ուղեց քրիստոնէութիւնը կանգնեցնել՝ անոր տեղ՝ հանդիպեցաւ այս անկիւնաքարին որ դիմադրեց ամէն տապարի հարուածներուն . այն ատեն պարտաւորուեցաւ իր նոր շէնքին համար գործածել հինէն մնացած այդ բեկորը . այնպէս որ այսօր բոլոր այդ միատիքական շինուածքին մէջ, հինէն մնացած այդ Վարդավառն է որ իր պայծառ ու առոյգ կենդանութեամբ աչքի կը զարնէ ու հակապատկեր մը կը ձեւացնէ Մկրտութեան, Խաչելութեան, Յաւութեան նման խորհրդական տօներուն մէջ :

Եկեղեցին կը կատարէ այս հանդէսը իբրեւ յիշատակ Թափոր լերան վրայ Քրիստոսի Այլակերպութեան: Բայց մեզի համար, ժողովուրդին համար, Վարդապետը միշտ տօնն է ամառուան, կեանքի, պարարտութեան. տօնն է այն գեղեցիկ ու միակ Աստուածունիին՝ որուն մենք Անահիտ կ'ըսէինք, Յոյները՝ Արտէմիս, Լատինները Տիանա եւ որ ամէնուս համար առոյգութիւնը եւ աղուորութիւնը կ'անձնաւորէր:

Քրիստոնէութիւնը ընդհանրապէս լաւ վկայութիւնն է տուած հին աստուածունիներուն մասին. առէնքն ալ, իրեն համար անառակ, լկտի ու խենչէնէն: Ասիկա ճշմարիտն է եւ պարզապէս ուրիշը անուանարկելով՝ բոլոր համակրութիւնները իր վրայ հրաւիրելու դրութիւնն է: Անահիտ անառակն էր «Մայր ամենայն զգաստութեան» կը համարուէր իրաւամբ:

Անառակ կին մը չի կրնար տիրել ամբողջ ժողովուրդի մը սիրտին եւ այնչափ հզօրապէս որ անկարելի ըլլայ անոր յիշատակը ջնջել ո՛ր եւ է միջոցով: Նոյնը կրնանք ըսել միւս աղգերու աստուածունիներուն համար ալ:

Ս. Աստուածածին իր ընդունած պաշտամունքը պարտական է արիական ցեղերուն կին աստուածներու համար ունեցած խորին յարգութեան: Եթէ քրիստոնէութիւնը միայն սեմական ցեղին պարգեւ մը մնար, շատ պիտի կորսնցնէր իր բանաստեղծութիւնը: Տխրադէմ մարտիրոսներ ու դաժան սուրբիւր միայն պիտի լեցնէին իր Բանթէոնը: Ս. Աստուածածին, Մարիամ Մաղդաղինացին, Իւ-

ղաքեր կրնե՞րը՝ արիական ցեղերու շնորհիւն է որ մոռացութենէ ազատեցան ու հեռզհեռէ բարձրանալով՝ այդ Բանթէոնին ճակատը գեղազարդեցին կնոջական անուշ դէմքերով :

Այդ անուշ դէմքերն են որ մասնաւորապէս մեզի կը սիրցնեն քրիստոնէութիւնը՝ որոնք գորով , գուրգուրանք , փափկութիւն կը խառնեն անոր մէջ , եւ տեսակ մը բանաստեղծական դրոշմ կուտան անոր :

Կրօնքի հիմնադիրները կրնան հրաժարիլ անկէ , որովհետեւ իրենց հաստատել ուղած հաւատքին ճշմարտութեան բացարձակ կը հաւատան . սակայն ժողովուրդը պէտք կ'զգայ հրապուրուելու , յափը շտակուելու , ժողովուրդը բոցաթեւ հրեշտակներ , լուսապսակ սրբուհիներ , վարդ ու ճերմակ աղանձի կ'ուզէ իր կրօնքին մէջ :

Մեր եկեղեցին Վարդավառի տօնին առթիւ , պիտի երդէ շարականներ Տիրամայր . Ս . Աստուածածնի ուղղուած , Բրիստոսի այլակերպութիւնը պիտի պատմէ : Մովսէսն ու Նդիան պիտի յիշէ ու հաւատացեալները երկիւղածութեամբ պիտի մտիկ ընեն , առանց կասկածելու որ բոլոր այդ օտար դէմքերը իրենց սիրտին մէջ տեղ գրաւած են , վանելով անկէ ուրիշ աւելի հին հեթանոսական դէմքեր՝ որոնք նուազ պաշտելի չէին :

Ամէն ժողովուրդ իր տօներուն մէջ ունի այնպիսիներ որոնք հոկաւակ իրենց կրած կերպարանափոխութիւններուն , միշտ կը պահեն հին դրոշմներն , եւ զարմանալի բան , ժողովուրդը ամէնէն աւելի կը սիրէ իր այդ տօները :

Մեր մէջ ալ Յայտնութենէն աւելի, Զատիկէն աւելի, Համբարձումէն աւելի, Հոգեգալուստէն աւելի, Վարդավա՛ռն է որ բուն ժողովրդական հանդէսը մնացած է եւ ամէնէն շատ երգուած ու յարգուած :

12. ՀԱՅ. ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆՆԸ

Մեր Եկեղեցիին հակառակորդները զայն Գե-
տարիայի կամ Եգեսիայի Աթոռներուն հետեւակ կը
նկատեն : Բացարձակ սխալ է այդ տեսութիւնը :
Ի՛նչպէս եւ ի՛նչքան որ Արեւմտեան Եկեղեցին հաս-
տատուած է Պօղոս եւ Պետրոս Առաքեալներուն
յաջորդութեամբ, եւ Յոյն-Օրթոտոքս Արեւելեան Ե-
կեղեցին՝ Անդրէաս եւ Յովհաննէս Առաքեալնե-
րուն յաջորդութեամբ, նո՛յնքան եւ նո՛յնպէս ալ
Հայ . Եկեղեցին հաստատուած է Թադէոս եւ Բար-
թուղիմէոս Առաքեալներուն յաջորդութեամբ : Ի՛նչ-
քան պատմութիւն եւ ի՛նչքան աւանդութիւն որ
Արեւմտեաններն ու Օրթոտոքսները կարող են մէջ
բերել իրենց եկեղեցիներուն Առաքելականութիւ-
նը պաշտպանելու համար, նոյքան պատմութիւն եւ
նոյնքան ալ աւանդութիւն Հայ . Եկեղեցին կարող
է մէջ բերել ապացուցանելու համար թէ ինք Ա-
ռաքելահիմն է : Թադէոս եւ Բարթուղիմէոս Ա-
ռաքեալներն եկած են Արեւելք եւ հայաբնակ վայ-
րերու մէջ քարոզելով՝ քրիստոնէութեան առաջին

սերմերը հոն իրենք դրած են : Թաղէոս Առաքեալէն հիմնուած է Հայերուն Հայրապետական առաջին Աթոռը՝ Արտագի մէջ, ուր անոր յաջորդած է Բարթուղիմէոս Առաքեալ, յետոյ Ս . Զաքարիա, Ս . Զեմինաս, Ատրնհրսեհ, Մուշեղ, Շահէն, Շաւարշ, Ս . Ղեւոնդիոս, Ս . Մեհրուժան, որ ննջեց 260 թուականին, եւ անկէ '41 տարի ետքն է որ Հայերուն Հայրապետ եղաւ Ս . Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ չէ՛ թէ Բրիտոնէութիւնն առաջին անգամ բերաւ Հայերուն մէջ, այլ աւելի՛ յարդարեց, տարածեց եւ զօրացուց արդէն գոյութիւն ունեցող Բրիտոնէութիւնը, եւ վերակազմեց Հայ . Եկեղեցին : Առասպել է Ս . Գրիգոր Լուսաւորիչին Սեղբեստրոս Պապին երթալը : Իրաւ է որ Արեւմտեան եկեղեցին ալ, Պետրոս Առաքեալէն ետքը, Պապերու անխափան յաջորդութիւն մը ցոյց կուտայ, բայց Պապերու այդ ցուցակը Թ . դարուն կազմուած է, եւ բազմաթիւ վիճելի կէտեր կան այդ ցուցակին մէջ, կրկնումներ, պարապներ, անուան շփոթութիւններ, որոնց լուծում մը տրուած չէ ցարգ : Եթէ հիմակուան քննադատական ոգին հազար տարի առաջ ի գործ դրուած ըլլար, կարելի չէր ըլլար առաքելական յաջորդութիւնն այնքան անխափան ցոյց տալ Արեւմտեան եկեղեցիին մէջ : Հետեւապէս, հոն ալ աւանդութիւնը մեծադոյն տեղը կը բռնէ եւ Արեւմտեանները իրաւունք չունին Հայ . եկեղեցիին առաքելականութեան քննութեան մէջ կիրարկելու ա'յնպիսի մէթոտներ որոնցմով իրենց եկեղեցիին ալ առաքելականութիւնը կասկածի տակ կը մնար : Այսպէս, Արեւմտեան

եկեղեցին ալ, Արեւելեան Յոյն եկեղեցին ալ, Հայ. Եկեղեցին ալ Առաքելականութեան հաւասար հիման, հաւասար աստիճանի վրայ կեցած են որով մէկը միւսին վրայ գերազանութեան, գերիշխանութեան իրաւունք ամենեւին չի կրնար ունենալ, եւ Հայ. առաքելահիմն եկեղեցին իր ամէն էական վարդապետութիւններն Առաքելներուն ժամանակէն ժառանգած է եւ իր հիմնական կարգ ու սարքը առաքելադիր են, ինչպէս կը հաստատէ գիտական եւ անկողմնակալ քննութիւնը:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԺ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

13. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻԶ

Ինչպէս Գրիստոնէութեան ծագումը աշխարհի ամենամեծ դէպքն է, որ այնքան ազդեցութիւն ըրած է մարդկութեան ճակատագիրին վրայ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ալ ամենամեծ դէմքն է որ երեւցած է մեր մէջ, քանի որ ինքն է որ Հայերը դարձի բերած է մեծագոյն մասով: Բաց ի Մովսէսէ, չկայ անհատ մը որ այնքան ազդած ըլլայ ժողովուրդին վրայ, որքան այս Հայրապետը՝ Հայերուն վրայ: Ատոր համար թէ՛ իբրեւ մեծ նահատակ ու աննկուն խոստովանող, եւ թէ՛ իբրեւ եկեղեցիի Գլուխ ու Կաթողիկոս, ա՛յնչպիսի յարգ ու պատիւ վայելած է մեր եկեղեցիին մէջ, որքան հնար էր մարդկային կարողութեան սահմանին մէջ:

Բայց եթէ պատմական քննադատութիւնը չի կրնար ամբողջովին վաւերական ընդունիլ ամէն ինչ որ կ'աւանդուի Լուսաւորիչին եւ Հայերուն Քրիստոնէութեան դարձին վրայ, այլ ոչինչ բնաւ կը պակսեցնէ անոր արժանիքը, մանաւանդ որ գեռ կարող չէ եղած անվիճելի կերպով զանի ու իրարմէ զատել իրականն ու վիպականը, դրականն ու բնազանցականը, աշխարհայինն ու հրաշալին: Ուստի, մենք՝ կրօնական աւանդութիւնն ըմբռնելով այնպէս ինչպէս գիտենք դասական-եկեղեցական ուսման շնորհիւ՝ ըստ այնմ կը խօսինք եւ կ'ընենք մեր տեսութիւնները:

Ժողովուրդներու միահաղոյն դարձերու ուրիշ օրինակներ ալ կան, բայց, զոր օրինակ Կոստանդիանոս Կայսեր դերը չի կրնար համեմատուիլ Ս. Լուսաւորիչի դերին հետ, որովհետեւ թէպէտ ան ալ Քրիստոնեայ դարձաւ եւ Քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք ըրաւ 313ին՝ Միլանի հրովարտակով, բայց միեւնոյն ժամանակ, վտանգաւոր պատերազմի մը մէջ խոստացաւ Քրիստոնեայ ըլլալ, եթէ յաղթէր իր հեթանոս թշնամիին (Մաքսենտիոսի): Եւ իրօք բռնեց իր խօսքը, վասն զի յաղթեց: Իսկ Լուսաւորիչ երբեք աշխարհային տեսակէտ չունէր, երբ ահռելի տանջանքներ յանձն կ'առնէր ի սէր Քրիստոնէութեան, այլ անոր յաղթանակին կը ցանկար միայն հոգեւոր նկատումով: Նոյնպէս, բոլորովին կը տարբերի Ֆրանքներու Կլովիս Թագաւորին եւ իր Ժողովուրդին դարձը Քրիստոնէութեան՝ Հայոց դարձէն՝ Լուսաւորիչի ձեռքով: Կլովիս՝ առաջին Քրիստոնեայ կայսրին նման՝ պա-

տերազմ ունէր հեթանոս թշնամիներու դէմ: Նեղը ինկած մէկ պարագային՝ խոստացաւ ուրանալ մինչեւ այն տառն իրեն յաղթութիւն տալ չկրցող տատուածները, ու Քրիստոսը դաւանիլ, եթէ Անիկա յաղթական ընէր զինքը: Իր իղձը կատարուեցաւ, ինքն ալ իր խոստումը կատարեց եւ մկրտուեցաւ 498ին:

Բայց Քրիստոնէութեան զօրութիւնն աշխարհական նպատակներու յատկացնել ո՛չ միայն Լուսաւորիչի միտքէն չէ անցած, այլ ընդհակառակը՝ աշխարհ, մարմնաւոր կեանք ու ամէն երկրաւոր բարիք անոր հայեցողական ու վերայական օգուտին զոհել կէտ նպատակի ունեցած են թէ՛ ինքը եւ թէ՛ իր ժողովուրդը: Այդ պատճառով, երբ Քրիստոնէութեան երեսէն խզուած առաջ կուգայ իրենց դրացի ժողովուրդներուն հետ, նոյն իսկ Լուսաւորիչի կենդանութեան տառնը, ինչպէս եւ անկէ վերջ ամէն ժամանակ, Հայերը՝ ուրիշ բան չեն մտածեր բայց եթէ փրկիլ իրենց կրօնքն ու հաւատքը, մոռնալով մինչեւ անգամ Դաւթի նշանաւոր վճիռը՝ «Կեցցէ անձն իմ եւ օրհնեացէ զՏէր», եւ իբր թէ առանց կեանք ունենալու կարելի ըլլար պաշտել կրօնքն ու հաւատքը:

Այդ միեւնոյն տեսութեամբ էր անշուշտ որ Լուսաւորիչ անխտէր փճացուց ամէն ինչ որ հակառակ էր Քրիստոնէութեան: Ատոնց ամէնուն տեղ Լուսաւորիչ թողած է մեզի «Յաճախապատում»ը, որ անդրաշխարհային, հոգեւոր կեանքի հիմնալի առաջնորդ մըն է ապաքէն, բայց աշխարհային կեանքի ու նիւթական աշխարհի համար բնաւ հրա-

հանգ չի պարունակեր, բայց եթէ զայն ուրանալ, անգոսնել, անտեսել՝ հանդերձեալ կեանքին սիրով։ Եւ Լուսաւորչի ունեցած մեծագոյն դերն այն է՝ որ գրէթէ լիուլի յաջողած է իր նպատակին մէջ, որպէս կը ցուցնէ՝ անցեալ պատմութեան բոլոր ընթացքը։ Վասն զի 1500 տարիէ ի վեր Հայը չըջապատուած ըլլալով տարբեր կրօններէ, միայն մէկ կէտ նպատակի ունեցեր է, այն է պահել իր կրօնքն ու եկեղեցին, բայց եթէ ինչպիսի՞ զոհողութիւններու գինով, Լուսաւորչի մտքէն իսկ չէր անցնէր զայդ քննել։ Սակայն չենք կրնար ըսել թէ Լուսաւորիչ ինքն ստեղծեց ու արմատացուց Հայերու սիրտին մէջ այդքան կրօնասիրութիւն, այլ շատ պարագաներէ ստուգուած է թէ նախնի Հայերը՝ ո՛վ դիտէ որքան գարերէ ի վեր՝ եղած են բնականէն շատ կրօնասէր։ Ս. Գրիգոր ուրիշ բան ըրած չէ բայց եթէ պատուաստել այդ հնաւանդ կրօնասիրութիւնը Գրիստոնէութեամբ, որուն խորհրդաւոր եւ հրաշալի վարդապետութիւնը շատ յարմար եկած կ'երեւայ մեր նախնիքներուն, որոնց ազնուական կամ բարձրագոյն դասակարգը, նախ սիրով չընդունեց անմիջապէս համակերպիլ նոր կրօնի աշխարհութեայ ոգիին ու սկզբունքներուն, բայց հետզհետէ ընտելացաւ, վասն զի Ս. Գրիգորի մէկ ճարտար հնարքն ամէն գոլարութիւն հարթեց։ Ս. Գրիգոր ամենամեծ մասամբ նախնի կրօնին Քուրմերը կամ անոնց զաւակները ընտրեց նոր կրօնին պաշտօնեայ, եւ հին տօներն ալ Քրիստոնէական նոր տօներով այլափոխեց կամ անուանափոխեց։ Մինչեւ անգամ գլխաւորապէս այն տեղերը եկեղեցի

ու տաճար կանգնեց ուր որ արդէն վաղեմի մեհ-
 եաններ կամ բազիլիկներ կային։ Այնպէս որ հին կը-
 րօնէն նորին փոխանցումը՝ անուշով միայն կ'երե-
 ւար, մինչեւ որ հետզհետէ տպաւորուէր։ Բայց
 ընդդիմութիւն տեսած պարագային ալ չվարա-
 նեցաւ Քրիստոսի այս Մեծ Խոստովանողը բռնու-
 թիւն բանեցնել, ինչպէս պատահեցաւ գլխա-
 ւորապէս երբ ձեռնարկեց Ս. Կարապետի վան-
 քին տեղ եղած Կուռքերը կործանել, մեհեան-
 ները քանդել եւ անոնց տեղը Յովհաննէս Մկր-
 տիչի մասունքը զետեղելով նոր սրբավայր կանգ-
 նել։ Այլ ամէնէն զարմանալին զինքը երբեմն
 խորվիրապ նետել տուողին վրայ Ս. Լուսաւոր-
 չի ունեցած ազդեցութիւնն էր. — իբրեւ հլու
 հետեւող ըրած էր զայն եւ ինչ որ ըսէր կամ ու-
 ղէր, ընել Կուտար անոր։ Ահա թէ ինչպէս ամ-
 բողջ ազգ մը մէկէն նոր կրօնին կը հետեւի եւ մէկ
 օրուան մէջ քանի մը միլիոն մարդիկ մէկէն կը
 մկրտուին։ Այն դարերու մէջ մանաւանդ՝ ինչ որ
 ուղէին գլխաւորները, նոյնը կ'ուղէին եւ կ'ընէին
 նաեւ ժողովուրդները։

Իսկ թէ առեւլի տանջանքներ կրեց մինչեւ այդ
 արդիւնքն ունեցաւ, չենք ենթադրեր չգիտցող
 հայ մը, որպէս զի պատմենք։ Միայն կը բաւա-
 կանանանք ըսել թէ երբեք անձ մը չէր կրցած իր
 պաշտօնը այնչափ արժանաւորութեամբ, անձնուի-
 րութեամբ ու առաքինութեամբ կատարել՝ որքան
 իր Լուսաւորիչը, որմէ աւելի քաղցր ու պանծալի
 տիտղոս չէր կրնար հնարուիլ եւ շնորհուիլ աւելի
 արժանաւորագոյնի մը։ Իր առէն մէկ տօնին առ-

Թիւ, կ'արժէ որ ամէն Հայ անգամ մը անդրադառնայ թէ ի՞նչ մեծ գործ կատարեց Լուսաւորիչ մեր մէջ: Մենք մէկ ընդհանուր ստուերադիծն ըրինք միայն:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ

14. ՍԵՊՈՒՀ ԼԵՌԸ ԵՒ ԳԻՀԻ ԾԱՌԸ

Ս. ԳՐՈԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՋԻ ՆԵԽԱՐՆԵՐՈՒՆ ԳԻԻՏԸ

Սեպտեմբեր, « Գերազանց » լեռին մաքուր եւ ջինջ բարձունքներուն վրայ ամփոփուած, առանձնացած էր ան: Հսկայ գործունէութիւնը, ամուր եւ խորունկ հետք մը ձգող քայլերով յաջողցուած ու արդիւնաւորուած գործունէութիւնը, փոխանակ աշխարհի փառքերու մէջ մղելու զԱյն, վարած տարած էր լեռներու մենութեան: Յողմած մարմինի մէջ խայտացող լա՛յն, սո՛ւրբ եւ սեպուհ հոգիի մը արտայայտիչն է մենաւոր կեանքը: Ա՛լ հոն հասած էր Լուսաւորչի կեանքին վերջալոյսը: Ատեն ատեն կ'առանձնանար: Իր ցանցառ այցելութիւնը իրմով լուսաւորուած Հօտին ու Եկեղեցիներուն, կենդանի միջօրէին մէջ խաւարումէն նոր ելած արեւին ազդեցութիւնը կ'ընէր: Ա՛յնքան ցանկալի էր Անոր տեսքը. ա՛յնքան պաշտում կար Իրեն համար:

Կրօններու պատմութեան մէջ չեմ յիշեր դէմք մը, տիպար մը, որ անոր չափ յամառած ու յաջողած ըլլայ իր սկզբունքին վրայ, իր հաւատքին

մէջ : Բովանդակ քրիստոնէութեան ՄԱՐԴՆ Է ԼՈՒՍԱԼՈՐԻԶ, որովհետեւ իր գործունէութիւնը վիթխարի է . իր առաքելութիւնը գծայի անհարթութիւններու մէջ յաջողցուած է կատարելապէս . եւ Աւետարանը, Քրիստոսի խօսքը, կրցած է արմատացնել իր իսկ միջոցներով : Այս է պատճառը որ իր գործունէութիւնը շեշտեցի հսկայ, վիթխարի իմացումներով եւ ո՛չ թէ բառերով :

Իրեն պէս սեպուհ՝ լեռը՝ միանձնութեան տենչալի վայրը եղած էր : Այրերը, ծերայերը, սորերը ու քարանձաւները կարծես շատ նեղ էին ԼՈՒՍԱԼՈՐԻԶ ԼՈՒՍԱԼՈՐ ԷՍԹԵԱՆ : Բացօդեայ, ծառերու շուքին տակ շնչուած կեանքը անուշ կուգար իրեն : Ծիշդ Յիսուսի պէս, Զիթենիներու Լեռը, ձիթենիի ծառերը կը հրապուրէին անոր անպարոյր հոգին : Բայց Սեպուհ Լեռը ձիթենիներով ողողուած չէր : Յորեկուան հովը, գիշերուան գովը, երկինքին բերալոյս կազմուածքը, լուսնակին նազանքը՝ ներշնչող, մխիթարող դօրութիւններ են իրապէս պարտասած մարմիններու համար : Մեծ գործերու մէջ յաջողած մարդը ուրիշ կերպով չի կրնար մխիթարուիլ :

ԼՈՒՍԱԼՈՐԻԶ այդ մարդն էր Սեպուհ Լեռին միանձնութեան մէջ : Շա՛տ տարօրինակ կ'երեւայ այդ կեանքը անոնց, որոնք մեծ մարգիկը տարբեր վախճանի մը մէջ տեսնել կ'ուզեն : Այդ կեանքը, սալախ, տարօրինակ չէ՛ . իր յաջողուցած գործին պէս անմասն է : Եւ արդէն ո՛չ միայն իբր ԼՈՒՍԱԼՈՐԻԶ, այլ մահաւանդ իբր ՄԱՐԴ ալ՝ Ս . Գրիգորին բոլոր կեանքը անմասնութիւններու հա-

մայիք մըն է : Այս իրողութիւնն է որ Լուսաւորիչը կը զատէ հասարակ մանկանացուներէն :

Հեռու առտնին տաղտուկներէ, հեռու քաղքենի աղմուկներէն, Լոյսի Սիւնը կ'առկայծէր Սեպուհի լոյսերուն եւ բոյրերուն մէջ : Աղօթքնեթու ճուղիքում՝ կ'զգար իր մարմինին մահացումը : Անոնք որ ոլորտած են Սեպուհի պէս սարերու վերայ, մայիսի մէջ, կ'ըմբռնեն լեռներուն հմայքը : Բնութիւնը սիրտելու համար ամենակարեւոր պէտք մըն է լեռներու կեանքը : Վայրի բուսականութիւն՝ իր բոլոր կողմերով կենդանացած՝ կը տիրէ լանջքիդ խորերը : Չես ուզեր իջնել այդ բարձունքներէն : Վարի կեանքը տափակ, երկրաքարշ կուգայ մարդուն : Տերեւախիտ-թեղօշ մը, բարձրաբերձ կաղնի-մը, շնորհագեղ գիհի մը՝ սարաւոյթէ մը անելի կենսաւէտ, հանգարտիկ բնակարան մը կ'ընծայէ իր հովանիով :

Լուսաւորիչ իր հանգիստը, ըստ աւանդութեան, գիհի մը շուքին տակ կը գտնէր . իր յաւիտենական հանգիստն ալ գիհի փորոգին մէջ գտած էր Ան :

Ո՛վ կրնայ երեւակայել այդ խաղաղիկ նինջը Մեծագործին՝ ծաղկեալ ծերութեան մը պատկանելի եւ վեհաշուք կերպարանքին վրայ եւ այս ամէնքը ծառի մը շուքին տակ :

Հարստութիւն, կալուածք, տուն տեղ, ապարանք, ագարակ, ամէն բան ունէր Ան դաշտահայեաց բլուրին վրայ : Այս շքեղութիւնը, այս ճոխութիւնը՝ Լուսաւորիչի համար չէին : Ամէն բան ունէր Լուսաւորիչ, բայց բան մը չունէր՝ Մեծ Ա-

առքեալին բացատրութեամբ: Թռչունները ունէին իրենց բոյները, ազուէսները՝ իրենց որջերը. բայց Լուսաւորիչ իր գլուխը դնելու համար որոշ տեղ մը չունէր Յիսուսի պէս: Գիւնի ծառին փորոգը վերջին տեղը եղած էր Անոր եղծանելի մարմինին, երբ իր ունեցածներէն դուրս՝ աշխարհ մը կար, որ պատրաստ էր ասպնջական ըլլալու իր Լուսաւորիչին:

Ոչ ոք տեսաւ անոր վերջին վայրկեանը, ո՛չ ոք լսեց անոր կտակը, ո՛չ ոք փակեց Անոր աչքերը: Սարի մարգիկ, հովիւները, լաւ եւս հովիւ մը միայն տեսաւ անշնչացած մարմինը Անոր՝ գիւնին ներքեւ. չյանգդնեցաւ մօտենալ. քարերով պատուար շինեց ծառին շուրջը, որ գիշակներ թռչուններ եւ կենդանիներ ա՛լ չմօտենան Անոր:

Հովիւներ. այո՛, միշտ հովիւներ են որ կը վայելեն ամէնէն տենչալի տեսարանը. ըլլայ Բեթղեհէմին գիշերուանը, ըլլայ Սեպուհին ցորեկուանը, ըլլայ նոյն իսկ՝ աւելի հին անցեալի մը մէջ՝ Հովիւ-Մարգարէին տեսածները Սինայի վրայ: Հովուական կենցաղի պարզութեան մէջ խորհրդաւոր հանդիպումներ:

Սեպուհի շինական հովիւը՝ Քաջ Հովուապետը գտած էր: Վազեց, լուր տուաւ քաղաքին. գրտնուած էին Լուսաւորչին նշխարքը:

Ա՛յն ատենէն ի վեր գիւնի ծառը մասնաւոր պատկառանքով մը օծտուեցաւ:

Համէնցիք կը պահեն Արցըն (= Գիւնի) ին պատկառանքը: Հասարակ ծառի կամ փայտի պէս չեն գործածեր զայն ամէն տեղ: Կը գործածեն պոթիչ (= ջուրի տակառիկ) եւ սիւն եւլն. շինելու, ո-

բովնետեւ Լուսաւորիչը ա՛յդ ծառին փորոգին մէջ լախճանած է։ Սիրո՛ւն աւանդութիւն, իմաստաւից զրոյց, ինչ ալ ըլլայ՝ Լուսաւորիչը յիշեցնող պարագայ մը՝ շինական խաւերու մէջ։

Իսկ Սեպուհը, Լուսաւորիչի ամբողջ պատմութիւնը կը մարմնացնէ։

Պիւղ Վարդապետը, Յովհաննէս Երզնկացին, արքազան թափով մը Ս. Գրոց ամէնէն նշանաւոր լեռներուն վրայ կ'ոստոստէ. քով քովի կը բերէ զանոնք Սեպուհին հետ համեմատելու։

«Լեւրինգ ամենայն այսօր ցնծացե՛ք
Ընդ մեծապայծառ փառսըն Սեպուհոյ,
Քանգի ի նմա բնակեցաւ
Սուրբըն Գրիգորիոս, Սիւն Լուսոյ...»

Դուն լոյս ես, ո՛վ «վարդ Կարմրերփեան»,
Թէեւ «ի փշաքեր» արմատէն ծաղկեցար. բայց՝
ո՛չ Դիհիին փորոգը, ո՛չ ալ Մանեայ այրը, ասոնք
չեն Բու շիրիմդ. սիրտերու մէջ կը հանգչիս դուն
ու չե՛ս մեռած։ Աննման կեանքդ, աննման գործունէութիւնդ անմահ են Ամենաօրէն Լուսաւորչին՝
Քրիստոսի անունով հիմնած Եկեղեցիիդ մէջ։

Տիպար Հովիւն ես, անվկանդ Քարոզիչը, անխոնջ Վարդապետը, արթուն Հայրապետը. Ծնունդըդ ու Մնունդդ համակ լոյս, եւ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻ-
ՉԸ մեր Եկեղեցիին։

Օրհնեա՛լ ըլլայ գործդ. օրհնեա՛լ յիշատակդ ալ։

ԲԱՐԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

15. ՆՈՒՐԱԿԱՆ ԱՌԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Քրիստոսի 995 թուականին (տօմարի ՆՈՒ.ին Հոգեգալստեան տօնի շաբթուն Մուշի Ս. Աղբերիկ վանքը հետզհետէ կը լեցուէր հաւատաւոր ուխտաւորներու բազմութեամբ, որ երթալով կը խնայուէր: Արդէն շէնքը անբաւական էր զանոնք ընդունելու: Վանքին մէջ կը պատասպարուէին հեռաւոր քաղաքներէ ու գաւառներէ հասած աղանական ընտանիքներ միայն, իսկ ջերմեռանդ ժողովուրդը՝ ինչպէս ամէն տեղ, հոն ալ բացօթեայ կը մնար. բակերուն մէջ՝ քարերուն վրայ, պրուկներուն մէջ՝ կանաչներուն վրայ: Ուխտաւորներ կային հեռու եւ մօտիկ գիւղերէ, դաշտէն ու սարէն: Վանքին վանահայրն էր Տ. Սդիշէ Արքեպիսկոպոս: Ինքն ալ ունէր իր ուխտաւոր հիւրերը, որոնց մէջ ամէնէն աչքաւու դէմքն էր՝ մօտիկ թեմի մը Աւագերէցը՝ Տ. Բարիկ քահանան, որ ընտանիքով մէկտեղ ուխտի եկած էր: Արժանայարգ Աւագերէցը հինգ զաւակներ ունեցեր՝ հինգն ալ մեռեր էին: Անպառուղ կը մնար ամուր, ժողովուրդը՝ գիտուն թէ անգէտ՝ ամէն այս տեսակ պարագաներուն՝ հոգեկան զգացումներու միջոցաւ՝ սրբութեանց կ'ապաւինի: Սըրբ Աղբերկայ կեանքի փայտին հրաշագործ համբաւը դեղէ դեղ իրենց հասեր էր: Երէցն երեցկինը ուխտեր էին, եթէ զաւակ մը ծնանի իրենց Աղբերիկ երթան՝ ու

որդեմնութիւնը հոն տեղի ունենայ, որպէս զի անոր ծնունդը օրհնուի, նուիրագործուի: Անոր համար եկած էին: Երէցկիւնը ծունգ դետին զարկած եւ արու զաւակ մը աշխարհ բերելով նուիրեր էր կեանքի Փայտ Ս. Նշանին: Այս ծննդաբերութիւնը ուրախութեամբ ողջունուած էր Տ. Բարիկ երէցի ամէն բարեկամներէն: Տղան հոն մկրտուած էր կնքահայրութեամբ Տէր Եղիշէ եպիսկոպոսին, որ անուանադրեր էր զայն Եղիշէ: Մանուկն ու ծնողք դարձեր էին իրենց տեղը:

Գիւղացիներէն ոմանք իրենց հիւանդները, ցաւազարները կը շարէին Ս. Խաչի անցնելիք ճաթոռն վրայ, ոմանք ցորենի օրաները, այգիի բերքերը, ուրիշները՝ տաւարներու, ոչխարներու հօտեր, նախիրներ կը բերէին, որ օրհնուին, որ ղերթ մնան պատահարէ, ցաւէ-շարէ: Կ'օրհնուէին ամէնքն ալ: Ամէնէն ջերմագին դիմումները տեղի կ'ունենային՝ անպտուղ ւանդներէ եւ ճամբ-եղով անդամալոյծներէ, աւաղիները՝ արնամարուած կիներու դասէն, եւ երկրորդները՝ մերժուած ընկերակցութենէ՝ իբրեւ անբուժելի ախտավարակներ: Վերջիները՝ հին ժամանակներ՝ չէին պահուիր ժողովրդեան մէջ եւ կ'ուղարկուէին անդամալոյծներու յատուկ վանքերը, որոնցմէ ծանօթ է այժմ Վանի, Տիրամէր Սուրբ Աստուածածնի վանքը: Եւ կնիկները՝ մէկը անիծելու ատեն՝ կ'ըսեն. «Տիրամէր երթա՛ս, Տիրամէր քշուի՛ս»: Վաղեմի ինչ գեղեցիկ կարգադրութիւններ եղեր են՝ մանաւանդ կաղերը, կոյրերը, անդամալոյծները, ուրուկները եւայլն, պատասպարելու համար: Մուշի

դաշտին մէջ կայ մինչեւ հիմայ գիւղ մը Ուրուկ-
նոց անուն, որ ապաստանարան եղած է ուրուկ-
ներու :

Տէր Եղիշէ Սրբազան գեղէ գեղ Մանազկերտ
պիտի երթար, նուէր հաւաքելու անոր բարեպաշտ
ու փարէթամ բնակչութենէն: Հոն էր նաեւ իր սա-
նահայր Տ. Բարիկ քահանան, որ արդէն կանխած
ու խնդրած էր անոր այցելութիւնը: Տ. Բարիկը
եպիսկոպոսէ մը աւելի պատկառելի էր: Իր սե-
րունդէն շատ մը եպիսկոպոսներ առաջ եկեր էին:
Կարծողներ կան թէ նշանաւոր եպիսկոպոսի մը
սերունդէն ըլլար ինքն ալ: Սրբազանը շարունա-
կեց ճամբան, ամէն տեղ ժողովուրդի հոգեւոր
զգացողմներուն առարկայ ըլլալով: Հացեաց Լ.
գիւղին միաս բարով ըսեր էր, է՛լ մօտիկ էր Մա-
նազկերտն ալ: Սրբազանը կ'աճապարէր քիչ մը՝
երբ նոյն գիւղացի ծերունի համբայ մը, իր ալե-
խառ մօրուքով ու 13 մշակներու հետ՝ չոգաւ իր
առջեւ: Ինչ որ ըրին, ոտքի չէր ելնար: — «Սուրբ
մասունքն ու Սրբազանը խնդիրքս կատարեն» —
յետոյ, «40 օրավար արտա երկու տարի է որ
պտուղ չի տար, 85 անդամէ բաղկացեալ ընտա-
նիքս ոգեպահիկի կարօտցած է, թո՛ղ օրհնէ ար-
տըս որ պտուղ բերէ»: Եպիսկոպոսը շուարեցաւ,
ինչ ըսել, ինչ ընել: — Ծերունին կրկնեց խնդի-
րը — «Օրհնութեան ջուր կ'ուզեմ»: Եպիսկոպոսը
վար իջաւ, անագին տաշտ մը ջուր բերին, կար-
գաց եւ Ս. Նշանի պզտիկ խաչով խառնեց եւ
օրհնեց ջուրը, որ յետոյ սրսկուեցաւ անբեր ար-
տին մէջ: — Ծերունին արտին արդիւնքին $\frac{1}{3}$ ը

Ս. Նշանին նուիրեց: Եպիսկոպոսին կարաւանը վերսկսաւ իր օրհնատարած գնացքը:

Մանազկերտի մայր եկեղեցիին հանդիպակաց՝ հարաւային կողմը կը գտնուէր երկյարկ մէկ, քարուկիր ու ընդարձակ շէնք մը, որ արեւելքէն ու արեւմուտքէն շրջանակուած էր երկու քառակուսի բակերով, որոնցմէ մէկը բանջարանոցի յատկացուած էր: Կազմածները համակ՝ բաղկացած էին կոփածոյ սրբատաշ քարերէ: Գեղեցիկ էր մանաւանդ նրբաքանդակ քարերէ շինուած պտուղամը, որուն առջեւ կը պարզուէր այլազան տուներու շղթայ մը եւ անդին, քիչ մը հեռուէն՝ դալարի ուռիներով եզերուած պատանի Արածանին, որ կամկար կը հոսէր բեղմնաւոր դաշտերու մէջէն:

Այս տունը ծանօթ Տ. Բարիկ Ա. քահանայի բնակարանն էր: Առտուընէ ի վեր, շատ կանուխէն, ոգեւորութիւն մը կը տիրէր տան մէջ: Սպասուհիները, մշակները զբաղուած էին՝ ընդարձակ շէնքին ներսը լուալու, մաքրելու, յարդարելու ու զարդարելու: Ամէնէն շատ զբաղումը խոհանոց-թոնրատունին կողմն էր: Հինդ-վեց օճախներ կը մխային աաքցնելով իրենց վրայ շարուած պղնձէ եւ հողէ պուտուկները, ծափկիկները, եղտանները: Տունն էին Տ. Բարիկը եւ երէցիկներ որոնք կը հսկէին, մէկը՝ յարգարման, միւսը՝ կերակուրներու պատրաստութեան. — «Երէցիկին, ա՛յնպէս մը ընես, որ ամօթով չելնանք Սրբազան կնքահօր առջեւ»: — Տ. Եղիշէ եպիսկոպոսը հացկերայթի հրաւիրուած էր հոն, առաւօտեայ ճաշը ընելու, ուրիշ հրաւիրեալներու հետ. որովհետեւ Տ. Բա-

ընկը նիւթապէս ալ հարուստ քահանայ էր։ Մէկ հատիկ զաւակ մը ծլեր էր — մանկիկն Եղիշէ, որ ծանօթ է մեղի, եւ որ կ'ապրէր ու կը թըփռէր։ Թէեւ դեռ օրօրոցին մէջ, սակայն կրնար ոտքի վրայ տալտալ, երեքալ։ Օրուան զբաղումի շատութեան պատճառով երէցկինը օրօրոցն ալ փոխադրած էր թոնրատունը, մօտէն հսկելու իր մէկ ու ճար զաւակին, զոր ամենեւին նեղացնել չէին ուզեր։ Բայց տղան հանգիստ չէր քնարանին մէջ, ուրկէ լուսաշխարհ ելլելու իր ամէն օրուան ժամը հասեր էր։ Պարապ տեղ մայրը աշխատեցաւ խաբըռտել, չքնացաւ. ուստի քակեց անոր պինտը բարձր եւ տղան տախտին վրայ սկսաւ խաղալ։ Նոր ոգնագնայ մանուկներու համար զոնել անուն եռանիւ սայլակ մը հնարուած է, որով տղան ինքնիրեն կրնայ զբօսնուլ։ Մայրը տարած էր զայն խոհանոցին մէկ անկիւնը՝ դնամիկ-գունելին մօտ։ Մանկիկը կը խաղար։ Մայրը մօտիկցաւ թոնիրին՝ անկէ հանելու խորոված մը, որ սկսեր էր ճենճերիլ։ Նոյն միջոցին տան բոլոր սպասուհիները, մշակները՝ ասդին անդին զանազան ծառայութեամբ զբաղած էին, ոչ ոք կար թոնրատունը, բաց ի երէցկինէն, որ յանկարծ վեր կանչուեցաւ, մինակուկ թողլով իր խուժիկը որ առխաղ կեցած էր սայլակին մօտ։ Յանկարծ տղան շարժեց գունելը, որ սկսաւ արագաբար դառնալ ու կլոր չըջան մը ընելով հասաւ թոնիրին մօտ։ Դժբախտաբար՝ տղան քեթրելով՝ ցոփնաւ, ու հաւասարակշռութիւնը կորսուելով՝ սայլով ինկաւ թոնիրը։ Երէցկինը խելութափ ետ եկաւ, կարծե՞ս քնազգաբար գու-

չակելով աղէտը: Սիրտը պայթելու առտիճան կը տրոփէր. «Թո՛նիրը բաց, արեւս մինակ թողուցի, Աստուածն է՛ր աւեր արդեօք...» կը մտմտար: Ներս մտնելով, երբ տղան ու սայլակը չերեւցան՝ աչքախաւար գետին ինկաւ: Թո՛նիրէն ճերճեր հոտը կը բուրէր: Ոտքի ելաւ եւ դէպ ի թո՛նիր մէկ վազեց. ու ի՛նչ տեսաւ, սրտապատառը՝ մանկիկը կ'այրէր: Երէցկիւնը նորէն ուշաթափ եղաւ: Նոյն պահուհի էր որ վրայ կը հասնէր ծեր սպասուհին Դուխտիկը եւ անմիջապէս կռահելով աղէտը՝ թո՛նիրէն կը հաներ գործելի (ածխացած) մանկիկը: Զարթաւ մայրը, ինքզինքը կրակը ձգելու վրայ էր՝ երբ Դուխտիկը կեցուց զինք: «Տիկին, Աստուածը կանչէ, նշով օր է, Սրբազանն ու Ս. Նշանը հիւր կուղան, խնայէ՛ այս վանք տանը, մի վրդովիր»: — «Ի՛նչ ընեմ հապա, սա միամօրիս դիակին առջեւը»: — «Համբերել, Աստուծոյ ապաւինիլ»: — Երէցկիւնը գիրկն առաւ անչնչացած մանկիկը մինչ Դուխտիկը վայրկենաբար ծաղկնոցէն կը հասցնէր փունջը մամուռ Նարդոսի թփեր, որոնցմով պատատեց երախան եւ փաթթեց օրօրոցին մէջ: Կա՛ր, չկար, Աստուած գիտէր. որովհետեւ ամենեւին ձէն ու ձիւն չէր լսուեր անկէ: Իմաստուն սպասուհին՝ օրօրոցը մեծ սրահը փոխադրեց ուր պիտի ընդունուէին հաւաիրեալները: — Ս. Նշանին յանձնենք, է՛լ դեղ-դեղրօնք չհասնիր տնոր, — սրտապնդեց խելայեղ մայրը. դայն ոտքի հանեց, ճիշտ այն պահուն երբ Սրբազանը իր հետեւորդներով կը հասնէր: Խեղճ Տէր Բարիկը բուրովին անկուման էր անցուդարձէն: Սպասուհին

վեր հանեց տխրամած ու թառամած տիկինը, եւ Սրբազանի աջը համբուրելէ վերջ Ս. Նշանը առին եւ տարին հանգչեցուցին օրօրոցին մէջ անշունչ պառկած մանուկին վրայ:

Տիկինը՝ հիմայ մոռցած էր տղուն ցաւը, զինքը կ'այրէր աւելի Տ, Բարիկին կրելիք վիշտը, երբ իմանար այս աշուշի արկածը: Մարելիք կուգար վրան, երբ սպասուէին հարկ տեսաւ հեռացընել զայն սրահէն: Երէցկինը գնաց, առանձնացաւ՝ աննկարագրելի յուզումներու մէջ, իսկ Դուխտիկը ծունկի չոգաւ ճղօրին մօտ. հազար «տիլակ»ներով Աստուածային այցելութիւն մը կը խնդրէր «գործելի» մանկան բժշկութեան համար:

Այս տեսակ հացկերոյթներու մէջ՝ գինեխումը սովորական էր: Ուրախ էին տէրտէրը եւ հրաւիրեալները: Սրբազանն ալ երբ քիչ մը զուարթացաւ, յիշեց իր սանիկը եւ ուղեց տեսնել: Ծեր Դուխտիկը չլսելու զարկաւ. չուզելով խռովել տուն ու տեղը: Սրբազանը կրկնեց, երեքնեց, բայց ապարդիւն: Տէր Բարիկը վազեց ու երբ ձեռք պիտի երկնցնէր օրօրոցին, սպասուէին էլ զինք չի կրնալով զսպել՝ բարձրաձայն ոկսաւ լալ. իրար անցան ամէնքն ալ: Տէրտէրը գրէթէ սառած էր: — Ի՛նչ կայ, ի՛նչ կայ, պօռացին չորեք գիմաց. — Ի՛նչ կայ, տղան թոնիր ինկեր, գործելի դարձեր է . . . ըսաւ ձայն մը, խեղդուկ ու հեծկլտեալ: Երէցկինն էր: Եպիսկոպոսը անձամբ վաղեց օրօրոցին վրայ, կապերը քակած չքակած՝ երախային ճէպը լսուեցաւ յանկարծ: Մայր ու սպասուէի վըրայ վաղեցին եւ հիացմամբ տեսան, որ բժշկեալ

եւ կենսագործեալ էր . . . անխաղած ըլլալու քանի մը նշաններ միայն կը մնային փափուկ մարմինին վրայ : — «Ս. Նշանի հրաշքն է» գոչեցին մայրն ու ստնտուն :

— Ս. Խաչի հրաշքն է — կրկնեցին Սրբազանն ու հրաւիրեալները : Է՛լ ամէնքն էլ լցուած հոգեւոր անպատում ուրախութեամբ՝ սկսեցին զիրար շնորհաւորել . հրաշքին աւետիքը՝ բոլոր տղաները օրօրք եղաւ քանի մը վայրկեանի մէջ : Ամէն մարդ հոն կը խուժէր, հոն հասան նաեւ ուրիշ եկեղեցականներ, որոնք նոյնպէս հոգեւոր այցելութեան ելած էին հոն : Յաւերժացնելու համար Ս. Նշանին հրաշալիքը, մազադաթ առին, արձանագիր կազմեցին, ստորագրելով ու կնքելով, եւ այն օրէն Մանազկերտը Ս. Աղբերիկին հոգեւոր թեմն եղաւ : Ս. Խաչին անունն ալ «Գործել-Յարոյց» : Անբաւ նուէրներ տրուեցան : Երէցկիւնը իր բոլոր զարդերը նուիրեց : Ազնուական տիկին մը իր ոսկի մանեակը կախեց խաչէն : Տ. Բարիկը իր ունեցածին կէսը : Նուիրող նուիրողի եղաւ, ու փառապանծ հռչակուեցաւ Ս. Աղբերիկ-փայտ պատուական :

Տ. Եղիշէ եպիսկոպոսը վերադարձաւ իր վանքը սիրունիկ՝ առօք փառօք, բեռօք ու կառօք ու Ս. Նշան նուիրագործն ալ «խաչերուն խաչը» տիտղոսը ստացաւ :

16. ԻՄ ԱՂՕԹՔՍ

Տիեզերքիդ հոյակապ ապարանքին մէջ, — քաղաքներ, աշխարհներ Անոր սրահ, Անոր պարտէզ՝ անտառնակոխ անտառները վայրենապէս գեղեցիկ, օվկէանը Անոր աւազան, ու երկինք իր ամպերուն գարգմանակով Անոր երդիք՝ ուսկից կը կախուին արծաթ կանթեղները բիւր բիւր լուսաւորներուդ եւ հսկայ ջանք ոսկի արեւիդ, — ես, կորսուած մը, մոռցուած մը, չնչին հիւլէ մը՝ կաթած միլիոններու խաժամուժին մէջ, պզտիկ, շատ պզտիկ հանգրուան մը կը փնտռեմ, մարդկային ժրխորէն անջատ խորշ մը կ'ուզեմ, Տէ՛ր, որպէս զի խորանս կանգնեմ հոն, իմ խորանս զղջումի եւ փառաբանութեան, փռուի՛մ առջիդ գետնամած ու Բեզի խօսելու երանութենէս գինովնամ։

Քեզի խօսելու համար պէտք էր սակայն որ որոտումը գողնայի ամպերուդ շփումին, առնէի լեզուն անտառի զուարթ թեւաւորներուդ, հովերուդ սպառնալիքէն խլէի՛ այն մրմունջը հոգեթով զոր գարնան՝ ցորենի զհրուխտ հասկերը իրարու կը փսրտան, ու աս բոլորը խառնէի իրար, յօրինելու աղերսի նուագս՝ որ համակ սարսափ ըլլար եւ սարսուռ։

Բաբէ՛, հիւանդ է հոգիս, ու ձայնս՝ կերկերուն։ Ինչպէս որ տարիներու անխնամ գործածումին մէջ երգեհոնը կը յոգնի ու անոր ստեղնաշա-

րէն բղխող ներդաշնակ ալիքներու հոսանքին հետ՝ ներսէն՝ ցաւագլին հռնդիւններ կը թռին մաշուկ, աւրուկ թելերու, անանկ ալ՝ տկար, անանկ ալ՝ ցաւոտ պիտի ելլայ ձայնս հիմա :

Յուցո՛ւր ինծի, Ա՛ստուած, ապարանքիդ անեղ-
րութեանը մէջ կանգուն մը տեղ յատկացո՛ւր ին-
ծի, թո՛ղ մութ ըլլայ հոն, ա՛յնքան մութ որ խա-
ւարին հետ չփոթուիմ: Հերիք է որ պատառ մը
երկինք կայ հոն, եւ ահա սեւի կեանքս ես կը
մոռնամ:

Աչքերս կ'ուզեմ վեր առնել, կամարիդ վճիռ
կապոյտին եւ Յարգգողիդ կաթին մէջ կ'ուզեմ
լուալ զանոնք, բայց չեմ համարձակիր. աստ հօօր
լոգանքը չը՝ պիտի տանին բիբերս, բիբերս կիր-
քոտ, բիբերս մեղքոտ: Հրաման ըրէ՛ որ լուսա-
գունտիդ պլպլանքը չող ըլլայ, չէ՛ թէ բոց, ու
ըսէ՛ ինծի, ինչ կ'ըլլայ, ըսէ՛ ինծի թէ ե՛ս ալ
կրնամ ձայն ունենալ՝ ինծի պարգեւած կեանքիդ
վրայօք համար մը տալու Քեզի: Մ'հ, կեանքիս
այդ համարը, ողորմուկ՝ ինծի լացնելու չափ, ու
գթութեամբդ սրբագրուելու չափ անճոռնի:

Ինչ բան որ մինչեւ հիմա չուզեցի ըսել ինծի
պէսներուն, — գլխարկ դրած ըլլային անոնք թէ
վեղար, — ու ինչ բան որ չկրցայ լսել դեռ
ինծի պէսներէն. — Մե՞ղք. է՛հ ուրիշ բառ չունիմ:

Չեմ ցաւիր Դաւիթ մը չծնելուս, անիկա շատ
մութ խօսեցաւ իր յանցանքները. ու նարեկացին,
այդ գերազանցապէս միսիկ հոգին, շատ տար-
տամ ու շատ ալ խրթին գտայ իր ապաշա՛ւի քերթ-
ուածներուն մէջ՝ անծայր, անհատնում, անմահ:

Դիտակով ինչ հարկ նայիլ մեղքերուս, կը հաւատամ թէ փոքրերը ծնունդ են միշտ անհունապէս մեծերուն, ու մեծերուն քով չկայ պզտիկ մը որ քղճին հանդէպ նկատուի անկարեւոր, աննշան:

Կը բաւէ՞ միայն, որ Քու անո՛ւնովդ լեցուած հատորներ ընեմ բարձ. զանոնք գիշեր ցորեկ քաղելուն մէջ է արդեօք թողութիւնս: «Հակառակ կողմը դարձուր աղօթագիրքդ ու թո՛ւք դէպ թ Անմահութիւն» կը պռռայ ինծի՝ ելլող Դարուն մեծ միտքերէն մէկը: Կը ցնցուիմ այս խոստովանութենէն, ինչպէս ամէն բանէ որ ձշմարիտ է:

Տեսա՛յ վրանին սքեմ նետողները, տա վանք քաշուողները տեսա՛յ ես: Կեանքէն կանուխ յափառացածներ, բախտէն ապտակուածներ ու լքուածներ սէրէն՝ կը վխտային անոնց մէջ: Սեւ հագան անոնք՝ հոգիին ճերմկցնելու համար, զանկերնին մարմարիտնին ու փախաթին քսելէն ցաւցուցին ճակատին, ինքզինքնին անա՛նկ հաստ պատերու մէջ քանտեցին ուրկէ աշխարհային ո՛չ մէկ բան կրնայ ներս մտնել. — պատեր, որոնց լուսամուտէն միամիտ զանգակատունը կ'երեւար միայն եւ հեռուներու դաշտանկարն ամայի:

Պէտք է կուրծքը բա՛ց նետուիլ կեանքի կրրկէսին մէջ՝ ուր մրրիկներ անխուսափելի են. զգա՛լ երակներէդ ներս Փորձութեան եռեւեփը եւ անուշ գինովութիւնը Յանցանքին, ու նո՛յն պահուն «ձո՛գ» գոչել անյողգողդ եւ յետս ընկրկիլ: Ասալ յորդորն է, խելօքիկ յորդորը՝ մեղքը գործելէն վերջ դարձի եկող մարդերուն:

«Յանկութիւնն անցանէ եւ որդն ոչ մեռանի»:

Հանելուկ. — երբեք: Ըվէ՛, Աստուած իմ թէ սպրդած սխալ մ'է Ս. Գիրքիդ այս տողը, յայտնութեամբ մը համոզէ՛ զիս, որպէս զի կարելի ըլլայ ինծի՝ փոխել թիւը գնացքն այս կեանքիս, եւ որպէս զի աւելի ուժով պլլուիմ հաւատքիս բիւրեղ խոյակին:

«Ահա փորձութեան մի՛ տանիր»: Տղայ հասակէս ցայսօր, վախու ճամբաները զոր մինակա կտրեցի, եկեղեցին ուր մնացի իրախանդ, ճաշի սեղանին տակ կամ գլուխս սնարին դնելէ առաջ՝ միշտ կանգ եմ առեր Տէրունական աղօթքիդ այս հաստածին առջեւ: Ի՞նչ կերպ աղաչանք է ասիկա՝ չեմ հասկնար: Կեանք ունենալ ու սո՛ւրբ ապրիլ, չքսուի՛լ բնաւ վտանգի ցանցին որ փորձութիւնն ինք է:

Կը՛նայիմ ետեւ՝ մանկութեանս տաբիներուն, որոնց մէջ չէի ինայեք ճանճին կեանքը պատուհանին վրայ, եւ որոնց մէջ թուղթ պատուելու չափ զբօսալի էր ինծի՝ թեւերը փրցնելը ծաղիկներուն վրայ թռչտող խեղճ թիթեռնիկին:

Կը՛նայիմ ետեւ՝ պատանութեանս խենթ օրերուն՝ ուր սիրտեր խոցած եմ կեղծիքով, եւ ուր սուտ խօսիլս հնարք նկատած եմ եւ յաջողիլս՝ մրցանակ:

Այդ օրերէն իբր կտակ՝ միտքս պահած ունի ցաւագին յիշատակներ: Ինէ փոխշող զուարթութիւնս փոթեր շինեց դէմքիս վրայ, ճակտիս վերեւ ակօսներ պեղեց, ու աւելի քան երբեք սգացի ես իմ մէջս՝ այն անանուն, այն ահաւոր չգիտեմ ինչը որուն խիղճ կ'ըսեն: Ատիկա մեծցաւ,

ծառացաւ ներսիդիս, ու տեսայ անոր տիրապետող զօրութիւնը, որ շեղ մէկ քայլիս կը նայէր՝ էութիւնս ցնցելու, որ «մեղք ես» կ'ըսէր ցած ձայնով մը՝ երբ ինքզինքիս ընէի. որ «մի» կ'աղաղակէր՝ երբ ուրիշին ընել ուզէի:

Ներէ՛, Ա՛տուած, մանաւանդ ա՛յն մեղքերուս զորս գիտութեամբ գործեցի: Խղճմտանքիս չար-չարանքը կը բաւէ անոնց:

Վիժած, անարգ երջանկութիւններու հասնելու համար կամ ստոր շահերու առթիւ տարուեցայ Քու Անուանդ կրկնելու: Անանկներու՝ որոնց դիմաց ինծի կը մնար յիսուսեան վեհութիւն մը ցուցնել՝ հայհոյեցի, անէծքի շանթս մխեցի անոնց կուրծքին՝ որոնց ներում վայել էր. բռունցքս վեր առի, երբ բախտը ժանիքով երեւցաւ դէմքիս: Ըբի, ու կը գղջամ: Անոնք որ հաւտացին եւ ա-նոնք որ կոպտութիւնս տարին՝ իրաւ որ երջանիկ են, քան թէ ես՝ իմ ներքին դատաստանիս առ-ջեւ...:

«Իրիկուան սպասէ օ՛րդ գովելու համար, մահուան սպասէ կեանքդ գովելու համար»: Ամէն արշալոյս որ իրիկունին դիմէ՝ տխրութիւն մը կ'իյնայ վրաս: Տուներու մէջ երբ լամբաները սկսին վառիլ, կը տեսնամ յոյսիս կանդեղը որ կը մարի: Օրս ինչո՞ւ չէի անցուցած պարտականութեանս լրումով կամ գիթութեան գործով մը՝ զոր առիթը դիմացս ալ հանած էր: Այնպէս որ, Տէ՛ր, անըստոյգ սարսափով մը լեցուած՝ կը նայիմ մե՛ծ Հանգիստիս, որովհետեւ ներքողի վանկ մը չունիմ անցուցած կեանքիս համար:

Քու Շնորհէդ ցօղ մը՝ շո՛ղ մը Քու Սէրէդ՝ եւ անապառ Բարութենէդ մէ՛կ շիթ մը կաթեցուր վրաս, որպէս զի ըլլամ ինչ որ կ'երազեմ, եւ ունենամ վայելքը՝ ինկածներուն, օգնելու: Ժամանակիդ անսահման փաթոյթէն քակէ՛ ինծի կաժ մը միջոց, աստեանականին խրախճանքէն դեռ մի՛ վռնտեր զիս, Տէ՛ր: Արտոյտներուն եւ աքլորներուն հետ պիտի ելլամ փառաբանել այդ նոր կեանքս՝ որուն առաւօտը արեւոտ էր ու գիշերը անամպ: Իրիկուրները՝ փախչող, մեռնող լոյսերուդ առջին, աչքս սեւեռած հորիզոնի նուաղ ճաճանչներուդ վրայ, պիտի ունենամ հոգիի այն անդորրութիւնը որ ինծի «Լոյս զուարթ»ը պիտի երգել տայ սիրտիս խորերէն՝ պաշտումի եւ հիացումի անձայն երաժշտութեամբ մը:

Քու Անունիդ մէջէն հովերը կ'երգեն, Եհովա կոչուիս Դուն թէ Ալլահ:

Յիշէ՛ ապաշխարողիս ձայնը ամէն անգամ որ գիշեր ատեն գորտեր եղախւրներու մէջ կրկուան:

Եւ ամէ՛ն անգամ որ դրօշի սպիտակ լեզու մը կայմերուն ծայրը ծածանի, ամէ՛ն անգամ որ աղկիոններ բանան իրենց թեւերը շուշան՝ ծովերուդ եւ երկինքներուդ գեղակապոյտ տարածութեանը մէջ, յիշէ՛, Ա՛ստուած, հոգիները անոնց՝ որ զոջլացին ու մաքրուեցան իրենց մեղքի սեւութենէն:

Յ Ե Ո Դ Ի Կ

Թ. ՀԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ճարտասանութիւնը կամ հոօսութիւնը լաւ խօսելու եւ ո՛ր եւ է խնդիրի մը մասին ուրիշ համոզելու արուեստն է: Այսպէս սահմանած են զայն Կուինսքիլանոսէն, Արիստոտէլէն սկսեալ՝ մինչեւ՝ մեր օրերու ճարտասանները: Այսպէս, մինչդեռ հոօսութիւնը արուեստ մըն է, պերճախօսութիւնը լաւ խօսելու բնածին յատկութիւնն է: Արիստոտէլ ճարտասանութիւնը երեք բնոյժանուր եւ մեծ նիւղերու կը բաժնէ. — 1. — Ապացուցական կամ Կացրդական, 2. — Բաղիսոհական եւ 3. — Ասեմական: Ապացուցական կամ Կացրդական ճարտասանութիւնը ո՛ր եւ է բանի մը պարսաւը կամ գովեստը կ'ընէ. հետեւաբար, ապացուցական կամ կացրդական ճառեր են ներբողեանը, դամբանականները, ծնունդի կամ հարսնիքի կամ շնորհակալութեան կամ շնորհաւորութեան համար արտասանուած խօսքեր: Բաղիսոհական ճարտասանութեան նպատակն է մէկը համոզել օգտակարին համար եւ զայն խորհեցնել վնասակարէն՝ հետեւաբար բաղիսոհական ճարտասանութեան մաս կը կազմեն բոլոր խրատական եւ յորդորական ճառերը, եւ ամեն անոնք՝ որոնցմով գեղեցիկ բան մը կը սորվեցուի ունկնդիրներուն: Իսկ ասեմական ճարտասանութիւնն է ամբողջութիւնը ամբաստանութեան կամ ջատագովութեան ճառերուն, որոնք, բնակա-

ճաքար, ամենեն աւելի, կը գործածուին դասա-
 րաններու մէջ, դասաւորներուն առջեւ, ամբաս-
 տանուած մը պատշապանելու կամ հասուցում պա-
 հանջելու համար: Հետեւաբար, փաստաբանները
 ամենեն աւելի կ'ուսումնասիրեն հռետորութեան
 այս նիւղը, որ այնքան դժուարին է բայց այնքան
 ալ կարեւոր: Ճարտասան մը ճարտասանութեան
 այս երեք նիւղերուն մէջ միեւնոյն կերպով չի խօ-
 սիր. կացրդական եւ բաղխոհական ճառերուն
 մէջ աւելի կը ջանայ կամփերն ու խիղճը յուզել
 իր ունկնդիրներուն, որովհետեւ ա՛հ պէտք է. իսկ
 ասեմական ճառի մը մէջ կը ջանայ փաստեր ալ
 առաջ բերել, որովհետեւ հոն ստիպուած է միտքերը
 հաւանեցնել իր ըսածներուն: Ճառ մը, ի՞նչ տե-
 սակի որ ալ վերաբերի, վեց մասեր կը պարունակէ
 միտք, որոնք, ընդունուած եւ նուիրագործուած
 բառերով կը կոչուին. — յառաջաբան, առաջար-
 կութիւն, պատմութիւն, ցուցում, յորդոր եւ վեր-
 ջաբան: Յառաջաբանով ճարտասանը իր ունկըն-
 դիրներուն միտքը կը պատրաստէ խօսելիք նիւթին.
 առաջարկութեան մէջ երեւան կը բերէ այն զանա-
 զան խնդիրները որոնց վրայ պիտի խօսի, կը բաժ-
 նէ զանոնք կարգաւ: Յետոյ պատմութիւն ըսուած
 մասին մէջ նշմարտէն ու յստկօտէն կ'ըսէ բոլոր
 ըսելիքները, զորս ցուցումին մէջ փաստաբերու-
 թեամբ կը հետեւէ կամ կը հաստատէ. յետոյ կը յոր-
 դորէ ունկնդիրները՝ շարժելով անոնց սիրտն ու
 կիրքերը եւ վերջապէս կ'աւարտէ ճառը՝ մերթ հա-
 մառօտ փաղուածք ընելով ամբողջ ըսածներուն,
 մերթ այնպէս յուզումնալից լռութեան մը մէջ ձը-

գելով ներկաները: Հարսասանութեան Պեշ մեծ կարեւորութիւն ունին ձայնին ելեւեջները, ձեռքի, գլխու եւ աչքի շարժումները, արսասանութեան յսակութիւնը որոնց գեղեցկութեմէն կախում ունի, քերեւս ամենէն աւելի, արսասանուած հառին յաջողութիւնը:

Մեր մեշ, հին ասեն, բաւական հանճարեղ հոփսորներ գոյութիւն ունեցած են. Պրոյերեսիոս Հայկազն եւ Դաւիթ Անյաղթ այս մասին անմոռանալի անուաններ քողած են, ոչ միայն մեր՝ այլ եւ Յայներուն մեշ, որովհետեւ Արեւմտեացիներն ալ մասնակից եղած են անոնց հարսասանական տաղանդին վայելին: Յետոյ՝ տակաւ՝ հարսասանութիւնը մեր մեշ սկսաւ սահմանափակուիլ սոսկ սրբազան բեմքասացութեան մեշ: Սրբազան կամ կրօնական բեմքասացութիւնը այն է զոր եկեղեցիին բեմէն կրօնաւորներ կը խօսին ժողովուրդին: Այսօր, իրապէս հարսասան ու պերճախօս անուան արժանի անձեր չունինք դժբախտաբար:

1. ԷՄԻԼ ԶՕԼԱՅԻ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆԸ

ԱԼԵՈՆՍ ՏՕՏԷԻ ԴԱՄԲԱՆԻՆ ԱՌՁԵԻ

Ձեռքերս պսակներով լեցուն են եւ անթիւ անհամար ծաղկըներ ունիմ դնելու համար այս շիրմին վրայ, ուր պիտի քնանայ Ալֆոնս Տոտէ, սիրուած բարեկամը, մեծ մատենագիրը, մեծ վիպասանը զոր կ'ողբայ Ֆրանսական հայրենիքը:

Սա՛ առաջին ծաղիկները բերուած են ամէն անոնցմէ, որոնք զինքը ճանչցան, իրեն մօտեցան, որոնք ապրեցան իր եղբայրական մտերմութեան մէջ: Եւ անոնցմէ շատերը հեռուէն կուգան, երեսուն տարիներէ աւելի՝ անամպ, անմուայ բարեկամութենէ մը. նուազ հեռաւորներ ալ կան, արդիներ ալ կան, վասն զի Տոտէ ամէն օր սիրտեր կը նուաճէր. զինքը սիրողներուն ալիքը հետզհետէ ստուարացաւ իր գոյութեան մէկ ծայրէն միւսը՝ կարծես մինչեւ հոս արքայական թափոր մը ձեւացընելու իրեն համար: Սա միւս ծաղիկները բերած են իր ազնիւ ընթերցողները, որոնք պաշտօն տուին ինծի զանոնք իրեն տալու: Անոնց խուրճը անհուն է, որ կուգայ մարդոց հիացումէն եւ խանդավառութենէն ա՛յն պատանիներուն՝ որոնց իմացականութիւնը կը բացուի կեանքին առջեւ, սիրատարիութենէն՝ կիներուն որոնք սարսուացին, լացին՝ գգուանքի եւ գորովի ա՛յնքան էջերու վրայ: Ամբողջ հիացած ժողովուրդ մը կայ ետեւս,

որ կը բերէ իր յուզումը, իր լայնցած եւ կախար-
դուած հոգիին շնորհակալիքը: Եւ այս բրաբրիոն-
ները, վերջապէս, սա՛ ծաղիկները եւ սա անմե-
ռունակ դաւարիները կը ղրկեն իր համարզները,
մատենագիրները, նաեւ ամէն անոնք որ այս աշ-
խարհիս մէջ տրիտուրներ կը բաշխեն, տէրերը եւ
զօրաւորները, որոնց պաշտօնն է պատուել աղգը՝
մեծ մարդերը: Տաղանդը, հանճարը չի մեծնար ո՛չ
պատիւներով, ո՛չ ճամարտակութիւններով: Զայն-
տօնել՝ մինչեւ իսկ մահուան ատեն՝ ողջամիտ
գործ մը կատարել է միայն ժողովուրդին փառ-
քին համար, ուր փարոսի մը պէս վառեցաւ ան:

Տօտէ եղած է ինչ որ ամէնէն աւելի հազուա-
գիւտ, ամէնէն աւելի սիրուն, ամէնէն աւելի ան-
մահ կայ գրականութեան մը մէջ. պատուական
եւ զօրաւոր բնատիպ հանճար մը, կեանքին ձօնն
իսկ. զգալ եւ զգացնել անձնական անյալիսի ու-
ժեղութեամբ մը, որ իր գրած ամէնէն դոյզն է-
ջերն անգամ իր հոգիին թրթռացումը պիտի պա-
հեն մինչեւ մեր լեզուին վախճանը: Եւ ասոր հա-
մար էր որ եղաւ էակներու ստեղծագործող մը,
վասն զի անոնց չունչ կուտար, կը կենդանացնէր
դանոնք եւ կը շարժէր կենսաառատ մթնոլորտի մը
մէջ: Աշխարհի ամէն կողմերը զաւակներ ունի
Տօտէ, միս ու ոսկոր ունեցող ճշմարիտ զաւակներ՝
ծնած իր գրական ամենակարողութենէն, զորս
կ'արմկենք մայթերուն վրայ, զորս կը ճանչնանք
եւ որոնց անունը կուտանք: Եւ վիպասանի մը հա-
մար ասկէ աւելի մեծ փառք, ասկէ աւելի փայ-
լուն եւ տեւական յաղթանակ չի՛ կրնար ըլլալ:

Եթէ ե՛ս ընտրուեցայ տալու հա՛մար հօս Տօտէի յարգանք մը՝ բացարձակ, վերջնական, միակ աղաղակով մը, ուր իմ բոլոր անձն երեւար՝, ո՛չ թէ միայն անո՞ի համար է որ իր ընկերը եւ բարեկամը եղած եմ, եւ այնքան տարի քով քովի ապրած եմ իր հետ, այլ մա՛նաւանդ — վասն զի վկայ մըն եմ, վերջին վկայ մը որ կրնայ ըսել ինչ որ կը խորհէինք իր գործին վրայ մենք ամէնքս՝ որոնց գործերը մեծցած են իրենին մօտ։ Ախոյեաններ, ա՛հ, այո՛, վասն զի ամէնքս միեւնոյն գաղափարները չունէինք, երբեք մէկ վաշտի մէջ ծառայած չենք։ Այլ սակայն բարի նիզակակիցներ էինք եւ յստակատես՝ մեզմէ իւրաքանչիւրին թողլով իր փառքին օրինաւոր բաժինը։

Եւ Տօտէ միշտ մեզի համար եղաւ ամէնէն անկախ միտքը, բանաձեւներէ ամէնէն աւելի զերծ միտքը, իրողութիւններու առջեւ ամէնէն աւելի պարկեշտ միտքը։ Արդէն ուրիշ տեղ ըսած եմ, յարգալից իրապաշտը եղաւ միջին ճշմարտութեան, զոր կը կենդանացնէր միայն իր գործովին ու երգիծանքին անցամաքելի հոսանքովը, մինչդեռ մենք առաւել կամ նուազ ծպտեալ քնարերգականեր էինք վիպական դպրոցէն սերած։ Անոր յաւիտենական արժանիքը պիտի ըլլայ խոնարհներուն արգահատող սէրը, անմիտները եւ չարերը հալածող յաղթական ծիծաղը — այնքան բարութիւն եւ այնքա՛հ արդար երգիծանք սարսուռն մարդկութեամբ մը կը ջրդեղեն իր գիրքերէն իւրաքանչիւրը։

Հոս ըսել իր կեանքը՝ միթէ ամէն մարդ չի՞ գիտեր զայն։ Խօսիլ իր բազմաթիւ գործերուն վը-

բայ՝ միթէ ամէն յիշողութիւններու մէջ չե՞ն տնոնք: Գրած է քսան հրաշակերտներ: Սաճօի մէջ կայ անմարեկի կիրքով լեցուն տրտունջ մը, որ սէրը պիտի ղօզանջէ Երգ Երգոցին եւ Մանոն Լէսգոյի չափ: Նապապին, Նումա Ռումեսթանին մէջ էջեր կան, որոնք հիանալի պատկերներ, կեանքոտ ստեղծումներ են, անկորնչելի մեր մատենագրութեան մէջ: Իր վէպերէն մէկ քանիները մանաւանդ պիտի մնան բացարձակ հրաշալիքներ, մարգրիտներու փափկութեամբ, թանկագին մետաղի հաստատութեամբ, որ անշուշտ դասական պիտի ըլլան կատարեալ օրինակներու իմաստով: Եւ այս իրողութիւնը միշտ կը պատահի. երբ դամբանը բացուի, կը տեսնուի թէ հիացումը ի զուր մեծ եղաւ ողջ մատենագիրի մը համար, թէ բնաւ պէտք եղածին պէս սքանչացում պատճառած չէ ան. մեռած մատենագիրը բարձրացնելու հարկը կ'զգայ մարդ: Կորուստը անքան մեծ, ամայութիւնը յանկարծ անքան բերանաբաց, որ կարծես ո՛ր եւ է ծնելիք մատենագիր չպիտի կրնայ լեցնել զայն: Եթէ ստիպուած ըլլայի վերջնական տեղ մը նշանակել Տօտէին, պիտի ըսէի թէ կը գտնուի առաջին կարգին մէջ այն նուիրական փաղանգին, որ ճշմարտութեան բարեք պատերազմը պատերազմեցաւ՝ ԺԹ. դարուն այս երկրորդ կիսուն մէջ: Այս դարուն փառքը պիտի ըլլայ դէպ ի ճշմարտութիւն քալելը անպիսի հսկայական աշխատութեամբ զոր աշխարհ երբեք կատարած ըլլայ:

Եւ Տօտէ մեր ամէնուս հետ գտնուեցաւ, ամէնէն քաջասիրտներուն, ամէնէն համարձակներուն

մէջ, վասն զի պէտք չէ սխալիլ թէ իր գործը հրապոյրի եւ քաղցրութեան կողմէ մէկ եղաւ ա'յն գործերէն՝ որոնք ամէնէն աւելի բարձր ձայնով արձակեցին արգահատանքի ճիշդ, արդարութեան ճիշդ: Տօտէի գործը ասկէ վերջը մասն է այն ընդարձակ խուզարկութեան զոր պիտի շարունակէ մեր սերունդը. այդ գործը պիտի մնայ իբրեւ վճռական հաւաստիք մը, ամուր եւ տրամաբանական շարքը ընկերական վաւերագրերուն, զորս թողուցին Սթանտալ եւ Պալզաք, Ֆլուպէռ եւ Կոնքուռները:

Եւ քանի որ այս մեծանուն երէցներուն առնունքը տուի, թոյլ կուտա՞ս ինծի, սիրելի Լէօնս, (Տօտէի գաւակը) դուն՝ զոր տեսայ գրէթէ օրրանին մէջ, գուն՝ այնքան մատղաշ տակաւին եւ փառաւոր արդէն՝ թոյլ կուտա՞ս ինծի որ քու փոքրիկ մանկութենէդ յիշատակ մը յիշեմ: Արդէն սկսած էր փթթիլ խանդավառ երեւակայութիւնդ, եւ երբ Մեծն Ֆլուպէռ, ազնիւն Կոնքուռ հասակագեղ, սիգաճեմ գնացքով ձեր տունը ընտանի, բարեկամական եւ անուշիկ սեղանի պիտի նրստէին, մանկական հիացկոտ աչքերովդ զանոնք կը դիտէիր, եւ ցած ձայնով հայրիկիդ կը հարցնէիր. «Հսկանե՞ր են ասոնք»: որպէս թէ հեռաւոր եւ հրաշալի գաւառէ մը դիւցազներ եկած ցամաք ելած էին հոն: Եւ իրաւցնէ հսկաներ, ճշմարտութեան եւ գեղեցկութեան գործաւորներ էին, եւ այդ հսկաները գտնելու կ'երթայ հիմա հայրիկդ գերեզմանին մէջ, ինքն ալ անոնց չափ մեծ, կատարած գործովը միեւնոյն հասակէն, միեւնոյն եղ-

բայրութեան, միեւնոյն փառքին մէջ պառկելու համար: Զորս եղբայր էինք մենք, երեքը արդէն մեկնեցան, եւ ես մինակ կը մնամ:

Քեզ համբուրեմ, սիրելի Լէոնա, թէ՛ իմ տեղս եւ թէ՛ անոնց տեղը՝ որ ոչ եւս են. քեզի կը յանձնեմ համբուրել Լիւսիէն եղբայրդ, էտմէ քոյրիկդ, ըսել սքանչելի մայրիկիդ, որ խորհրդական է եւ ներշնչող, թէ իր արցունքները մերիններն են, թէ այս անհուն բաղմահոծ ամբոխը իր արցունքները կուլայ: Վշտաբեկ սիրտեր կան միայն հոս:

Ֆրանսական հայրենիքը կորսնցուց իր փառքերէն մէկը, եւ թող վերջապէս քնանայ իր անմահութեան բարի քունը բաղմավաստակ մատենագիրը, տառապեալ մարդը, հանճարով եւ վիշտով երկու անգամ օծուած եղբայրս:

2. Դ Ա Մ Բ Ա Ն Ա Կ Ա Ն

ԱԿԵՏԻՔ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆԻ (*)

«Ես եկի զի զկեանս ունիցիիք»:

«Սրբազնագոյն Հայրապետիս հրամանով ինձ կը վիճակուի այսօր խօսք մի ասել՝ իբրեւ երախտագիտական անոյշ խունկ Հայ բարեգործի անմեռ յիշատակին: Ծունկի կուգամ աիրոջս հրամանի առջեւ, կը խոնարհիմ բարեգործութեան սուրբ գաղափարի առջեւ ու թուլիկ թոթովանքով կ'ար-

(*) Արեւելեան հայերէնէն նմոյշ մը ունենալու համար, այս դամբանականին լեզուն անփոփոխ կը պահենք:

տայայտեմ այն հիացմունքը, որոնք կը ծփծփանք եկեղեցական Հայրերուս կրծքի ներքեւ։

«Քրիստոնեայ Հայ եղբայրներ, դուք ամէնքդ սուգ կը կապէք Աւետիք Ղուկասեանի մահուան շուրջը, իսկ ես կը հիանամ անոր դագաղի առաջ։ Դուք եկած էք սեւ հողերու անլոյս ծոցն ուղարկելու նորան. ես նորա փառաւոր վերածնութիւնը կը տեսնեմ։ Դուք նորա կեանքի փառաւոր վերջալոյսն ողջունելու եկաք, ես այդ վերջալոյսի մէջէն նոր կեանքի բոցավառ արշալոյսը կը տեսնեմ ու կ'ողջունեմ։ Եւ այս մահուան պատճառած մեր կարճատեւ վշտի մթին ամպերը շուտով պիտի ցրուին ձեր ճակտէն ու դուք ամէնքդ՝ ժպտուն աչքերով, այս նոր կեանքը պիտի աւետէք ինձ հետ միասին։ Կեանք՝ կեալ, մնալ ասեղ է, յարատեւ լինել աշխարհիս վերայ, սրտերի աշխարհում. մարմինը չի՛ մնայ, բայց միայն մարմինը չէ՛ ամբողջ մարդը. հոգին, միտքը, սիրտը, ձրգտումները, հաւատքը, յոյսը, սէրը, որոց պսակը բարեգործի մատներով է հիւսւում, անմահ կը մնան։ Այս իմաստով՝ մեռնիլ ընդ միշտ եւ կամ ապրիլ յաւիտեան, մարդուց՝ իրենից կախուած է։ Ձէ՛ք հաւատար. գնանք շրջելու աշխարհի գերեզմանոցներ ու տեսնենք թէ ինչպէս հաւասար ու նման ծնուած մարդիկ անհաւասար ու աննման մեռած են։ Ահա՛, մի շարք կարճ ու երկայն գերեզմաններ, ականջ կախեցէք այս տապանաքարերու վերայ. նոցա տակից եւ ոչ մի ձայն։ Ո՛րք են յաւիտենական մոռացութեան դրուած այդ լուռ քարերու տակ պառկածներ, նոքա, որոց կեանք

քը ո՛չ չարիք, ո՛չ բարիք արտադրեց. ապրեցան լոկ իրենց համար. ապրեցան համր, մեռան ու համր մնացին: Նոցա յիշատակի վերայ ո՛չ սիրոյ արցունք, ո՛չ վշտի շիթ, ո՛չ անէծքի տարափ տեղաց:

«Աչքերնիդ վեր վերուցէք այն կողմ. այն ի՞նչ շիրիմներ են, որոց վերայ նզովքի փուշ է բուսած օրհնութեան վարդերու փոխանակ. եւ ո՞չք են այն պատառաստուն հանդերձներով՝ բոկոտն, հերարձակ աղքատներ, որ մարմնացեալ անգթութիւն դարձած քարեր կը նետեն այն գերեզմաններու վրայ, որոց վերայ օրհնութեան խունկ չի մխայ, լուցած մոմեր չեն վառի, որոց մէջէն լոյս չի գար: Այդ այն քրիստոնէից գերեզմաններն են, որոնք իրենց կենդանութեան ժամանակ այլոց արցունքով գծեցին կեանքի ճանապարհը օրօրոցից մինչեւ գերեզման: Արդար զայրոյթի մի թնդիւնով դուն էլ ակամայից մի քար ես նետում այն քարակոյտի վերայ, որի տակը չար մարդու նշխարքն են դրուած եւ երեսդ շուռ տալով խոյս ես տալիս այդ գերեզմանից:

«Ահա ուրիշ գերեզմաններ, բայց խօսուն՝ անլուռ ցաւիտեան: Գործուած բարիքները դոցա վերայ ծլել՝ ծառ են դարձել, սաղարթ կապել ու հովանաւորել նոցա շիրիմն ու դամբարան. մշտական այցելուներին խունկն ու աղօթքը, օրհնութիւն ու մոմ լոյս կ'տան, փայլ կ'տան այն ամէն յիշատակին, որի վերայ յետնորդներին թէրն է իջնում երկնից մաքուր ցօղի նման: Այդ գերեզմանների տակէն ձայն կ'գայ, կ'քաջալերէ, կ'խրախուսէ, ի՛օրհնէ ուխտաւոր յետնորդներուն դարերով եւ

Քիւր կեանքը կը շարունակէ. նոքա կ'ապրին, կեանք ունին, չեն մեռած: Նման խօսուէն՝ գերեզմաններ են արժանաւորների, սուրբերի, բարեգործների ձայնը գրքերի ծալքերում, այդ ձայներով ապագայ սերունդները կը դաստիարակուին:

«Այս տեսակ գերեզմաններու առջեւ հիացմունքով լցւում է սիրտդ եւ ինքդ քեզ բացադանչում ես՝ «Ընտիր մահ, որ բիւր անգամ գերազանց ես ապարդիւն փառազուրկ կեանքից:» Այս գերեզմանների քովն ես միայն հասկանում երկնաւոր Վարդապետի անսուտ խօսքը թէ, «Ես եկայ, որ կեանք ունենաք, որ չմեռնիք:» Եւ չմեռան բարոյական արիւնները, հանճարները, բարեգործները. մէկն իւր շնորհքով, մէկն իւր առատաձեռնութեամբ անմեռ կեանք շահեցան, խօսուէն ու խրատական գերեզմանները: Ի գո՛ւճ, ի գո՛ւճ այդ շիրիմներուն առջեւ, համբո՞յր սեւ հողերուն ու դամբարանին: Այս տեսակ երանելի գերեզմաններին թիւն այսօր մէկով կ'աւելնայ:

«Երբ մարմնի մահը կ'գայ եւ մարդու լեզուն բերնին մէջ կը քարանայ, այնուհետեւ գործերը, ոգին, գաղափարները պերճախօս կը դառնան: Աւետիք Ղուկասեանցի գործերն այսօր լեզու կ'առնեն ու իր փառքը կը պատմեն. լսենք նոցա:

«Հայ նահապետական ընտանիքի հարազատ զաւակ լինելով՝ իր սիրտը խնկաման մ'էր չինել, ուր հաւատքն է բուրել Հայ. Եկեղեցու Սրբազան բեմի առաջ. այդ հաւատքը, այդ սէրը մարմնաւորում են այսօր: Իր քրտանց վաստակից նա կտակում է Ս. Էջմիածնին 60,000 բուրլի դրամ, որի

տոկոսով բարձրագոյն կրթութիւն պիտի ստանան նոյն Յկեղեցու նուիրուելու պատրաստակամութեամբ կրօնաւորներ։ Ինչ հրաշալի միտք մեզ խղզող հզօր կարիքի առաջ։ Ս. Լուսաւորչի ձեռքով վառուած հոգեւորութեան խարոյկ մը կայ Ս. Էջմիածնի Սրբաշան տաճարում, որոյ մէջէն պահապան հրեշտակը կայծ է վերցնել միշտ, մօտեցուցել ընտիր կրօնաւորներու շրթունքներին եւ ուղարկել նոցա ցաք ու ցրիւ Հայոց տներ, սիրտեր վառելու հաւատի, սիրոյ համերաշխութեան կտակով։ Աշխարհի բուքերու եւ անձրեւներու առաջ՝ այդ խարոյկը նսեմացաւ, փոքրացաւ։ Ոգեւորութեան այս սուրբ կրակը բորբոքելու կուգայ իր անմոռաց կտակով Ղուկասեան Աւետիքը։ Մեր խնկելի տաճարը թող օրհնէ նորա գործն ու յիշատակ։

«Աւետիք Ղուկասեան Սրբազան Կաթողիկոսին արամադրութեան տակ կը դնէ նաեւ 5 հազար ռուբլի, կարօտեալներին համար։ Ն. Ս. Օ. Ժաթիւնը թող օրհնէ սորա գործն ու յիշատակ։ Ղուկասեան Աւետիք օգնութեան կը հասնի եւ այնտեղ, 10,000 ռուբլի կը թողու Պարսկաստանի Հայոց վարժարաններուն։ Մայրենի դաստիարակութեան անձնուէր մշակներ թող օրհնեն սորա գործն ու յիշատակ։

«Բարի քրիստոնէի սիրտով Աւետիք Ղուկասեան կը սիրէր նաեւ Ս. Երուսաղէմի Հայոց Վանքը, ուր երկնաւոր Վարդապետին Ս. Ոսքերն են լիել։ Այդ վանքին նուէր կ'տայ 5,000 ռուբլի։ Երուսաղէմի Հայոց Վանքի սրբակրօն միա-

բանները թող օրհնեն սորա գործն ու յիշատակ : Աւետիք Ղուկասեան ի կենդանւոյն թանգարան չինեց , ուր պիտի պահուին գրականութեան փայլուն մնացորդներ . իսկ այդ թանգարանը պահպանելու եւ զանազան կերպով արդիւնաւորելու համար 25,000 ռուբլի թողած է . մեր գրականութիւնը սիրող անձինք թող օրհնեն սորա գործերն ու յիշատակ :

«Անկարող եմ թուել կտակին բոլոր կէտերն» որոց համար կտակած է այս Հայ բարեգործն ընդամէնը 133,000 ռուբլի : Անկարող եմ ըսել կտակին ամէնէն բանաստեղծական , ամէնէն սքանչելի կտորի մասին . այդ Ղուկասեանի կարգադրութիւնն է միակ զաւակի՝ դստեր համար , որուն վրայ լուին է խոհեմութիւն : Այստեղ ճշմարիտ Հայ մարդու եւ ընտիր հօր հոգին իր ամբողջ փայլովն է հանդէս գալիս : Այստեղ հարազատին սէրը նսեմանում է նոյն իսկ հայրենի տաճարի եւ բարեկեցութեան սիրոյ առջեւ : Ակամայից՝ միտքով՝ գայ Ս . Գիրքից Աբրահամի հաւանական աղօթքն երբ իր միակ որդին զոհ կ'տար իր պապերուն Աստուծուն . «Իմ պապերուս արդար Աստուած , որ զիս հանեցիր Քանանացւոց աշխարհէն , օտարներից անխառն պահեցիր , որ առաւել սիրելի դարձուցիր ինծի համար իմ պանդխտութիւնը , իմ բնակութեան փոքրիկ վայրը՝ քան օտարի յացուցիչ փառքը , քեզ , քեզ նուէր եմ բերում աշխարհիս ամէնէն թանկ բանը՝ միակ զաւակս» : Ինչ անուշ կ'գայ այս ձայնն իմ ականջիս , երբ Հայ մանկանց ձայնն օտար թովիչ ձայներու վար-

ժուկեցաւ, աչքն օտար փայլերով շլացաւ. երբ օտար անապատներում թափառուն զաւակներ գերազանց համարուեցան հայրենի տաճարից մեր պապերուն հաւատին, իրենց հարց համար, Հայ. Եկեղեցւոյ անուան ու հաւատի խնկարկուններ թող օրհնեն սորա գործն ու յիշատակ:

«Իր այս կտակով անմահութեան դաս մը կ'տայ մեր հարուստ Հայ եղբարց Աւետիք Ղուկասեան: Օրհնեալ ձեռք Հայ բարեգործ սերմնացանի, որ լի ափերով բարիք սերմանեց մեր իսկ նուիրական անդաստանի վրայ, եւ կ'աճին դռքա եւ նոցա հովանիին տակ շատերը կը հանգչին կեանքի բարկ արեւից: Հայ մեծատուններ որոց անուանը պատիւ բերաւ Աւետիք Ղուկասեան, թող օրհնեն սորա գործն ու յիշատակ: Օրհնեալ եւ դարձեալ օրհնեալ Աւետիք Ղուկասեանի յիշատակ, անուն ու գերեզման: Մեզ կը մնայ երախտագիտական անուշ զգացմունքներ տարածել այն անդուն, աներդ բնակարանին մէջ, ուր պիտի հանգչի աննման բարեգործը, կը մնայ սրտազինս աղօթել: Նա՛ որ արիւնշուայ՝ ինչի վրայից սիրտ կուտար լքեալ մօրն ու սիրելի աշակերտաց, Նա թող ափովէ Աւետիք Ղուկասեանի արժանաւոր ամուսնուն, սիրասուն զաւակի եւ սիրելի եղբարց ու հարազատների վշտաբեկ սիրտը: Նա թող ընդունէ Ղուկասեանի բերած այս մարմինը, Հայոց Ս. Սեղանի վրայ իր փառքի համար եւ հանքիստ շնորհէ Հայ բարեգործի ոսկերց՝ հողերու մէջ, անմեռ հոգուն՝ երկնից օթեւանում. Ամէն:»

Ժ. ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Նամակը գրաւոր խօսակցութիւն մըն է երկու անձներու միջեւ, որոնք իրարմէ հեռու կը գտնուին : Գրական սեռերուն ամենէն դիւրինը կը նկատուի նամակագրութիւնը, սովորաբար. սակայն պէժ է ըսել որ հիշող խօսակցութեան պէս նամակ մը գրելու համար պահանջուած յատկութիւնները ծառ դիւրաւ գործադրելի չեն : Նամակ մը պէժ է պարզ ըլլայ, ամէն բանէ առաջ. չունենայ ոճի ու դարձուածքի այն կենդան աղուորութիւնները որոնք տեղ ունին, զոր օրինակ՝ բանաստեղծութեան մը մէջ. յետոյ, նամակ մը, պէժ է բնական ըլլայ, բացարձակապէս այնքան՝ որքան կարելի է. բռնագրօսիկ խօսակցութեան մը ձեւը պիտի առնէր անշուշտ նամակ մը՝ որուն մէջ թերեւսօլիկ ու եթերական բացատրութիւններ կը վիսան : Խնդիրը « Գրական նամակներ » ըսուածներուն վրայ չէ՝ անշուշտ. անոնց մէջ բանաստեղծութիւն ալ կը մտնէ, ճարտասանութիւն ալ, զարդարուն ոճ ալ :

Նամակները կը բաժնուին երկու մեծ հիւղերու. — 1. — Գործի նամակներ եւ 2. — Բարեկամական ու ընտանեկան նամակներ : Գործի նամակներուն մէջ կը մտնեն առեւտրական, վաճառականական, սեղանաւորական նամակները, պատեօնական կտակները, աղերսագիրները, վկայագիր-

ներ, յանձնարարութեան նամակները, եւ վերջապէս ամեն անոնք՝ որոնք գործի մը՝ գործառնութեան մը շուրջ կը դառնան: Իսկ բարեկամական ու ընտանեկան նամակներուն մէջ կը գտնուին նոր տարիի կամ անուան տօնի, կամ հարսնիքի, զաւակի ծնունդի եւ ուրիշ ո՛ր եւ ուրախառիթ խրուիքի մը առթիւ գրուած շնորհաւորական գրութիւնները, իսկուր առթի մը մէջ գրուած ցաւակցական նամակները, ընտանիքի անդամներու միջեւ փոխանակուած նամակները, եւայլն:

Գործի նամակներուն ռոճը աւելի խիստ եւ աւելի կտրուկ պէտք է ըլլայ միշտ. միտքի ու երեւակայութեան ո՛ր եւ է դեր չկայ անոնց մէջ. զուտ դրական ոգի մը պէտք է ունենան՝ ու ըլլան՝ կարելի եղածին չափ պարզ: Միւս՝ ընտանեկան ու բարեկամական նամակներուն մէջ՝ ռոճը միշտ պարզ մնալով հանգեւած, նիւթին հետ կրնայ իսկուր կամ զուարթ, կամ կատակաբան տես մը ունենալ իր մէջ. սակայն պէտք է զգուշանալ միշտ հասարակ գոեհիկ ձեւերէ: Ասոնց մէջ մանաւանդ գրողը պէտք է նկատի առնէ ինքզինքը ու այն անձը՝ որուն կ'ուղղէ իր խօսքերը, ու այս կրկնակ ճնշութիւններուն շնորհիւ պէտք եղած դրուստ եւ գոյնը տալ իր բացատրութիւններուն:

1. ՄԱՐԴ ԵՒ ՄԱՀ

(ԹՈՒՂԹ՝ ՍԱՆՈՒՂԻՒՆ)

Հայկունի՛ր ,

Հայկունի՛ր , նամակդ երէկ գիշեր կարդացի : Սիրտս լեցուեցաւ , որովհետեւ տունդ պարպուեալ է : Հապա՛ , չի պարպուիր տունն , ուրկէ կը վերանայ մանուկն , ուրկէ կը վերնայ մանկան օրօրանն : Անոր տեղ աշխարհիս վրայ բան մը չի կրնար բռնել : Ի զո՛ւր ախուհետեւ կը խօսակցինք , ի զո՛ւր գիրք կը կարդանք կամ «առ Աստուած կը կարդանք» , ի զո՛ւր կը տաղենք կամ կը քրենք , ի զո՛ւր կը խորհինք , եւ պիտ'ըսէի՝ ի զո՛ւր այն կորուստէն յետոյ կ'ապրինք . երբ չի չարժիր որաւանն , երբ չի մըմնջեր հրեշտակն , անշարժ եւ աններդաշնակ է համայն յաւիտեան : Մարդս , որ ծանօթութենէ ծանօթութիւն ու զարգացումէ զարգացում կ'ընթանայ , մերթ ընդ մերթ (այսպէս եմ ես) կարօտ կ'զգայ պարզութեան ու ազիտութեան վիճակին , յորում կը գտնուէր . պէտք կը զգայ փոխադրուիլ օրօրոցին մէջ . փոխադրուիլ անմեղութեան դրախտին մէջ . կը մօտենաս յայնժամ մեղմիւ օրօրանին , եռանդազին կը համբուրես մանկիկն որ իր անունն անգամ լաւ չի գիտեր տակաւին , լեզուդ կը ջանաս մանրել միավանկել , եւ մանկական խանդաղատական լեզուով անոր

անուշ խօսքեր ընել՝ որոնց քաղցրագոյն ճիշերով եւ աղուագոյն ժպիտներով կը պատասխանէ հրեշտակիկն։ Ահ, այդ գգուանքներուն ու խօսակցութեանց միջոցին վրայէդ որքան բեռ կը թողուն յանգագայ, որքան զուարթութիւն կ'ստանաս, որքան երջանիկ զքեզ դուն կը զգաս։ Այն անզօր եւ անբարբառ էակին գրկախառնութենէդ ու լեզուակցութենէդ զօրութիւն ու պերճախօսութիւն կը քաղես. օրօրանէն երբ հեռանաս, աշխարհ մը կերպարանափոխելու չափ զքեզ հզօր ու հանճարաւոր կը գտնես...

Եւ այժմ ոչ եւս է մանկիկը... Եւ մեռաւ նա մշնչգեռ կը խնդային մարդիկ։ Դիմակներուն ընդ մէջէն՝ անմանկ էակ՝ անդիմակ անփառունակ անցնելով, իր անկենդանութիւնն աշխարհի բարեկենդանութեան մէջէն համեստաբար պտտցնելով, թուրք տաճարին թանձրամած ստուերներն առ վայր մի լուսաւորելով՝ գնաց մտաւ «մօրն համայնից մթին ծոցն»։ Անտարբէր նուագեցին քահանաներ մահու շարականները, մինչ դիմակաւորներն ալ անկարեկի՛ր անդին կ'երգէին, կ'երգէին սպանդարամետական երգերն։ Այն քնքոյշ մարմինին վրայ որ մայրական ծոցին մէջ դեռ երէկ կը խայտար, այն զուգավառ աչուկներուն վրայ որոնք քրոջը համբոյրներուն տակ կը շողային առաւօտուն զուարթաբար, այն այտերուն վրայ որոնք այնքան համով այնքան հոտով էին երբ մանուկն արթննար ու թաթիկներն երերցնէր՝ թեւերն ալ թիթեռնիկի պէս տակաւ տարածանէր, այն գլխուն վրայ՝ որուն համար մայրիկն իւր մազին հիւսքն իսկ ծանր

կը համարէր, կոշտ եւ կարծր հողն. ու քարեր փշուր ու սուր, խառն ընդ հողն, ափով ու բահով արագ արագ նետուեցան, ու ձայնիկ մը, ճիկ մը չհանեց բնաւ մանկիկն...

Ի՞նչ է մահն. այդ հողին եւ այդ էակին ընդ մէջ հասարակ ի՞նչ բան կայ: Անձեւ, տնայն, անշարժ, անշունչ, անկենդան, այսպէս է հողն. արդ՝ ի՞նչպէս կրնար հող ըլլալ այն արարածն որ հիանալի ձեւ ունէր, որ հրեշտակի թեւ ունէր, որ ձայն ունէր դաշնակալի, նայուածք աստեղալի որ ո՛չ ինք միայն կը շարժէր, այլ որուն համար օրօրանն ալ կամաւոր կը շարժէր, ու մօր թեւերն ու շրթունքներն ալ կամաւոր կը շարժէին, որ ո՛չ միայն կենդանութեամբ էր օժտեալ, այլ եւ իւր շուրջ ալ կենդանութիւն կը սփռէր, մինչեւ անգամ թուղթի կտորներուն վրայ ուր քոյրն՝ Հայկուն՝ կենդանալիւր կը նկարագրէր գեղն ու կոբո՞ւն աղուոր աղբարիկին: Ու հիմայ հուրն ու շունչը, ու թեւերն ու թեւածութիւնները, ու շրթութունք ու մրմունջք, եւ պինարկ եւ ժպիտ եւ արտասո՞ւք, հիմայ հո՞ղ պիտի՝ ըլլան այդ ամէնն: Այդ ամէնուն տեղ, գերեզմանն եթէ բանաս հիմայ, բան մը պիտի գտնես անյարիւր եւ անգեղեայ որ ոսկոր ու հո՞ղ պիտի գառնայ: Ի՞նչպէս կարելի է այդ...:

Ահ, ի՞նչ գիտուն է բնութիւնը, ի՞նչ ազէտ է մարդը: Ի՞նչ հրաշալի կարողութիւն հիւլէին որ չէ բանական. ի՞նչ ապիկարութիւն՝ մարդուն, այն էակին որ է «միաջն բանական»: Զեւել ձեւացեւ կապկօրէն՝ մեր գործն այդ է. իսկ բնութեան գործն

է ստեղծել՝ սքանչացմամբ յաճախ եւ է զի ստակ-
մամբ ըզմարդն համակել : Թաքչել, ինչպէս գիտէ
բնութիւնն . ապշիլ՝ այդ միայն գիտէ մարդկու-
թիւնը : Այս մեր փոքրիկ երկրագունտն, որուն՝
տիեզերքի մէջ կէտի մը չափ կարեւորութիւն ու-
նենալուն ուր օւրեմն համոզուեցանք, այդ փոք-
րիկ կէտն անգամ, այո՛, մարդուն համար անհու-
նութիւն մ'է տակաւին . մարդուն՝ որ ո'չ քանի
մը հազար ամերէ հետէ, ապա քանի մը հարիւր
հազար տարիներէ հետէ կ'ապրի հողագունտին
վրայ . արբունքի հասած մարդկութեան համար՝
կ'ըսեմ՝ գեռ մեծաւ մասամբ առեղծուած մ'է հո-
ղագունտն . ինչ թաքուն բաներ ունի, գեռ հողն
ի՞նչ խորհուրդներ ունի մեր միտքին համար, զոր
աստուածային կ'անուանենք : Ահաւասիկ մեր միտ-
քին առջեւ կը կանգնի մեծ հարցական կէտ մը,
— փոքրիկ մանուկ . . . :

Փոքրիկ մանուկ մը : Ինչպէս ծնաւ, ինչպէս
մեռաւ ան . կ'ուզեմ ըսել, կեանքն ինչ է, մահն
ի՞նչ է . ինչ է մարդն՝ որ հողեղէն էակ մահկա-
նացու՝ հրեշտակներու գոյութեան ու հոգիի անմա-
հութեան գաղափարն ունեցաւ . տաքնապի ժամուն
աչերը երկինք ամբարձաւ . որ ոճիրի մը խոստո-
վանութեան պահուն, հանապազ շառագնեցաւ, եւ
մահավճիռին ի լուր միշտ սասանեցաւ . որ իր ցան-
կութեանց յագուրդ տուաւ եւ դեռ չյագեցաւ .
որ իր օիրտին տենչանքներուն տեսաւ լրումն ու
լացաւ : Ինչ է մարդն . . . : Իրաւ է որ կեանքի վար-
ժին օրէնքներուն ենթարկած է եւ զմարդն՝ ստո-
րաքարչ անասուններու նման՝ այն Աստուածն . ի-

բաւ չէ՞ որ մարդն յատուկ հանդիսաւոր ստեղծում՝ մ'ունեցաւ, Յաւիտենականին ձայնն ու հրամանն Ադեն դրախտին մէջ յատկօրէն իմացաւ, խօսքով ու խելքով ու կամքով այն առաջին օրէն առատապէս օժտուեցաւ, ու չտրտմեցաւ՝ որքան գիտութեան ծառին չմօտեցաւ...

Իրաւ է, իրաւ է՝, Հայկունի, կը հաւատամ... կը հաւատամ ես որ գիտութեան ծառին պտուղն է պատճառ. կը խնդրես գիրք մը որ ընթեռնուս ու թարգմանես, ե՛ւ օգտուիս, ե՛ւ մխիթարուիս. գիրք մը որ չօգիգ զուարճացնէ, որպէս կ'ընէին ակնարկներն ու ժպիտներն ու ճռուողիւներն անմեղ մանկիկին որուն օրօրանն ահա դատարկ կեցած է...

Ի՞նչ գիրք տամ քեզի. բան մը չի կրնար — ըսի — բռնել անոր տեղ, անմանկ տղեկին տեղ: Ի՞նչ կայ գիրքերուն մէջ. գիտութիւն. մանաւանդ այն մատեաններուն մէջ՝ զորս սովորաբար կը վերծանեմ ես՝ կայ ճշմարտութիւնը, աշխարհային տեղ ճշմարտութիւնը: Ատի՛ է մարդուն երանութեան համար հարկ եղածը: Հարկ եղածն է մեզի — տգիտութիւն, անգիտակցութիւն, անմեղութիւն. վա՛հ, անմեղն հո՛ն է, հողին մէջ, քարին տակ. եւ երկիրն որ՝ նախնի ժողովուրդներու համեմատ՝ «մայրն է գից եւ մարդկան եւ ամենայնի», երկիրն՝ որ ըստ Գալիլէի յաւէտ կը շարժի, երկիրն է՝ ասկէ ետքը՝ մայր եւ օրրան վաղամեռիկ մանկանն անտիական:

Հոգիի այնպիսի տրամադրութիւն մ'ունիմ, կը տեսնես, զի կը նախանձիմ անոնց՝ որոնք ալ չեն ապ-

քիր : Վերջերս հրատարակուեցաւ Յովհ. Սեթեանի քանաստեղծութիւնը «Զորոց ոչ եւս ենն» : Ինչ գեղեցիկ էր , ինչ ճշմարիտ : Արդարեւ , անոնք միայն են երանելի , անոնք որ «ի մահ ննջեցին» ըստ Սաղմոսերգութին . . . : Թերեւս , Հայկունի , մանուկին սեւասքօղ օրօրանին վրայէն , կ'ընդնշմարես արտասուքներուդ ընդ մէջէն , արշալոյսներ երանութեան ու մեծութեան . ծաղկահասակ՝ չէ դեռ մուտ գտած հոգիիդ մէջ գրայուսարեկութիւնն , — Թունաւորիչ ու թառամեցուցիչ յուսաբեկութիւնը : Արդ շարունակէ՛ սեւեռել աչերդ սեւերէն վեր . սեւ ու թախիծ՝ սիրտին ազդող այն սպիտակ քարերէն վեր , սարերէն ու սանդղաձեւ ուղիներէն վեր , նայէ՛ յար . նայէ՛ անքթիթ՝ արշալոյսին . եւ յուսա՛ քեզի համար , եւ սիրէ՛ միշտ աւելի գրականութիւնը՝ որ կոչումդ է եւ որ , իցի . թէ , երանութիւնդ ալ ըլլար :

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

2. ՄՈՒՇԵՂԻ ՆԱՄԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ

Սիրելի Սմբատ ,

Կարգացի նամակդ , ժամավաճառ ըլլալու խօսքեր մը ըրած ես , չգիտեմ թէ բարեկամի մը նամակը կրնայ ժամավաճառ ընել : Մարդ որքան ալ որ զբաղած ըլլայ՝ սրտակիցէ մը եկած թուղթը այն զգայութիւնը կուտայ իրեն , ինչ զգայու-

Թիւն որ կուտայ պազ օդի հոսանք մը՝ արեւէն
նեղուած մարդուն :

Ան ի՞նչ խորունկ դառնութիւն մը կայ, երեւոյթով հանգարտ տողերուդ տակ : Ինձի կ'ըսես՝ « Կարդա՛, ապա ալ քեզի դաս մը կրնայ ըլլալ . կեանքի ճամբուն վրայ պիտի հասնիս՝ անանկ տեղ մը ուր կը գտնուիմ ես այսօր : » Ու քանի կը յառաջանաս նամակիդ մէջ, բառերն ալ կ'սկսին հեւալ իրենց տակ պահուող յուսահատութեան ուժգնութենէն եւ՝ վերջապէս՝ ներսիդիդ փոթորկող դառն յուզումը կը պայթի վերջին տողերուդ մէջ տխուր շեշտով մը : « Ես որ կատարելապէս անձնուէր բարեկամ մըն էի Արսէնին՝ եւ առհասարակ ամէն մարդու համար բարի, հիմա միտք ունիմ այդ ճամբէն դառնալ եւ ըլլալ չար մը, անխիղճ մը, մոլի մը, սիրտս պաղեցնելու համար միայն, ի՞նչ կ'ըսես : »

Ձէ՛, սիրելիս, չէ՛, դուն չա՞ր մը չես կրնար ըլլալ Արսէնի համար, անտարբեր մը՝ Թերեւս այո՛ . բայց ո՛չ չար մը : Օ՛հ, որքան դժուար է այս պարագային մէջ չար մը ըլլալ : Անակնկալ մը պիտի ըլլայ արդեօք ձեզի, երբ ըսեմ որ այդ տեղէն ես ալ անցած եմ շատոնց : Տառապանքներուն ամէնէն ահռելին է « չհասկցուիլը » այն բարեկամէն որուն նկատմամբ այնքան ազնիւ եղած ես ու այնքան սիրուն, եւ որուն կեանքիդ մէջ բան մը չես խնայած : Բայց չես կրնար բռնադատել որ անոր սիրտը ուղած եղանակովդ բաբախէ, ու եթէ ուղես՝ այն միամիտ, պզտիկ տղուն պիտի նմանիս, որ ջուրին մէջ ցուացող առարկայ մը կը խնդրէ :

Գալով «անխիղճ» մը, «մոլի» մը ըլլալու խնդրին, անգղիացի Լորտ բանաստեղծին կերպարանքը կ'առնես. կ'ուզես ընդվզիլ, ըմբոստանալ կեանքին դէմ, արհամարհող մը ըլլալ: Բայց ամէն պարագայի մէջ, նոյն հանճարը իր անագին տաղանդովն ու քնարական ճիշերովը մէկտեղ՝ մարդկութիւնը այդքան շահագրգռելու երեւոյթը չունի երբեք: Չայլտ Հաուուտի հեղինակը անիծեց կեանքը, թքաւ ամէն բանի վրայ ու մարդը գաճաճ մը նկատեց: Սիրեց Աստուածաշունչը որովհետեւ անոր մէջ Եհովան բամբ ձայնով մը կը խօսէր ու չսիրեց Աւետարանը որովհետեւ փափուկ ու անճշուրաց միստիքականութեան խտացումն էր ան: Մովը երգեց, որովհետեւ ան կը մոնչէր:

Ու անոր քով որքան անուշ է դէմքը Շէլլին, որ նոյն հանճարեղ լորտին բարեկամը եղաւ, ինք ալ Անոր չափ՝ թերեւս աւելի՝ դառնացաւ կեանքէն: Հալածուեցաւ իր ծնողքէն: Անգլիայէն ստիպուեցաւ հեռանալ՝ որովհետեւ կեանքի չըջանակը կը նեղնար հոն իրեն համար: Բայց ինք չառեց մարդը, աւելի արգահատեցաւ՝ քան արհամարհեց զանիկա: Անոր համար է որ Շէլլին իր իմաստասիրութեամբը այնքան բարձր է Անգղիացի Բանաստեղծէն: Անոր դէմքը մութ է. Շէլլինը լոյսի մէջ կը ցոլայ: Ան՝ ատելութեան, արհամարհանքի անսաման ճիչն եղաւ. Շէլլի՝ սիրոյ, օրհներգի անհուն աղաղակը:

3. ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆԻ ԱՆՏԻՊ ՄԷԿ ՆԱՄԱԿԸ

Պա՛րոն ,

Ներեցէ՛ք եթէ պատասխանս ակամայ քիչ մը երկարածքեցի : Շնորհակալ եմ ձեր այդ ողջոյնէն . սիրեցի այդ ողջոյնը՝ ծարաւի հանճարի մը այդ-ջերմ ընդգրկումը :

Ձէք խաբուեր . այն համեստ գաղափարները՝ որոնք որոտալու հետ բուրել , շանթելու հետ բու-ժել գիտեն՝ այն գաղափարները պատրաստ եմ չի-նել իմ կողմէս : Սակայն կը ցաւիմ որ չեմ բոլո-րովին՝ ինչ որ դուք կը նկատէք ձեր պչրոգ գրիչովը :

Այն դափնիները զորս դուք իմ ճակտիս բոլո-րել կ'ըզձաք , կը ճնշեն արդէն ճակատս : Ի դ՛ճը կը թոթվէք ձեր ծաղկապսակ քնարը , հանճարի այդ վեհ սիրտը ի դ՛ճը կը ստրսէք :

Թո՛յլ տուէ՛ք , աղնի՛ւ բարեկամ , որ ձեր այդ-ջերմ համակրութեան դիմաց սիրտս լուռ գողգոջէ :

Դուք դիս լաւ նկարագրեր էիք , արտոսրի պէս լռիկ եւ հառաչի պէս մթին , դուք որ երկին-քի ցոլքերուն պէս խայտալ եւ շանթի նման ո-րոտալ գիտէք : Խօսեցէ՛ք եւ սաւառնեցէ՛ք , պեր-ճախօս բարեկամ , եւ թո՛յլ տուէք որ բեւեռային երկրի պէս ցուրտ՝ տխուր եւ դալկահար ճակտի մը վրայ՝ լոկ լուռ խորշումներ ծալլուին — ցաւերո՛ւ թերթեր . եւ հանճարը չրթունքներուն մէջ մեռնի , քանի որ ձեր կրակոտ ճակատը անգամ պերճախօս

հանճարի մը բեմ կը ներկայէ : Չեմ ուզեր հոս
խօսքս երկարել :

Սիրաբերու խօսակցութիւնները տերեւներու շու-
քին վերապահենք, ազնի՛ւ բարեկամ... :

Այնպիսի նիւթեր ունիմ, որոնց վրայ խօսելու
տեղ մերթ որոտալ . մերթ բուրել, մերթ սարսուիլ
հարկ է : Վսե՛մ յիշատակներ, խոկումներու վրա-
նին տակ — դողդոջ հրեշտակներ են ասոնք :

Գիտի խօսիմ ասոնց վրայ որչափ որ արտասա-
նելու համար շուրթերս այրի՛ն :

Այն նշանաւոր օրը պիտի յիշատակեմ, ուր ի-
րարու ձեռք թոթուեցինք, այն օրը՝ ուր ամէն
հոգի զմայլում մ'ունէր :

Կ'ուզեմ բարեգործական այն հանդէսէն վսեմ
գործերու փունջ մը քաղել : Կարի կը գուրգու-
րամ այն հանդէսին վրայ, զի մէկ հատիկ է :

Հորիզոնին վրայ վարդերու հողմն մը կը ծաւա-
լէր, լոյսերն անգամ խրտչիլ՝ տժգունիլ եւ մարմը-
րիլ կ'սկսէին :

Թաւուաքի մը դայլայլիկը Մայիս 30ի առաւօ-
տը կը հծծէր :

Բիւզանդիոնի կապոյտ գօտին կը ծփծփար :

Ճակատս երազներու օրօրոց մը դարձած էր,
կը դողդոջէի :

Ոսկեզօծ սարեր ընդնշմարեցի, վարդերու ա-
ճիւնին միջէն կայծ մը կը բարձրանար — երկինքի
լուսալիր բիւրը : Լուրջ Վոսփոր մը կը ծիծաղէր,
կ'ուռէր ու կը փրփրէր ու կը սոնքար :

Նուազներու, կէցցէներու եւ ծափերու ներ-

դաշնակութիւն մը, որտագրաւ ժողոր մը Գուգ-
կունճուգի նաւամատոյցը թնդացուց:

Շոգեմնաւ մ'էր այս ժողորը շնչողը. սիրտեր կը
բարախէին, ամէնը գունաթափ էին, կը հեւային:
Երեւակայէ՛ զիս ալ, բարեկամ:

Չեմ գիտեր թէ ինչպէս ինքզինքս այս շոգե-
մնաւը նետեցի: Կըքալէինք, կ'երազէի, կուրծս դռշ-
նակ մ'էր եւ հոգիս մեղեգի մը: Յանկարծ ձայն
մը զիս ցնցեց, տեսիլ մը սառած նայուածքն յա-
փըշտակեց, երիտասարդ մըն էր այն, տօգոյն այ-
տերէն՝ խարտեաշ մօրուք մը վար կը թափէր, կար-
ծես թէ անձին ներսը սրբազան բան մը կ'որոտար,
իրեն հետ ձայնն ալ կը դողդողէր, ձեռքը գան-
ձանակ մը կար... աս'հ, այգ անձը... լուսինի այգ
սիրահարը, յառաջդիմութեան աշակերտը թըշ-
ուառներու անդունդին հսկող այգ լոյսը, ճանչցի
եւ սարսուացի. Գ. Գէորգ Չօպանն էր այդ անձը,
պարծանօք եւ յարգանօք կը յորջորջեմ, փա՛ռք
իրեն որ մէկ քանի տարիէ ի վեր հանգէսներու
մէջ իր գանձանակովը կ'երեւայ, ամբոխը կ'ակնածի
այդ պատկառելի մուրացկանին, սիրտէն կուտայ:

Այդ գանձանակն ինկած լումաներն հին գլուխ
մը շարժելու կը ծառայէին, ուր գաղափարները
ժանգոտած են:

Աշխատինք որ միշտ վարժարանները վերա-
կանգնելու տքնող այդ Առաքեալներուն ճակատին
վրայ միացող քրտինքը չսառին:

Երանի՛ անոնց որոնք իրենց անշուք կեանքին
հետ հսկայ փա՛ռք մը կը տանին:

Ձեռմ դանգաղիր մատուցանել իմ անկեղծ շնորհակալիքս հանդէսը կազմակերպող մարմինին :

Այս տարի աւելի շքեղ է իր ճակատը, աւելի մեծ էր իր փառքը, վասն զի Հիսարի դպրոցին ազգասիրի աշակերտունիներուն անմեղ սիրտերն ալ ծափահարեցին :

Կը փութամ շնորհակալ ըլլալ որքերու մեծանձն բարեկամին, որ բարեհաճեցաւ Ս. Փրկչեան վարժարանի աշակերտները չգրկել հանդէսէն :

Ս. Փրկչեան որքերը, անդունդը թափած այդ շողերը, ահ, անոնք արչափ շնորհակալ ըլլալ գիտեն, իրենց ձեռքը սեղմող ձեռքին մէջ դողգողալ՝ եւ փայտայած ատեն փղձկիլ կը սիրեն, արտօսըր անոնց հոգիէն կը բղխի, անոնք աշխարհի վրայ բարերար սիրտի սիրահար են լոկ :

Հանդէսին ներկայ գտնուող այդ որքերուն մէջ չտեսայ մէկը որ ժպտէր կամ զմայլէր, ամէնքն ալ թխուր էին եւ կ'ապշէին, մութ էին՝ իրենց ճակատագրին պէս :

Օրհնեալ ըլլայ այդ թշուառներուն բարեկամը, թո՛ղ ինք այդ որքերուն ազօթքը հետը տանի, անոնք ալ իր յիշատակը. ինք որչափ անունը ծածկէ, փառքը չի կրնար ծածկել :

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

4. ԼԵՒՈՆ ԴԱԻԹԵԱՆ

Սիրելի Սմբատ Դաւթեան եփեմնի,

Երէկ իրիկուն ստացայ զրկած մահազոյժդ, որ զիս կը հրաւիրէր Մայր-Եկեղեցին, դադարի մը շուրջ, Լեւոնին՝ քսանամեայ Լեւոնին դադարին շուրջ:

Լեւոն, քսան ամ, սո՛ւգ. բառերու այս տաճարի երրորդութիւնը ո՛չ ապաքէն բաւ է, ու շատ խսկ չէ՞ յուզմամբ յուզելու համար բանաստեղծ հոգիս:

Թուեցաւ ինծի թէ Ռաֆայէլի սղազրութիւնն ունիմ աչքիս տակ, երկոտամենակ առդի մէջ, շուրջը սեւ շրջագիծ մը թանձր, ու գլուխը մանգաղ, խաչ ու ջահ ահեղ խորհրդանշանն, եւ իր համառօտութեամբ ու խորհրդաւորութեամբ կեանքի ու մահուան վրայ թելադրելով ինչ որ էջն՛ր ու էջն՛ր անկարող են յայտնել:

Երբ դեռ քսան տարու էինք, երբ դեռ քսան տարու չէի, մահուան կը փափաքէի, նախազգուշով անապատն ուր կեանքը՝ եւս քան զեւո արձակունակ՝ իբրեւ բեռ մը պիտի ծանրանար ուսիս վրայ: Մինչեւ այն տարիքը, կեանքի մինչեւ ա՛յն շրջանը՝ որ Լամառդինի հրաշովէպին վրայ գեղեցկագոյն անուան միացած՝ ոսկեգարու համանը շութիւն ստացաւ կատարելապէս, մինչեւ քսան տարին՝ աշխարհս արդարեւ դրախտ մըն է մարդուն համար. դարուններն երկարվեն կեանքի այդ շըր-

ջանին, եւ աշուհները նոր հարախ թարմ գունա-
գեղութիւններն ունենալ մեղի կը թուին. ձմրան
ու ցրտին օրերը՝ հուր բարախուսներու շղթայ մըն
են, իբր մեկնսդ ծիծեռնակին վիզէն կախուած՝ զոր
անդգալաբար կը տանինք, կամ որ մեզ կը տանի
յանդգայս նոր ծիծեռնակին ընդառաջ. եւ ամառն
իբր ոսկեղօծ արուեստահանդէսն է բնութեան, ուր
սքանչացումէ սքանչացում կ'երթանք՝ մեծաշող
արփիին ներքեւ ցորեկը, եւ գիշերը՝ այն Մեծ Արջ
համաստեղութեան ներքեւ՝ որ ուրիշ Ռաֆայէլի մը
շնորհիւ ա'յնքան նուիրական եղաւ մեր սիրտին —
այն վիպական տարիքին։ Եւ նոյնպէս մեր կեանքն
ալ բարոյական. յոգնութիւն չէինք զգար բնաւ
մեր արշաւանքներէն երազներու ընդմէջէն, եւ ժ-
ալ իրական կեանքէն՝ որ իր աղուամազն եւեթ-
շօշափել կուտար դեռ անկոշտակապ մեր ձեռուը-
ներուն. մեր արտասուքները սիրոյ էին կամ զմայ-
լումի՝ անդառն ընթերցումներէն եւ իրերու տգեղ
ներքներեւութենէն դեռ չմաշած չմթնցած մեր
անքիթի աշուրներէն յուշիկ գլորած կաթիլներ՝
ցօղի մանաւանդ քան արտասուքի, եւ ժպիտն
անբաժան էր յաւէտ մեր աշուրներէն, երբ որ սէ-
րի կամ զմայլումի լացը լայինք ալ. — ժպիտն՝
որոյ գահիճը պատրանքն է, յետ քսանամենի կեան-
քի օրերն են արտաքի՝ ու ներքին ներքներեւ-
ութեան ուր միեւնոյն արեւուն ու միեւնոյն աս-
տեղատունին ներքեւ լիովին տարբեր կը տեսնեն
մեր աչքերը ամէն բան. Լեւոն...։

Լեւոնին աչքերը՝ առ յաւէտ փակուած լոյսին՝
դեռ կը պահեն ժպիտը. եւ այդ դիակնային ա-

կանողիներ որոնց մենք չենք տեսներ այլեւս բիրբւրը, յարաժամ կը տեսնեն ինչ որ՝ աւա՛ղ՝ անդարձօրէն անստանալի եղաւ մեր տեսանելիքին: Կուլա՛ք ձեր վաղամեռ հօրեղբորորդիին վրայ, սիրելի Ս. Դաւթեան էֆէնտի՛: Բայց ինչո՞ւ լաք անոր վրայ, որ դեռ չէ լացած: Պիտի լա՛ր... պատճա՛ռ մը, որպէս զի մենք չլանք...: Ահ, ի՞նչ սիրտ ունէր, ի՞նչ վարք, ի՞նչ գլուխ. որքա՛ն էր յանկուցիչ իր դէմքին ու հոգիին գեղով Լեւոն Դաւթեան: Լեւոններն այսպէս կ'ըլլան. ես անուան ազդեցութեան կը հաւատամ: Ամէ՛նքն ալ վէպ մը ունին — որովհեաեւ կ'արգահատի՛մ ես վէպ չունեցող երիտասարդներուն վրայ. ամէնուն ալ ճակտին ամէնէն շեշտեալ խորշումն իբր սպին է տեսանելի՛ սիրտին վէրքին: Բոլոր Լեւոններն ալ կը սիրեն ու կը սիրուին: Եւ ժամանակը, ժանգոջ ժամանակն՝ որպէս կը կոչուի, ժանիք ակռայ չունի՛ թուի՛ Լեւոններուն համար: Ձեն ծերանար: Բայց...:

Բայց կը մեռնի՛ն...: Եւ ես, որ զՁեզ կը յորդորէի չարտասուել Ձեր Լեւոնին համար, ամէնէն տաք արտասուքներն ահա կը թափեմ, սիրելիդ իմ...:

Ո՛չ, չե՛մ երթար Մայր-Եկեղեցի. դադաղին չուրջ չե՛մ ուզեր երեւալ հէ՛զ Լեւոն Դաւթեանին: Եկեղեցիէն հարկ է գերեզմանատուն երթալ...: Ու քսան տարիներու հողադրութեան տեսարանն՝ անկէ մօրմօքիչ՝ ո՛հ կրնա՛յ ըլլալ տեսարան...: Լեւոն Մոմճեանը քսանէն ետքը դըրինք հողը. սակայն դարձեալ գերեզմանատունին

մէջ տիրող յուզումն անհամեմատելի՝ բան էր. քա-
րացա՛նք յուզումէ՛ ըզլոր յուղարկաւորներս ալ,
մինչդեռ խեղճ ծերունի հայրը թերկանէի պէս փո-
սինս շուրջը կը պտտէր՝ մօտենալով ու հեռանա-
լով, եւ արդէն...այրա՛ծ, սպառա՛ծ. — քանզի
տա՛իս մը չանցած՝ Լեւոնին քով տարինք ողբաց-
եալ Միքայէլ Մումճեանն ալ:

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

5. ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿ ՄԸ

ՕԹԹԱՎ ՖԵՕՅԵԷՆ

ԻՐ ԴԱՍՆՆԿԵՐՆԵՐԷՆ ՄԷԿՈՒՆ

Ձեմ գիտեր աւելի տխուր բան մը, սիրելի
բարեկամ, քան այն վնասութիւնը որով կ'ընկ-
ճուի մարդուս հոգին, երբ տղայութենէն ելլե-
լուն, գործօն կեանքի մէջ մտնելու վայրկեանը
հասնելով՝ կը փնտռէ իրականացումը այն ըզլոր
երազներուն զորս ունեցած էր: Մինչեւ այդ վայր-
կեանը երեւակայական աշխարհի մը մէջ ապրած
էր, չա՛տ հեռու, աւա՛ղ, դրականէն: Աշխարհս
նկատելով ա՛յնպէս ինչպէս որ է, նոյն տպաւո-
րութիւնը կ'ունենամ՝ ինչ որ պիտի ունենար մէկը
որ միայն հովուերգութեանց մէջ հովիւներ տեսած
ըլլալով՝ դէմ առ դէմ դա՛նուէր այդ կոշտ խաչ-
նարածներուն կամ աղտոտ ու ցնցոտաւոր հովու-

հիներուն — տխուր ներկայացուցիչներ հովուական կեանքի :

Մինչեւ այն առեւն աշխարհս ճանչցած կ'ըլլանք վէպի ձեւին տակ , որ պատմութիւն կը դառնայ , ամէն իրականութեանց պէս : Յուրաքանչեւ , անգոյն եւ շահեկանութենէ զուրկ : Ի՞նչ ընել , երբ երեւան կուգայ տափակութիւնն ասպարէզին զոր ճակատագիրը ընտրել պիտի տայ քեզի : Ուրեմն ո՛չ մէկտեղ ապաստանարան մը չկա՞յ կեանքին այս երաշտութեան դէմ , միտքին համար տապանակ մը՝ այս նիւթական ջրհեղեղին մէջտեղ : Կեանքը , ի՞նչ ժպտուն գոյներու ներքեւ կը տեսնէի զայն : Այո՛ , ես ալ իմ ապագաս վէպի մը մէջ դրած էի : Մարդերը գիրքերու մէջ միայն ճանչցած էի , եւ հոն՝ բոլոր կեանքերը արկածներով խառնուած են որոնք , զուարթ կամ տրտում , միշտ արկածներ են եւ տեղ չեն թողուր հասարակ կեանքի պակուցիչ միօրինակութեան :

Եւ հիմայ , կը ցաւիմ այս դժբախտ պատրանքին վրայ , որ անհետանալով պարապ մը թողուց սիրտիս մէջ : Ի զուր կ'ուզեմ լեցնել զայն : Ա՛լ բանէ մը համ չեմ առներ : Իմ բոլոր ուսմունքներս անհամ կ'երեւան ինծի , ո՛չ թէ իրենցմով , այլ այն նպատակին պատճառով որուն կը ձգտին , յամր ու դրական : Սիրով պիտի բաժնուէի այս ամէնէն , փնտռելու համար իմ կորուստած անուշ պատրանքներս : Անոնց պիտի հետեւիմ՝ մտովին փոխադրուելով այն երեւակայական աշխարհին մէջ ուր կը վայելէի զանոնք : Անկարող կենակցելու այն մարդերուն հետ որոնք կ'ապրին հիմակ՝ նոր

քառքերուն, նոր պայմաններուն մէջտեղ, պիտի կենսակցիմ անոնց հետ որոնք կ'ապրէին իմ երազ-
ներուն մէջ :

Կրնայ ըլլալ որ վերջին դարու կեանքը մե-
քինէն աւելի դուռնագեղ, աւելի բանաստեղծական
եղած չըլլայ, եւ սակայն դժուարաւ կը հաւատամ
այս բանին : Եթէ հիմակուանէն աւելի դժբախտ
դատակարգեր կային այն ատեն, կային նաեւ ո-
քոնց կեանքը նուազ ցուրտ էր, նուազ անկեն-
դան քան մեր կեանքը : Այն ատեն բանաստեղծ
չկար, բայց բանաստեղծութիւն կար : Յոռի սաա-
նաւորներով կը հռչակէին արժանիքը, գերագոյն
աւաքինութիւնները : Երեք դարէ ի վեր, թե-
րեւս գեղեցիկ քերթուածներ կը գրուին, բայց
ամէն ինչ կորուսած է իր բանաստեղծական ձեւը :
Առաքինութիւնը մերկացած է այլ եւս այն խան-
դավառութենէն որ չէր կասեցներ զայն զոհ-
դութենէ մը ետք, ո՛չ ալ թոյլ կուտար որ սէրը
ըմբռնուի առանց անձնութիւնի :

Բայց ի՞նչպէս դէմ ելլել այն դարուն որուն
մէջ կ'ապրիմ : Ի՞նչպէս հասնիլ բանաստեղծական
բարեբաւարի թուականի մը, անցողակի պարագայի
մը բերմամբ, կամ վաղանցիկ բարքերով, եւ կամ
մարդու մը աւելի՛ վաղանցիկ կեանքով :

Խոստովանէ՛, բարեկամս, որ վշտալի բան է
այս մեղամազձոտ մտածումներով սնանիլը, երբ
քառն տարեկան ենք դեռ :

ԺԱ. ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Նկարագրութիւնը գրականութեան եւ հարստանութեան ամենէն կարեւոր մասերէն մէկն է, եւ՝ ընդհանուր կերպով խօսելով՝ կարելի է ըսել թէ անոր միջոցաւ կրնան ըսուիլ շատ մը բաներ եւ արსայայտուիլ գաղափարներ՝ հաւասարապէս՝ առանց անհրաժեշտ պէտք մը զգալու գրական ուրիշ նիւղերու, ուրիշ ձեւերու եւ արսայայտութեան ուրիշ միջոցներու։ Նկարագրութիւնը արդէն, գրական ո՛ր եւ է արսադրութեան մէջ, շատ կարեւոր դեր մը խաղալու կոչուած է։ Վեպ մը, զոր օրինակ, առանց նկարագրութեան, բացարձակապէս չնչին արժանիք մը միայն պիտի ունենար անուշտ գրական ու զգացական կրկնակի տեսակէտներով։ Նկարագրութեան միջոցաւ առարկայ մը, տեղ մը, շէնք մը կամ անձ մը կամ զործողութիւն մը կը ներկայացուի ա՛յնպէս՝ որպէս է իրականին մէջ։ Եւ թուղթին վրայ, առանց գոյնի ու ներկի, լոկ բառերով հիւսուած, նկարուած այդ պատկերը որքան բնական ըլլայ, որքան մօտ ըլլայ համարիսին, որքան ուժգին կերպով պատրանքը տայ ներկայացուած առարկային, անոր տեղին, շէնքին, անձին կամ զործողութեան՝ այնքան աւելի յաջող կ'ըլլայ։ Այս է, ընդհանրապէս, նկարագրութիւնը՝ գրականութեան մէջ. սակայն երկու տեսակներու բաժնուած է հարստաններու կողմէ, ու

Նկարագրութիւն (Description) անունը տրուած է երբ խնդիրը առարկայ մը կամ տեղ մը պատկերելուն վրայ է. իսկ **Նկարագիր** (Portrait) ըսուած է այն նկարագրութեան՝ որով անձ մը կը ներկայացուի: Լաւ ու պէտք եղածին չափ յաջող նկարագրութիւն մը ընելու համար՝ գրողը կամ բեմքասացը նախ կարելի եղած մանրամասութիւններով քննած ըլլալու է նկարագրելիք՝ անձը կամ տեղը կամ տեղը կամ գործողութիւնը, եւ աստեղծէ ամեն մեկին յարակից հանգամանքները ուսումնասիրած, պատճառները, արդիւնքները ստեղծ, իւրացուցած ըլլալու է, ու առաջին հարուածով նկարագրելիքին ընդհանուր տպաւորութիւնը տալէ ետք ընթերցողին կամ ունկնդրին, պէտք է անցնի հետզհետէ համբերասար կերպով զօնելու մասերը առաջադրուած պատկերին, մինչեւ որ ցցուի ան իր ամբողջութեամբը՝ գեղեցիկ, նկարուն ու ազդեցիկ, եւ կենդանիի ուժը ներարկէ հոգիներէն ներս: Նկարագրութիւնը շատ դիւրին կը կարծուի սովորաբար, սակայն կատարելապէս կանոնաւոր ու տպաւորիչ նկարագրութիւն մը, որուն մէջ ոչինչ պակաս մնացած ըլլայ, իրապէս գրական ուսումնասիրութեան մը չափ արժեք ունի, որովհետեւ նոյն ինքն ուսումնասիրութիւն մըն է արդէն, բառին լայն իմաստով:

1. ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊԻ ԴԱՄԲԱՐԱՆԸ

1898 Հոկտ. 26ին՝ պիտի այցելէի Օշականի Եկեղեցին՝ Ս. Մեսրոպի գամբարանովը կրկնակի նուիրականացած այդ սրբավայրը։ Երկու օր առաջ սիրտս տրոփման մէջ էր. միամիտ ու անպայման երկիւղածութենէ մը բռնուած՝ գերազոյն վարժապետին ո՛տքը պիտի երթայի։ — Ճամբուն վրայ յանդգաստից փոխադրուած հեռաւոր թուականի մը այն սրտաքննիկ ժամուն՝ ուր խաչանիչ շողիւնով արտափայլող դագաղ մը կը տարուէր՝ աշակերտներու սգաւոր խումբի մը ու աշխարհական ամբոխի մը երգերովն ու հեծկլառքներովը, երեւակայութիւնս անուր վայրերուն ամայութիւնը սրգազարգեց մեռելական հանգէսի մը դիւթական պատկերովը՝ որ պարիկներու հողմածայն թեւերուն վրայ կը հետեւէր սուրացող կառքիս։ Բայց այդ անուշ պատարանքը լուծուած էր, երբ կառքէն իջած՝ Օշականի քարաբլուրէն վեր կ'ելլէի մտախոհ ու սրտաթունդ։

Գիւղի եկեղեցին հասած՝ ներս մտայ ստորերկեայ փոքրիկ մատուռէն՝ որուն աջակողմը կը տեսնուէր ցած ու անշուք գամբարանը, անդիմադրելի այլալուսմ մը խռովեց զիս, չէի ուզեր հաւատալ թէ անոր ներքեւ փոշի դարձած ոսկորներ կենային. ինծի համար Մեսրոպն՝ ապրող ու գրապէս ներշնչող հոգի մըն էր. ափ մը հողի տակ ինչ-

ալէս կրնային թաղել կենդանի գիրը : Անթարգմա-
նելի հակասութեամբ մը ընդվզած բոլոր էու-
թիւնս՝ խուլ քրթմնջիւն մը կը հանէր իր խորե-
քէն . անմահներու ճակատագիրը ծաղրելու համար
տորքուած կառակ մը կը թուէր ինծի այդ մար-
մարիոնէ կափարիչը :

— Հարկ էր սակայն մօտենալ անոր , ծնրադ-
քել ձոյլ հիացումի մը մէջ , ու համըրթի տաք
չրթունքներով քարի մը պաղ երակներուն մէջէն
ծծել հոգեկան կայծեր՝ երկայն գարերով իրենց
կրակն անշէջ պահող նուիրական նշխարներէն :

Յետոյ՝ սեւեռուած անջքան մեղմ մտամփո-
փումով՝ որ ուշակորոյս նուաղումի մը կրնար տա-
նիլ զիս՝ ցնորակոծ դեղեւումի մը հեշտ վայր .
կեանքները զգացի : Մինչեւ այն ատեն , հոգիներու
հետ ապրիլ սիրեցի , հիմա ոգի մը տեսնելու գա-
զափարը կը ժպտէր ինծի . չեմ գիտեր թէ ի՞նչ տե-
սակ անսովոր ունայնացումի թալուկ մը՝ կապոյտ
չլացումով մը կը պատէր հոգիս , ու ես երջանիկ
պիտի ըլլայի թէ ամէն բան լուր իմ մէջ ու շուրջս ,
անմիտ հպարտութեանս հետ՝ որ արդէն կծկուած
ու խորտակուած՝ խոնարհագոյն գետնի մը վրայ
գամած էր զիս : Ահ , այդ ցնորքը՝ գիտակցու-
թեանս բոլոր տարիներուն հետ պիտի չուղէի փո-
խանակել : Պէտք չէր որ՝ երազի մը չափ՝ բան-
դագուշանքն ալ մեր մտաւոր կեանքի մէկ պայ-
մանն ըլլար : Ի զո՛ւր սպասեցի սակայն տղայ մարդ-
կութեան թաքուն կողերուն մէջ սաղմնող ջլախ-
տի մը հրաշալիքին . անողոք իրականութիւնը պա-
տերու թանձրութեան ու քարին կարծրութեան

վրայ կրթնած՝ նոյն կը մնար միշտ աչքիս առջեւ : —
 Զգայական այդ վրդովումիս մէջ տխեղծ ու բո-
 պիկ մանկութեանս դեղնած ու վեհերոտ վայր-
 կեանները ետ դարձած էին . Այբուբենի առաջին
 դասիս մոռացման վիշտը կսկիծի մը խայթովն ար-
 թընցած՝ անհուն տենչանքի մը փոխուած էր կուրծ-
 քիս տակ . ու եթէ Մեծ Վարդապետին ստուերա-
 գիծ ձեռքը տեսնէի գէթ՝ ոսկի տառերով մագա-
 ղաթի մը վրայ, կամ աննման Քահանայապետին
 զոհար գիրերով զարդարուած լանջապանակ տախ-
 տակը գէթ տեսնէի, առաջին ու անգիտակից շար-
 փումս՝ պիտի ըլլար անգամ մըն ալ ծնրադրել ու
 թախանձագին խնդրել իրմէ, — Աղուոր Ա. Բ.
 Գ. էդ դաս մը տուր ինծի :

ԵՂԻՏԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

2. ԸՆՏԱՆԻՔԻՆ ՄԵՐԸ

Պարտէզ մը կը մտնէք, կը դիտէք ինչ որ բը-
 նութիւնը արտադրած է հոն թարմ ու ծիծաղուն,
 ինչ որ արուեստը, խնամքը ներդաշնակած են հոն
 աղուոր ու զարդարուն . ծաղիկները կը տեսնէք
 մասնաւոր ածուներու մէջ գոյնզգոյն, իրարու հետ
 հաշտ ու համաձայն . թերթեր, տերեւներ վառվը-
 ոուն, փալփլուն . թուփերուն կը նայիք մատղաշ
 տունկերը կը դիտէք իրարու քով իրարմէ հեռի,
 գետնէն բուսած կանաչ ու սիրուն, կը նշմարէք

հոն կեանքը, կեանք մը երանաւէտ որ կը ծլի կը բողբոջի: Ու հեշտին ուրախութիւն մը կը պարարէ ախրտերնիդ: Գո՛հ էք:

Սակայն... ինչէ՛ն է որ պահ մըն ալ աչքերնիդ չորս կողմ կը պտտցնէք ու հին կոճղ մը կը փնտռուէք անոնց մէջ. ուրիշ անգամ տեսած էիք զայն հոն, մայրի մըն էր գօսացած, կամ եղեւին մը ծերացած, որ այն պարտէզին մէջ կանգնած էր անսասան, եւ հնութեան պատկառանքը կը բուրբուրէր հոն. չկայ հիմայ, ո՛ւր է այս կոճղը. հինաւուրց հաստարմատ ծառ մըն էր, ո՛ւր է ան՝ վերցած է մէջտեղէն, եւ սակայն դեռ երէ՛կ հոն էր: Մինակ մնացած են հիմա ծառերն ու ծաղիկները. ո՛ւր է այն հին կոճղը, նախախնամութիւնն էր անիկա պարտէզին. ո՛վ դպաւ անոր:

* * *

Պարտէզ մը արդէն ընտանիքն ալ, ու ծերը՝ նախախնամութիւնը: Ձեմ գիտեր՝ համամիտ էք ինծի, ո՛վ դուք որ ծեր մը ունիք ձեր ընտանեկան մարկին տակ՝ անկիւնը նստած, ծեր մը որ կը նախադահէ ձեր սեղանին ու օրհնութիւն կուտայ անոր:

Կը յարգէք զինքը, կը գուրգուրաք անոր վերայ եւ աղէ՛կ կ'ընէք. իր կարկամած սիրտին հրճուանքն ուխտի մրմունջ մըն է որ առ Աստուած կ'ուղղուի ձեզի համար:

* * *

Անձայն անշուկ էակ մըն է անիկա իրեն մէջ ամփոփուած, բայց կը լեցնէ ձեր տունը: Ծերութիւնը՝ շնորհ մը, սրբութիւն մը պարգեւած է իրեն զոր կը սփռէ իր շուրջ եւ անով կը պահպանէ ձեր նիւտն ու կացը: Պահապան հրեշտակն է ձեր յարկին:

Իզձն ու տենչանք դադրած են իր հոգիին խախաղ ալքերուն մէջ, ձեզմով միայն երջանիկ, ձեզի՝ նուիրուած է ամբողջովին:

Ոչինչ է ինքը, տարիներու բեռին տակ ճնշւած, անկար աղկաղկ էութիւն մը. բայց ի՞նչ մեծ է այն ոյժը զոր կը ներշնչէ ձեզի՝ միմիայն իր շունչովը:

Ապահովութեան պէս բան մը կ'զգաք ձեր մէջ, երբ արամութեան վայրկեաններուն, իր մօտն ապաստանիք. բան մը չունի խեղճը ձեզի տալու, իր ազօթքը միայն ունի ու զայն կուտայ բոլոր հոգիովը, եւ այնչափը բաւական է ձեզի: Կը սիրէք զայն, պարտականութիւն մը չէ՝ ատիկա ձեզի համար, այլ բնական զգացում մը որ կը կապէ ձեզ իրեն հետ ու... դառնութեամբ նայիլ կուտայ այն անկիւնին զոր օր մը կը լքանէ եւ ուր սովոր էիք դուք տեսնել զինքը:

* * *

Առաւօտները, գործի գացած ատեննիդ, երբ իր ձեռքը համբուրէիք ու «մնտս բարով»ը ըսէիք, ջերմ մաղթանքներ կը բղխէին իր սիրտէն ու կ'ընկերանային ձեզի — ծերի մաղթանքներ՝ հաւատքով լեցուն:

Իրիկուհներն ակնդէտ կը սպասէր ձեզի՝ տենդոտ, անհանգարտ՝ երբ քիչ մը ուշանայիք։ Այգեւորնուդ մէջ կը կարգար ձեր ուրախութիւնը կամ վիշտը, երկուքին ալ մասնակից՝ առանց իսկ գիտնալու։

Պատմութիւններ ունէր միշտ, հին օրերու յիշատակներէն քաղուած, ալեւորի պատմութիւններ, պարզ ու միամիտ խորհրդածութիւններով որոնք յաճախ իմաստասիրութեան դաս մը կ'արժէին։

Դուք ամէն ինչ էիք իրեն համար, կեանքի շրջումներուն մէջ երբ ուրիշներ անարգէին, արհամարհէին ձեզ, ինք իր գիւրկը կը բանար ու կը գրկէր ձեզ։ Ինչ յարգի էիք դուք ու թանկագին։

Արիւնը սառած էր իր երակներուն մէջ, բայց իր շողնը տաք էր, իր սէրը օտարի սէրը չէր՝ նիւթապաշտ ու յեղեղուկ՝ կրակ չունէին իր զգացումները, բայց անարատ էին ու անայլայլ։

Հաւատքի ճրագ մը կը վառէր իր հոգիին մէջ, ծերունի հաւատացեալի հոգի։ Եթէ պատրանքներ խաւարեցնէին ձեր սիրտը, նոյն ճրագը կը լուսաւորէր զայն։

Ընտանիքի ծեղր։

Ոչինչ է ինքը, տարիներու բեռին տակ ճընշուած՝ անկար աղկաղկ էութիւն մը, բայց երբ ոչընչանայ, պարտէզին կոճղն է որ կը պակսի։

Ընտանիքի ծեղր, տանը օրհնութիւնը, թող ըլլայ ան՝ մեծ մայր մը կամ մեծ հայր մը եւ կամ ... հօրաքոյր մը։

ԱՅՐՈՒՇԱՆ

3. Ծ Ի Ծ Ա Ղ Ն Ե Ր ՈՒ Տ Ա Կ

Դիտած էք որ կեանքի պատկերներուն տխուր ու մթին կողմերը շատ անգամ լոյսերու մէջտեղ ու ծիծաղներու տակ կը պարտկուին, որոնց հանգիստես կ'ըլլանք անխռով զուարթութեամբ մը : Այս մտածումը կը պաշարէր զիս առջի իրիկունը, եւ պաշարած է ամէն անգամ երբ, այս եղանակին Սիւնքին ներկայացումներուն կը գտնուիմ ուր թեթեւ երաժշտութիւն մը, խաղեր, ծափեր, ծաղկեփունջեր՝ վաղանցիկ հաճոյքի մը պատրանքը կուտան . եւ սակայն հացի համար մղուած, պայքարին ու մարմնական չարաչար աշխատանքներու ամէնէն բիրտ ու իրական տեսարանն է որ կը պարզուի հոն, մեր աչքին առջեւ, զմեզ խնդալընելու համար : Մարդիկ որոնք դուրսը, իրենց ճամբուն վրայ կեցող տղոց կամ աղքատ կիներու ողորմութիւն մը նետած էին՝ բարիք մը ընելու համար, հոն՝ կրկէսին մէջ, նոյն բարեմիտ երեւոյթով կը ծափահարեն մանկատի ազջկան մը, որ օդին մէջ կը տատանի գլխիվար, ակռաներուն անցուցած երկաթէ պղտիկ օղակ մը ուրկէ խոշոր մարդ մը կախուած է, — իբր թէ ծաղկեփունջ մը եզած ըլլար՝ այդ մատղաշ շրթունքներուն մէջտեղ : Մարդը կը դարձնեն պարսատիկի մը պէս, մոլեգին արագութեամբ, եւ խեղճ ազջիկը կը տատանի միշտ գլխիվար, իր երկու ման-

ըիկ ստեղծելու ծայրը տրապէզդին անցուցած՝ ջղա-
ձգական շարժումներով, աչքերը իրենց կռաւի-
ներէն դուրս, այտերը կաս կարմիր, ակռաներուն
մէջ սեղմած երկաթեայ օղակը՝ ահագին ծանրու-
թեամբ բեռով: Կը հիանանք, կարծիքներ կը փո-
խանակենք, եւ հանդիսականներ կան որ կրկնու-
թիւնը կը պահանջեն՝ ահագին քրքիւներ արձակե-
լով:

Յետոյ, կարգը ուրիշներուն է՝ նոյն տանջանք-
ները տալու իրենց մարմինին. դէմքերնին ժպտուն
ու անայլայլ պահելու պայմանաւ, որպէս զի հան-
դիսականներուն փափուկ սիրտերը չյուզուին:
Նուագածութիւնը կը գլինովցնէ այդ լարախաղաց-
ներն ու ձիամարդիկները, որոնց դէմը կեցած է
միշտ վարպետնին՝ մագնիսական նայուածքով ու
խարաղանք ձեռքը բռնած, զոր կը շաչեցնէ ատեն
ատեն, ձիերուն ու ձիաւորներուն համար. ճար-
տար գողտրիկ խաղերուն կը խառնուին գծուա-
րիւնները, ոստումներ՝ որոնք իրենց վտանգը ու-
նին, հաւասարակշռութիւններ՝ որոնց կորուստը
կրնայ աղէտաբեր դառնալ: Եւ կ'ուղենք որ շա-
րունակեն, կրկնեն՝ աւելի՛ եղակաւ, աւելի՛ վը-
տանգալից փորձեր ընելով: Ու դուրս կ'ելլենք,
աղուոր ժամանցի մը տպաւորութեանը տակ:

Կը յիշէ՞ք Իսէնը: Եթէ չտեսաք զինքը, իր
հմայիչ անունէն դատելով՝ հմայիչ արուեստագի-
տունի մը երեւակայեցիք թերեւ: Արուեստագի-
տունի մըն էր իրա՛ւ, հազիւ տասերկու տարեկան,
ինքզինքը համակ տառապանքի նուիրած, որուն
մէջ կը կայանար, սակայն, բոլոր ճարտարութիւնը

եւ առանց որու, գոյութեան պատճառ չպիտի ունենար հասարակութեան աչքին: Այդ ցաւատանջ դէմքով ու վախիտ մարմինով աղջիկը, ոսկեհիւս սիրուն հագուստ մը հագած՝ երբ առաջ կ'անցնէր ռաբոտեւիով, կ'սպասէինք որ պար մը պարէ կամ մանկական երգ մը երգէ. եւ ահա՛, նուագախումբին մելամաղձոտ մէկ եղանակին հետեւելով՝ կ'սկսէր մարմնական գալարումներու, որոնք հերզինաէ կը սաստկանային, սրտածմլիկ գառնալով: Գետինը, հողին վրայ, երկու ոտքերը բազումներուն պէս ուղղաձիգ ու քովընտի կարկառելով՝ գամուած կը մնար վայրկեան մը. կուրծքը, կոնակը կ'ուռեցնէր հետզհետէ աներեւակայելի ցցուածքներով. օձի պէս կը սողոսկէր գետնին վրայ, երեսը հողին տուած, եւ իբրեւ վերջին ու լաւագոյն խաղ, դուռնը ծունգերուն մէջ տուած ու երկու ձեռքերով սրունքները բռնած՝ կը սկսէր թաւալիլ կրկեսին շուրջը, մատկոյտ մը, անճանաչ առարկայ մը դարձած յայլ եւս՝ շարունակելով այդպէս մինչեւ որ զանգակը ազդարարէր թէ հերիք է:

Եւ երբ կուգար սովորական խոնարհութիւնը ընելու, հազիւ ծափի մը արժանանալով գերեզմանէն ելած մըն էր կարծես, ա'յնքան դուռնատ ու այլալաւ կ'ըլլար գէմքը: Հէգ պղտիկ աղջիկ, որ այդ վայրկեանին ողորմուկ նայուածք մը կ'ուղղէր դէպի իր հասակակից օրիորդները, որոնք շքեղ արգելադրութեամբ բազմած օթեակին եղբւր՝ կը խնդային իր վրայ ու կը զբօսնէին իրմով:

Չեմ գիտեր ինչո՞ւ, կրկէսին մէջ ուշադրութիւնս ամէնէն աւելի սեւեռած կը մնայ դէպ ի ճակատի ցած ու լայն բացուածքը, որ վարագոյրով մը ծածկուած, բեմական դուռի մը կամ ֆուլիսի տեղ կը ծառայէ, որուն ետին խառնի խառն կ'ապասեն, ներկայացման ամբողջ տեւողութեանը միջոցին, մարգերն ու ձիերը՝ մէկտեղ ընելով իրենց արգուզարգը, մէկտեղ ապրելով գրէթէ ամէն գիշեր:

Ներսը, խոնաւ ու կիսադօտ բակ մը կայ, քանի մը բաժանումներով՝ լաւագոյն նժոյգներուն համար, որոնք արդիւններէն աւելի խնամքի կը կարօտին. գարշ հոտ մը, վատառողջ միջնորոտ մը, խառնիխառն ու կեղտոտ ամէն ինչ: Եւ սակայն, երբ մեզմիւ վեր կ'առնուին վարագոյրին երկու ծայրերը՝ շուտ մը գոցուելու համար, մաքուր, փողփողուն, հրապուրիչ տեսքով աղջիկներն են որ դուրս կուգան, կամ երիտասարդներ՝ գունագեղ, փայլուն հագուստներ հագած՝ ամէնքն ալ թեթեւաշարժ, ամէնքն ալ ծիծաղկոտ, ամէնքն ալ երջանիկ երեւոյթով:

Մհ, այդ վարագոյրը՝ կեանքի մէջ ալ շունինք զայն միթէ, — տգեղութիւններ, թշուառութիւններ, կեղծիքներ պարտըկող վարագոյրը, որուն ծալքերուն տակէն որքա՞ն փողփողուն տիկիներ, լաքուր պատանիներ դուրս կ'ելլեն՝ գոհունակ, պարտ դէմքերով, կրկէսի մը արուեստագէտներն աւելի ճարտարութեամբ վայլեցնելով արուեստական պարկեշտութիւնը իրենց անձին ու բռնալքօսիկ ժպիտը դէմքերնուն: Եւ աստնկներն են

որ ամէնէն աւելի մաքրասէրներն ու անկեղծները կը ձեւանան երբեմն՝ աշխարհային կամ ընտանեկան շրջանակներուն մէջ :

Իրական կեանքի ինչ մանրանկարներ կան դեռ այդ զբօսավայրին մէջ, քանի մը կանգուն տարածութեամբ բոլորակ հողին վրայ ուր միմօսը կամ ֆօռնը՝ գլուխը փայտէ ցանկապատին զարնելով ու գետնի վրայ թաւալելով՝ տխուր ճըշմարտութիւններ ու սուտ հեգնութիւններ կ'արձակէ հանդիսականներուն երեսին, յաւիտենապէս քրքիչներ առաջ բերելով :

Իր սիրային յայտարարութիւնները, օրինակի համար, որոնք կ'սկսին անձնասպանութեան սպառնալիքով ու կը վերջանան անտարբեր ու ծիծաղելի հեռացումով մը, քիչ մը կոչո՞ւ բայց հարազատ ընդօրինակութիւն չեն սալօնի բարքերուն : Միշտ կը խնդայ ու կը խնդացնէ այդ մարդը, — ատ ըլլալով իր դերը, — բայց իր խնդուքներուն տակ . արհամարհոտ, հեգնոտ բան մը սքօղուած է անոնց նկատմամբ, որոնց ներկայութենէն կախում ունի սակայն իր ապրուստը . արհեստով ծաղրող մըն է, որուն մեծագոյն արժանիքը կը կայանայ միամիտ ձեւանալուն մէջ : Եւ անոնք իսկ հանդիսականներէն՝ որոնք կ'զգան թէ այդ ողորմելի միմօսին ակնարկած դիրքերուն ու ձեւացուցած գոհ-հիկութիւններուն մէջ գտնուած են իրենք ալ՝ կը խնդան անգիտակցաբար ու կը ծափահարեն մեքենաբար : Ո՞վ է միամիտը, ծափահարողը թէ ծափահարողը :

4. Մ Ե Ռ Ե Լ Ո Ց

Գերեզմաններու ուխտագնացութեան օր մը, ուր մեր նախորդներու յիշատակները կը կցուին ներկային հետ, եւ այսօրուան կեանքը՝ վազուան խոստացուած կեանքին:

Բոլոր գերեզմանատուները ուր սովորաբար կեանքը սակաւ է եւ տխրութիւնը մեծ՝ — մահուան սարսափացնող տխրութիւնը —, այսօր տխուր կենդանութիւն մը կ'ստանան՝ կեանքովը անոնց, որոնք կ'երթան խռովել մենութիւնը եւ լռիկ տրտմութիւնը գերեզմաններու, քահանայի մը արծաթասէր ձայնին ելեւէջներուն մէջ դնելու համար, իրենց բոլոր ըզձանքը, եւ մաղթելու համար հաւատքով՝ հանգիստ իրենց մեռելներուն: Այդ մոռցուած վայրերը այսօր լեցուն են. խանձած խոտերուն մէջ աղջիկներ թեւ թեւի կը պտտին. աղտոտ ու խորատուրտ ուղիներուն մէջ սեւազգեստ կիներ գերեզմաններ կը փնտռեն. կիսափուլ պատերուն եւ խոշոր ծառերուն վրայ տղաք կ'ոստոստեն: Ոմանք գերեզմաններու տխրութեան մրուրջ կը քամեն, ուրիշներ՝ անոր անգիտակցութեան մէջ երջանիկ՝ աւելի կը գուարճանան քան թէ կ'ողբան: Եւ իբր թէ ամբողջ կեանքին հակասութիւններով լեցուն ըլլալը բաւական չըլլար, այս տարբեր աշխարհի մը նախադուռին մէջ ալ հակասութիւններ չեն դադարիր: Հոս լացող մը, հոն խընդացող մը, հոս տրտում մը, հոն գուարթ մը կու

գան լեցնել այդ վայրերը, որոնք, կարծես, միայն մահուան խորհուրդովը լեցուն՝ տխուր ըլլալ կը պարտին։ Հոսանքի մը ուժգնութիւնը ունի թախիծը, որ հող՝ այդ վայրերուն մէջ՝ կը տիրապետէ, եւ ուր քու անցեալդ կը պարզուի ախ տարաւորդնած անկանոնութեան մէջ, որ սա գերեզմանները ցոյց կուտան, ա՛յնքան այլազան եւ ա՛յնքան տարօրինակ կարգաւորութեամբ մը։ Շուրջդ, ամէն կողմէ, գերեզմաններ կը պաշարեն զքեզ՝ ոտքերուդ տակ, առաջդ և ետիդ, աջդ, ձախդ, վերջապէս ամէն կողմ գերեզմաններ, գերեզմաններ։

Հոս կոտորած փայտէ խաչ մը, հոն սիւն մը, հոն պզտիկ մարմարեայ քար մը, ճերմակը, սեւը, ձոխը, պարզը, հողայինը եւ քարայինը, ամէնքն ալ գերեզման մը մատնանիշ կ'ընեն։

Նոյն իսկ խոտերը որ ոտքերուդ կը կառչին, եւ քարերը որ քայլերուդ կը զարնուին, միշտ գերեզմաններ են որ կը յիշեցնեն քեզի։ Գիւրերը որ աչքերուդ կը հանդպին իրենց առաջին տողէն «Աստ հանգչի»ով կ'սկսին եւ մահուան խորհուրդը կը պարունակեն իրենց մէջ։ Պատկերները զորս քարերուն վրայ դրոշմուած կը տեսնես յաճախ, վեզարներու ծալքեր են եւ կամ սաղաւարտներու պատկերներ, որոնց դատաստանը Աստուծոյ կը թողուս։

Եւ այդ հոյլին մէջ, այդ խառնակութեան մէջ զոր գերեզմանները ցոյց կուտան, մանուկներու գերեզմաններէն մինչեւ ծերերու գերեզմաններու, երիտասարդներէն մինչեւ չափահասներու գերեզմաններու կը հանդպիս, որոնք երջանիկ թէ դժ-

բազդ, միշտ միեւնոյն եղբայրացութեան է որ կը հասցնեն զքեզ, աշխարհի ունայնութեան անփառունակ վկաները հանդիսանալով: Եւ այդ ամէնուն առջեւ ալ միեւնոյն խորհրդածութիւնն է որ կաւգայ տեղաւորուիլ միտքիդ մէջ՝ թէ պիտի գայ օր մը՝ ուր դուն ալ պիտի վերջանաս, բանաձեւով մը որ «Աստ հանգչի»ով կ'սկսի եւ «Ամէն»ով կը վերջանայ:

Բայց, փոխանակ գերեզմաններու այս աշխարհին մէջ մոռնալու կեղծիքի եւ պաշտանքի աշխարհը որուն մէջ ամէն՝ ամէն օր կ'ապրինք, դարձեալ կը քննենք իրերը այն աչքով որով պիտի նայէինք աշխարհիս մէջ: Ու վայրկեանի մը մէջ՝ չար մտածումի մը պէս ուղեղէդ ներս կուգայ սպրդիլ սա կասկածը թէ՝ «արդեօք այս գերեզմաններու աշխարհին մէջ կեղծիքը դադրած է:» Եւ այլեւս կասկածոտի աչքերով նայիլ կ'սկսիս տապանադիրներուն, որոնց մէջ, առանց բացառութեան, եկեղեցականները «Հովիւ քաջ լեալ» եւ աշխարհականներ «Այր առաքինի եւ բարերար լեալ» կը մեկնին «յաշխարհէ աստի:» Եւ թպիտ մը կուգայ թառիլ շրթներուդ վրայ, երբ՝ բոլոր ջանքերուդ հակառակ՝ չես գտներ տապանաքար՝ մը, որ անկեղծութիւնը ունենար ըսելու թէ՝ այն որ հող կը հանգչի՝ խարդախ մըն էր, խաբեբայ մըն էր, տընուեր մըն էր, չար մըն էր: Եւ ինքնիրենդ կ'անդրադառնաս՝ եկեղեցականէն մինչեւ աշխարհականը՝ զքեզ չրջապատողներուն վրայ, ուր իրենց կոչումին եւ պարտականութեան անդիտակիցներով ահագին խումբ մը կը տեսնես՝ սա հեռուն կեցող

քահանայէն սկսեալ որ դրամին ցանկութեամբ ժողովուրդին տգիտութիւնը կը շահագործէ, մինչեւ անագին հպարտութեամբ ճոխացեալ մեծատունը, որ աշխարհի ամէնէն նուիրական բաներու տարազով իր շուրջինները կը կողոպտէ: Եւ կը զարմանաս թէ ինչպէս անոնք ալ օր մը «Հովիւ քաջ» եւ «Այր բարերար» պիտի ըլլան գերեզմանին մէջ, որ պարտ էր աւելի իրենց դատապարտութեան քան գովասանքի վայրը ըլլալ: Եւ կը դողաս դուն քու մէջդ՝ մտածելով թէ օր մը գուցէ քու ալ չունեցած մէկ յատկութիւնդ քեզի պիտի վերագրեն:

Եւ այս տխուր գաղափարը ցրուելու եւ մոռնալու համար, ա'լ կը հրաժարիս տապանաքարերը կարդալէ. բայց չես կրնար ազատել անձդ այն ցաւագին տպաւորութիւններէն որ տխուր պատկերներու, սրտայոյզ եւ աղեխարշ տեսարաններու շարունակական յաջորդութիւնը առաւօտէն մինչեւ իրիկուն կը պատկերացնէ աչքերուդ: Ծերունի կիներ՝ գերեզմաններու վրայ հակած՝ լացի եւ ողբի արտայայտութեամբ կ'աշխարհն իրենց զաւակներու գերեզմաններէն վար՝ այն ռամիկ բայց հաստատուն եւ անխախտ հաւատքով թէ իրենց ըսածը կը լսուի մեռելէն:

Սեւազգեստ կիներ, սգաւոր աղջիկներ, ալրեր, մանուկներ կուլան կը հեծեն, հառաչանքներ կ'արձակեն, եւ ասոնց ամէնուն մօտ ալ քահանաներ՝ որոնք արագ արագ կը կարդան, աւելի ստակին համեմատութեամբ, քան պաշտօնին եւ պարտականութեան գիտակցութեամբ: Եւ այս ընդ-

հանուր խառնակութեան մէջ, որ գերեզմաններու շուրջը կը յածի եւ ընդհանրական ձգտումի մը երեւոյթը ունի, անծանօթ շուրջ մը կ'զգաս որ վրայդ կը տիրապետէ, եւ զքեզ պարտաւորութենէ եւ դիտակցութենէ մղուածի մը պէս կը մզէ երթալ ծնրադրելու գերեզմանի մը առջեւ, ուր սիրելի մը ունիս հանգչած:

Գերեզմանը՝ այդ խոշոր անդունդը եւ անբառնալի արգելքը վայրկեան մը քօղի մը պէս կը պատռի, եւ հող՝ միտքիդ մէջ նորէն ցաւագին արտայայտութեամբ մը կենդանութիւն կ'առնեն կեանքի բոլոր դրուագները մեր այն սիրելիներուն՝ որոնք այդ գերեզմանին մէջ գտած են իրենց վերջին հանգիստը:

Կը փոխադրուիս գէպի այն օրը, որուն առաւօտը չկար այլեւս՝ այդ հողակոյտին տակ հանգչողին համար, եւ վերստին ստուերին մէջ, որ գերեզմանին մթութենէն ծնունդ կ'առնէ եւ մահուան ցրտութենէն կը դողայ, տեսնել կը կարծես ցուրտ մարմինը եւ պաղ ճակատը անոր՝ որուն վերջին ու ցուրտ համբոյրը դրոշմեցիր:

Գերեզմաններու այս օրը կը վերակենդանացնէ հանգուցեալ սիրելիներու յիշատակը նոյն իսկ սիրտիդ մէջ, փշրելով պատուարը գերեզմանին եւ արգելքը հողակոյտին. թերեւս եկեղեցական կարգաւորութեանց ամէնէն խմաստուններէն մէկն է, որ մարդուն վրայ պարտաւորութիւն կը գնէ չը մոռնալ այն անցեալ սերունդը որ մեր ծնունդին եւ գոյութեան պատճառ եղաւ:

Գերեզմաններու յարգանքը՝ հնազոյն կրօնք-

ներէ նուիրագործուած՝ արդէն ինքնին հոգեկան պահանջ մըն է զոր ակամայ կ'զգայ մարդ, եթէ երբեք կրէ մահուան ապաւորութիւնը սիրելիի մը կորուստով:

Եւ տարուան այս օրերը մեր մէջ ա'յնքան քիչ եւ ա'յնքան գէշ կը յարգուին որ՝ մարդ տարակոյս կ'ունենայ հաւատալու թէ մեր մէջ մեռելներու յարգանքի զօրաւոր գաղափար մը եւ նախնիքներու հանդէպ պարտականութեան մեծ գիտակցութիւն մը կը գտնուի:

Ա. Ա. ԱՆՊՅԱԶԵԱՆ

Ծ. Ա Շ Ո Ւ Ղ Ը

Նշական տիպար մըն էր Կ..., որ քանի մը տարիէ ի վեր Իզմիր թափառելէ վերջը, անցեալ շաբթու մեկնեցաւ իր ընավայրը՝ եղբայրական սիրտազեղ սիրով վիզիս փարելով վերջին անգամ: Ժողովրդային Աշուղ մը, զոր գաւառի խորերէն չեմ գիտեր ո՛ր հով բերեր էր Իզմիր: Քանի մը տարի առաջ, դիպուածը զրկած էր զինքը աչքերէն: Կինն ու երկու մանուկները Ս. Կարապետի խնամքներուն յանձնած՝ ինքը, ձեռքը հին ջութակ մը, գիւզէ գիւզ, քաղաքէ քաղաք, երգելով՝ կը հասնի վերջապէս հոս:

Հինգշաբթի իրիկուն մը՝ Աղքատախնամին սեղանին առջեւ եկեր էր՝ ամէկոտ ու գլխիկոր:

Ջութակը կոտորեր է եղեր, նորի մը պէտք ունի:

— «Աղանճ'ը, Ս. Կարապետ վկայ, կը բերեմ կուտամ նորէն, ձիկ երկու մէճիտիկէ տուէք», — եւ իր անտես աչքերէն, յուզումը, քանի մը կաթիլ դուրս այտերուն վրայ կը գլորի:

Ուզածը առաւ զնաց, եւ անկէ ետքը երբեմն կուգար նորէն, ջութակ մը կուրծքին սեղմած՝ խոշոր քսակին խորէն, քրտինքով շահուած միտքաշիֆներով իր պարտքը վճարելու համար: Քիչ ատենի մէջ գաղթականներու սիրականը դարձաւ Կ...ը, այնչափ անուշ էր ձայնը, որ ջութակին դողդոջ շեշտերուն խառն՝ իրեն կը կապէր հոգիդ՝ փողոցէն անցած ատենը: Շատեր իրեն բաղդ կը հարցնէին. ինքն ալ ամէնքը կը գոհացնէր, մանաւանդ զանոնք, որ ծննդավայրի յիշատակով մը կը միայնէին: Շարունակ զուարթ էր եւ ուրախ էին իր գուշակութիւնները: Առաւօտէն մինչեւ իրիկուն փողոցէ փողոց երգելով ու նուագելով կը շրջէր, իր բնիկ երկրին հագարան պիւրպիւրներուն պէս, սա՛ տարբերութեամբ, որ անոնք տաքուկ քոյնի մը մէջ կը հանգչին իրիկունը՝ ձագուկնեւրու քով, մինչ մեր երգիչը կ'երթար անծանօթ սրճարանի մը անկիւնը, գլուխը տախտակի մը կրթնած՝ հեռու իրեններէն:

Շարունակ կ'իյնայի իր հետ, գութի միացած գորովագին զգացումով մը: Երբեք որ մը վհատ չտեսայ զինքը: Աշխարհի գոյներն ա'լ ոչինչ են իրեն համար, կը մտածէի. ո՛չ գարնան վարդերը, ո՛չ ալ ձմրան սպիտակ եւ անարատ ձիւնը պիտի դիտէ «Սիբնա սարերի» ստորոտն ու գագաթը:

Ի՞նչ կ'արժէ Ապրիլը իրեն համար: Ատիկա առիթ՝
մը եղաւ որ ամէնուն համակրանքը կրկնապատ-
կի իրեն համար: Կ... սիրականը եղաւ ամէնուն:

* . *

Անցեալները, քանի մը շարժւի՛նք երեւցաւ: Զբա-
ղումներու մէջ մոռցեր էի զինքը, երբ օր մը հան-
դիպեցայ իրեն փողոցին անկիւնը: Գրէթէ չճանչ-
ցայ, անխօսուկ, անձայն տխուր բան մըն էր դար-
ձեր:

— Ի՞նչ ունիս:

— Աղա՛, ես երկու ամիս է խապրիկ մը չեմ
առեր յիմ տունէս, յիմ լաճերաց: Զեմ գիտնայ,
ի՞նչ են եղի»:

Միտթարեցի զինքը՝ կրցածիս չափ:

Քանի մը օրէն ձեռքը թուղթով ու երգելով
եկաւ դպրոց. իրիկուն էր, արձակման ժամը: Զիս
իր խօսիւշը տարաւ: Տունէն նամակ եկեր էր,
կարդացի իրեն: Փետուրէ գրիչով գրուած ըլլա-
լու էր, հաստ թուղթի մը վրայ, գուցէ գիւղին
տէրտէրը կամ վարժապետը, որոնց տուն տուած
էր Աշուղին կինը: Այնչափ պարզ եւ այնչափ տը-
խուր, որ դեռ յիշած ատենս սարսուռ մը կուգայ
վրաս:

«Հերի՛ք է, կարօտցանք քեզի, տեսնես՝ Մը-
կըրն ու Արօն գալուդ հասրեքը կը քաշեն: Մե՛զք
ես, դուն չես մեղքնար մեզի...»:

Կարդացած ատենս շրթունքը կը դողար, եւ
ինքը՝ ժողովրդային այդ երգիչը առանց հեծկըլ-
տուքի, եղնիկի պէս արտասուել սկսաւ: Ու նա-

մակը երբ տուի իրեն, առաւ դողդոջ մատներով շոշափեց, իրարու ետեւ՝ թերեւս տասն անգամ՝ համբուրեց եւ ապա սեղմեց կուրծքին, որուն տակ սլացող հառաչը ա՛լ, չէր կրնար զսպել. եւ հեծկլտալ սկսաւ: Հինգ օր չանցած՝ ջութակը կուրծքին սեղմած՝ եկաւ «մնաս բարով» ըսելու: Համբուրեցի ճակատը: Երգելով նուագելով մեկնեցաւ. քաղքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ քայելով պիտի երթայ: Յոյսը կը փայլի սիրտին մէջ, անոր շողերը կը լուսաւորեն իր մութ ճամբան: Ինք ալ իր կարգին պիտի երթայ լոյս տալ պապենական մութ հիւղակին, երբ վերստին սիրէ եւ առանց տեսնելու համբուրէ իր սիրտի հատորները:

Գնա՛, Աստուած քեզի հետ, հէ՛գ Աշուղ:

Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

6. ԱՅԳԵԿՈՒԹ

Գաւառացիին ամէնէն զուարճալի եւ հրապուրիչ աշխատութիւններէն մէկն է նաեւ այգեկութը, վասն զի՝ ձանձրացած առօրեայ զբաղումին անայլայլ միօրինակութենէն՝ իրեն համար այդ այգեկութը, այդ միջանկեալ դէպքը, բերանփոխ կերակուրի մը ախորժն ու համն ունի, պզտիկ շեղում մը, բարեգէպ անջատում մըն է ան՝ սովորական կեանքի հոգերով ու մտածումներով ծանրա-

ցած աշխատութենէն, եւ, կիրականօրեայ զուար-
հութեան մը յարածի պէս, գաւառացիին ուրախ
զուարթ կը փարի այդ աշխատութեան՝ որ աւելի
զբօսանք մըն է:

Եւ մէկը զուրկ չի մնար այդ հաճոյալի այգե-
կութիւն հրապոյրներէն, վասն զի ամէն տուն՝ որ
ընտանիք մը կը կազմէ, որ պզտիկներ ունի՝ ունի
նաեւ ասի մը այգի որուն խաղողը կ'ուտէ՝ եւ քաղ-
ցուէն շարոց, բանդակ եւ ուրիշ զանազան ա-
նուշեղէններ կը պատրաստէ պզտիկներուն համար,
որոնք առանց անուշի չեն կրնար ըլլալ: Այնուհե-
տեւ թնչ կ'ուտէ աղքատը Մեծ-Պահքի խտտամբեր
օրերուն մէջ զոր խանդակաթ երկիւղածութեամբ
մը տակաւին չ'ուզեր աւրել, իր պաշտելի բարե-
մտութեան եւ միամտութեան մէջ: Այսպէս, փո-
խանակ բանւորներ ու գործաւորներ վարձելու եւ
անոնց կթել տալու իր այգին, ինքն է որ, հս-
նաժը, խանութը կը գոցէ ու մեծով պզտիկով այ-
գիները կը թափի:

Ամէն դասակարգ՝ անխտիր՝ կը մասնակցի այս
աշխատութեան, որ՝ թէեւ ըստ ինքեան տաժա-
նելի, բայց գերազանցապէս հրապուրիչ բան մը
դարձած է. իր ձեռքով աշխատած, կթած ըլլա-
լու, իր յոգնութեան պտուղը վայելելու գիտակե-
ցութիւնը՝ պզտիկ բաներ չեն կրնար ըլլալ բնա-
կանապէս, մասնաւորն անոնց համար որ բոլոր
տարին խանութի մը անկիւնը կծկտած՝ միտքի
զբաղումներով, հաշիւներով կ'ընդարմանան՝ մոռ-
նալով մարմինին իրաւունքները, որոնք պահան-
ջումներն իսկ են կեանքին:

Այսպէս, առտուն կանուխ, երբ կ'արթննամ առեւէն առաջ, արդէն իսկ փողոցներուն մէջ յուզուող իրարանցումին արձագանգը կուգայ կը հասնի ականջիս: Սալլերու միօրինակ ճանչիւնը, սայլորդներուն յիմարական բացագանչութիւնները, որոնք իրար զգուշութեան կը հրաւիրեն բաղխումները նախատեսելով, ու հակառակ այս նախագուշութեան, գրէթէ ամէն փողոցի անկիւն, սայլերու իրար խաչածեւելէն յառաջ եկած աղմուկը, վախասունը գրէթէ անհանգիստ կ'ընեն զիս:

Ճամբաները անվերջանալի անցուղարձ մը կը բզզայ, եւ ասիկա, գաւառին մէջ անսովոր է՝ փողոցներն ու ճամբաները մի'շտ ամայի, մի'շտ լուռ, մի'շտ անդորր ըլլալուն: Թեւերնին սակառներ անցուցած կիներ եւ աղջիկներ, կողովներու շարժուն բլրակ մը իրենց կռնակն առած՝ էշեր եւ ձիեր, հնձաններով, սակառներով ու կողովներով բռնաւորուած սալլեր՝ բոլորը մութնուլուսուն կ'երթան ու կ'երթան: Հնձաններուն մէջ, սակառներուն ու կողովներուն քով, պզտիկներ կը տեսնեմ, արցունքոտ աչքերով ու ժպտուն դէմքով պզտիկներ՝ որ իրենց մայրիկին հոգին կերած են, լալով կանչուըւտելով այգեկութի երթալու համար, եւ երբ դեռ արցունքի կաթիլները իրենց կայտառ այտերէն վար կը գլորին, միեւնոյն ատեն հոգեկան հրճուանքի մը սանձարձակ պողթկումը, ծիծաղը իրենց դէմքերուն վրայ կը փթթի. — պզտիկ վարդէ սիրտեր՝ որ մէկ վայրկեանի մէջ կը թռչնին ու կը վերածաղկին:

Ու մենք ալ կ'երթանք այգեկութի, քանի մը

բարեկամներու հետ, որոնք աշխատակցիլ կուգան՝ իրենց այգեկութիւն յաջորդ օրուան մնացած ըլլալով :

Օդը հիանալի է եւ նպաստաւոր : Անուշ գեփիւռ մը կը թրթռայ մթնոլորտին մէջ, պատառ պատառ ամպեր կը ծածկեն երբեմն տաքուկ արեւ մը, եւ հեռուն, պարապ դնշտերուն մէջ, զոր լոյսը կ'ողողէ, ամպերուն ձգած անկանոն ու հակայ շուքերը հաճոյալի վէտվէտում մը, պիտակաւորում մը կը շինեն : Բնութիւնը, հակառակ իր կիսաւեր վիճակին, ամէնէն գողտրիկ քերթուածն է միշտ զոր երբեք կարդացած ըլլանք : Տերեւաթափ ծառերու կմախքները տխուր տեսք մը ունին, եւ չոր տերեւներու խշրտուքը՝ բաւական յուզիչ կերպով մօտալուտ քայքայումին գաղափարը կուտայ : Որթատունկերուն տերեւներն ալ դեփ դեղին՝ չորցած են, թիւրեղային զգայնութեամբ եւ դիւրաբեկութեամբ՝ գգուող հպումներէն իսկ փշրուելու պատրաստ : Լայն ակնարկ մը բաւական է այգեկութին ընդհանուր պատկերը ընդգրկելու համար : Այգիներու իւրաքանչիւր բաժնին մէջ վայրահակ գլուխներ՝ կարմիր ու ճերմակ շապիկներով, թափթփած ու նախնական հագուստներով աղջիկներ ու կիներ կը շարժին : Աղջիկներուն բաբախուն կուրծքերէն եւ բարակ շրթունքներէն դուրս թռչող միամիտ երգեր ու ժողովրդային անիմաստ խաղերու նուրբ խաղեր օդը կը թնդացնեն՝ այգեկութին պարզունակ հովուերգութիւնը հիւսելով՝ ամէն մէկերնիս կարգ կարգ կը հետեւինք՝ հատոց ու կողով ի ձեռին : Յօդաթուրմ տերեւներուն եւ արցունքոտ խաղողներուն հպումը՝ հեշտալի տապ-

Լորութիւն մը կ'ընէ կթողին վրան, որ ամէն վայր-
կեան ճութ մը ըմբոշխնելու փորձութեան չի դի-
մանար, միշտ այլեւս չուտել ուխտելով ու վայր-
կեան մը վերջը նորէն մոռնալով, ճիշդ գինեթո-
ղութեան ջերմեռանդ ուխտաւորներու պէս:

Եռանդի տարապայման պոռթկումով մը կ'աշ-
խատինք՝ դիրար քաջալերելով, իրարու անձնա-
սիրութիւն գրգռելով եւ կարգը ամէնէն առաջ
ծայր հանելու անմեղ փառասիրութեամբ համակ-
ուած: Վայ անոր որ ետ կը մնայ, դանդաղը, եւ
ի՞նչ անողորմ խօսքերով կը բարձրացնենք, կը
կատղեցնենք այն խեղճը՝ որ կթուած որթերուն
մէկ աննշան տերեւին տակ երկու ողկոյզիկ խա-
ղող մոռնալու դժբաղդութիւնը ունեցած է: Հիմա
ալ իմ ակօսիս մէջ մոռցուած ողկոյզ մը գտնելու
փոյթը իրենն է: Եթէ այգին ճամբու վրայ է,
«Բարի լոյս ձեզ, պեքեքթի ըլլայ: — Աստը-
ծու բարին, օրերդ շատ ըլլայ» յանկերգի մը պէս
հազար անգամ կը կրկնուի: Եւ աննկարագրելի ա-
խորժակով մը կ'ուտուի խաղողն ու պանիր հացը,
գրէթէ օրը չորս անգամ, ամէն դադարի միջոցին:
Ի՞նչ սոսկալի ախորժակ, Աստուած իմ, բայց աշ-
խատութիւնը, մաքուր եւ առողջ օդը՝ մարդուն
ախորժակը կը կատղեցնեն: — Եւ այս օրինակ
պայմաններու մէջ միայն այգեկութի տաժանելի
աշխատութիւնը հրապուրիչ պիտի կրնար ըլլալ,
վասն զի դիւրին բան չէ առտուընէ մինչեւ իրի-
կուն կիսահակ դիրքի մէջ, արեւի կրակէ ճառա-
գայթնեւուն տակ աշխատիլ: Օրը տարածամած է
արգէն, արեւը կը ցամքի հետզհետէ աշնանային

հիանալի իրիկուն մը, եւ մենք, յոգնած Զարդը-
լած՝ տուն կը վերադառնանք սիրտերնիս գոհու-
նակութեամբ ողողուած եւ ուրախ գուարթ:

Քաղաքը, ամէն դրան առջեւ, հնձաններու
մէջ խաղող կը թնդեն եռանդագին՝ իրենց Զղուտ
սրունքները սոթած երիտասարդներ. կիները,
թեւերնին վեր սոթած, մազերնին գլուխին վը-
րայ ամփոփած, առջեւնին գոգնոց, պախոռներով
քաղցու կը կրեն, վրանին գլուխնին անուշ լոկո-
նած անառակ տղաքներ հոն հոս կը վազվառեն,
կը պոռչրտան, կը ծեծկուին ու կը հայհոյեն փորձ
ստամբակի յաջողակութեամբ:

Տեղ տեղ ալ, հրապարակներու մէջ, սկզբնա-
կան մամուլներով խաղողին թնդուած ողկոյզնե-
րը կը ճնշեն:

Եւ այսպէս, այգեկութը, պատկերալից, նը-
կարչական, ծիծաղկոտ՝ կը շարունակուի քանի
մը օրեր:

ԿԱՐՕ

7. ԿՈՐՍՈՒԱԾ ՆԱԻԱԿԸ

Պզտիկ ալիքներով սարսուացող ծովուն վրայ
նաւակը կը սահի անշուկ: Հեռաւոր լեռներու
տարտամ վէտվէտումին ետեւ ճերմակ լուսին մը
կը ժպտի: Բիչ մը աւելի մօտ, ցամաքի սեւ զան-
գուած մը կայ անծանօթ, ստուերին վրայ ցցուող,

որմէ նաւակը կը հեռանայ միշտ: Ու ալիքները հետզհետէ կ'արժաթազօծուին երկայն ճառագայթէ մը որ լուսնէն կը հոսի:

Մինաւոր նաւակին մէջ որ կը սահի շուքի մը պէս՝ կին մը շղարշի ծփանքներու մէջ, սպիտակ ու շնորհալի, ընկողմանած է: Իր երկայն սեւ վարսերէն երկու գանգուրներ ճակտին վրայ ինկած՝ տրտմութիւն մը կը դնեն իր դէմքին անվըրդով սպիտակութեանը վրայ: Իր աջ բազկին մէջ որ մերկ դէպի մէջքը կը կորանայ, գողտրիկ մանկիկ մը՝ գլուխը այդ մաքուր լանջքին վրայ գրած կը քնանայ: Իր թարթիչները, պզտիկին նայած առեն, գոցուած են գուրգուրանքով մը որ իր չըրթունքին վրայ ժպիտ մըն է թողեր տրտմօրէն՝ անուշ ժպիտ մը: Ճերմակ թափանցիկ քօղերը իր աղջիկի վճիտ ու թարմ մարմինին վրայ կը բաբախեն զուարթ, լանջքին ու ազդրերուն չքնաղ կորութիւնը թուլօրէն կաղապարելով: Ու իր մէկ ոտքը, նուրբ ու պաշտելի շղարշի ծալքի մը մէջէն դուրս ելած՝ յասմիկի թերթի մը պէս, կուրին տախտակին վրայ իր շնորհալի ձեւը կը թողու այնքան փափկօրէն որպէս թէ ճերմակ թռիչ մ'ըլլար:

Ու, ալիքներէն համբուրուած, նաւակը հաճոյքէն կը սարսուայ, տանելով Մայր-Սէրն ու Անմեղութիւնը դէպի Անուրջքի Երկիրը:

* * *

Զուարթ զեփիւռները կը ճլուրլան կնոջ մազերն մէջ: Արծաթի ալիքները՝ ճառագայթով գին վցած՝ կ'երգեն: Վերը՝ երկինքին մէջ՝ փալփը-

լուսն բիւրեղներ պզտիկ լոյսի կաթիլներով կը զը-
ւարթացնեն մութ կապոյտը: Ու մանկամարդ կնոջ
մաքուր ու միամիտ հոգին՝ երազի մը երանասէր
փթթումովը կը լեցուի:

* * *

«Քնացի՛ր, զաւակս, քնացի՛ր, երկինքին դող-
դոջուն լոյսերուն տակ:

«Հիմա ժպտուն հորիզոնը պիտի երեւայ մշտա-
կան արշալոյսներու, քնացի՛ր, զաւակս, մինչեւ
որ հասնինք իրականութեան ավունքը:

«Հրեշտակները անմեղ հոգիիդ մէջ ոսկեթել
երազներ թող հիւսնեն, վճիտ քունդ լուսաւորող:

«Կուրծքիս բաքախումբ քունդ անո՛ւշ անուշ
օրրէ. չեմ գիտեր չրթունքիդ վարդերը ինչե՛ր կը
փսփսան:

* * *

«Հեռուն, ջինջ սպիտակութիւններուն մէջ, ծի-
րանի լեռներ թաղուած կը խոկան. արթնցի՛ր զա-
ւակս, արթնցի՛ր:

«Արշալոյսը փառքի ովկիան մըն է. հոն ալ
բլուրնեղներու վրայ լոյսերը կ'երգեն:

«Ու լոյսով ողողուած լեռները բուրումներ կը
մխան. յաւիտենական ծաղկումին ու մշտափթիթ
դալարներուն մէջ անուրջքի երկիրը կը դողդղայ:

«Հոն՝ ծաղիկները, կանաչները ու դաշնակաւոր
թռչունները ընկեր պիտի ըլլան քեզի. արթնցի՛ր
մանկիկ, ու ժպտէ՛:

«Այն թարմ մարմանդներուն մէջ, որոնց վրայ
գոյնզգոյն ծաղիկները ծիածաններ կը ցանեն, ոս-

կի թիթեռնիկ մը պիտի ըլլաս, սիւքերուն պէս երջանիկ...» :

Ու երազը՝ ալիքներուն երգէն օրուած՝ քնացաւ :

* * *

Լուսինը՝ տրտմելով՝ վար իջած է լեռներուն ետեւէն : Ծովը մթնցած է՝ ամփոփուող թախծութեան մը պէս : Հեռաւոր ալիքներուն վրայ թռչունի թեւի մը պէս, կ'երեւայ՝ մանրցած նաւակը : Երկինքին մէջ՝ որ մտածկոտ ջուրերուն վրայ կը հակի, փափուկ լոյսերը կը մեռնին մելամաղձօրէն : Ու յանկարծ, ծովուն խորութիւններէն, որպէս թէ յանկարծ ցաւ մը ինկած ըլլար հոն, կը բարձրանայ անհուն ձայն մը ողբական, խորոճնկ հեծեծանքի մը պէս... :

* * *

Այդ գիշերէն ի վեր, վերջալոյսէն ետքը, երբ ալիքները կը սեւնան մթութեամբ, չառ անգամ ծովեզրին աւաղներուն վրայ ստուեր մը կը թափառի, ժամերով : Իր քայլերուն ձայնը չի լսուիր, որպէս թէ սեւ փետուր մը ըլլար՝ հովէն տարուբեր : Բայց, երբեմն, յանկարծ, գլուխը երկնցուցած, անխիլրտ՝ մտիկ կ'ընէ ալիքներուն տարօրինակ երգին, ու յետոյ, խորոճնկ, խորոճնկ կը նայի անորոշ հեռաւորութիւններուն, ուր գնաց նաւակը որ տարաւ ծաղկահասակ Մայր-Սէրն ու Անմեղութիւնը... :

Ց. Զ Ի Ի Ն Ը

Հատիկները ճերմակ ձիւնին որ ծիււծիււ կը թափթփին հիմա թխպոտ ամպերն ի վար, գուցէ ոմանց համար շուշան ծաղիկներու թերթիկներն են կաթնաթոյր, զոր երկինքի կոյս դաշտերու լանջքերէն փունջ փունջ քաղելով՝ դէպ ի վար՝ մեզի կը նետեն մատուրները անտես հոգիներու։ Ահ, սակայն, փերթ փերթ փետտուող թերթերը այդ անբիծ երկինքի շուշաններուն, զորս կը մաղմղէ մոլուցքը ցրտագին հովերու, ցայտուն կերպով չեն պատկերացներ մեր աչուրներուն՝ ալիքը կեանքին ու պատանքը մահուան։

Ու հիմա, դուրսը, խեւ բուքը կճող հիւսիսին՝ հեգեսարսուռ վայնասուններ հանել կուտայ ո՛չ միայն սա դիմացի տերեւազուրկ գօս ծառերու անտառա՛լէն, այլ խարխլած անպատսպար տնակէն անկրակ աղքատին։

Անտառներն ու այգեստանները, վաղուց ճմրան դալուկն են հագեր, ուր այլեւս չեն երգուիր ո՛չ թռչնակին երգն աղու եւ ո՛չ հոտաղին սրինգին ձայնը մեղանուշ։

Ի՛նչ ալ տխուր երեւոյթ մըն են առեր սա ճաշատ լերան ծործորները ծաղկածին, ուր գարնան երբեմն քաղցրակարկաչ վտակը, հիմա պղտոր ալիքներով կարծես ողբերգեր կը հիւսէ իր ամայի ափերուն վրայ։ Հոն կանաչաբեր թուփեր չոր խռուիւններ են դարձեր գօշ մօրուքներու նման, որոնց թաքստոցներէն շատոնց խոյս տուած են քաղցրազրուցիկ թռչունները ոստոստուն։

Զմրան գիշերները աւելի տխուր են քան ցորեկները՝ ո՛չ լոյս կայ, ո՛չ լուսնակ. երկինք սեւ կապարի գոյն մը ունի։ Ո՛ւր են այն պայծառ գիշերները ու ծիծղուն դէմքով նազելի լուսարնկան, որուն ցուքերը արծթէ՝ կը ցուցնան բեկբեկուն թէ՛ ծոցը պսպղուն ալիքներուն, թէ՛ ժպտող աչքերու անմեղ ծիծաղներուն եւ թէ՛ տամուկ աչքի մը արցունքի կաթիլներուն մէջ։ Հիմա, սակայն, ան ալ չ'երեւար. ամպեղէն թուխ քօղ մըն է ծածկեր իր կաթնածոր դէմքին վրայ։ Ամայի են սիրուն ափունքներն ալ այն ծովակին ուր ամրան տապ օրին անուշ ու զով հովեր կարծես ճերմակ ծաղիկներ կը բանային անոր կապոյտ լոյծ կուրծքին վրայ։ Այն սեւ սեւ ցցուն ժայռերն ալ՝ նման սիրտի վէրքերուն՝ հիմա մոլեգին ալիքներու ձեռքը խաղալիք դարձած են, որոնք աւելի նոր ու խոճ վէրքեր կը պեղեն անոնց սիրտին վրայ։ Ամէն ինչ տխուր է, ու բնութիւնը սուգի տուն մըն է դարձեր, ուրկից կը լսուին միայն մերկ ծառերու կոծն ու հովերու կոծանքը եւ մռնչիւնը կատղած պախրցիին։

Բուն ձմեռը կը տիրէ աղքատին երգիքին տակ, անոր կեանքին ու սիրտին մէջ։ Ահ չքաւորութիւնը յաւիտենական ձմեռ մը չէ՝ միթէ բաղդի անժառանգներու համար։

Զմրան խստաշունչ օդերուն մանաւանդ յիշենք զանոնք, երբ՝ վառարանին շուրջը նստած, ծոցը ջերմիկ սենեակին՝ կը դիտենք հատիկները ճերմակ ձիւնին որ կը թափթփին ծիւ, ծիւ թխպոտ ամպերուն ծուէններէն։

ԺԲ. ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմութիւնը՝ նշմարիչ յիշատակումն է անցած դէպքերու, եւ այդ դէպքերուն՝ ընկերական, կրօնական, քաղաքական, գրական կամ գիտական կեանքի վերաբերելուն համեմատ՝ է որ Պատմութիւնը կ'ըլլայ ընկերական կամ եկեղեցական կամ քաղաքական կամ գրական կամ գիտութեանց պատմութիւն:

Պատմագիր կ'ըսուի այն որ մարդկային մշակութեան կեանքին այդ զանազան փուլերէն մեկուն կամ առհասարակ ամենուն միասին նկարագրութիւնը կ'ընէ: Պատմագրութիւնը, հակառակ գրական իրերանցիկ ու դժուարակենիւ պահանջումներով խնդուն սեռ մը չըլլալուն, ունի պայմաններ որոնց դէմ մեղանշելով՝ արտադրուած ամբողջ պատմութիւնը կ'իյնայ կարեւորութենէ: Պատմագիրը՝ ինչպէս կենսագիրը՝ որ միակ անձի մը կեանքին պատմագիրն է, պէտք է ունենայ վեց յատկութիւններ. — Ա. Բացարձակ անկողմնակալութիւն, այսինքն իրերու քննութեան եւ բացատրութեան մէջ կատարելապէս չեզոքի մը դիրքը բռնել, անձնական համակրութիւններէ չմղուիլ այս կամ այն անձին նպաստաւոր, այս կամ այն դէպքին աննպաստ գրելու համար. — Բ. Ամեն դէպք առհասարակ գիրի չառնել անմիջապէս, որովհետեւ պրպտուած աղբիւրներուն մէջ կրնան գտնուիլ

եղելութիւններ՝ որոնք ո՛ր եւ է կարեւորութիւն չունին իրենց իսկութեան մէջ, մասնաւոր ապագայ սերունդներու համար, եւ որոնք, ասեմին՝ իբր այժմութիւն ունեցող խնդիրներ՝ արձանագրուած կամ բերնէ բերան սարածուած ըլլալով՝ տարիներ ետք գրուած պատմութեան մը նիւթին ամբողջական ու կենսական յսակութեան աւելի՛ կը վնասեն. — Գ. Պարապ զարդարանքներով չափնել ոճը եւ անսելի խորհրդածութիւններ չընել. կատարելիք անհրաժեշտ խորհրդածութիւններն ալ պատմութեան ընթացքին մէջ, անզգալի կերպով խառնել, ձուլել եւ երբեք անոնցմէ չանջատել վարդապետական շեշտով մը փարոզ տալու պէս. — Դ. Կարգ ու միութիւն պահել պատմութեան մէջ, եւ մանր մունր ու շատ անգամ անկարեւոր միջանկեայ դրուագներու համար ամբողջութիւնը հասակոտնոր չընել. — Ե. Միշտ պարզ եւ միշտ բացայայտ ու յսակ ո՞ն մը գործածել, ու ջանալ կարելի եղածին չափ լաւ նկարագրել ամէն բան. տեսարան, մարդ, տեղ կամ եղելութիւն՝ բարձրաճանդակի մը ազդեցութիւնով զայն դնելու համար ընթերցողին միտքին առջեւ եւ մինչեւ դէպքերուն տեղի ունեցած վայրը փոխադրած ըլլալու խաբանքը տալու համար անոր. — Զ. Բայց երկարաբան ըլլալի պէտք է խորհիլ. պատմաբան մը որ կ'երեւցնէ ու կ'երկնցնէ խօսք՝ զայն դարձնելով ու ծամծմելով տարունակ՝ ձանձրոյթ ու նեղութիւն կը պատճառէ անոնց: Միւս կողմէ, խիստ կտրուկ եւ կտրուկաբան ըլլալի ալ ետ կենալու է, կցկտուր դէպքեր չձգելու համար մեղսե-

դը . մանաւանդ ծայրայեղ եւ՝ հեռեւաբար օտար-
կալի՝ բուն նիւթէն դուրս խոտորումներէն պէտք է
վախճալ : Ասոնք, այս վեց յասկութիւնները, ո-
րոնց մեջ թէ՛ հոգեկան եւ թէ՛ գրական յասկու-
թիւններ կան, իրարու բով գալով միայն կրնան
առաջ բերել պատմագիրը որ արդիւնաւոր ու տա-
ղանդաւոր ըլլալու փառքը կրնայ ունենալ :

Պատմութիւնը հին ասեմը չէր այն՝ ինչ որ է այ-
սօր, արդի գրականութեանց մեջ : Պատմութիւնը
այսօր կատարեալ ապացուցական գիտութեան մը
վիճակը առնել սկսած է կամ առնել կը ձգտի
հետզհետէ : Հիմերուն մեջ՝ լսուած, գտնուած ամէն
բան գիրի կ'առնուէր . այսօր պատմագիրը պատաս-
խանատու է իր գրածին վաւերականութեան . ու
ասիկա է որ պիտի նպաստէ որպէս զի բովանդակ
ազգութեանց նեղրիտ պատմութիւնները հետզհետէ
գտնուին, շարադրուին, ստեղծուին, երեւան բեր-
ուին ու ամբողջացուին՝ ազգագրութեան, հնա-
խօսութեան, լեզուաբանութեան եւ քննադատական
գիտութեանց օժանդակութիւնով :

Իսկ պատմութեան իմաստասիրութիւնը բոլորո-
վին նոր գիտութիւն մըն է, որ՝ օգտուելով զանա-
զան ազգերու անջատ պատմութեանց ուսումնասի-
րութենէն՝ կը բարձրանայ ընդհանուր եւ միակ
պատմութեան մը յղացման, ու առհասարակ բոլոր
ազգերու վերաբերող օրէնսգիտական ու այլ խըն-
դիրները կը քննէ : Պօսիւէ, Մոնթեսքիէ, Վիֆօ,
Կրաթօն, եւայլն՝ պատմութեան ուսումնասիրու-
թեամբ զբաղած են : Իսկ իբր պարզ, այլ ընտիր
պատմագիր՝ օտարներէն անուններ յիշելու բնաւ

հարկ չկայ, այնքան հանճարեղ պատմիչներ ունեցած ենք, մանաւանդ հին ասեմք: Եղիշեկ, Խորենացի, Յովհան Մամիկոնեան, Մովսէս Կաղանկայսուացի, Ղեւոնդ Երեց, եւայլն՝ ամենքն ալ, առաւել կամ նուազ յաջող պատմութիւններ ձգած են: Եղիշեկ՝ն մանաւանդ կրնայ պատմագրութեան իբր տիպար ներկայացուիլ: Նոր ասեմներս Միջազգային պատմագրութեամբ կ'զբաղի Վենեսիկի Միսիթարեան Հ. Մ. Նուրիճեան, եւ գրական պատմագիր մը եղած է Հ. Գ. Զարբհանէկեան:

1. ՖԵՐՏԻՆԱՆ ՏԸ ԼԷՍԷՐՍ

Երբ որ շողենաւը Կարմիր Ծովէն Սուէիշ կը հասնի, ձախիդ՝ ծառաստաններու մէջ կեցած հսկայի թխաթոյր արձան մը աչքիդ կը զարնէ հեռուէն :

Մօտենալուդ՝ այս դանգուածին ձեւը կը ճշդուի, գիծերը կ'որոշուին, արոյրէ հաստակուռ արձան մըն է դրուած հող : Դէմքին վրայ, զոր արեւը այրած կը թուի, հպարտութիւնն ու բերկրութիւնը կը ցոլան :

Սուէիշի ջրանցքին բերանը զետեղուած այդ արձանը Ֆէրտինան տը Լէսէբսինն է, անոր՝ որ այս մեծագործութիւնը ի գլուխ հանեց Կարմիր Ծովը Միջերկրականին կցելով :

Քսան երեք տարիէ ի վեր յորմէ հետէ բացուած է Սուէիշի ջրանցքը, ինքը կը կենայ հող՝ չարունակելով հսկել, կարծես, իր մեծ գործին վրայ, հօր մը պէս՝ որ չափահաս եղող զաւկին քովիկը կը կենայ դեռ, թէեւ իր ներկայութիւնը աւելորդ է :

Ու այդ արձանէն՝ զոր համայն աշխարհ կ'ողջունէ իր անցուդարձին մէջ, մարդկային միտքը ակամայ կ'երթայ Բարիզի Պատժական Ատեանին առջեւ, ոռնկնդրել այն երկար արդարացումին զոր՝ զինքը փրկելու համար, իր վերջին տարիները անջինջ արատէ մը հեռու պահելու համար, առաջ կը բերեն :

Երեւակայեցէ՛ք այս մեծ Ֆրանսացին՝ խաբեբայութեան եւ վստահութեան զեղծումի ամբաս-

տանութեան դէմ ինքզինքը պաշտպանելու հարկին մէջ :

Ինչ կը խորհի արդեօք այս պահուս իր մետաղէ արձանը՝ անդին :

Ի վաղուց գիտէինք որ Կապիտոլէն հեռու չէ Տարպեան ժայռը :

Պատմութիւնը ատեն ատեն այս պակուցիչ դասերը կուտայ մարդկութեան, անոր անհաստատ ու խարխուլ ճակատագիրը չմոռցնելու համար :

Ու երբ դատաւորներն ու փաստաբանները իրենց պաշտօնը կատարեն ու դատապարտութեան կամ անմեղութեան վճիռով մը վերջնայ այս եղբերգական ամբաստանութիւնը, Բանամայի պատմութիւնը պիտի մնայ յաւիտեան՝ մարդկային յանդրգնութիւնը կասեցնելու համար, երբ անդին Սուէիչը շարունակէ կոչում ընել խիզախ ձեռնարկներու :

Ո՛րը պիտի յաղթէ երկուքէն : Մարդկութիւնը չի կրնար յետադարձ շարժումներ ընել, յառաջդիմութիւնը իր բարձր կոչումն է, ու ի՛նչ որ ալ ըլլան արգելքները, լախտի հարուածները որքան իջնան ուժով, ատեն ատեն, ան պիտի շարունակէ միշտ հաւատալ ու աշխատիլ անվհատ :

Բանաման կրնայ քայքայիլ . բայց ահա Կորընթոսի պարանոցը կը բացուի ու յաջողութիւնը ձեռնարկու մարդոց՝ կ'անհետացնէ բաղդին խրատութեան թողած վհատութեան ղզացումը :

Աորինեցանք որ անօգուտ չէր մեր ընթերցողներուն ներկայացնել այս եզական մարդուն դէմքը . եզական՝ այնքան իր մեծագործութեամբը որքան իր վերջին դժբաղդութիւններովը : Այս ծերունին

որ ԺԺՐԴ Ղարը իր անդուլ գործունէութեամբը կը լեցնէ, մեծ օրինակ մը ու մեծ խրատ մը կը մարմնացնէ զոր մեր հասարակութիւնը պէտք էր ճանչնալ: Կոմս Ֆէրաինան տը Լէսէքս 1805ին ծնած է Վէրսայլ: Դիւանագիտական ասպարէզն ընտրող ընտանիքի մը կը պատկանի. ինք եւս այս ասպարէզը գրկած էր ու Աղեքսանդրիոյ մէջ Ֆերանսայի հիւպատոս եղած ատեն, ձեռք անցուց Սուէիշի ջրանցքը բանալու արտօնութիւնը, զոր ի գլուխ հանեց 1869 Նոյեմբերին: Այս գործին 400 միլիոն ֆրանք, մերձաւորապէս քսան միլիոն ոսկի ծախք եղաւ, եւ մինչեւ ցարդ իր տուած շահը միայն երկու միլիառ ֆրանքէն՝ այսինքն հարիւր միլիոն ոսկիէն աւելի է. շահը ուրեմն հնգապատիկը եղած է մինչեւ ցարդ դրամագլուխին:

Ընդհանուր նաւարկութեան ու քաղաքակրթութեան համար Սուէիշի ջրանցքին օգուտները անհաշուելի են:

Այս մեծագործութիւնը այն օրական պզտիկ քայլերէն չէ որով մարդկութիւնը կը յառաջանայ իր շաւիղին մէջ, ալ մեծ ուսուում մը որով քանի մը տարի միջոցը մէկ վայրկեանի մէջ կը կտրուի: Տը Լէսէքս 74 տարու էր արդէն երբ Բանաման բանալ ձեռնարկու եղաւ. ասոր ցաւալի պատմութիւնը չպիտի ընենք. բայց հաստատուած իրողութիւն մըն է որ անյաջողութիւնը պէտք է վերագրել ո՛չ թէ բնութեան յարուցած արգելքներուն, այլ անոնց զորս մարդիկ, թշնամիներ, շահադէտներ ստեղծեցին:

2. Բ Ա Բ Ե Լ ՈՆ

Հնութեան այս մեծ քաղաքը՝ որ երկար ատեն կեդրոնն եղած էր բաբելական հին ժողովուրդին, մասնաւոր պարագայով մը կը տարբերի հին Եգիպտոսէն, հնութեան եւ մեծազօր փառքի ուրիշ վայրէ մը: Եգիպտոս տակաւին կը պահէ նմանութիւնը վայրերու ու տեսարաններու որոնք հնագոյն ժամանակներու մէջ հանդիպեցան Աբրահամի, Յովսէփի եւ Մովսէսի աչքերուն: Միայն մէկ բացառութեամբ մը այս հին երկրին բոլոր ճարտարապետական փառքը գրէթէ առանց մնացորդի անցած գացած է: Եւ զարմանալին այն է որ երկրին բնական դիմագծութիւններն ալ այնչափ փոխակերպուած են անճանաչելի ըլլալու աստիճան. բայց այս պակասին դէմ եզական փոխարինութիւն մը եղած է Բաբելոնի, որով անոր երեւոյթը աւելի ճշդօրէն պատմուած է քան անոր ժամանակակից եզոդ ուրիշ ո՛ր եւ է երեւելի մայրաքաղաքներուն երեւոյթը: Ո՛չ Թէփէի, ո՛չ Մեմփիսի, ո՛չ Նինուէի եւ ո՛չ ալ Շօշանի համար գլտնուած է ականատես պատմիչ մը որ անոնց յատակագիծը եւ պատկերը միգի աւանդած ըլլայ: Բայց Բաբելոն բարեբաղդութիւնն ունեցած է խիստ հետաքրքիր ու կարող ձանապարհորդի մը եւ Պատմաբանի մը դիտողութեան ու հետազօտութեան աւարկայ ըլլալու: Հերոդոտոս, հնութեան անուանի

պատմիչը, անձամբ գացած տեսած է զԲաբելոն եթէ ոչ իր բոլոր փառքին մէջ, գէթ իր ամբողջութեամբը, եւ ետքը անոր նկարագրութիւններն ու պատմութիւնը հաստատուած ու վաւերացուած են ուրիշ ճամբորդներէ որոնք իրմէ յիսուն տարի վերջ այցելեցին Մեծ Քաղաքին՝ երբ ան ա'լ իյնալու վրայ էր:

Երկրագունտիս վրայ եղած ո'չ մէկ քաղաք հին ժամանակ մեծութեան կողմէ հաւասարած է Բաբելոնի: Իր բնական դիրքը մ. ծապէս նպաստեց այս մեծութեան, անոր հաստատումին ատեն ու նաեւ ապահովեց անոր մեծութիւնը յետոյ: Անոր հիմնադիրները օգուտ քաղեցին այն երրորդական կոչուած երկրաբանական դարու վերաբերող անագին ապառաժէն, որ կ'երկարաձգուի Սուրիական Անապատի երկայն հակուղիղ մակարդակէն մինչեւ Միջագետի ջրատական աւազանը: Այս կերպով հիմնադիրները՝ օգուտ քաղելով աշխարհիս հին դարերուն մէջ կատարուած երկրաբանական փոփոխութիւններէն՝ մէկ կողմէն ունեցան չոր ու հաստատուն ժայռ մը, երկրորդական դարուն վերաբերեալ ժայռը, որուն վրայ կարելի էր որ հանգչէր մեծ եւ բարգաւաճ քաղաք մը. միւս կողմէն ալ քաղաքին պաշտպանութեան համար, անոր հարաւային կողմին վրայ ունենալով անհուն ճահիճ մը կամ լիճ մը որ այդ ատենները կը տարածուէր կուգար Պարսկական ծոցէն: Այս գերազանց վայրին վրայ Բաբելոն կը կենար, եւ ճիշդ անանկ գիծի մը վրայ էր որ Միջերկրականի ծովեզրերուն եւ Իրանեան լեւան միջեւ կատարուած վաճառա-

կանութեան մէջտեղը կը գտնուէր. նաեւ ճիշդ-
ափն կէտին վրայ ուր Եփրատ աւելի խորունկնա-
լով՝ անհուն տարածութենէ մը կը փոխուի կ'ըլ-
լայ նաւարկելի գետ մը, ուր նաեւ խորունկ, ճոխ
ջրատական կաւէն դիւրին էր չինել այն աղիւս-
ները որոնք ամէնէն սկիզբէն նիւթ հայթայթեցին
Բաբելոնի վիթխարի շէնքերուն համար: Բաբելոն
չէր նմաներ աշխարհիս այն երկրորդ դասու քա-
ղաքներուն որոնք անկէ ետք ծաղկեցան, եւ ո-
րոնք կը վերաբերէին մարդկային քաղաքակրթու-
թեան երկրորդ աստիճանին: Այդ կարգի քաղաք-
ները ամրացած եւ ամփոփուած էին իրենց միջ-
նաքաղաքին մէջ, կամ իրենց եօթը բլուրներուն
վրայ, ինչպէս Աթէնք եւ Հռոմ կամ ինչպէս Ե-
րուսաղէմ: Այս ամենահին քաղաքակրթութեան
ծնունդ եղող քաղաքը լայնօրէն կը տարածուէր:
Իրաւ է որ մեր արդի քաղաքակրթութեան մէջ
քաղաքներ կան՝ որոնք աւելի ընդարձակ են,
քանզի որոշ սահմաններ չունին եւ կը տարածուին
առանց որմերու, առանց ո՛ր եւ է որոշ գիծով մը
սահմանափակուած ըլլալու: Բայց, թէ՛ ինչ եւ թէ՛
նոր՝ չկայ քաղաք մը որ երբեք հաւասարած ըլ-
լայ անոր որոշ շրջափակին, որ առնուազն 50 մը-
ղոնի տարածութիւն մը իր մէջ պարփակած էր,
Նինուէի պէս. միայն թէ՛ աւելի ընդարձակ սահ-
մաններով երկիր մըն էր որ իր մէջ գրկած էր:
Անտառներ, դարաստաններ, պարտէզներ՝ խառնը-
ւած տուններուն հետ՝ ա'յնպիսի կերպով մը որ յա-
ւէտ կուտար անոր մեծ քաղաքի մը արուարձա-
նին կամ թէ բուն քաղաքին երեւոյթը: Սակայն,

ասով հանդերձ, քաղաքի մը կանոնաւորութիւնը եւ կարգաւորութիւնը պահուած էին, փողոցները ուղիղ էին եւ իրար կը կարէին ուղիղ անկիւնով մը: Այս ձեւը Եւրոպայի թէ՛ հին եւ թէ՛ նոր քաղաքներուն մէջ քիչ անգամ գործածուած է, թէպէտ ասիական քաղաքներուն գրեթէ ընդհանրական ձեւն է. տուները երեք կամ չորս յարկով էին, եւ այս՝ հին քաղաքներոյն մէջ սովորական բան մը չէր, Տիւրոս միայն բացառութիւն ըլլալով, ու ետքն ալ Հոռոմ: Բայց քաղաքին մէջ ամէնէն աչքի զարնող բանը հրապարակային շէնքերու ահագին մեծութիւնն էր, որոնց նմանը ո՛չ առաջ ու ո՛չ վերջը տեսնուած չէ: Այս ահագին շէնքերը աւելի ուշագրաւ կ'ըլլային տեղին տափարակութեան պատճառաւ՝ ուրկէ վեր կը բարձրանային մինչեւ անգամ իրենց փլատակներուն մէջ անոնց հսկայական դէզերը որոնք կարծես կը տիրապետեն միօրինակ դաշտավայրին փառաւորութեան եւ շքեղութեան, եւ այնպիսի ազդեցութիւն մը կ'ընեն մարդուս վրայ որուն նմանը չի կրնար երեւակայութիւն ո՛ր եւ է ուրիշ տեղ մը:

ՅԱԿՈԲՈՍ Ն. ԶԷՃԻՋԵԱՆ

Ժ Գ. Վ Է Պ Ը

Վեպր քաղաքացիական հետ արդի ժամանակներուն, արդի սերունդին եւ արդի գրական տաղանդներուն համար գրականութեան ամենէն կարեւոր սեռն է: Վիպական սեռը կը պարունակէ այն գրուածները, որոնք կը շահագրգռեն առհասարակ ամեն ընթերցող, իրենց պարունակած կիրքի ու արկածի պատմութիւններով՝ որոնք հիմնուած են մերք մտացածին ու մերք նշմարիչ դէպքերու վրայ: Ասոնք՝ վիպասանին ձեռքին տակ՝ կրնան գաղափարային գեղեցկութեան մը հասցուած ըլլալ եւ կամ նկարուիլ այնպէս՝ որպէս են իրականութեան մէջ: Ու ասկէ առաջ կուգան վիպասանութեան երկու ճիւղերը. — Իրապաշտ (Réaliste) վեպը եւ գաղափարապաշտ (Idéaliste) վեպը: Իրապաշտ վեպը կը տեսնէ մարդը, մարդուն կեանքը, երկիրը եւ բնութիւնը այնպէս՝ ինչպէս որ են. գաղափարապաշտ վեպը կը սաւառնի ստեղծուած՝ գեղեցիկ, բարի, անսպասելի աշխարհներու մէջ, եւ կը գործէ՝ նոյնքան գեղեցիկ, բարի եւ անսպասելի անձնաւորութիւններով:

Վեպը, խաղայն, ընդհանուր կերպով կը բաժնուի վեց տեսակներու. — 1. Առասպելական վեպ, որուն մէջ տիրող ոգին առասպել է. — 2. Մոլային վեպ, որուն մէջ ծովերու վրայ կը խօսուի ամենէն աւելի. — 3. Պատմական վեպ, որուն մէջ

վիպասանը պատմութեան վերաբերեալ դեպք մը կ'առնէ եւ գրականօրէն ու արուեստով կը հիւսէ զայն. — 4. *Խնաստախրական վկայ*, որ նամասութիւններ ապացուցանելու կը ձգտի. — 5. *Բարեբերու վկայ*, որուն նիւթը կը կազմէ ընկերութիւնը եւ 6. *Ներքին կեանքի վիպասանութիւնը*, որուն մէջ կ'ուսումնասիրուին մարդկային հոգեկան վիճակն ու կիրքերը: Այս բաժանումը, ինչպէս կը տեսնուի, վկայի նիւթին համեմատ է, ինչպէս որ իրապատէ եւ գաղափարապատէ վկայի բաժանումն ալ գրուածքի նկատմամբ էր. բայց կայ նաեւ երրորդ բաժանում մը վիպասանութեան մէջ, վկայերու մեծութեան համեմատ. — 1. *Բուն վկայը*, — 2. *Վկայակը*, եւ 3. *Մանրավկայը*: Վիպակը կարճ վկայ մ'է, նուազ բեղուն նիւթի մը վրայ հիւսուած, որ սակայն պէտք է ունենայ բուն վկային բոլոր յատկութիւնները՝ անոնց վրայ աւելցնելով նաեւ՝ քիչ ըսելով շատ հասկցնելու անհրաժեշտութիւնը: Որովհետեւ վիպակը չունի բուն վկային պէս ուզածին չափ երկարելու իրաւասութիւնը, հեղինակը պէտք է ջանայ ամեն նկարագրութիւն, ամեն անցք, ամեն դեպք դնել ընթերցողին աչքին առջեւ արագօրէն, առանց երկար տատանումներու:

Վիպասանութիւնը գրական անանկ սեռ մ'է որ ձեւերուն այդ բազմաթիւ այլազանութիւններովը ո՛ր եւ է հաստատ ու, սահմանափակ կառնոյթ մը չի կրնար հպատակեցուիլ. միայն թէ, ընդհանուր գիծերու մէջ, վկայ մը պէտք է անպատշաճ պարունակէ դեպքերու նամատեմանութիւն, նրկարագիրներու յատկութիւն, դերակատարներու

յաջող ընտրութիւն: Վեպի մը նիւթը եւ դերակա-
տարները ընտրելէ ետք, կուգայ վեպին շինքին կա-
ռուցումը, բան մը որ փորձառութիւն եւ վիպա-
սանական արուեստի ուսումնասիրութիւն կը պա-
հանջէ: Բայց պէտք չէ մոռնալ որ, ինչպէս կը վկայէ
նոյն ինքն անգլիացի հռչակաւոր վիպասան Սըր
Ուոլթըր Պեռնդ, եթէ գրող մը օժտուած չէ վի-
պասանական կարողութեամբ, ամեն ուսումնա-
սիրութիւն՝ եթէ ոչ կատարելապէս անօգուտ՝ գեթ
շատ արդիւնաբեր ալ չի կրնար ըլլալ: Վիպասա-
նը պէտք է ձգտի վեպին կեանքը վառ պահելու՝ ա-
ռաջին եջէն մինչեւ վերջինը. ու ասիկա շատ
դիւրին գործ չէ: Վիպասան մը, պէտք է նաեւ
գիտնայ համեմատութիւն դնել վեպին զանազան
մասերուն մէջ ու նարդաւենակեցնել զանոնք ամեն-
քը իրարու: Օտար գրականութեանց մէջ մեծ վի-
պասաններ եղած են Աղեքսանտր Տիւմա Հայր եւ
Որդի, Ուալթըր Սքոթ, Անթոնիօ Ֆոկացցարօ, Քու-
բլո, Վօլթէռ, Վիքթօր Հիւկօ, Կի ջը Մօրասան,
Եւայլն, ու մանաւանդ Պալգաֆ եւ Ֆլօպէռ որոնք է-
միլ Զօլայի հետ իրապաւոք վեպը կանգնած հասա-
ած են ընդհանուր աշխարհի գրականութիւննե-
րուն իբր նոր հիմ: Հայերս ալ ունեցած ենք մեր
վիպասանները, որոնց մեծագոյն մասը, մանա-
ւանդ Ռուսահայերուն մէջ, պատմական-վեպեր
լրտադրած են եւ իրաւունքով անմահացած: Ա-
ւարօնեան ռուսահայ նոր վիպասան մըն է: Թուր-
ահայերու մէջ վիպասանական նիւղը մեծ ընդու-
նութիւն գտած է անցեալ դարու կեսէն իսկ
պսեալ. բայց բաւական ժամանակ միեւնոյն քաղ-

մանուքիւններու մէջ սահմանափակուած մնաց . մինչեւ որ նոր բողբոջ մը, նոր իղձ մը գրաւանութեամբ զբաղողներուն մէջ, մղեց զանոնք, որպէս զի իրենք ալ փորձեն նոյն նիւղը: Քիչ շատ յաջող վիպասաններ ունեցած ենք, բայց զուտ վիպասան չենք ունեցած . մեր մէջ ամեն գրող, գոնէ վիպակով մը փորձած է վիպասանական սեռն ալ: Իբր վիպասան, Գրիգոր Զօհրապ մեծ համբաւ կը վայելէ, Տիկին Տիւսաբ գրած է Արաֆաիա, Մայսա, եւայլն . բայց ամենէն առատ վեպ արտադրողն է Քասիմ, որ ժողովրդական վիպասանութեան նիւղը կը մշակէ, ժողովուրդին մտածածը կը գրէ . թերեւս ասոր համար իսկ փափաքած են աւելի միակողմանի ըլլալով ինչ մը: Իբր Քրեանայ վիպասան կարելի է յիշել նաեւ անունը Կամսարականին՝ որ «Վարժապետին աղջիկը» արտադրած է: Նոյնպէս՝ Լեւոն Սեդրոսեան եւ ուրիշներ: Իսկ Յ. Ալիբար Իզմիրցին իբր իրապաշտ գրող առաջին տեղը կը գրաւէ եւ այսօր ամենէն շատ սիրուած գրիչն է, կրնայ ըսուիլ:

1. ԱՌԱՋԻՆ ՋՐԿԱՆՔԸ

Գիշ մը ետքը պիտի արթննայ՝ յօրանջելով ու երախայի բռունցքովը չփելով արտեւանունքը։ Իր վստահող նայուածքը սենեակին մէջ, չորս դիւն պըտըացուցած ատեն՝ բոլոր խաղալիկները իրենց տեղը կարգաւ շարուած պիտի գտնէ, հաճոյակատար եւ անտրտունջ արարածները՝ որին օտքը որին թեւը կոտրած՝ զինքը՝ գոհացնելու առջի պատրաստակամութեան մէջ սպասելով։

Պառկած տեղէն՝ փոքրիկ սրունքները օդին մէջ պիտի երերցնէ քիչ մը, ու տոտիկներուն հետ ալ պիտի խաղայ, յետոյ պիտի կանչէ։

— Նե՛ննէ՛է։

Վարժուած է որ իսկոյն պատասխանեն իր առջի կոչին, ու պիտի զարմանայ քիչ մը՝ երբ որ Նեննէն ուշանայ քովը վազելու։ Առաջին անգամն է որ պիտի պատահի իրեն այս տարօրինակ եւ անտանելի բանը, յապաղում մը իրեն գէ՛մ՝ որ սորված է միշտ շքեղ անտարբերութեամբ մը դիտել այն արտօյանքը որ իր մէկ ու կէս տարու մանկիկի հրամաններուն համար կը ցուցուի միշտ։

Ու անհամբեր՝ դառնալով անկողնին մէջ՝ պիտի կանչէ նորէն։

— Նե՛ննէ՛է։

Ան՝ ժամ մը առաջ գնաց հեռացաւ, այս վերջին անգամուն ալ նորէն ինքը քնացնելէ ետքը

մանկիկը՝ այն Պարտիզակի երգերովը զորս ես ալ հիմայ կամայ ակամայ գոց ըրած եմ քիչ մը :

Քունին մէջ մեղմիկ համբոյր մը դնելէ ետքը զաւկիս ճակտին վրայ, որ քիչ մըն ալ իր զաւակն է հարկաւ, քաշուեցաւ գնաց օտքին մատներուն վրայ կոխելով :

Նոր չըջագետը հագած էր, վերջին նուէր զոր մեկնելէն առաջ տուինք իրեն . ու՛ գեղը տանելիք սնտուկները կապած՝ մեր տունէն մեկնելէ առաջ, երբ որ եկաւ ձեռուրնիս պագնելու՝ կինս ու ես արցունք մը կարծեցինք տեսնել իր գեղացիի անսենգ աչքերուն մէջ :

* * *

Արթննալուն՝ Նեննէն չի կար. բայց ծնողքը՝ հոգածու՝ սպասեցին անոր զարթումին ու հազար տեսակ խաղերով ջանացին որ չփնտռէ իր ստընտուն :

Իր մանկական ուշադրութիւնը զբաղեցաւ ատոնցմով, բայց իր փոքրիկ կեանքին մէջ այս առաջին բաժանումին պարապը չլեցուեցաւ շուտով. ի՛նչ որ ալ ըրինք, նորէն միջոց մը Նեննէն յիշեց. ան ատեն լացաւ պոռաց՝ կարծելով որ մօտ տեղ մը պահուրտած էր միաքն եւ զինքը զայրացնելու համար չէր գար իր քովը : Վերջը՝ կամաց կամաց՝ գիտակցութիւնը, անմռունջ ու անխօս ընկճումը եկաւ — աւելի մեծ աղէտի մը, անդարմանելի կորուստին գիտակցութիւնը : Իր լացը որ բարկութեան լացն էր մինչեւ այդ վայրկեանին՝ փոխուեցաւ, հեզ ու խոնարհ դարձած՝

համոզուած լացը եղաւ: Իր սուգը ամբողջ ա-
միս մը տեւեց:

Մարդկային զգացումները հողերու մէջ թաղ-
ուած հին քաղաքներու կը նմանին. ո՛րչափ որ պե-
ղումներու շնորհիւ աչքի առջեւ ելլեն անոնք՝
այնքան իրենց խորունկութիւնը կը պակսի: Այս-
պէս ալ հիմայ իր կսկիծը նուազ արտայայտուած՝
աւելի ինքնամփոփ, աւելի սպառիչ էր ամէն չցու-
ցադրուած զգացումներու պէս, վասն զի աւելի
անկեղծ էր: Բայց կարօտի վայրկեաններ կ'ունե-
նար երբեմն՝ աղ միջոցներուն. իր ձեռքի խաղա-
լիկները մէկգլի կը նետէր, արհամարհելով ատե-
լով՝ իր ուշադրութիւնը ու իր վշտին յիշատակը
ձեռքէն խլող այս դաւերը ու հատնումով ու անձ-
կանօք լեցուն ձայնով մը կը հարցնէր,

— Նեննէ՛ է:

— Նեննէն պիտի գայ:

Այլ հիմայ գիտէր այս խօսքին սուտ ըլլալը,
բայց կը հաւատարատոր. սուտը սփոփանք մը կ'ըլ-
լար այս պարագային մէջ եւ մանկիկը ինքնախա-
բութեան առաջին փորձը կուտար եւ անձնատուր
կ'ըլլար ատոր. — էապէս մարդկային տկարու-
թիւն որ ահաւոր ստուգութիւններէն կը խուսափի
միշտ, մխիթարութեան միջոցներու մէջ ամէնէն
պատիւը կուրութեամբ կը գրկէ, այն անբուժելի
հիւանդներուն նման որոնք իրենց վիճակին գի-
տակից՝ զիրենք մաշեցնող հիւանդութեան գոյու-
թիւն չաւննալուն մտադիւր կը հաւատան, եթէ
ասանկ հաւաստիք մը ընծայուի իրենց:

Ամիսներ անցան ասանկով. ես կը հետեւէի իր

վիշտին այլափոխութեանցը . իր ցաւը երթալով կը մեղմանար՝ առանց բոլորովին անհետանալու . ինչպէս ըսեմ, կ'անուշար գրէթէ ու իր հառաչանքով լեցուն ձայնը երգի մը պէս կը կրկնէր ատեն ատեն :

— Նեննէէն :

Տարի մը ետքը բերնի վարժութեամբ մը միայն այս անունը կուտար . ժամանակը ահա ասանկ իր պաշտօնը կատարեց :

Հիմայ, մենք էինք որ իր ստնտուն կը յիշեցնէինք իրեն : Առջի հեղ՝ այս անունը արտասանելու՝ դարմանքով ու հարցումներով լեցուն աչքերը մեզի դարձան . յետոյ մտմտութի մը մէջ ինկաւ պահ մը, եւ քիչ վերջը, իր փոքրիկ գլուխը թոթվեց մէկդի ընկու համար կարծես իր միտքը լլկող չարչարող գաղափարը ու խաղալիկները պահանջեց մենէ : Յայտնի եղաւ որ իրեն համար Նեննէն դադրած էր իրականութիւն մը ըլլալէ, յիշատակ մը դառնալու համար :

* * *

Հինգ տարի վերջը, Նեննէն վերադարձաւ Պարտիզակէն : Եագնա կապած, շարվար հագած անճանաչ կնիկ մըն էր . իր արեւակէզ դէմքը տգեղցեր ու պառուեր էր . ո՛ւր էր մեր մօտ եղած ատենուան շնորհալի եւ երիտասարդ կիներ :

Յետոյ, այս հինգ տարիները անջրպետ մը բացեր էին . անիկայ որ մեր ընտանիքէն էր ատեն մը, հիմայ օտարական մը դարձեր էր . երկու կողմէն կը դգայինք ասիկայ : Բայց երբ որ Արամիս ձայնը

լսեց՝ չդիմացաւ. իր չնչին նուէրներու տուաբակը գետինը մոռցաւ՝ անոր քով վազելու համար: Դեռ միտքս է տեսարանը. Արամս նախ վախցաւ, ետքը զարմանքի զգացում մը ունեցաւ աչս կնոջ դէմ:

— Նէնէդ եկա՛ւ, կ'ըսէինք իրեն:

Ստնտուն համբոյրներով կը ծածկէր տղուս երեսը, բայց փոխադարձ ո՛ր եւ է սիրոյ արտայայտութիւն մը չստացաւ. մանուկը հետաքրքիր՝ մանրամասն քննեց այս կնոջ տարօրինակ տարազը, ու միջոց մը՝ եազնասն վար քաշեց գլխէն. աս եղաւ իր միակ չարժուամը, յետոյ ձգելով Նեննէն՝ իր մօրը քով վազեց:

Կարծեմ թէ այն քանի մը օրուան մէջ որ սյս կինը մեր տունը մնաց, իրենց յարաբերութիւնները բարւոքեցան քիչ մը. վերյուշումը եկաւ, անցեալին եղծուած գիծերը տարտամ կերպով մը ճշդութեան մինչեւ աստիճան մը իր միտքին մէջ. քայց ասիկա նոր յօշոտում մըն էր որ եղաւ իր սիրտին համար: Անիկայ իր երախայի երեւակայութեամբը դիւթիչ պատկեր մը պահած էր իր Նեննէնէն, ու ահա իրականութեան մէջ այդ պատկերը իր շնորհագուրկ ու ծիծաղելի իսկութեանը մէջ երեւան կուգար. այս կի՞նն էր այն որուն համար այնքան արցունք թափած եւ կսկիծ զգացած էր:

Աւելի աղէկ չպիտի՛ ըլլար որ անեղծ մնար իր մանկական յիշողութեան մէջ մնացած դիմադիծը: Հիմայ պզտիկ գորով մը կ'սկսէր ցուցնել անոր հանդէպ, բայց ասիկա աւելի պարտքի ձեւով բան

մըն էր, քան ինքնաբուխ սէր մը. իր աղայական գիտակցութիւնը կ'ըսէր իրեն որ ապերախտ մէկը պիտի սեպուէր թէոր երեսդարձնէր այս աղքատիկ կնկան, ու մի միայն այս կշտամբանքէն ազատելու համար, կը յօժարէր ինքն ալ փոխադարձ համբոյր մը առնել իր նեննէին սեւցած այտերէն:

Եւ խորհեցայ ինքնիրենս որ բաժանումի մը ցաւը վայրկեանին միայն կրնայ դարմանուիլ. յապաղուած վերադարձ մը նոր կսկիծ մը կուտայ՝ քաղցր յիշատակ մը եղծանելով:

Գ. ՋՕՂԱՊ

2. ԿԱՂԱՆԴԻ ՆՈՒԷՐԸ

Կանաչ ծածկոցով սեղանին առջեւ, որուն վրայ պզտիկ լամպայ մը կը վառէր, գլուխ գլխի կը նստէին մայր ու տղայ ամէն գիշեր:

Տիկին Աննիկ՝ կարի խոշոր ծրարը քովը՝ ասեղ ծեծելով շարունակ, մինչ Վահրամ յաջորդ օրուան դասերը կը պատրաստէր: Եւ մերթ ընդ մերթ կը ձգէին իրենց աշխատութիւնները՝ բառ մը ըսելու համար իրարու, յոգնութիւն առնելով վայրկեան մը իրարու նայուածքի մէջ: Յետոյ, յանկարծ երկուքին ալ միտքը հեռու կը փախչէր ներկայէն. մէկունը դէպ ի անցեալ, միւսինը դէպ ի ապագան:

Վահրամ՝ ապագային կը մտածէր շարունակ, կրկին ու կրկին կը հաշուէր միտքին մէջ այն հինգ

երկար տարիները զորս պիտի անցընէր տակաւին վարժարանին մէջ՝ իր մօրը ձեռքին աշխատութեամբը ապրելով, անոր աչքին լոյսին, արիւն քրտինքին գինը ուտելով սպառելով իր ուսանողի ապիկար կեանքին մէջ։ Եթէ մէյ մը դպրոցէն ելէր սակայն, ինչե՞ր չպիտի ընէր անոր համար, իր խեղճ մօրը համար, որ իր երեսունըհինգ տարեկան հասակին մէջ՝ վաստակի բեռին տակ կը քած՝ ծեր կ'երեւար արդէն։ Եւ աչքերը գաղտուկ գիրքին վրայէն վեր առնելով՝ կը նայէր անոր՝ այն գորովագութ խանդաղատանքի անճառ արտայայտումովը, զոր զաւակ մը մօրը համար միայն կրնայ զգալ աշխարհի վրայ։

Կազին տկար ցուքերուն տակ՝ աւելի նիհար, աւելի հիւժած կ'երեւար ան իրեն. աչքերուն կոպերէն խորունկ գիծ մը սկսելով՝ իր սեւ սեւ խոշոր արտեւանունքներէն ինկած թելի մը պէս՝ այտերն ի վար կ'երկննար. մազերուն մէջ, տեղ տեղ ճերմակներ ցանցնուած էին. մոմի պէս հալած մատներուն մէջ, ասեղը կը դողար, եւ թելը անցուցած ատեն լոյսին կը մօտենար, կը մօտենար իբր թէ իր աչքերուն լոյսը հատած սպառած ըլլար։

Խեղճ տղուն սիրտը ելած՝ երկու ձեռքերովը երեսը կը ծածկէր՝ պահելու համար արցունքի կաթիլները, որոնք հոգիին խորունկէն բրթած՝ հալած կապարի հատերու պէս գիրքին վրայ կ'իյնանին անմռունչ։

Մայրը, այն պահուն, անցեալին մէջ մոլորած՝ իր երջանկութեան օրերը կը յիշէր, երբ ամուսինը ողջ էր տակաւին, երիտասարդութեան բոլոր հաճոյք-

ները, բոլոր քաղցրութիւնները, զորս վայելած էր իր ամուսնական կեանքին մէջ, մեծ՝ անհատնում սիրոյ մը լուսեղէն մշնողորտին մէջ ապրելով եօթը տարի շարունակ։ Միտքը կուգար իր սիրած անձին հետ պսակուած օրը՝ եկեղեցին՝ լոյսերու, խունկերու եւ երգերու զգլխիչ արքեպուսեան մէջ. յետոյ իր Վահրամիսն ծնած օրը, երբ իր էութենէն բզխած այդ հրեշտակը իր գիրկը տուեր էին. տարի մը ետքը՝ անոր մկրտութիւնը. ժանեակներու, ժապաւեններու մէջ, ծաղկի մը պէս գեղածիծաղ այդ պէպէքը. որուն վարդի պէս այտերը դտակին նուրբ բնիզդին տակէն կը խնդային իրեն, եւ կը որիկ գիրուկ բազուկները, ձիւնաթոյր չըջաղգեստին շղարշներուն մէջէն, իրեն կը կարկառէր։ Հիմակ կը դառնար կը նայէր նորէն անոր վտիտ դէմքին, որուն՝ արիւնի պակասութենէն քաշուած տոգոյն մորթը կը պակնէր. չըթունքները ցամքած, հիւանդոտ զգաստութիւն մը կ'արտայայտէին. աչքերը միայն, սուր սեւ աչքեր, կը թնդացնէին այդ տասներեք տարեկան տղուն դէմքը, որ փթթելէ առաջ կը խանձէր անշուշտ սընունդի, զբօսանքի եւ զուարթութեան պակասութենէն։ Ծիշդ իր հօրը դէմքն էր, անոր պէս խելացի. ու անոր կերպարանքը, անոր թրթռուն, զգալուն շեշտը ունէր ձայնը, եւ իր զաւկին վրայ կը գտնէր դժբաղդ մայրը՝ վերակենդանացումը այն ամէն հրապոյրներուն, զորս թաղեր էր ամուսինը գերեզմանին պաղ քարին տակ։

Խեղճ կին, իր սիրելիին մահուան վրայ ազատօրէն լալու տխուր սփոփանքն ալ չէր ունեցած։

Պղտիկ սուգ մը կրցած էր պահել, աղքատի սուգ մը։ Անոր հիւանդութիւնը առեր տարեր էր իր խնայողութիւնները, եւ եօթը տարեկան զաւկին հետ միս մինակ մնալով աշխարհի վրայ՝ ստիպուած էր՝ մէկ կողմէն ժպտիլ անոր երեսին, խաղալ անոր հետ, եւ միւս կողմէն՝ ձեռք առնել այն միջոցները որով կարելի ըլլայ պէտք եղած դաստիարակութիւնը տալ անոր, եւ պատուաւոր կերպով պահել իր տունը։ մէկուն չգիմեց, իր սիրտը մէկուն չբացաւ, բոլոր ոյժը ժողովեց ու կար կարող եղաւ։

Կար կը կարէր, նուրբ կարեր, առտուընէ մինչեւ իրիկուն, գիշերներն ալ աշխատելով՝ հազիւ ութը դրուշ օրական կը շահէր։

Օրթագիւղ՝ խեղճ թաղի մը մէջ կը բնակէին։ Տղան Կեդրոնական Վարժարանը ընդունուած ցր ձրի. ութսուն դրուշ շողենաւի եւ ցորեկուն ուտելիքի ծախք կը վճարէր. մնացած գումարով կը հոգացուէին իրենց ուտեստի, հագուստի բոլոր պէտքերը։ Նրբեմն ալ շաքաթներով գործ չէր գտնուեր. այն ատեն էրիկ մարդու շապիկներ կ'արդէր, եւ այսպէս խեղճուկրակ կ'ապրէին եօթը տարիէ ի վեր։

Իր չքաւորութեան եւ տառապանքներուն գաղտնիքը մէկը չէր գիտեր սակայն. դպրոցին մէջ կոկիկ հագուած մաքուր տղայ մըն էր Վահրամ, միշտ փայլուն կօշիկներով, նոր գուլպաներով, ու աղքատ տղոց չափահաս արթնութեամբը զգալով թէ ինչ կ'արժէին անոնք իր մօրը. կը դողար որ մեղանի արատ մը, կամ ցեխի փսոր մը չցատքէ

վրան : Փոխադարձաբար մայրն ալ՝ տեսնելով տղուն իր վրայ-գլխուն համար ունեցած խնամքը՝ կը մաշէր որ չէր կրնար ձեռք մը աղուոր զգեստ չի-նել տալ անոր : Ու՛ մէկուն չկրնալով վստահիլ իր անձկութիւնները, որոնք ա՛լ չսեղմելով սիրտին մէջ, դուրս կը պոռթկային՝ իր ասեղին հետ կը խօսէր, այդ պզտիկ գործունեայ ասեղին, որուն կը պարտէր ամէն բան, զոր բարեկամի մը պէս կը սիրէր, եւ որ կը բզկտէր, կ'արիւնոտէր իր մատ-ուրները՝ յուզմունքի՝ վայրկեաներուն մէջ, կարծես ֆիզիքական ցաւով մոռցնել ուզելով անոր ներ-քին ցաւը, կակիծը՝ իր անգործադրելի մնացած բաղձանքներուն : Խեղճ կնոջ հաստատ մտածումն էր աւելի դրամ շահիլ :

Ինչ փափաքներ ունէր Վահրամին համար. բայց՝ ո՛րչափ ալ աշխատասէր՝ բան մը չէր կրնար աւել-ցընել. ի՞նչ ընէր, ի՞նչ ընէր . . . :

— Եթէ մեքենայ մը ունենայի՛ր . . . գոչեց յան-կարծ՝ բարձր ձայնով ինքն իր հարցումներուն պա-տասխանելով :

Վահրամ աչքերը վեր առաւ, մօրը նայեցաւ, յետոյ նորէն գլուխը կախեց անխօսուկ : Եթէ մե-քենայ մը ունենա՛ր, անշուշտ այդքան չէին տկա-րանար եւ մատները չէին ծակծկեր : Ի՞նչ ընէր մօ-րը մեքենայ մը գտնելու համար . . . :

*
*
*

Երկար ատենէ ի վեր բոլորովին փոխուած էր Վահրամ. ա՛լ առջի մաքրասէր խնամոտ տղան չէր : Առտուրները լուացուածին պէս փողոց կ'իյ-նար. եւ իրիկունները, մութը կոխելէն առաջ,

դռնէն ներս չէր մտներ: Ամառը փոշիներու մէջ թաթխուած, յողնած, քրտնած՝ ձմեռը մինչեւ կէս մէջըը ցեխերու մէջ փաթթուած, ձեռքերը ոտքերը ցուրտէն սառած, կօշիկները ջուրերու մէջ՝ տուն կուգար: Ա՛լ գիշերները կանաչ սեղանին առջեւ չէր նստիր իրեն հետ, ու կերակուրին՝ քունը աչքէն կը վազէր: Շատ անգամ, եկածին պէս, անկողինին վրայ կ'իյնար՝ առանց բերանը պատառ մը բան դնելու: Խեղճ մօրը սիրտը փորը կը հատնէր. ո՛ր կ'երթար այնչափ կանուխ, եւ ի՞նչու ուշ կը դառնար: Ի զո՛ր կը ջանար տղան հարցուփորձ ընել, միշտ անորոշ պատասխաններ կ'ստանար. — Դպրոցին ժամանակացոյցը փոխուեցաւ. — Ի՞նչ ընեմ, մա՛մա, շոգենաւին չեմ հասնիր կոր:

Մայրը կը հասկնար որ տխուր բան մը մտած էր իր տղուն կեանքին մէջ, զոր յամառաբար իրմէ կը ծածկէր: Առաջները յուսաց որ մանկական հաճոյք մըն է, կ'անցնի. բայց վեց ամիսէ ի վեր կը շարունակէր այս կեանքի անկանոն ընթացքը՝ առանց իր աղաչանքներուն ղիջում մը, իրեն համար մէկ օր մը բացառութիւն ընելու. եւ իր տղուն զգալապէս տկարանալը նշմարելով՝ արդէն իսկ յանդիմանութիւններ կ'ուղղէր անոր: Յետոյ կը զղջար. վասն զի միշտ առջի խանդակաթ, զգայուն զաւակն էր Վահրամ, մի՛եւնոյն հոգածութիւնները, մի՛եւնոյն անուշ սիրտը ունէր իրեն համար, եւ զայն վիրաւորել չէր ուզեր ամենեւին, բայց կրնա՞ր անտարբեր մնալ անոր ապրելու կերպին:

Անգամ մը որ խստիւ կը հարցաքննէր զայն նո-

բէն, տղան սկսաւ լալ: Ուրիշ անգամ մը վերջապէս բերնէն փախցուց թէ Կաղանդին բամէն բան պիտի չմանար:

Այն ատեն որոշեց որ սպասէ. գիտէր իր տըղուն հաստատամիտ բնաւորութիւնը, ճիշդ հայրն էր: Տարեգլխուն քանի մը օր միայն մնացեր էր. եւ այդ օրերուն մէջ ամէնէն աւելի մտատանջութիւններ կրեց. իրա՞ւ բան մը կար ուրեմն:

*

Սակայն, եթէ օր մը անոր ետեւէն երթար Տիկին Աննիկ, պիտի տեսնէր որ, փոխանակ Օրթագիւղի շոգենաւը մտնելու, ցամաքի ճամբան կը բռնէր Վահրամ, եւ ոտքով կ'երթար մինչեւ Կեդրոնական Վարժարան, այդ աւելորդ ծախքը խնայելու համար: Զիւնին բուքին կը քալէր ու կը քալէր՝ ձեռքերը վերարկուն գրպաններուն խորը՝ դէմքը կիսովի օծիքին մէջ պահած՝ մերթ ընդ մերթ կանգ առնելով ճամբուն եզերքը, շունչ առնելու համար, նորէն կը շարունակէր իր տաժանելի ուղեւորութիւնը՝ սառոյցի կտորուանքէն վար սահելով իյնալով չատ անգամ, երբ իր ոտքերը ա'լ չէին բռներ:

Երբեմն բուքը ա'յնքան թանձր ու սաստիկ կ'ըլլար որ կոխած տեղը չէր տեսներ: Այն պահուն կը փորձուէր անկէ անցնող թրանվայի մը մէջ նետուիլ, բայց հզօր խորհուրդ մը այդ տկար տղան կը կեցնէր: Ինչ էր այդ գաղտնիքը՝ մարդ չէր գիտեր. բայց գերազանց բան մը ըլլալու էր. վասն զի անոր ուժովը այդ պզտիկ տղան մեծ բնութեան հետ կը մաքառէր:

Միեւնոյն բանն էր ցորեկուան ճաշի ատեն . ալ ո՛չ մրգավաճառին , ո՛չ նպարավաճառին խանութէն ներս կը մտնէր՝ իր տասը փարանոց հացին հետ քիչ մը ընկոյզ կամ պանիր գնելու համար : Կը նայէր կարմրուկ փայլուն խնձորներուն , կլորիկ սերկելիւններուն , եւ՝ իր մանկական , առողջ ախորժակին մէջ՝ բերնին թուքերը կուտալով կը հեռանար մինակ՝ անկիւն մը , իր ցամաք հացի կտորը կրծելու :

Կաղանդին առտուն կանուխ , երբ Տիկին Աննիկ անկողինէն ելաւ , Վահրամ կը քնանար տակաւին , սուտ քունն եղած ապահովապէս : Գորովալից մայրը՝ ոտքին մատներուն վրայ կոխելով՝ կամաց կամաց քովի սննեակը անցաւ իր սօղորական ժողվրտութեան ընելու , ուր կանաչ ծածկոցով սեղանին վրայ կը կենային ուռջի իրիկուընէ մնացած պտուղներուն աւելցուքները՝ պզտիկ պզտիկ պնակներու մէջ : Յանկարծ բան մը զարկաւ աչքին , սեղանին մէջտեղը դրուած կարի մեքենայ մըն էր նոր նոր , փայլուն ընկուզենիէ կափարիչով . վրան ալ թուղթ մը փակցուցեր էին : Մօտէն նայեցաւ . իր տղուն գիրն էր , ու կարդաց

Նուէր Կաղանդի՝ Մամայիս համար :

Միեւնոյն վայրկեանին , կամացուկ մը սննեակին դուռը բացուեցաւ , ու եկաւ իր թեւերուն մէջ ինկաւ Վահրամ . «Մի՛ սրդողիր , մա՛մա , կ'ըսէր , չոգենաւի համար տուած դրամովդ առի . անո՛ր համար իրիկունները ուշ կը մնայի . . » : Ու համբոյրներով կը ծածկէր իր մայրը , սրբելով անոր արցունքները որոնք այտերն ի վար կը վազէին :

3. Կ Ո Յ Ր Ը

(Փիւղական յիշատակներ)

Խիտ կանաչներով պատած բուններէն վեր բարձրացող ծառերուն հսկայ ճիւղերը կը տատանէին մութին մէջ՝ երերուն ստուերներ յօրինելով։ Ամառնային ծաղիկներու կծու ու ծանր հոտ մը կը տարածուէր հանդարտ օդին մէջ՝ գինովցնող բուրումներով։ Սեւ լուսթեան մէջ մեքենաբար կը լսուէր միջատի մը բզզիւնը որ երբեմն կը մոռցուէր նոյն իսկ իր միօրինակութեանը մէջ։ Եւ հեռուէն շունի մը ձայնը կուգար, որ խեղճուկ, հիւանդ հաչիւնով մը կուլար։

Վայրկեանները կ'անցնէին ծանր ծանր, եւ տեսնել կը կարծէիր ամպերուն թաւալիլը որոնց գիծերը ջնջուած էին սեփ սեւ երկինքին վրայ։ Յանկարծ, երբ շանը հաչիւնը կը մարէր յուսահատ ճիչերու մէջ՝ երգի մը եղանակը թրթռաց, որ հետըզհետէ կը մօտենար։ Ձայնը հիանալի էր. առանց ճիգի, եղանակը կը հոսէր, դողդղալով, անուշ ելիւէջներով։ Մէկէն կը բարձրանար, դիւթիչ, ուժեղ, եւ ահա կ'իջնէր նորէն, կը մարէր՝ իբր թէ ճնշուած կուրծքէ մը կ'ելլէր։

Կամաց կամաց, երգին եւ գիչերուան ազդեցութեանը տակ գինով՝ կը թուէր ինծի որ անհրեւոյթ պարիկներ էին որ օդին մէջ կ'երգէին,

մինչ ձայնին երազուն անուշութիւնը կարծես կը հաստատէր պատրանքս :

Քիչ մը ետքը՝ ձայնը դադրեցաւ, եւ մօտակայ մարդերուն մէջէն դանդաղ խշրտուք մը լսուեցաւ :

Ամէնքս ալ, լուռ, ափշարժ՝ ընկողմանած էինք խոտերուն վրայ, միտքերնիս տարրեր մտածումներու մէջ թափառուն :

Հիմա կը հասկնայի որ այն ծառերուն ներքեւ մարդկային կուրծք կը կ'ուռէր յուզումներով :

Մութի ծալքերով եւ անհամար տոռերներով շրջանակուած՝ անկարելի էր տեսնել քայլ մը անդին, բայց արդէն թեթեւ ոտնաձայն մը մեզի կը մօտենար :

Չվախցանք. տանը վարձւորներէն մէկը ըլլալու էր՝ պարտէզին մէջ մնացած. բայց նոյն վայրկեանին իսկ երեսիս շունչ մը զգացի, եւ ծանօթ ձայն մը կ'ըսէր ինծի :

— Կ'աղաչեմ, ո՛ւր եմ :

Անմիջապէս հասկցայ. կոյրն էր :

Դեռատի ազդիկ մըն էր՝ սիրուն, խարտեաչ՝ որ հօրը հետ մինակ կ'ապրէր մեր տանը մէկ սենեակը. կոյր էր, բայց գոց աչքերը պատճառ մը եղած չէին աւրելու դէմքին ամբողջ հրապոյրը, ցաւոտ հրապոյր մը : Քովս նստաւ եղեամէն թըրջուած խոտերուն վրայ :

— Դո՛ւն էիք երգողը, ըսի կամաց ձայնով մը, իբր թէ վախնայի խանգարել շուրջս ծանրացող լուրթիւնը :

— Այո՛, ըսաւ, եւ պահ մը ետքը աւելցուց. — ինքնթեցե՛ր էի այս գիշեր, յիշատակներէս

չարչարուած՝ պարտէզ փախայ, եւ՝ մոռնալով ամէն բան՝ երգեցի, — հիմա չեմ գիտեր ո՛ւր եմ, խարխափելով հասայ հոս:

Միշտ հետաքրքիր եղած էի գիտնալ խեղճ աղջրկան անցեալը. առիթը՝ չուզեցի փախցնել, եւ հարցուցի.

— Ի՞նչ յիշատակներէ յուզուած էիք:

— Վա՛ղը, ըսաւ ծանր ծանր, եղբօրս մահուան տարեգարձն է:

— Եղբօ՞րդ...:

— Ախ, հիմա մի՛ հարցնէր, պատասխանեց, վաղն առտու կը պատմեմ քեզի:

Գիշերը բաւական յառաջացեր էր. տուն դարձանք: — Անհանգիստ անցուցի մնացած ժամերը. եւ դեռ բոլորովին չէր լուսցեր, երբ ելայ: Կողմնակի պատուհանէ մը կը տեսնուէր ընդարձակ դաշտ մը որ կը վերջանար լեռներու շարքով մը: Հեռուն, միայնակ շոճի մը իր հաստ ճիւղերը կը տարածէր: Դեռ գիւղը կը քնանար: Հեռուէն բոժոժներու հնչուն ձայն մը կուգար. գիւղացիներ էին որոնք ձիերու վրայ ամաններով կաթ բեռացած՝ կանուխէն մօտակայ տեղերը կը տանէին: Գիշ մը ետքը, աքաղաղները խօսիլ սկսան, անոնց խառնուեցան ոչխարներուն մայիւնը եւ հորթերուն բառաչիւնը:

Վարը, տան տիրուհին արթնցած էր արդէն եւ կովու մը ետեւէն կ'երթար՝ խթանով մը զայն դիմացի դաշտը քշելով: Վար իջայ, տասը վայրկեանէն ամբողջ գիւղը արթնցած էր: Հոսկէ մարդ մը կ'երթար՝ մշակի գործիքները ուսերուն վրայ ա-

աւած, հոնկէ աղջիկ մը կ'երեւար որ նաթ կը բերէր:

Լեռներու երկու ծայրերուն մէջտեղը խտացած գորշագոյն ամպերը հետզհետէ կը ճերմկնային, կը վարդագունէին. հորիզոնին վրայ ցրուած բոլոր ամպի պատառները դէպ ի հոն կը վազէին: Հինգ վայրկեան ետքը, թեւ թեւի կը քալէինք թարմ խոտերուն վրայ:

Հօտերը արածելու կը հանէին, ոչխարներուն մէջէն կ'երթայինք ծծելով մաքուր օդը, որուն մէջ վայրի ծաղիկներուն հոտը խառնուած մեղրի համ ունէր:

Եղեամբն թրջուած խոտերը մեր ոտքերուն տակ ճնշուելով՝ իրենց ներքեւ պահուած մանուշակներուն հոտը օդին մէջ կը տարածուէր:

Եկեղեցիին զանգակը տարտամօրէն կը դօղմանէր, հեռուն այծերը խենթի պէս կը ցատկոտէին թաւուտներուն մէջ:

Մառի մը տակ նստանք, եւ մինչդեռ աչքս մեր առջեւ փռուող Մարմարային կապոյտին մէջ կը մոլորէր, կոյրն ինծի իր պատմութիւնը պատմեց:

Այն ատեն իմացայ որ քանի մը տարի առաջ եղբօրը հետ երջանիկ կ'ապրի եղբր, երբ ծաղկախտի համաճարակի մը միջոցին՝ եղբայրը կը վարակուի: Զինքը հեռու կը պահեն եղբօրմէն, եւ հայրը մինակ կը հսկէր զաւկին վրայ: Մայրը մեռած էր արդէն:

Իրիկուն մը, չդիմանալով, հակառակ արգելքին, կամաց կամաց եղբօրը սենեակը կ'իջնէ, հագար վարանումներով, ու վախերով, չէ՛ թէ իր անձին համար, այլ այն ահռելի անակնկալին՝ զոր

պիտի ունենար սենեակին անկիւնը եղբայրը պառկած անհետում։

Կը յաջողի եղբօրը սենեակը սպորդիլ, մինչդեռ հայրը՝ յոգնած՝ քնանալու գացեր էր։

Այդ գիշերը, առտուան դէմ, հիւանդին վիճակը կը գէշնայ, հոգեվարքը կ'սկսի, եւ ա'լ չեն կրնար զինք անկէ բաժնել։

Քոյր եւ եղբայր, իրարու հետ կը խօսին, գլուխ գլխի, արցունքներով։

Մեռնելու մօտիկ, եղբայրը կը խնդրէ քրոջմէն որ երգէ։ Աղջիկը աղուոր ձայն ունէր։

Արցունքներէն խղդուած, լսեղծը իր եղանակներուն էն անուշը, էն տխուրը կ'երգէ։

Դեռ երգը չաւարտած՝ եղբայրը կը մեռնի։

Հետեւեալ օր ինք ալ հիւանդ էր։ Մազկախտը իրեն համար աւելի անգութ եղաւ. կեանքը չառաւ, բայց աչքին լոյսը յաւէտ ցամքեցուց։

Երբ այս պատմութիւնն աւարտեց, գլուխն ուսիս դրաւ թեթեւօրէն եւ սկսաւ հեծկլտալ. «՛հ, ինչ տխուր են առանց արցունքի հեծկլտանքները...»

Յետոյ շտկուեցաւ ու նորէն սկսաւ երգել իր երգը, այն երգը որ առջի գիշերն ալ երգած էր։

Հիմա երգը աւելի տխուր կուգար ինծի, աւելի ցաւոտ։

Ու երգին եղանակն ա'յնքան անուշ, ա'յնքան յուզիչ էր որ խօսուն ցաւ մը, ներդաշնակուած հառաչ մը կը թուէր ինծի։

4. Զ Ա Ր Դ

Անիկա գեղեցիկ ու սիրուն օրիորդ մ'էր որ ճակատագիրին վրիպումովը, կարծես, ծնած էր բարձր դասակարգէ ընտանիքի մը մէջ։ Զունէր ո'չ օժիտ, ո'չ յոյս, բնա՛ւ միջոց՝ որով կարողանար ինքզինքը փայլեցնել, սիրելի ընել, եւ վերջը՝ հարուստ ու պատուաւոր մարդու մը կին ըլլալ։ Հարկ եղաւ, ուրեմն, կարգուիլ գործակատարի մը հետ, որ փոքր պաշտօնով կը ծառայէր կրթական Նախարարութեան մէջ։

Խեղճը՝ զարդարուիլ չկարողանալուն համար՝ պարզ եւ անշուք մնաց, դժբաղդ ստորադասելի մը պէս։ Ինչու որ կիները դասակարգով կամ զարմով իրարմէ չեն տարբերիր, այլ իրենց տեսքը, շնորհքը եւ հրապոյրը զիրենք կ'աղնուացնէ։ Անոնց բնածին նրբութիւնը, վայելչութեան բնագոյումն եւ միտքի ճկունութիւնն է ա՛յա իրենց կարգապետը՝ որով հասարակ ժողովուրդին աղջիկները կը հաւասարին մեծատուն կիներուն։

Անդադար կը վշտանար անիկա՝ զգալով որ ծնած էր ամէն փափկութիւններու ու պերճութիւններու համար։ Կը վշտանար տեանելով իր բնական ռանին աղքատութիւնը, պատերուն մերկութիւնը, աթոռներուն մաշած երեւոյթը, պաստառներուն տգեղութիւնը։ Այս ամէնը, որ թերեւս իր դասակարգէն ուրիշ մը նշմարելու իսկ չէր, զինքը

կը տանջէր ու կը զայրացնէր: Իր անշուք տունին ծառայող փոքր Պրըթոն սպասուհիին երեւոյթը կ'արթնցնէր իր մէջ ցաւագին վիշտեր եւ խելացնոր երազներ: Կը մտաբերէր այն լռին նախասենեակները, արեւելեան օթոցներով ծածկուած պատերով, պղնձէ բազմաստեղեկան աշտանակներով լուսաւորուած՝ ուր երկու բարձրահասակ սենեկապաններ՝ կարճ տափատ հագած՝ լայն թիկնաթոռներու վրայ կը մրափէին ջերմաբաշխին տաքութենէն թմրած: Կը մտաբերէր հինաւուրց մետաքսով պատած այն մեծամեծ սրահները, ազնիւ կահ կարասիները, որոնց վրայ լի էին սնտոի պաճուճանքներ, եւ այն պէրող ու անուշաբոյր սրահիկները ուր մտերմագոյն բարեկամներու հետ խօսակցութիւն տեղի պիտի ունենար ժամը հինգէն սկըսեալ, ազնուական եւ բարձր դասակարգէ անձերու հետ, որոնց ուշադրութիւնն անձկալի եւ ցանկալի է ամէն կիներու:

Երբ կը նստէր ճաշելու, երեք օրուան սփռոցով ծածկուած կլոր սեղանին առջեւը՝ դէմ առ դէմ իր էրկանը՝ որ բանալով ապուրի ամանը երբ ցնծալից կը բացագանչէր՝ «Ահ, հիանալի ապուր, ասկէ ընտիր ի՞նչ կրնայ ըլլալ...», իր միտքէն կ'անցնէին ազնիւ կերակուրներ, փալփուռն արծաթեղէններ, պատի օթոցներ որոնք լի էին նշանաւոր մարդոց պատկերներով եւ կամ նորատեսակ թռչուններով դիւթական անտառներու միտքէն կ'անցնէին համեզ կերակուրներ՝ հիանալի սպասներու մէջ բերուած՝ եւ ականջներու տակ հծծուող փաղաքշական խօսքերը, զորս կիները՝

ափինքսի ժպիտով՝ կը լսեն, ուտելով միանգամայն
կտրմրախայտի կարմիր միսն եւ կամ դշխոյահաւի
զիստերը :

Չունէր ան՝ զարդարանք, գոհարեղէն, ոչինչ .
մինչդեռ այնքան կը սիրէր այդ բաները : Կ'զգար
որ ատոնց համար ստեղծուեր է . — անչափ կը
տենչար հաճելի եւ ցանկալի ըլլալ, հրապուրիչ եւ
փափաքելի երեւալ :

Ան ունէր հարուստ բարեկամուհի մը որ իր վա-
նակից ընկերուհին եղած էր . չէր ուզեր երթալ
զայն տեսնել, ինչու որ անկէ դառնալուն՝ սաստիկ
կը վշտանար, օրերով կը նստէր կուլար՝ սիրտին
ցաւէն եւ յուսահատութենէն :

Օր մը էրիկը զուարթ դէմքով մը տուն դար-
ձաւ՝ ձեռքը նամակի լայն ծրար մը բռնած՝ —
«Նայէ՛, ըսաւ, աս քեզի՛ համար է : »

Իսկոյն ձեռքէն յափշտակելով՝ պատռեց ծրա-
րը, դուրս հանեց թուղթ մը որուն վրայ սա խօս-
քերը տպուած էին :

«Հասարակաց Կրթութեան Նախարարն եւ Տի-
«կին Գէորգ Ռամբօնն» կը խնդրեն Պարոն եւ
«Տիկին Լուազէրէն հրամե՛լ նախարարատունը՝ ե-
«րեկոյթն անցնելու համար, Յունուար 18, ԲՂ .
«օրը : »

Փոխանակ ուրախանալու, ինչպէս էրիկը կը
սպասէր, դժգոհութեամբ հրաւիրագիրը սեղանին
վրայ նետեց՝ մրմնջելով :

— Ինչո՞ւ բերիւր, ես ի՞նչ ընեմ . . . :

— Բայց, սիրելիս, ես կը կարծէի որ գո՛հ պիտի
մնաս, բնաւ դուռնէն դուրս չես ելլեր՝ ահա գե-

ղեցիկ առիթ : Շատ դժուարութեամբ ձեռք ձգեցի այդ հրաւերը, դիւրին չէր, ամէն պաշտօնեայի չեն տար : Այնտեղ բոլոր պաշտօնական անձերը պիտի տեսնես :

Տիկինը զայրացկոտ աչքերով կը նայէր անոր, եւ ի վերջոյ անհամբերութեամբ ըսաւ,

— Ի՞նչ կ'ուզէիր որ հագնէի այդ երեկոյթին երթալու համար :

Էրիկը այդ մասին մտածած չէր :

— Հապա այն զգեստը որով թատրոն կ'երթաս, չա՛տ աղուոր է . . . ըսաւ պարոնը թոթովելով, ու յանկարծ՝ ապշած, այլայլած՝ լռեց, տեսնելով որ կնիկը կուլայ : Երկու խոշոր արցունք դանդաղ կ'իջնէին աչքին անկիւններէն՝ դէպ ի բերնի անկիւնները :

— Ի՞նչ եղաւ քեզի, ի՞նչ եղաւ, գոչեց մարդը կակազելով :

Սակայն բուռն ճիգ մը ըրաւ, զսպելու իր վիշտը ու հանդարտ ձայնով սրբելով իր թաց այտերը :

— Ո՛չինչ, ըսաւ տիկինը, զգեստ չունիմ, հետեւաբար չեմ կրնար երթալ այդ հանդէսին, հրաւիրագիրը քու պաշտօնակիցներէդ մէկուն տուր՝ որուն կինը ինձմէ աւելի լաւ զարդարուած ըլլայ :

Էրիկը՝ վշտացած՝ յարեց .

— Ուրեմն, Մաթիլտ, ըսէ՛, քանի՞ ոսկի պէտք է վայելուչ չրջազգեստի մը համար զոր ուրիշ առիթներու մէջ ալ գործածել կարենայիր :

Քանի մը բոպէ մտածեց, միտքէն հաշիւներ ըրաւ՝ խորհելով միանգամայն այնպիսի գումար մը առաջարկել, որ խնայասէր գրագիրին կողմէ չը

մերժուի: Վերջապէս տատանելով ըսաւ.

— Ծիշդ չեմ գիտեր, բայց կարծեմ թէ քսան ոսկիով կրնամ գործս տեսնել:

Ամուսինին գոյնը նետեց թեթեւ մը, որովհետեւ նոյն իսկ այդքան գումար մը հրացան մը գնելու համար կը հաւաքէր՝ յառաջիկայ ամառը իր մէկ քանի բարեկամներուն հետ Նանտէռի դաշտը որսորդութեան ելլելու նպատակով. արտոյտ որսալու պիտի երթային կիրակի օրերը: Բայց՝ տեղի տալով կնոջը՝

— Լա՛ւ, ես քեզի կուտա՛մ քսան ոսկի, ըսաւ, միայն թէ ջանա՛ գեղեցիկ զգեստ մը ունենալ:

Հանդէսին օրը քանի՛ կը մերձենար, Տիկին Լուազէլ տխուր, տագնապալից կ'երեւար, թէպէտ իր զգեստը արդէն պատրաստ էր: Իրիկունը էրիկը ըսաւ.

— Զարմանալի՛ բան, ի՞նչ եղաւ քեզի որ երեք օրէ ի վեր յուզուած ես:

— Կը զայրանամ, պատասխանեց տիկինը, որ գոհար մը, աղամանդ մը, բա՛ն մը չունիմ վրաս անցընելու, աւելի աղէկ է որ չերթամ այդ երեկոյթին:

— Բնական ծաղիկներ դիր. այս եղանակին մէջ փառաւոր բան է. տասը ֆրանքի երկու երեք հատ հիանալի վարդ կրնաս գնել:

Բայց տիկինը չհամոզուեցաւ բնաւ:

— Ո՛չ... ո՛չ... հարուստ կիներու մէջ աղքատ երեւնալէ նուաստագոյն բան չի՛ կրնար ըլլալ:

Էրիկը յանկարծ գոչեց.

— Է՛հ, խելք չե՛ս ըներ, կնիկ: Գնա՛ բարե-

կամուհիիդ՝ Տիկին Ֆոռէսթիէի եւ խնդրէ՝ որ քանի մը գոհարեղէն փոխ տայ քեզի, այնքան մտերիմ ես հետը, որ կրնաս ուզել:

Կինը ուրախութեամբ գոչեց.

— Իրա՛ւ, ամենեւին միտքս եկած չէր:

Հետեւեալ օրը իր բարեկամուհիին տունը գնաց ու պատմեց անոր իր տագնապը: Տիկին Ֆոռէսթիէ մօտեցաւ հայելիով դարանի մը, գոհարատուփը հանեց, բերաւ ու բացաւ՝ ըսելով Տիկին Լուազէլին:

— Ընտրէ՛, սիրելիս:

Նախ եւ առաջ աչքին զարկաւ ապարանջան մը, յետոյ մարգարիտէ մանեակ մը, յետոյ վենետիկեան խաչ մը՝ ոսկիով ու գոհարեղէնով հրաշալի կերտուած: Կը փորձէր այդ զարդերը հայելիին դիմաց, կը վարանէր՝ չկրնալով թողուլ հեռանալ, եւ կը հարցնէր միշտ.

— Ուրիշ տեսակ չունի՞ս, ասոնցմէ զատ:

— Ինչո՞ւ չէ, փնտռէ՛, չգիտեմ թէ որո՛ւն աւելի կը հաւնիս:

Յանկարծ տեսաւ սեւ կերպասէ տուփի մը մէջ չքեղ ադամանդէ քառամանեակ մը. սիրտը սկըսաւ բաբախել անզուսպ տենչէ: Ձեռքերը կը դողային զայն բռնելով. անցուց վիզին շուրջը դգեստին վրայէն ու զմայլեցաւ ինք իր անձին վրայ: Յետոյ, տարտամ, սիրտը դողդոջ՝ հարցուց.

— Կրնա՞ս ինծի փոխ տալ աս միայն:

— Ինչո՞ւ չէ, ամենայն սիրով:

Տիկին Լուազէլ իր բարեկամուհիին վիզը փաթթուեցաւ, պագտուեցաւ, յետոյ շուտով հեռացաւ գնաց տանելով քառամանեակը:

Պարահանդէսին օրը հասաւ։ Տիկին Լուազէլ յաջողութեամբ փայլեցաւ. — գեղեցկագոյնն էր բոլոր կիներուն մէջ, վայելուչ, շնորհալի, ժպտալից, շէն ու զուարթ. բոլոր էրիկ մարդիկ կը նայէին, կը հարցնէին անոր անունը՝ փափաքելով հետը ծանօթանալ։ Տէրութեան պաշտօնեաները բոլորը կ'ուզէին շրջապարն անոր հետ պարել։ Նոյն իսկ նախարարներուն ուշադրութեան առարկայ եղաւ։

Կը պարէր արքշուքեամբ, եռանդով, գինով-ցած, հրճուանօք՝ այլ եւս ոչինչ մտածելով բաց ի իր գեղեցկութեան տարած յաղթանակէն. — իր յաջողութեան փառքին մէջ, տեսակ մը երջանկութեան ամպով համակուած, որ առաջ կը բերէ ընդհանուր յարգանք ու զարմանք, որ ցանկութիւններ կ'արթնցնէ։ Այն կատարեալ յաղթանակը, որ անքան քաղցր է կանացի սիրտերու։

Առտուն, ժամը չորսին մօտ ելաւ հանդէսէն։ Իր ամուսինը կէս գիշերուընէ ի վեր կը մրափէր ամայի սրահի մը մէջ՝ ուրիշ երեք պարոններու հետ, որոնց կիները զուարճութեան մէջ էին։

Էրիկը փողոց ելլելու համար բերած վերնազգեստը կնոջը ուսերուն վրայ ձգեց. — որ հասարակ պարզ հագուստ մ'էր առօրեայ գործածութեան համար, եւ որուն անշքութիւնը չէր միաբանիր պարահանդէսին զարդարուն զգեստին վայելչութեան հետ։ Կինը զգաց այդ բանը եւ ուզեց փախչիլ հեռանալ, որպէսդի չնչմարեմ զինքը ուրիշ կիներ՝ որոնք կը փաթթուէին շքեղ մուշտակներու մէջ։

Լուազէլ կ'ուզէր կեցնել զինքը .

— Սպասէ՛. դուրսը կը մտնայ, կեցի՛ր երթամ
կառք բերեմ :

Բայց ան՝ անուշադիր՝ արագ քայլերով կ'իջնէր
սանդուխէն : Փողոցին մէջ կառք չգտան, սկսան
փնտռել, կանչելով հեռուէն անցնող կառքերը :

Իջան դէպ ի Սէն, յուսահատ, դողդղալով՝
գտան վերջապէս գետափին վրայ գիշերաշրջիկ
հին կառքերէն մէկը, որոնք մթննալէն յետոյ կը
տեսնուին՝ կարծես իրենց խեղճութենէն ցորեկը
երեւնալու ամչնալով :

Կառքը տարաւ զանոնք իրենց բնակարանը
Մարթիր փողոցը : Տրտում տխուր բնակարանին
մօտն, կնկանը համար ամէն ինչ վերջացեր էր, իսկ
էրիկը կը մտածէր որ ժամը տասնին հարկ էր նա-
խարարատուն գտնուիլ :

Ուսերը ծածկող զգեստները հանեց, հայլիին
դէմը անցաւ որպէսզի անգամ մ'ալ ինքզինքը
տեսնէ իր փառքին մէջ, բայց՝ յանկարծ գոչեց :
Քառամանեակը չկար վիզին շուրջը :

Էրիկը, կէս հանուած արդէն. «Ի՞նչ եղաւ» .
հարցուց :

Դառնալով իր էրկանը՝ խելքը գլխէն թռած՝

— Տիկին Յօռէսթիէի քառամանեակը... չի
կայ... վրաս չէ... :»

Մարդը ոտք ելաւ վարհուրած .

— Ի՞նչպէս... ի՞նչ... կարելի չէ :

Եւ սկսան փնտռել զգեստին եւ վարարկուին
ծալքերուն մէջ, գրպաններուն մէջ, ամէն տեղ :
Եւ բան մը չգտան :

Էրիկը կը հարցնէր. — Ապահով գիտե՞ս որ վրադ էր՝ պարահագուստն ելած ատենդ :

— Այո՛, ձեռքովս դպայ նախարարական գաւաթին մէջ :

— Եթէ փողոցին մէջ կորսնցնէիր՝ իյնալու ձայնը կրնայինք լսել : Կառքին մէջ ինկած ըլլալու է :

— Այո՛, հաւանական է : Կառքին թիւը նայեցա՞ր . . . :

— Ո՛չ, դուն ալ չնայեցար :

— Ո՛չ :

Մէկ մէկու երես կը նայէին սարսափած : Վերջապէս Լուաղէլ կրկին հագուեցաւ :

— Երթամ, ըսաւ, ոտքով քալած ճամբանիս նորէն անցնիմ, թերեւս գտնեմ :

Եւ ելաւ գնաց, իսկ կինը ուժաթափ՝ երեկոթին հագած զգեստներով նստաւ աթոռի մը վրայ, քնանալու անկարող, վհատ եւ շուարած :

Էրիկը տուն դարձաւ ժամը եօթին : Բան մը գտած չէր :

Ոստիկանատունը գնաց, լրագիրներու խմբարատունը գնաց՝ վարձատրութիւն խոստանալով . հասարակաց կառքերու ընկերութեանց դիմեց . մէկ խօսքով ամէն տեղ, ուր որ յոյս մը զինքը կը մղէր :

Տիկին Լուաղէլ ամբողջ օրը սպասեց՝ նոյն շուարած դրութեան մէջ՝ այդ անաւոր թշուառութեան առջեւ :

Մարդը իրիկունը տուն դարձաւ հիւժեալ եւ գունատ դէմքով . բան մը գտած չէր :

— Հարկ է որ, ըսաւ, գրես բարեկամու-

հիիդ թէ կոտորեի ես քայլամանեակին շղթան եւ ղրկած ես նորոգելու . այդ կերպով ժամանակ կը շահինք :

Կինը նստաւ գրեց էրկանը թելադրութեամբ :

Շաբաթ մը վերջը ամէն յոյս կտրած էին : Եւ Լուազէր հինգ տարուան չափ ծերացած՝ ըսաւ թէ պէտք էր փոխարինել այդ գոհարը :

Հետեւեալ օրը առին դատարկ տուփը եւ գացին ակնավաճառին, որուն անունը տուփին մէջ գրուած էր :

Ակնավաճառը իր տետրակները նայեցաւ եւ յայտնեց թէ ինքը չէր ծախած այդ քայլամանեակը, այլ միայն տուփը ծախեր էր :

Այն ատեն մէկ ակնավաճառէն միւս ակնավաճառին գացին՝ փնտռելով անոր նման զարդ մը, երկուքն ալ միտքի առջեւ բերելով զայն՝ վիշտով եւ տագնապով համակուած :

Բալէ Ռուայալի խանութներէն մէկուն մէջ գտան ադամանդէ քայլամանեակ մը, որ լիովին կը նմանէր միւսին, իրենց փնտռածին : Քառասուն հազար ֆրանք կ'արժէր : Երեսունը վեց հազար ֆրանքի պիտի զիջանէր ակնավաճառը :

Խնդրեցին ուրեմն ակնավաճառէն որ չվաճառէ զայն երեք օր, եւ պայման դրին որ ակնավաճառը ետ առնէ երեսունը չորս հազար ֆրանքի, եթէ մինչեւ Փետրուարի վերջը գտնուէր կորսուածը :

Լուազէր իր հօրմէն ժառանգած էր տասն եւ ութը հազար ֆրանք, մնացածը փոխ առնել պէտք էր :

Եւ սկսաւ փոխ առնել . մէկէն հազար ֆրանք , միւսէն հինգ հարիւր ֆրանք , հինգ Լուի ասկէ , հինգ Լուի անկէ : Պարտամուրհակներ տուաւ , կործանիչ պայմանագիրներ ստորագրեց , վաշխառուներու եւ ամէն տեսակ փոխատու անձերու հետ գործ ունեցաւ , իր գոյութեան մնացած մասը , ինչպէս եւ իր ստորագրութիւնը վտանգի տակ դրաւ՝ առանց գիտնալու թէ տակէն պիտի կրնա՞ր ելլել , եւ՝ զարհուրած ապագայի տառապանքներէն՝ աղետալի տնանկութենէն , որ իր վրայ պիտի ծանրանար , բոլոր այն նիւթական զրկումներէն եւ բարոյական տանջանքներէն , որոնց հեռանկարը աչքին առջեւն էր՝ գնաց գնեց նոր մանեակը՝ դրնելով վաճառականին սեղանին վրայ երեսունը վեց հազար ֆրանքը :

Երբ Տիկին Լուազէլ տարաւ մանեակը տուաւ Ֆօռէսթիէ տիկնոջ , ան դժգոհ կերպով մը ըսաւ .

— Աւելի կանուխ բերելու էիր , կրնայի ե՛ս ալ անոր պէտք ունենալ :

Սակայն տուփը չբացաւ : Տիկին Լուազէլ վախի մէջ էր : Եթէ յանկարծ նշմարելու ըլլար փոփոխութիւնը , ի՞նչ պիտի ըսէր , ի՞նչ պիտի մտածէր , զինքը գող չպիտի՞ կարծէր :

Տիկին Լուազէլ շուտով ճանչցաւ՝ կարօտ , չքաւոր կեանքի բոլոր արհաւիրքը : Սակայն դիւցազնաբար ձեռք զարկաւ այդ կեանքին :

Աղախինը ճամբեցին , բնակարաննին փոխեցին , առաստաղի մը ներքեւ մանաստ մը վարձեցին :

Տնարարութեան ծանր գործերը ինք կատարեց , եւ խոնանոցի քստմնելի աշխատութիւնները յանձն

առաւ. սպասները լուաց՝ իր վարդապետն եղունգները մաշեցնելով եղոտ ամաններու կամ սաներու յատակներուն վրայ: Աղտոտ կտաւեղէնները, շապիկները եւ խոհանոցի ջնջոցները օճառով կը լուար եւ ապա կը չորցնէր՝ չուանի մը վրայ կախելով. աղտերն ու աւլուքները փողոց կ'իջեցնէր ամէն առտու, եւ ջուրը վեր կը տանէր՝ ամէն յարկի վրայ շունչ առնելու համար կայնելով: Եւ հասարակ ժողովուրդի զգեստ հագած՝ ամէն օր կ'երթար պտղավաճառին, բանջարավաճառին կամ մսավաճառին, կողովը թեւը առած՝ ծախքերը անձամբ ընելով եւ ամէն մէկ բանի համար սակարկելով, երբեմն նախատինք ալ լսելով:

Ամէն ամիս հարկ էր վճարել պարտամուրհակները, եւ ուրիշներ առնել՝ ժամանակ վաստկելու համար:

Իսկ էրիկը կ'աշխատէր իրիկունները վաճառականի մը հաշիւները մաքուրի քաշելու, եւ շատ անգամ գիշերները ընդօրինակութեամբ կ'զբաղէր էջին հինգ սու ստանալով:

Եւ այս կեանքը տասը տարի տեւեց:

Տասը տարի վերջը ամէն ինչ վճարեր էին, բոլոր վրայէ վրայ գումարուած վաշխառութեանց տոկոսները հատուցեր էին:

Տիկին Լուազէլ շատ ծերացած կ'երեւար. աղքատ բանուորի մը կնիկ դարձեր էր: Խառն ի խուռն մազերով, անխնամ հագուած, կարմիր ձեռքերով, բարձրաձայն կը խօսէր, տախտակները կը լուար, բայց երբեմն իր էրկանը բացակայութեան միջոցին, կը նստէր պատուհանին առջեւ եւ կը

մտածէր այն անցած գացած գիշերահանդիսին վերայ, ուր ինքը այնչափ գեղեցիկ ու շքեղ երեւցած էր:

Ի՞նչ եղած պիտի ըլլար արդեօք, եթէ այդ զարդը կորսուած չըլլար. — ո՞վ գիտէ. ի՞նչպէս կեանքը տարօրինակ է եւ փոփոխական, ի՞նչպէս քիչ բանով մարդս կրնայ կորսուիլ կամ աղատիլ:

* * *

Տիկին Լուազէլ, կիրակի՛ օր մը, Եղիսեան դաշտը գացած էր պտոյտ մը ընելու՝ չաքաթական աշխատութիւններէն շունչ առնելու համար. տեսաւ յանկարծ տիկին մը որ կ'ղբօսներ տղու մը հետ:

Տիկին Ֆօռէսթիէն էր ան, միշտ առոյգ, միշտ գեղեցիկ եւ միշտ հրապուրիչ: Տիկին Լուազէլի սիրտը յուզուեցաւ: Ոսէ՞ր արդեօք հետը. հիմա որ պարտքերը վճարեր էր, կրնար ամէն ինչ պատմել, ինչո՞ւ չէ:

Մօտեցաւ եւ «Բարեւ, Ժան», ըսաւ:

Միւսը չճանչցաւ եւ զարմացած կը նայէր թէ ի՞նչպէս այդ հասարակ կինը իր անունը ընտանեւորար կ'արտասանէ:

— Բայց... տիկին... ես ձեզ չեմ ճանչնար, կը սխալիք անշուշտ... ըսաւ թոթովելով:

— Ո՛չ, ես Մաթիլտ Լուազէլն եմ:

— Ո՛հ, իմ խեղճ Մաթիլտս, ի՞նչպէս փոխուեր ես, ձայնեց Տիկին Ֆօռէսթիէ:

— Այո՛, քեզ չտեսնելէս ի վեր շատ դժնդակ օրեր տեսայ, շատ աղքատութիւն... եւ այդ ամէնը քու պատճառովդ...:

— Ի՞մ պատճառովս... ի՞նչպէս :

— Կը յիշե՞ս այն աղամանդէ քայռամանեակը զոր դուն ինծի տուեր էիր Նախաբարական երեկոյթին երթալու համար :

— Է՛... :

— Զայն կորսնցուցեր էի :

— Ի՞նչպէս, քանի որ ինծի վերադարձուցիր :

— Ես քեզի վերադարձուցի ուրիշ մը՝ յար եւ նման, եւ ահա տասը տարի է որ ասոր դրամը կը վճարէինք. — կրնաս հասկնալ թէ այդ բանը դիւրին չէր մեզի համար, որ հարուստ չէինք... : Ինչ որ է, հիմա վճարած ենք պարտքերնիս, եւ ես սրտանց գոհ եմ :

Տիկին Յօռէսթիէ կանգ առաւ :

— Աղամանդէ քայռամանեակ մը գնեցիր՝ իմ տուածս փոխարինելու համար :

— Այո՛, չկրցա՞ր զանազանել : Հա՛, շատ նման էին իրարու :

Եւ այս բառերը զրուցած ատեն՝ կը ժպտէր պարծենկոտութեամբ :

Տիկին Յօռէսթիէ սաստիկ յուզուած՝ անոր երկու ձեռուներէն բռնելով, ըսաւ .

— Ո՛հ, խեղճ Մաթիլտոս, չէ՞ր գիտեր որ իմ քայռամանեակս կե՛ղծ էր՝ իւր շատ շատ հինգ հարիւր ֆրանք կ'արժէր... :

5. Ք Լ Ա Ր Ա

Երէկ իրիկուն անոր սենեակն էի, հիւանդտես գացի իրեն եւ, հակառակ տկարութեանը, ընդունեց զիս: Կաշիէ մեծ թիկնաթուռի մը մէջ նստած էր եւ գլուխը յենարանին վրայ՝ մէկ կողմէն միւսը թաւալեց իմ ներս մտնելս լսելով ու ստիպեց ինքզինքը բարեւտութի տեղ ժպտելու: Ի՞նչ դէմք, ի՞նչ գէմք, Աստուած իմ, այդ մատաղ, այդ հագիւ քսան երկու տարեկան աղջկան դէմքը՝ բոլորովին ճերմակ, անարիւն եւ կնճռոտած ցաւագնութեան ծերութեամբը: Շրթները ստէպ ստէպ կը դողդողէին — իբր թէ մօտ ըլլար լալու: Ջերմը անոր բիբերը կը բանայ՝ կը բանայ — իբր թէ պակուցումով՝ մահը տեսնէր իր առջին: Եւ թոքախտը անոր ուսերը կը նեղցնէ, կը բարակցնէ վիզը: Վտիտ, յոգնած, սարսուռից՝ կը հատնի, կը մաշի կեցած տեղը՝ կարծես աչքիդ առջեւ: Մայրն ալ քովիկը բան մը կը հիւսէր: Անշուշտ անոր մօտ նստայ եւ խեղճ դերասանուհիին վիճակին վրայ տեղեկութիւն հարցուցի:

— Գիշերը չի քնանար ըսաւ, բարի կիներ, ո՛չ միայն հիւանդութիւնը արգելք կ'ըլլայ, այլ վարժուած ալ չէ կանուխ պառկելու: Գիշերները բեմին վրայ անքուն անցընելու սովորութիւնը հիմա

ա՛լ թող չի տար որ կէս գիշերէն առաջ անկողին մտնէ։ Շատ ուրախ եղաւ, երբ ըսի իրեն թէ այցելութեան էք եկեր։ Իր սիրական նիւթերուն վրայ կը խօսակցիք հետը եւ շատ հաճոյք կը պատճառէք։

Սակայն իմ բերանս խօսք չէր դարձնոր ըսելու։ Այնչափ ընկճուած կը տեսնէի զինքը այդ կուրծքը փորող հիւանդութենէն, որ չէի ուզեր յոգնեցնել խօսեցնելով, ու կը դիտէի երկու ճըրագները որ հայելիին դիմաց կը վառէին, երբեմն ճաթռտելով ու ջերմ կաթիլ մը սահեցնելով մոմապնակին վրայ։ Անոնց լոյսերը թէ՛ հայելիին մէջ կը ցոլանային եւ թէ՛ գոց ապակիներուն մէջտեղերը՝ ուր կ'ստանային կարմրորակ, մարմրուկ գոյն մը հրդեհի ցոլացումով։ Սենեակը մահազուշակ երեւոյթ մը առած էր։ Քլարա ձեռքը երկնցուց դէպ ի իմ կողմս։

— Դիմացս չէ՞ք գար նստիլ, ինչո՞ւ ետիս պահուրտած էք։

Խոյս կուտայի միշտ դիմացը նստելէն՝ երեսը ուղղակի չտեսնելու համար, այնչափ կը կսկծացնէր հոգիս։ Առջին հրեցի թիկնաթոռս՝ ոտքերուն անիւները մեղմիկ գլորելով։ Դարձեալ ուզեց ժպտիլ ինծի, սակայն գէմքին վրայ ցաւագին կնճիռ մը ելաւ միայն։ Եւ այդ կապոյտ աչուկները, որ դժուարութեամբ կը փակուէին անգամ մը որ զանոնք կը բանար, իրենց անողորմ մահէն սարսափած նայուածքը կը յառէին վրադ՝ քեզմէ օգնութիւն մը խնդրելով յուսակտուր աղերսանքով։ Ինքզինքս բռնադատեցի խօսք բանալու

Թատրոնի՝ եւ թատերագիրներու մասին, խօսեցայ երկար ատեն, վասն զի խելացի աղջիկ մըն էր ան եւ հոգեւից արուեստագիտունի մը, քանի մը անգամ թատերաբեմը թունդ ելած եւ լալազին նայած էր անոր։

Մերթ ընդ մերթ կարճ պատասխան մը կուտար ինծի, շատանալով մտիկ ընել ըսածներս, ինքզինքը չյոգնեցնելու համար։ Ես խօսած ատենս միանգամայն կը խորհէի — արդեօք սիրած էր ան, հաւանօրէն ոչ. չեմ գիտեր՝ ինչ տեսակ բան մը կար իր վրայ, որ գուշակել կուտար թէ ան սիրած չէր, անփորձ աղջկան մը կերպը ունէր ան, եւ հակառակ իր արհեստին պճնասիրութեանը՝ շատ պարզ կը հագուէր, Գերմանացի աղջիկներուն պէս թոյլ, կուսական ոճով օձիք մը՝ որուն բոլորտիքը արիւնակաթ բուստէ մանեակ մը կար, եւ թեւն ալ ուրիշ մէկ երկու աննշան դարդեր։

Այդ գաղափարը թէ երբեք սիրած չէր ան, աւելի գթալի կը ներկայացնէր անոր ճակատագիրը։ Վասն զի միշտ կը մեղքնանք այն դժբաղդները որ աշխարհէն կանուխ կ'երթան, առանց այդ աղետալի կիրքէն փոթորկատանջ ըլլալու։ «Ան չապրեցաւ» կ'ըսենք, եւ իրօք ալ սիրելն է ապրիլը։ Մա՜րդ և անի ամբողջութեամբ իրեն կը պահէր եւ արդէն դրած էր ցուրտ ձեռքը անոր կուրծքին վրայ։

Սաստիկ հով մը զայն ցնցեց եւ այտերը վարդագունեցան։ Ծրագները դողդղացեր էին եւ մայրը հասած՝ անոր փարած էր։ Քլարա թաշկինաւ կը բերնին տարաւ եւ կարմիր նշան մը ձգեց հոն։

Խեղճ աղջիկ, ահա կը հատնի՛ր, կը մեռնի՛ —
ո՛վ պիտի լայ անոր վրայ: Երբ բեմը կ'ելլէր, կըր-
նար բազմաթիւ հանդիսականներու աչքերէն ար-
ցունք քամուլ, բայց մահը միայն իր մօրը արցունք-
ները վազցնել պիտի տայ:

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

երևա

Առաջաբան	Ե
Ա. ԱԶԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Տեսութիւն)	7
Լեզուաբանական — Մաղաքիա Եղիսկ. Օրմանեան.	9
Իւրիպէրկ լեռան վրայ — Յակոբ Սթամպուլեան	12
Ալպեաններուն մէջ — Մ. Նալպանտեան	19
Ծաղիկներ, կարմիր ծաղիկներ — Ռ. Զ.	27
Գաւառային գրականութիւն — Նուրհան	33
Աւանդակ — Ռ. Զարգարեան	37
Էփ-լէ-Պէնի ջերմութիւններ — Մ. Գ. Թիւլպէտեան	40
Մովակիմ հարս — Ռուբէն Զարգարեան	41
Յոպպա թոյունը — Արտ. Յարութիւնեան	47
Բ. ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՒԹԻՒՆԸ — (Տեսութիւն)	49
Երածութիւն — Թարգմ. Ա. Կէնճեան	52
Վերջալոյս	58
Հովիտի երգ — Վահան Մալէգեան	61
Կապոյտին սակ — Կ.	64
Արցունք ու ծիծաղ	67
Հանգիստ (Արձակ փերշաւ) — Ռ. Որբերեան	69
Զկնորսը — Կէօթէ	73
Տողոց հիշք — Տիկ. Էլիզապէթ Պրատնիկ	74
«Քէմանի» — Բ. Նահպազ	76
Զմեռամուտ	80
Հովիտ — Թարգմ. Ե. Վարդանեան	84
Գարնան երգեր — Մ. Աճէմեան	85
Տերեւաքափ — Ն. Ռուսինեան	87
Քոյրն մեռեալ — Արայ (Ռ. Յ. Գ.)	89
Անվերադարձ — Ռ. Որբերեան	92
Ցամբած աղբիւր — Գարգիէլ Խանճեան	93

Վաղամեռիկ երուանդի գերեզմանին վրայ — Կ. Ոսկեան	94
Ուսուցիչը — Ծ. Թուրեան	97
Գթուքեան բոյրը — Հրուշան	99
Եզոբոսին առակները — Թարգմ. Ա. Փանոսեան	100
Գ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՆԻԻՅԵՐ (Տեսութիւն)	101
Խորհրդաւոր պոսիկեր մը — Ա. Գ.	103
Մայրիկին պատուէր — Տիգրան Արփիարեան	105
Խոհեր — Սմբատ	109
Նոր տարի — * * *	110
Պատերերը — Վ.	112
Դ. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՆԵՐԸ (Տեսութիւն)	115
Գեղարուեստներ	118
Ներքնյազոյն — Սմբատ Դաւթեան	121
Խեղճ ձկնորսը	124
Արուեստը կրօնին մէջ — Հարմակ	127
Ե. ԸՆԿԵՐԱՑԻՆ ՆԻԻՅԵՐ (Տեսութիւն)	133
Առանցին հարցեր — Ե.	134
Մաղիկներ եւ աղջիկները — Սիպիլ	139
Բարին ալ փոխանցիկ է	143
Աղջիկներուն ճիգիական կրթութիւնը	146
Գրականութիւնը — Բիւզանդ Բէշեան	149
Խոհանոցը — Սիպիլ	150
Ամերիկացի կիներ	154
Վերադարձի բնութիւնը — * * *	158
Շարմաղին պատմութիւնը — Սիպիլ	166
Զ. ԽՄԱՍԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	170
Գործը պատճառին վկայութիւնն է — Թաթուլ	172
Կեանքի ճշգրտութիւնը	175
Անհունը — Ահուսիա	178
Շրջանակները — Օ. Զիֆմէ-Սարաֆ	181
Միասնականութիւնը կեանքի մէջ — Է. Ռ.	184
Միասնականութիւնը արդի բանաստեղծութե. մէջ — Բօլ Վէրլէն	186
Կեանքին տարեկալիսը — Ենովք Արմէն	188
Արեւագայի վերլուծումը — Վերթանդ	191
Ուխտի համբան — Տիրայր Վ.	196

Երես

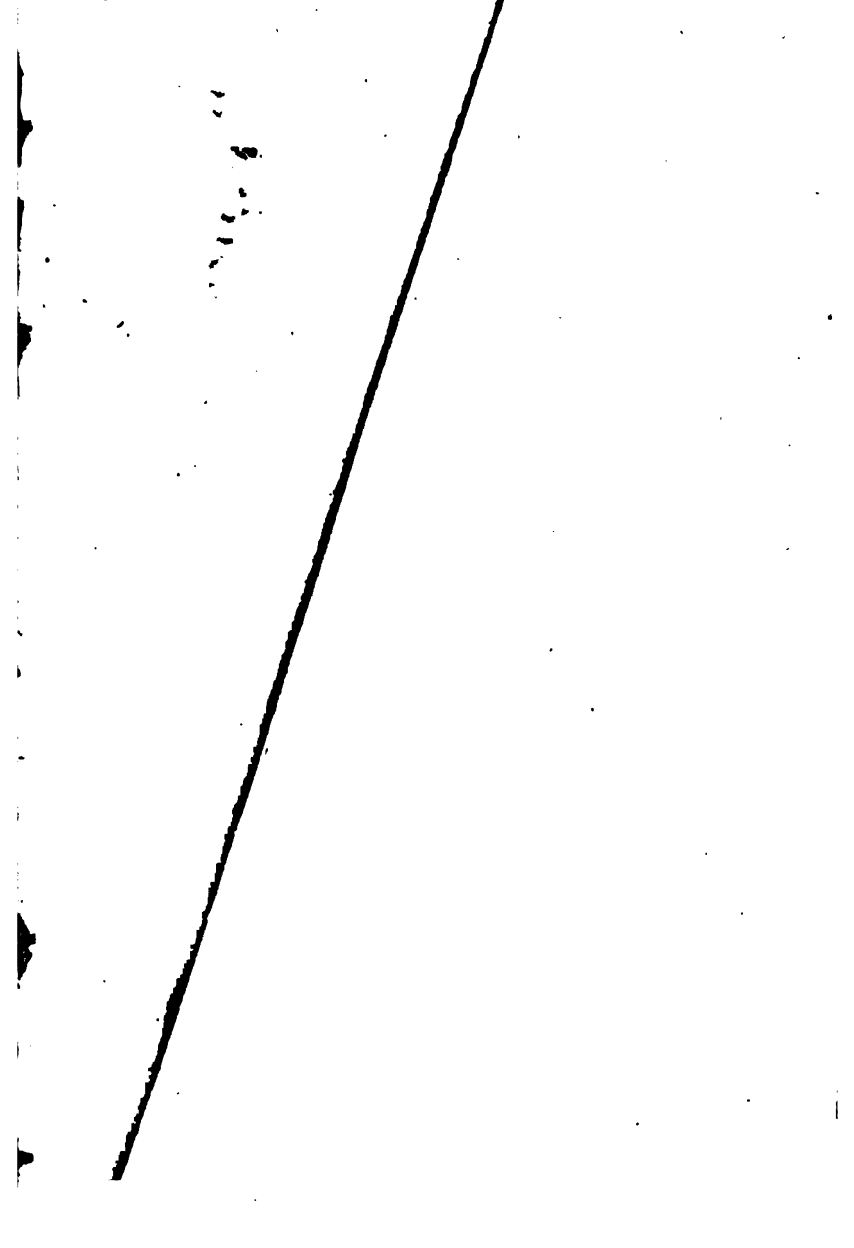
Է. ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	200
Մասքէոս Մամուրեան — Ա. Շաքլեան	202
Պատ. Սիմոն Դաւիթեան — Ա. Կ. Պետիկեան	206
Լնեցին — Սմբատ Դաւթեան	217
Մաքս Միլլէր — Խ. Բ.	223
Օմալի Դուխար — Գ. Ա.	227
Թովմաս Յատուլեանեան — Տ. Ա.	230
Յակոբ Նալեան Զիմառացի — Յ. Գ. Մամբեան	236
Յաւուրիւն Մամբեան — Գ. Զահրապ.	240
Ը. ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՆԻՒԹԵՐ (Տեսութիւն)	247
«Ո՛ր է որ ծնաւ...» — Եղիշէ Եպիսկ. Դուրեան	249
Տեառնդառաչ — Եղիշէ Եպիսկ. Դուրեան	253
Անառակը — Եղիշէ Եպիսկ. Դուրեան	255
Ծաղկազարդ — Տիգրան Արփիարեան	256
Ծաղկազարդի Մանուկ-բարը — Վահան Վրդ.Տէր-Մինասեան	260
Անկուայի առթիւ — Յակոբ Սեմապուլեան	262
Ճրագալոյցի գիւտերը — Ա. Շաքլեան	267
Խթումի իրիկունը դիւղին մէջ — Գ. Շահինեան	270
Զատիկը — Բրիտտոնեայ	274
Մեռելոցի տունը — Ա. Տ. Մ.	277
Վարդավառ	280
Հայ. Եկեղեցիին անկախութ. — Մաղաքիա Արք. Օրմանեան	283
Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ — Մ. Նումանեան	285
Սեպուհ լեռը եւ զինի ծառը — Բաբգէն Վարդապետ	290
Նուիրական աւանդութիւններ — Գեղամ	295
Իմ աղօթքս — Թէոդիկ	303
Թ. ԿԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	309
Դամբանական Ալօնոս Տօսէի վրայ — Էմիլ Զօլա	312
Աւետիք Դուկասեանի դամբանականը — Բենիկ Վարդապետ	317
Ժ. ՆԱՄԱԿՆԵՐ (Տեսութիւն)	324
Մարդ եւ ման — Եղիա Տէմիրճիպաշեան	326
Մուշեղի նամակին առթիւ — Օրակ	331
Յնճիպ նամակ մը — Պետրոս Դուրեան	334
Լեւոն Դաւթեան — Եղիա Տէմիրճիպաշեան	338

երես

Անհիպ ցամախ — Օգոստ Զեյնե	341
ԺԱ. ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	344
Ս. Մետոպի դամբարանը — Եղիշէ Եպսկ. Դուրեան	346
Ընտանիքին ծերը — Աորուշան	348
Ծիծաղներու՝ տակ — Մենասէր	352
Մեռելոց — Ա. Ա. Ալպոյանեան	357
Առուղը — Ռ. Որբերեան	362
Այգեկուք — Կարօ	365
Կորսուած ցաւակը — Ա. Շ.	370
Զիւնը — Ստական Վարդապետ	374
ԺԲ. ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	376
Ձերթնացն ար. Լէսէքս — Գ. Զօհրապ	380
Քաթելոն — Յակոբոս Լ. ձէնիզեան	383
ԺԳ. ՎԷՊԸ (Տեսութիւն)	387
Առաջին զրկանքը — Զօհրապ	391
Կողանդի նուէրը — * * *	396
Զարդ — Կի տը Մօրասան	409
Քլարա	423

مزارق نظارت جلیه سق ۱۰ سیاط - ته ۱۹۱۹ - تاریخ ۲۷۵
 شماری و جلیه سیاط و سیاط داودیان معر - طبع اولی در